

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Bibliothèque de la Faculté
- de Théologie

Les Fontaines - CHANTILLY

D 347/23

Ortelius (Stephanus)

Histoire de la famille et de
de province des Suédois

Paris 1857

ՇԱՐ ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐԱՑ :

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ

ՕՐԲԷԼԵԱՆ

ՄԵՏՐԱՊՕԼԻՏ ՍԻՒՆԵԱՑ :

Հատոր Ա :

1859 ՓԱՐԻԶ ՌՅԸ :

AVIS

Après la publication de Ghévond Vardabède et de Stéphanos Açogik, nous venons de mettre sous presse une histoire d'une haute importance, celle de Stéphanos Orbélian, archevêque de Sunik.

Issu de l'illustre famille d'Orbélian, fils de Tarsaischt, prince de Sunik, et métropolitain de cette même province de la grande Arménie, il traite en particulier les généalogies des princes régnants de Haïcasounis et d'Orbélians, et en général l'histoire de l'Arménie, de la Perse et de la Tartarie. Contemporain des invasions des Mongols et des Tatares, qui subjuguèrent sa patrie comme tant d'autres pays, il donne une description complète de cette race féroce qui, partie des bords du lac d'Aral et du mont Altaï, envahit et ravagea l'Asie et l'Europe.

Stéphanos Orbélian, en sa double qualité de fils du prince régnant, et d'archevêque de Sunik, et ayant par conséquent vécu dans les hautes sphères politiques de son temps, nous présente une fidèle description des mœurs, des conquêtes, de l'administration de ces féroces enfants de Tartarie jusqu'alors inconnus.

C'est lui probablement qui parle le premier de l'invention du papier-monnaie par les Tatares, dont l'usage se répandit, quelques siècles après, chez tous les Européens.

Cet intéressant ouvrage du ^{xiii}^e siècle non-seulement ne se trouvait dans aucune bibliothèque européenne, mais il n'existait pas davantage dans celles des Arméniens : le célèbre couvent des Mechitharistes de Venise lui-même n'en possède que des exemplaires incomplets. J'en ai découvert un pourtant dans le siège même de Stéphanos Orbélian et un autre dans la bibliothèque d'Eschtmiadzine, d'après lesquels je publie cette première édition.

J'y ai ajouté également la généalogie de la famille des Orbélians, qui s'illustra pendant de longues années en Arménie et en Géorgie, et qui, selon une tradition fort douteuse, descendait des empereurs de la Chine.

Rue de l'Ouest, 86.

G. V. CHAHNAZARIAN.

Paris. — Imprimé par E. THUNOT ET Ce, rue Racine, 26.

ГРЕГОРЪ КОНСТАНТЪ
GRÉGOIRE CONSTANT

Paris Imp. Bréhier fr. r. St. Andre des arts. 37.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՍԻՍԱԿԱՆ

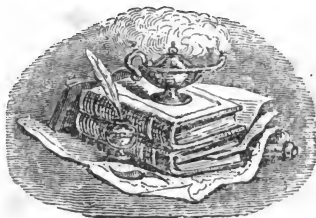
ԱՐԱՐԵԱԼ

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՕՐԲԷԼԵԱՆ ԱՐՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ՍԻՒՆԵԱՑ

Ի յոյս ընծայեաց հանդերձ ծանօթութեամբք

*Կարապետ Վարդապետ Շահնազարեանց՝ միաբան
սրբոյ Էջմիածնի :*

**Ի Կաթողիկոսութեան ամենայն Հայոց Տեառն եւ
Տեառն ՄԱՏԹԷՈՍԻ Ա.**

Ի ԳՈՐԾԱՏԱՆ Կ. Վ. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑ :

ՍԻՒՆԻՔ :

Սիւնիք է իններորդն ըստ կարգի և մի յընգարձակ, բազմամարդ, բարերեր եւ երկեւի նահանգաց Հայաստանի : Սահմանք այնորիկ ի հինգերորդ դարու Քրիստոնէութեան՝ առ ժամանակօք մեծի պատմագրին մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ էին յարեմտից կուէ՛ Արարատ եւ Վաալուրական, ի հիւսիսոյ՝ Գուգարք և Ուտիք, յարեւելից՝ Արծախ, ի հարաւոյ՝ Երասխ եղեմարուղիս որ բաժանէ զՀայս Ատրպատականէ և ի Մեղացւոյ :

Հազարաւոր ամօք նախքան զՔրիստոս, այն ինչ նախնին մեր Հայկ Թօթափեալ զլուծ բռնաւորին Բէլայ՝ գայր յերկիրն Ապանազեան, յերկիրն ուր Յաւիտենականն կնքէր երբեմն ուխտ անանցանելի « վասն ոչ եւս տնիծանելոյ զերկիր վասն գործոց մարդկան » (Ծննդ. Բ. 2), յերկիրն ուր աղաւնին ողջախոհ մատուցանէր նախահօրն մերում՝ Նոյն

զշիւղն ձիթեհնոյ ի նշանակ խաղաղութեան, եւ ուր
արդ տիրեն քստմնելի արհաւիրք յերեսաց ասիական
խուժից եւ դուժից . այն ինչ արկանէր յայս երկիր
հիմն ազգայնութեան մերոյ անմահն Հայկ' Գեղամ՝
մի ի թուանց նորա, գրաւէր զարեւելեան մասն այւ
նորիկ, ուր ծնանէր զԱխակ, յորոյ անուն, ասէ Խորեւ
նային, աշխարհն բովանդակ կոչեցաւ Ախական կամ
Սիւնիք (Գլ. Ա. 11) : Սակաւ մի զկնի յաւերու հայրն
պատմութեան մերոյ թէ՛ Պարսք յստակագոյն եւս
քան Հայք հնչեն զանուն նահանգիս : Եթէ առ Մովս
սեպեա Պարսք Ախական կոչէին զայն՝ յայտ է այս ի
նորին վկայութենէ . այլ յայլ մատենագրաց մերոց
գրեթէ միշտ ի կիր արկաւ Սիւնիք, որպէս նա եւ ի
կոնդակս, յարձանագիրս, ի կտակս, ի վճիռս ևայլն :

Ի տասներորդ դարէ անտի Փրկչական թուին,
մանաւանդ զկնի յարձակման Թաթարաց բազում
փոփոխութիւնս կրեաց Սիւնիք ընդ բազմաց ան
կեալ աշխարհակալաց իշխանութեամբ . եւ յան
կարկատելի պատառեալ ծուէնս՝ կորոյս վերջապէս
ե՛ զազգային իշխանութիւնն ե՛ զսեպհական անուն
իւր : Բազումք ի գաւառաց նորուն հատան ի նմանէ
սառ ի կազմել նոր իշխանութիւնս . այլք ևս մկրտեցան
յայլ անուանս, մինչև ի մոռացօնս անկանիլ առ բնա
կիչս անգամ բնիկ անուան երկրին, կամ թէ թլպա
տիլ Ախականին ի Ախեան, յոր անուն կոչի առ մեօք

մեծագոյն մասն այնորիկ, մանաւանդ գաւառն
Ծղուկ :

Վեշտասան ամօք յառաջագոյն կարգեալ մեր յա-
ռաջնորդութիւն Սիւնեաց՝ բազում խնամօք հոգա-
ցայ հեղինակել զճիշտ ստորագրութիւն այնորիկ՝ բա-
ժանեալ ի զանազան գլուխս ըստ զանազանութեան
նիւթոցն. շնչագրութիւն, տեղագրութիւն, հանքա-
բանութիւն, երկրաբանութիւն, բուսաբանութիւն,
պատմութիւն, արձանագրութիւնք, աւանդութիւնք
աշխարհին այլովք հանդերձ պարտնակէին ինմա :
Որ Հայ է որոյ ոչ իցէ լուեալ զգովանի գործս հայրե-
նասիրութեան Գաւիթ բէկի Սիւնեցոյ, որոյ վառեալ
նուիրական սիրով ազատութեան ազգին՝ փորձ փոր-
ձեաց իսկզբան ութ և տասներորդ դարուն առ ի ազա-
տել աջակցութեամբ քաջաց ոմանց զերկիր մեր յօ-
տար լծոյ : Եւ ևս հէգ պանդուխտս որ ի ժամանակին
յայնմիկ կոխէի զերկիրն ոռոգեալ արեամբ քաջ ա-
րանց և յանդիման աչացս ունէի զաւերակս Հալիճո-
րոյ, Կապանի, Բաղաբերդի իբրև ցաւագին յիշատա-
կարանս աշխարհաշէն փութոյ մերոց նախնեաց ևւ-
չիջեալ փառաց նոցա, սիրէի նստել բազում անգամ
ընդ հովանեռւ ալևոք բեւեկնեաց Պէխ գեղջ և լսել
զվէպս հարիւրամեայ Ստեփաննոս աւագ քահանային՝
թողին գովելոյն Պալայ՝ միոյ յընկերացն Գաւթի :
Առ ինմանէ նակ զստոյգ պատմութիւն քաջագոր-

ծութեանց Դաւթի, և եղի ի մատենադարանի սրբոյ
Էջմիածնի ընդ ձեռն Շահխաթունեան Յովհաննէս
եպիսկոպոսի :

Երկս այս որ (եթէ մոծեալէր ի տիպ) կարէր
սփռել լոյս մեծ ի վերայ նահանգին Սիւնեաց ըստ
բազում գլխոց, եւ ուղղել զվրիպակս բազմաց ի մա-
տենագրաց՝ ողորմելի իմն հանդիպեցաւ օրհասի :
Ահադին զերոյ մի եկուլ զայն եւ անհետ արար առ
յաւիտեան... Սմին իրի զոր ինչ գրեմ այժմ զՍիսա-
կան աշխարհէ՝ ի յիշողութենէ և եթ գրեմ և ի խե-
ղերանաց թղթոց որ յանգէտս պահեցան ի Հայաստան
թղթարանիս՝ չունելով այլ ևս ի ձեռին զշորեքամեայ
երկանցս պտուղ :

Այլ մեք ցօղեալ սակաւիկ մի ջերմ արոտաօուօք
զտխուր յիշատակաբանս անցեալ փառաց մերոց
նախնեաց՝ դարձցուր ի կարգ բանիս : Սիսական է
երկիր լեռնային. զերեք հինգերորդ մասն աշխարհին
գրաւեն լերինք բարձրաբերձք՝ ոմանք անմատչելիք
և անբերք, այլք զարդարեալ մշտադալար անտառօք :
Ահեղ խոխոմք և ծմակք լերանց յիշեցուցանեն տեսո-
ղաց զանդունդս երկրի մինչդեռ, ըստ Սուրբ գրոց,
տակաւին աներկոյթ էր և անպատրաստ : Զոր և ճորակ
իւրաքանչիւր ունի զիւր հեղեղատ որ գամ քան զգամ
յառաջեալ և յաղթացեալ վտակօք, աղբերքք և հա-
լեալ ձեամբք հօսեցելովք ի շրջակայ լերանց փրփրա-

կէշ գողջմամբ, զարհուրելի յորձանօք զայրացեալ բարավազս եւ ջրվէժս բազումս գործելով այսր անդր՝ Թափին՝ ոմանք յՆրասխ, այլք՝ ի ծովակն Գեղամայ :

Ի կատարէ Գազարայի (Գազբէլ) որ բարձրագոյնն է ի լերինս Սիւնեաց, տեսանի գրեթէ մեծագոյն մասն աշխարհին : Ըստ տարբեր դրից երկրին յոյժ տարբեր է և օդն : Չիք գրեթէ ամենեւին դաշտագետին ի Սիսական, և որք ենն ի Սիսեան և այլուր՝ ի լեռնագաւտից համարի են : Ի Գեղամ, ի Սիսեան, ի Բաղարբերդ, ի Զանկազոր եւ ի Ղափան յոյժ առողջարար է օդն. իսկ ի լեռնագաւտակս Ճահկայ, Գողթան, ի Մեզրի, ի Բարկուշատ և ըստ մասին ի Վայոց ձոր յամարայնի յոյժ ջերմ է և տենդաբեր : Յայս սակս մեծագոյն մասն բնակչաց դաղթեն ի լերինս : Առեղերք Երասխայ և ի բազում ձորակս երկիրն նման է Եգիպտոսի, որպէս ասէ ինքնին Ստեփաննոս Օրբէլեան : Մշտագուարճ դալարի Թանձր խաւիւք վերաբուսեալ եւ զմրխտագոյն կանաչասաղարթ ծառք մատակարարեն աչաց մարդկան երեւոյթս հաճոյական եւ սնուցանեն հօտս անասնոց բիւրաւորաց յամարայնի և ի ձմերայնի :

Զորք Նահանգիս :

Հիւսիսային սահման Սիսականի է ծովակն Գեղատ. Ա. : 1.

ղամայ՝ ի Պարսից Աիրին Պարիա կոչեալ և ի Թուր-
բայ՝ Պեօլիչայ ոչ ի պատճառս կապտագոյն գոլոյ
ջրոյն, որպէս կարծեցին ոմանք, այլ ի սակս խորու-
թեան լճակին որոյ ջուրն այնպէս է ահանակիտ՝
մինչև տեսանել նաւորդաց ի բազում տեղիս զթափս
լճին : Երկայնութիւն նորա է 1½ լիւս, (յարեմտից
յարեւել), լայնութիւնն՝ 5. և սնուցանէ առատաբար
զանուշահամ և բազմատեսակ ձկոնս : Յորս նշանա-
ւոր են գեղաքունի, կողակ, բախտակ, իշխանաձուկն,
կաթխախայտ, սմար, բօճակ, ժուար, բնդու, կռակուոց,
աղնթան, չալի : Ջուր ծովակիս է համեղ և մարսողա-
կան : Քսան եւ չորս գետք եւ գետակք թափին ի
ծովակս. և մի միայն ելանէ անտի, որ է մին ի գետա-
գլխոց Հրազդանի : Գրեթէ յամենայն կողմանց
չրջապատեալէ բարձրաբերձ եւ մերկ լեռամբք, եւ
դիրք ի՛ր գոլով բարձրագոյն՝ ընծայեցուցանէ տեսա-
րան վսեմ եւ ահեղ : Առ մեզ Զաքարիա Եպիսկո-
պոս Գիւլասպեան որ յանապատին Սևանայ եկաց
յաքսորս՝ արար զգեղեցիկ ստորագրութիւն այնորիկ.
ապա Շահխաթունեան Յովհաննէս եպիսկոպոսն :
Ծովակն Սևանայ իբրեւ երեւթ բնական է չիջեալ և
խորասուզեալ հրաբուլիս, զոր յայտ առնեն մերկ եւ
այրեցեալ գօտիք լեռանց բակածեւ շուրջ պատեալ,
եւ բազմութիւն չէզաքարից կամ սօսնից (ponce) որ
է կղկղանք հրաբղիաց, և գայլախաղից կամ օբսիդիէ,

նայ որ և կոչի յերկրաբանից ապակի հրաբղխային :
Յայսմ պայմանի է նաեւ ծովակն որ իգագաթման
Արագած լերին, որ և էր անտարակոյս առ նախնեօք
մի յահաւոր հրաբղխաց Հայաստանի, որ բաց ի վե-
րոյգրեալ նշանաց արտադրէ ցարդ եւս ծծումք
հրաբղխային (*soufre volcanique*) :

Ի Գեղաբունայ ցերասխ երկայնին Գեղոյ, Վա-
յոց ձորոյ, Բամբակեան և Գարունայ ողնաչարք լերանց
որ բաժանեն ընդ Արարատ եւ ընդ Սիսական . յա-
քեկից և ի հարաւոյ՝ Երասխ գետ և Արձախ . իսկ ի
հիւսիսոյ՝ Աժադիր, Էյվախան, Դամցիրվան ոստք
լերանց բաժանեն զՈւտի և զԳուգարս ի Սիւնեաց :
Ընդ մէջ սորաւ և Արձախայ չգտի սահման ինչ յայտ-
նի . նաղի եւ որ առ մեօք կոչի Խաչէն՝ ի հնումն
կոչէր փոքր Սիւնիք եւ Հաբանդ՝ լցեալ գաղթակա-
նօք Սիսականի . բայց եւ այնպէս Ծար եւ Աղահէճ
գաւառք և խողն Ըռմբի, գէթ ըստ մասին, հա-
մարեցան սահման ընդ մէջ Սիսականին և Արձա-
խայ :

Արփայ է մեծագոյնն ի գետս Վայոց ձորոյ որ
հոսի Երասխ : Անունս Արփայ զոր այլք Թարգմա-
նութիւն գարւոյ կարծեցին, ըստ իս նշանակէ ի
պարսիկ լեզու սահման . գոյ աստ և գետակն Զկնա-
րած : Գետքն Նախիջևանայ և Երնջակայ իջանեն
ի լերանց Ծղկայ : Գետքն Օրդուպատայ, Գիւեան .

(կամ Գինեան), Ուտուկու, Վանանդայ և Ագուլիսի իջեալ ի Գօտեայն Գարուայ՝ հոսին ամենեքին յԵրասխա . գետն Որոտնայ նոյնպէս բղխեալ ի Ծղկաց՝ ընթանայ ընդ Ծղուկս գաւառ, և քերեալ զՏաթևու թափի ի Հագարի : Ծովակն Շաղատոյ, զորմէ յիշատակեն Ստեփաննոս Օրբէլեան և Հ. Ղ. Ինճի . ցամաքեալ է այժմ : Թուի ինձ թէ նախնական անուն Հագարի գետոյն էր Աղաւնի (Ստեփ. Օրբ. ԻԱ.) որ յետոյ փոխեցաւ ի Հագարի ի Հագարայ . ոյ, կամ ի Թաթարայ, առ որս գտանի մինչև այժմ Անգարայ կամ Ագարայ անուամբ գետ բղխեալ ի Բայկալ ծովակէ Թաթարիոյ (այժմ Սիբերիա) : Հագարի է հզօրագոյնն ի գետս Սիսականի որ բղխեալ ի ստորեկրկրեայ քամուածոց ծովակին Գեղամայ՝ ընթանայ յարեւմտից հիւսիսոյ յարեւելս հարաւոյ, եւ թափի յԵրասխա ի Բարկուշատ գաւառի : Գինական կոչի գետակն որ ի սահմանս Շնհէր գեղջ վազի յՈրոտնայ գետ . որպէս եւ գետակն Յուրայ որ թափի ի նոյն գետ ի սահմանս Տաթևայ : Ի Բաղարերդէ իջանէ գետն Բաղարերդի որ քերեալ զԿապանաւ եւ զՀալիճորով վազէ ի Հագարի : Ի լերանց Գեղամայ բլխի Գեօքչայն կոչեցեալ որ յԱռնեղէ սկսեալ հոսի ի ծովակն Գեղամայ . անդ հոսի նաւ Իշխանագետն ոչ հեռի ի Կոթոյ : Իսկ Ազատ կամ Գառնուոյ գետն հոսի յԵրասխա : Աստ գնէ Հ. Մ. Զ. յաշխարհացոյցին

յաւարտ պատմութեան Հայոց Մեծամօր անուն
գետ . ուր չիք այնպիսի ինչ :

Հանքք :

Նահանգն Սիսական յոյժ ճոխադոյն երևի այլ և
այլ հանքօք, որոց բազմաց ի նոցանէ անուանք պա-
կասին առ մեզ : Արժանագուլ Հ. Ղ. Ինճիճեան որ
բազմաբիրտն երկամբ ի լոյս ընծայեաց զիւր պանծալի
եռահաստոր հնախօսութիւն Հայաստանի՝ չյիշէ ինչ
ամեւին զհանքաց Սիսականի, և որք գտանինն ի հա-
տորն Ա. եր. 178-190. համարելի են դոյզն ինչ հա-
մառօտութիւն այնր ամենայնի, զորս ամբարեալ ունի
իծոցի իւրում երկիր մեր : Նախնիք մեր անհմուտ գո-
լով քիմիական գիտութեանց՝ ոչ հետազօտեցին և ոչ
ի ձեռն տարրալուծութեան և վերլուծութեան հասու-
լինել կարացին պեղական բերոյ աշխարհի մերոյ :
Սակաւապէտ կեանք նոցա եւ պարապումն յառ եւ ի
տուրս անտես պահեցին ի մտադրութենէ նոցա զան-
համեմատ մթերս զոյստսիկ զոր իւրաքանչիւր ոք
առանց պանդխտելոյ յերկիր օտար՝ քաղել կարէր
ի սահմանս բնակութեան իւրոյ . ո՛ւր թողցուք եւ
զհանքային ջրոցն աղբիւրս որ բազմաց անբուժելի
ախտից արդ սարգեւէ բժշկութիւն ընձեռելով
միանգամայն եւ երկրացւոցն օգուտս մեծամեծս :

**Պարոն Ղիւթօս քննեաց զՀիւսիսային Հայաստան .
պարոն Տեքսիէ՝ զՀարաւայինն . երկրքին ևս միւսքան
խօսին զճոխութենէ հանքաց այնորիկ :**

**Սակաւք ինչ յայտնի էին ի հանքաց Հայաստանի
մինչդեռ Արարատեան, Գուգարաց, Սիւնեաց, Ու-
տեաց և Արձախայ նահանգք գտանէին ընդ կիսամեռ-
բունակալութեամբ Պարսից : Այլ յորմէ հետէ անցին
նոքին ընդ կառավարութեամբ Ռուսաց՝ հանքագէտ
պաշտօնեայք տէրութեանն շրջել սկսան և զննել
զտեղիս որք ըստ ինչ ինչ նշանաց կամ աւանդու-
թեանց ընծայեցուցանէին երևոյթս հանքաց : Եւ
ահա ի 1828 ամաց հետէ բացան բազում հանքք . և
քնակիչքն սկսան հարստանալ : Թողեալ զամենայն
այլում ժամանակի՝ խօսեսցուք զոր ինչ Սիսականին
է յատուկ : Ի գաւառին Նոր Բայազիտոյ (Գեղա-
քունի) գտաւ հանք որ մատուցանէ ի տարին զ1000
(40,000 լիւր Գաղղիոյ) պուղ պղնձոյ . յԱզարաի
գեղջ մերձ Մեղրոյ (յԱրևիք գաւառի) բացաւ
հանք ճոխագոյն որ մատակարարէ ի տարին զ2500
պուղ (100,000 լիւր Գաղղիոյ) կարմիր պղնձոյ :
Սոյնպէս ի Բուհակիր, ի Փերդաուդան եւ ի Կա-
վարտ : Ի Վայոց ձոր, մերձ ի գիւղն Գիւմիւշխանէ,
զոյ հանք արծաթոյ եւ կապարի որ թուի լինել նոյն
ընդ յիշատակելոյն յՕրբէլեանէ. Գլուխ 7. փողահանք
անուամբ, եւ ի Ղևոնդեայ . եր. 188 ըստ այսմ**

« քանզի և լէրինք արծաթոյ յայտնեցան յաշխարհին
 Հայոց հատանել ի նոցունց զխանութս արծաթոյ
 զտոյ առ ի պէտս մարդկան » : Այլ հանք այս տա-
 կաւին անգործ մնայ առ պակասութեան ածխոյ կամ
 փայտի : Հանք պորփիրի եւ սպարի ընդ մէջ գեղօ-
 բէիցն Կօտորայ և Ողջի . դիօրիտի և իդօկրագի ընդ
 մէջ գեղջն Ագարակայ եւ քաղաքին Օրդուպատայ .
 քաղկեդանիդի եւ սերդօլիքի յանթս Երասխայ . հանք
 ծծմբոյ՝ սպիտակ սօրայի եւ ժիպսի կամ բոյ մերձ ի
 Նախիջևան : Ազահանք (sel gemme) 15 . վերատիւք
 հեռի ի Նախիջևանայ յարեմոնից հիւսիսոյ, ևս և կաւ
 ազախառն և քարն պոռփնգ . հանք պաղլէղի կամ շա-
 պի (alun) եւ արջասպայ (vitriol կամ couperose)
 նոյնպէս ի Վայոց ձոր առ Դարալակեազ գետով :
 Աստի ելանէ և ոխը կամ դեղին ներկն որով բնակիչք
 երկրին ներկեն զբուրդ . Առ Ղարաբաղայ գեղջ
 քղիի աղբիւր ածխային թթու ջրոյ, եւ ի բազում
 տեղիս երկաթի թթու ջրոյ : Անդ առ ճանապարհան
 Արփայի որ հանէ ի Թանգիկ է ձոխ ստորերկրեայ
 ջրամբար ծծմբաջրոյ . այլ մի եւս ջերմով հռչակա-
 տը ի հիւսիսոյ ի Ծղկաց գաւառին, և երրորդ իմն՝ ի
 սահմանս Տաթեւոյ առ սատանայի կամրջաւ, ուր
 գոն և բաղանիք շինեալ ի նախնեայ . է այլ մի եւս
 աղբիւր ածխային թթու ջրոյ հանդէպ Ախլաթեան
 գեղջ ի Ծղկաց գաւառի : Բնակիչք Այնաղիրայ եւ

Քէշիչքեանդի հատանեն զկայծաբար . եւ յԵրնջակ՝
զերկանաբար : Գոյ և իւզ հանքային (որ թուի լինել
նաւթ) ի վանս Կնիւնոյ և Նորավանից ի Վայոց ձոր
յիշատակեալ ի Ստեփաննոսէ Օրբէլեան ի Գլուխն
62 և 64 : Յանդիման Շնհէր գեղջ առ Որոտնայ գե-
տով է միւս այլ հանք արջասպոյ : Հանք զառեկի
կամ մկնդեղոյ (arsenic) մերձ ի գիւղն Եայճայ ի
գաւառին Օրդուբատայ զոր եգիտ Պարոն Վասկոբոյ,
նիկով յամին 1828 : Ի Վայոց ձոր, մերձ ի գիւղն ստու-
բին Նորաշէն գտաւ յամի Տեառն 1829 հանք ար-
ծաթախառն կապարի : Անդ մերձ ի գիւղն Եայճի՝
յամի Տեառն 1829 Աստուածատուր Յովակիմեան
եգիտ զայլ իմն հանք արծաթախառն կապարի :

Ի վայրի կենդանեաց Սիւնիք ունի զառիւծ (ըստ
Օրբէլեանի), վագր, արջ, գայլ, ինձ, աղուէս, չախաղ,
կուղ, առնատր, վայրի այծ, նապաստակ, վարաղ եւ
եղջերու . ի թռչնոց՝ թուրաճ, փասիան, կաքաւ,
արծուի, ցին . և յընտանի կենդանեաց և ի հաւուց՝ ձի,
ջորի, էջ, գոմէջ, եզն, ուղտ, այծ, ոչխար, հնդկահաւ,
սագ, բագ, հաւ : Գոն լերինք կոյս եւ թաւաթուփ
անտառօք լի . ընդ որս գնան ուղևորք ժամս բաղուսն
առանց տեսանելոյ զարե : Ի փայտս անտառի նշա-
նաւոր են տօսախ, գի, մուրտ, բւեկնի, թեղի, կաղ-
նի : Ի մրգաբերաց նշանաւոր են ընկզենի, դեղ-
ձի, տանձի, փշատի, խնձորի, դամոնի, սերկկլի,

թթենի, կեռասենի, նոնենի, հաղարջենի, նշենի, զրկեռենի, հոնի, սեաւ սալորի կամ դամբուլի ծառք : Ի գլուխն 49, ասէ Ստեփաննոս տնկեալ երբեմն հուալ Տաթևոյ դրախտ ձիթենեաց և թզենեաց, զոր չեղև մեզ տեսանել :

Իսկ ի պարտիզարեր, իւղարեր և ընդարեր բուսոց եւ ի ծաղկանց՝ ծխախոտ, լուբիա, մաշ, կաղամբ, մեկոն, ձմերուկ, սեխ, վարունգ, պղպեղ, դդում, սոխ, կապար, խաւարծիլ կամ իշխուն, բակլայ, քըն՝ ձիթ, կանեփ, կտաւատ, բրբում, նա և խաղող, ցորեն, գարի, բամբակ, բրինձ, կորեակ, վայրի վարդ կարճաբուն անուշահոտ, մեխակ, լոգուա կամ նու՝ նուֆար հակայ ի Բաղարերդ, ծնեբեկ և կումզան : Ի ձորափոր դաւառս սլատրատուն բնակիչք մետաքս առատ և մեղր անուշահամ : Զեռունք Մեղրոյ ձանձրացուցիչ են և երբեմն՝ մահաբեր . Այնպիսի է անդ օձից, կարճաց եւ մորմոց (tarentule) բազմութիւն, մինչև անհատատաղի թուիլ լսողաց, որպէս ինձ ևս դէպ եղև զփորձ առնուլ . սմին իրի մեծաւ զգուշութեամբ կենցաղավարին բնակիչք երկրին . տունք նոցա այնպէս խնամօք բռեալեն իներբուստ՝ մինչ իբր միապաղաղ իմն ընծայիլ տեսութեան . և ցուոյն, որմոցն և յատակին կարեալ երևել ի միջէ պաստառէ . եւ ծայրագոյն մաքրութիւն նոցա յառակս է առ բնակիչս աշխարհին : Եւ հաւաստր են Մեղրեցիւր

յայսմ մասին Հոլանդացոց : Երկրագործութիւն
և այգեգործութիւն Մեղրեցեացն գերազանցէ յոյժ
քան զբաղումն Եւրոպացւոց : Ամենեքին նոքա աչ-
խատասէր են, խնայող, յառաջատես, միարան եւ
հարուստ : Ի Մեղրի չիք ամենեւին աղքատ :

Բնակիչք Սիւնեաց :

Նախահարք բնակչաց նահանգիս եղեն, ըստ Մովսիսի Խորենացւոյ . Ա. 11. ըստ Յովհաննէս կաթողիկոսի. եր. 10. ըստ Ստեփաննոսի Ասողկայ. եր. 38 և 40 և ըստ այլոց, Գեղամ և որդի իւր Սիսակ՝ 1900 ամօք յառաջ քան զՔրիստոս : Որոց որդիք եւ թոռունք անհաշ սակաւ առ սակաւ՝ լցին գաղթակա-
նութեամբ գերկիրս Արձախայ, Աղվանից, Գողթան, Յշտունեաց և այլն : Յայս սակս բնակիչք Սիսականի համարին ի զուտ արենէ Հայկայ և որդւոց իւրոց սե-
րեալ : Յետ այսպէս միանգամ յիշելոյ նոցա զծագումն Աիւնեաց ի Սիսակայ և ի Կաղմեայ ի մոռացոնս ար-
կանեն զնահանգս զայս յընթացս հազարաւոր ամաց .
և եթէ դոյզն ինչ յիշատակութիւն առնեն զայնմանէ
ընդ ժամանակս ժամանակս . այլայն ևս յոյժ հարեանցի
և թերակատար իմն ձեռով՝ անպէս զի քաղաքական
տեսչութիւն, անցք, կենցաղ և այլ և այլ հանգամանք
բնակչացն անծանօթ մեան ի մէնջ բողոքովին : Մնա՞ց

արդեօք միշտ նահանգս ընդ իշխանութեամբ թա-
գաւորաց մերոց, ա՞նց արդեօք առ Ատրպատականս,
առ Մեղացիս, առ Պարսիկս, եղե՞ն արդեօք յայս
նահանգ զաղթականութիւնք Սկիւթաց, Մեղաց,
Բաղտրիացւոց, Գոթաց, Սակաց, (Հնդիկ-Գերմա-
նացւոց), Գօլաց (Գաղղիացւոց), Անգլաց (Անգղիա-
ցւոց), Կեղտաց։ Ահա խնդիրք կարեւոր, որոց լուծումն
փարատեցէ անշուշտ զթանձր մնայնն որ չըջապա-
տեալ ունի զայս և զբազումս ի նահանգաց Հայոց, և
բարձցէ զտարակոյսս յորով։ Թէ և համոզեալեմ ամե-
նայնիւ ընդ սքանչելի հաւատարմութիւն և ընդ ան-
կեղծութիւն Մովսիսի Խորենացւոց և բազմաց իմե-
րոց սլաւամարանից . սակայն սղաբանութիւն առաջ-
նոյն եւ անհետազօտութիւն միւսոցն՝ թուշուն զտա-
տամնութիւն ոչ սակաւ ի միտս քննատէր։ Առաջնոյն
պակասեաց թերեւ ժամանակ առ ի բոլորեւ զիւր գիր-
աւատմութեան, միւսոցն՝ ոգի հետաքրքրութեան եւ
կրիտիս առ ի կատարեւազործել զմերոյ աշխարհի վէպս-
անցից։ Եղեն ևս որք բառ առ բառ օրինակեցին զա-
ռաջինսն իւրեանց . և կոչեցան պատմիչք։ Բայց և
այնպէս եթէ Նախախնամութիւնն շնորհէր ինձ գալ
յաշխարհ ի դարուն յորում եկաց ծերունին երջանիկ՝
ի մտի եղեալ էի հարցմունս յորովս առնել նմին որպէս
զի ուսայց թէ՛ զի՞նչ էր արդեօք պատճառն զի մին ի-
նահանգաց մեծին Հայոց կոչեցաւ Տայք, և մին ի հօրո՞

բերդից այնորիկ՝ Թուխարք, այն ինչ բուն աշխարհ
Տայոցն էր ի սահմանակցութեան Բազտրիոյ ըստ
Ամիանոսի. Գ. 4. և ըստ Մալտեբրեօնի. Թէ զինչ
էր պատճառն զի մին ի գաւառացն Ուտեաց կոչեցաւ
Սակաչէն, ընակիչքն՝ Սակք. և սուրնոցա՝ ասկը, մինչ
բուն աշխարհ Սակացն էր Սագաստան ըստ Ստրաբո-
նի, Ռիոդորոսի Սիկիլիացւոյ, Պլինիոսի և Պտղոմէո-
սի, որք և ըստ Հերոդոտայ (ըստ տպագրութեան
Բիւշօնի) եր. 245. էին Սկիւթացի յազգէ և գաղթեալ
ի Հայաստան. Թէ զինչ էր պատճառն զի գտանին ի
բարձր Հայս և ի մերձակայս Կար-ին, Կար-ույ, Կար-
բի, Կար-կառ, Կար-րին, յորժամ կար բառն ի լեզու
Կեղտաց նշանակէ քար, և կար-իերն՝ (carrière) քա-
րահանք։ Այսպէս հարցանել ունէի Թէ՝ է՞ր աղագաւ
ընդ անուանս բազմաց յաւանից Սիւնեաց լծորդեցաւ
առ նախնեօք բառս կոր, և կոչին ցարդ ևս Բունա-կոր,
Անդեղա-կոր, Կոր-աձոր վերին, Կոր-աձոր, Կոր,
Կուքն, Կուտ-ակք, Կոր-եփանք, Ճակ-կոր. Մառա-
կոր, Գեղ-եփանք, Նախ-կոտան. այլք՝ Շաք-է, Շիկ-
ակարբն, Շէք-քս, Շաք-ուայ, Շիկ-ահողք. ոմանք՝
Ատո, Ար-իկ, Աք-խոյք, Մոգք, Մոգոյք, Աք-
խիք, Ատ-չար, Ատր-մեղենարակ, Արտ-ակերտ,
Արտ-աչէնք, Զատ-աղարակ, Զեր-իչատ, Տերն-
դոտ, Տեռն-ատեան, Տաշո-ուն. Անգ-եղի, Անգ-
եղակոթ, Գեղ-աձոր, Գեղ-ոյ վանք. Գադատ-այ,

Գոթ-ձոր, Գոթ-ոյ ագարակ, Փրակ-այ. Շտատ-ուխ
 եւ այլն : Երկոտասան անուանքն առաջին կարգի
 յորս մասնաւոր առաւարդութեամբ գտանի կոթ,
 կուք, կոտ եւ կուտ բառն, եթէ այլոց թուիցին պա-
 տահական. այլ ինձ ոչ այնպէս : Յայտնի է՝ զի մին ի
 հզօր ցեղից Գերմանացւոց կոչէր ի հնումն Գոթ կամ
 Կոթ (Goths), եւ բաժանեալէր յարեւելեան Գոթս
 (Ostrogoths) և յարեւմտեան Գոթս (Visigoths) : Ազգա-
 այս ելեալ ի Հնդկաստանէ եւ զկայ առեալ ժամա-
 նակս ինչ ի Գերման՝ նահանգի Պարսից, անց ընդ
 Հայս և ընդ Արմենիոյ յԵւրոպիա վեց կամ եօթն հա-
 ղիւր ամօք նախքան ի Բիւրիստոս : Հետագոտեալ մեր
 խնամօք զընթացս գաղթականութեան, զբարս եւ
 զկրօն ազգիս այսորիկ՝ տեսի տակաւ ին զհետոս այնո-
 ռիկ յետ ի վերայ անցանելոյ 2500 ամաց տպաւորեալ
 ամենայն ուրեք ի Սիւնիս : Նշխար՝ զի գոթ կամ կոթ
 բառն չարայարեալ ի սկզբն կամ ի վերջ աւանաց
 Սիսականի՝ ակնարկէ յայտնապէս յազգն Գոթաց,
 որք եթէ ոչ բնակեցան անդ բոլորովին եւ խառ-
 նեցան յազգ մեր՝ գոնէ կացին անդէն ժամանակս
 բազում : Երկրորդ՝ զի մին ի ցեղից Գոթաց կո-
 չէր *sauiones* (սիւյօն), զոր համարեմ կոչեցեալ ի
 մերոց Սիւնի փոխելով այսպէս զբուն անուն երկրին,
 որ էր Սիսական. սոյնպէս զանուն միւս ցեղին *sitones*
 նշմարեմ ի Սոթք : Դէզօբրի եւ Բաշլե (*Désobry et*

Bachelet) ի պատմական եւ յաշխարհագրական երկ-
հատոր բառարանին իւրեանց՝ ի բառն *Գերմանիա*
յիշեն ղայլ եւ այլ ցեղս այսր ազգի, եւ ղանուանա
Թաղաւորաց նոցա եւ աշխարհաց, յորոց ոմանք
տեսանին ակն յանգիման ի Սիւնիա . զորոս դիցուք
աստէն յերիս էջս . յառաջնումն՝ զազգիներէն . յերկ-
րորդումն՝ զհայերէն Թարգմանութիւն անոցիկ . եւ
յերրորդումն զհունանուանա նոցին ի Սիւնիա ըստ
աւանդելոյ Ստեփաննոսի Օրբէլեան . որոց ընդունե-
լութիւն կամ անընդունելութիւն ի կամս անձնիւր է
ապաստան :

Istévons — իստեվոն Աղստու :

Vandali — վանտալի, վաղատին, վաղաթու :

Bastarnæ — բաստարնէ, Բաստ կամ Բուստ :

Marsi — մարսի, Մարզէն :

Éraric — երարիկ, Երերունք, Երեր, Երերք :

Norique — նորիք, Նորիք :

Pannonique — պանոնիկ, Բնունիք :

Bal-amir — բաղ-ամիր, Բաղ, ուստի Թերեւս
Բաղք զաւատ եւ Բաղ-աբերդ :

Widi-mir — վիտի-միր, վէտի՝ գիւղ ի վայոց
ձոր :

Hermions — երմիոն, Լերմենիչէ :

Peucini — պեուսինի, Պիսակ :

Chamavi — շամավի, Շամին :

- Tencteri — տենկտրրի, Տրէտուք, Տէխք :
- Mattiaci — մատիասի, (կի) Մատախոնի :
- Amissia — ամիսիա, Ամասրիա, Ամա-
րաս (ի փոքր Սիւնիա) :
- Albis — ալբիա, Աղբակ (ի սահմա-
նակցութեան Սիւնեայ) :
- Francs — ֆրանկ, Փրակայ :
- Chauci — ժոսի, Կովսական, Քա-
շունիք, Խօզաւոս, Քօչագեղ :
- Cimbri — սիմբրի (կիմբրի), Կամբրիւն :
- Teutones — տէուտօն, Տատան, Տատայ,
Տաթիւ :
- Catti — կատի, Կութն, Խոտ :
- Turoni — տիւրոնի, Տարօնք, Ղրոմք :
- Առ Կեղտս on (օն) նշանակէ բնակութիւն . գոն ի
մեզ Տար-օն, Յր-օն, Լամբր-օն :
- Narisci — նարիսի, (կի) Նորաշինիկ :
- Marco-manni — մարկօ-մաննի, մինի : Միննի կցի
երբեմն ընդ անուանա har կամ herminni, յոր անուն
կոչեցաւ Հայաստան յԵրեմիա մարգարէէ . տե՛ս
ղՀնախօսութիւն Հայաստանեայց . հատ. Բ. եր. 5 :
- Quadi — քադի, Կոթ :
- Lango-bardi — լանգօ-բարդի, Բերդիկ :
- Angli — անգլի, Անգղի :
- Arii — արիի, Արենի, Այրք :

Dudini — դիւդինի, Տատն-եղիշէն :

Lemovii — Լմովի, Լիմ, Լիմ վերին, Լիմ ներքին :

Saxons — սաքսոն, Սագ, Շաքէ, Շէքքս :

Երկրորդ՝ զի առ նախնի Գերմանացիս ոչ էր սովորութիւն բնակելոյ ի պարսպապիակ քաղաքս . այլ ի իկուղս գետնափոր, յայրս, յանտառի եւ ի խրճիթս : Խրճիթք նոցա ցրուեալ այսր անդր յանդի կամ յայրս՝ կոչէին բուրգ, զոր գտանեմք ի բուրդ բառն մեր : Զայս մարթ է տեսանել արդեւ եւ ի Սիւնիս ուր բնակին տակաւին ի քարայրս, որպէս ի Խնձորեակ եւ այլուր : Համախմբութիւն խրճիթաց կոչէր առ Գերմանացիս բակ (pagus), որդարձեալ տեսանի շարսյարեալ յանուանս բազում շինից Սիւնեաց, զորօրինակ Նորա-բակք, Վարդանա-բակք, Բակ-ափոր, Վաչէ-բակք, Խոնթակա-բակք, Սահակա-բակք, Ղաչու-բակք, Դպրա-բակք, Տկողա-բակք, Ատրմեղենա-բակ, Բակ-երտ, Տետա-բակ : Բակ բառն որ ըստ այժմեան առման նշանակէ առ մեզ չրջապատ տեղի՝ առ նախնի Սիւնիս ցուցանէր գիւղ կամ շէն որպէս եւ առ Գերմանացիս :

Ըստ յառաջ բերելոյ վերոյիշեալ եւ այլոց մատենագրաց՝ առ Գերմանացիս ի պատուի էր հիւրասիրութիւն . աղջկունք նոցա յամուսնանալն ոչ տանէին օժիտ ի հայրենի տանէ բայց եթէ լուծ մի եղանց . ա-

մուսնական ողջախոհութիւն ի սրատու ի էր առ նոսա :
 Սիրէին նոքա զարիւնըռուշտ կոխա, ռխակալութիւն
 նոցա և ծարաւ վրէժխնդրութեան աւանդէին որդեղ
 յորդիս և ազգէ յազգ : Աւր և կանայք ունէին զմազ
 շէկ, հերս երկայն, աչկունս կապոյտ . և կանայք բա-
 զում անգամ մարտակից լինէին արանց իւրեանց ի
 պատերազմի : Վերոյգրեալ առաքինութիւնք և մո-
 լոթիւնք տեսանին ցայժմ ևս առ Սիւնիս : Կռուա-
 սիրութիւն նոցա յառակս է առ շրջարնակ ազգս .
 Ոխակալութիւն նոցա եւ ոգին վրէժխնդրութեան
 բազում անգամ լուացին արեամբ ոչ միայն զՍիւնիս .
 այլ և զՀայաստան բոլոր . (զորմէ տե՛ս և ի Ստորա-
 դրութեան հին Հայաստանի. եր. 231-232 : Բազմաց
 ի նոցանէ շէկ են հերք, (առ Հայս և առ Անդղիացիս
 մազն կոչի հեր) և երկայն մօրուք . դոն և գիւղօրայք
 որ սկսանին շէկ բառիւ, որպէս շիկակարն, շիկահող և
 այլն : Աւր և կանայք նոցա սիրեն զողջախոհութիւն .
 իսկ քաջասրտութիւն բաշխ է երկոցուն ցեղիցն հա-
 , ասարապէս . յոլով են առ նոսա կապուտակնեայք :
 Երգն մարտի կոչէր առ Քերմանացիս barrit. գոյ և
 առ մեզ ձայն սաստիկ երգոյ վառ կոչեցեալ : Teutsch
 (տեօտշ) էր առ նոսա չաստուածն համարեալ որդի
 երկրի . գոյ եւ ի Սիւնիս տաշտուն, դաշտ և տաւտու-
 տուն : Odin (օդին) էր առ Քերմանացիս անուն չաս-
 տուծոյ մարտի և յաղթութեան. գտանի և ի սահմա-
 Հառ. Ա :

նակցութեան անդ Սիւնեաց Ուտի, յորում էր թեր-
 ևս ի նախնուսն տաճար ինչ նուիրեալ չաստուծոյ :
 Dag կոչէր առ Գերմանացիս օրն, և շտատ՝ շէնն. գոն
 Սիւնիս Տախն գիւղ և Շտատուխ գիւղաքաղաք : Er
 և thor (եր, թօռ) կոչէին Գերմանացիք չաստուածն
 որոտման, քօռ կոչի ցարդ ևս ի Սիւնեաց անձրեւն
 ծնեալ յորոտմանց : Herttha, erde (երթա, երդ) կոչէր
 առ Գերմանացիս երկիրն համարեալ կին Աստուծոյ,
 ունիմք մեք ևս երդ, երդք որ նշանակէ ընտանիք :
 Ախաստուածն հողմոյ կոչէր առ նոսա kari (կարի) .
 առ մեզ ևս գոն Կարի-ն, Կարս, որպէս եւ առ Սիւ-
 նիս Կերեմ :

Արօն նախնի Գերմանացւոցն էր կրակապաշտու-
 թիւն, որպիսի էր եւ Պարսիցն՝ նոցուն աղգակցաց :
 Արակատունն զոր մերայինքն ատրուչան անուանե-
 ցին՝ Պաքսիկք արեղդահ ասացին . եւ զկրակապաշտ-
 սըն՝ արեղիներեառ : Թէև Հայք ևս ուսեալ ի Պարսից
 սլաշտեցին երբեմն զկրակ . այլ ոչ այնպիսի մոլու-
 թեամբ որպէս նախնի Սիւնիք, որոյ ապացոյց է առ
 (հուր) բառն, զոր բաղմաթիւ աւանք երկրին կրէին
 նաեւ յաւուրս Ստեփաննոսի Օրբէլեան հանդերձ
 այլովք կոչմամբ, որք յիշեցուցանեն անդադար զյի-
 շատակս վարդապետութեան Զրադեշտի : Զորօրի-
 նակ առոր, արք-իք, արտ-ին, ար-խոյք, ար-խիք, ատ-
 չար, առոր-մեղենաբակ, արտ-ակերտ, արտ-աչէնք,

զեր-իշատ, զառ-ազարակ, մոգք, մոգոյք. տաշտուն կամ տաշտեր (աստղ անձրեոյ), վանանդ՝ աստղ առողջու-
թեան, դուգակ կամ դիգագ (անդունդ), յոր անուն
կոչի ցարդ մին ի գաւառաց Արձախայ : Գտանին ի
Սիւնիս նաև հետք Գօլ-այ կամ Գոյ-այ (Գաղղիա-
ցոյ) ըստ մեր լեզուի կանոնաց, և Անգղաց կամ
Անգղաց (Անգղիացոյ), որպէս է տեսանել յան-
ուանս գաղ-աւոսայ, գեղ-աճոր, գեղ-ոյ վանք, գոդ-ձոր,
գոդ-ոյ ազարակ, գոդ-թն, վիրակ-այ, գոդ-ոյ աղբիւր,
գոդ-որեայ վանք, գոդ-ոչտի, անգեղի, անգեղ-ակոթ .
անկ-լոն, անկդ, անգդ, անգեղ-տուն (այլուր) :

Թէպէտ կամէի այլ ևս հարկանել ի գրի դիտողու-
թիւնս առ ի ցուցանել զընդերկար բնականալն Գեր-
մանացոյ ի Սիսական . այլ երկուցեալ ի ձանձրա-
ցուցանելոյ զընթերցողս, մանաւանդ թէ պահեալ
զամենայնն այլում ժամանակի և տեղոյ՝ բաւական
վարկայ զոր ինչ յառաջ բերի ի վեր անդր : Յորմէ
հետեւի թէ՛ կամ Գերմանացիք ժամանակ մի կա-
ցեալ յերկրի անդ 2500 ամօք յառաջագոյն՝ անցին
ապա յԵւրոպիա . կամ թէ՛ խառնեալ ընդ բուն
բնակս երկրին՝ հայացան : Ապա թէ ոչ՝ եթէ ամե-
նայն Սիւնիք յանխառն արենէ Սիսակայ էին իջեալ՝
զիւրդ ուրեմն Նորին կոչէր զնոսա գագանաւիտս,
վայրենագոյնս, ճիւղաբարոյս, զոր անհնարին է բացա-
տրել այլով պատճառսրանութեամբ, բայց եթէ հա-

մարեղով զնոսա խառնեալ յաղջ այլ և ստայեալ բարս
գազանականս, որով ծանուցեալէին արդարեւ նախնի
Գերմանացիք ։

Կառավարութիւն Սիսականի և բարձ և պատիւ
նահապետացն անժանօթ մնացին մինչեւ ցՎաղար,
շակ, որ ըստ աւանդելոյ Մ. Խորենաց. Բ. 8. կար-
գեաց « ղեզերբ հայկական խօսից կողմնակալս երկուց
ցեղից տանց նահապետութեանց Սիսական և Կաղ-
մեան » ։ Զոր վերահաստատեաց իբր 450 ամօք զկնի
սուրբն Տրդատ յորժամ վերստին կանգնեաց զպե-
տութիւնն հայկական՝ կարգելով զՍիսականն ըստ
Ագաթանգեղոսի ի մետասաներորդում բարձի ։ Ի
Զորրորդ դարուն չարաչար աւերեցաւ եւ ամայա-
ցաւ Սիւնիք ի պաճառս անխոհեմ գնացից Անդոկայ
որ յաւարի էառ զՏիգրոն՝ մայրաքաղաք Պարսից . այլ
Բաբել՝ որդի իւր, վերստին նորոգեաց զայն և ծաղ-
կեցոյց ։ Յիններորդ եւ ի տասներորդ դարս ծաղ-
կեցաւ Սիւնիք վաճառականութեամբ, բազմամար-
դութեամբ, երկրագործութեամբ, ճարտարապետու-
թեամբ եւ աստուածաշտութեամբ ։ Հարիւրաւոր
մենաստանք կանգնեցան իծմակս, ի խոխոմս, իծեր-
պըս, ի ձորակս եւ ի պտուկս լերանց Սիւնեաց, եւ
բիւրաւոր քրիստոնեայք լքեալ զվայելչութիւնս աշ-
խարհի՝ ետուն զանձինս ի ճշունս խաչընդուս կրօ-
նաւորութեան ։

Նահապետութիւն Սիւնեայ ի բազմաց հետէ քաժանեալէր յերկուս ճիւղս, յորոց աւագագոյնն նստէր ի Կից վտակաց տեղւոջ. և կոչիւր գահերէց իշխան Սիւնեայ. երկրորդն՝ ի Քեզաքունի. և կոչիւր հայկազուն իշխան. սակայն ի տասներորդ դարուն յերևան ելին այլ ևս երկոքին իշխանութիւնք անկախք ի միմեանց: Յորոց Սմբատ կալաւ զՎայոց ձոր եւ նստաւ Խղեգիս քաղաքի. Զագիկ՝ ի Բաղաց գաւառի, ի Կապան քաղաքի. Սահակ՝ ի Հարանդի զՀազարի գետով. Բարգէն՝ այլուր: Սմբատ Սահակեան եղև առաջինն յիշխանս Սիւնի, որ ապստամբեալ յօրինաւոր թագաւորէ իւրմէ՝ թագ կապեաց անձին յամիրբ 970 ի Սիւնիս որում յաջորդեցին այլքումանք մինչև ցամա 1166 յորում բոլորովին նուաճեցաւ երկիրս այս յայլազգեաց. իսկ միւս հայկազուն ցեղն դարձաւ ի կրօնս Մահմետի, և կայ ցարդ հէյկնազու անուամբ ի Քաշաթաղի, առ որում ինձ ևս դէպ եղև երբեմն ագանիլ: Թէպէտեւ զկնի Օրբէլեանք ջանացին վերանորոգել զՍիւնիս. այլ անդադար յարձակմունք Սալջուկեանց, Պարսից, Թաթարաց եւ այլոց միշտ խոչընդոտն եղեն խորհրդոց նոցա. ուստի եւ նահանգս այս օր քան զօր անջբացաւ, եւ յամայութիւն դարձաւ:

Դաւիթ Սիւնի ի սկզբան ութևատասներորդ դարուն փորձ փորձեաց ազատել զՍիւնիս ի լծոյ այլ Հատ. Ա.:

լազգեաց . այլ տարածամ մահն անագորոյն խափա-
նեաց զձեռնարկութիւն իւր : Ի կէսն տասն եւ ութ,
երորդ դարուն ահագին մարտք պատերազմաց Թուր-
քաց և Պարսից և անլուր հարստահարութիւնք Նագիր
չահին իսպառ ապականեցին զայս գեղեցիկ նահանգ-
որոյ բնակիչք յոգիս ապաստան եղեալ լին զարարս
իւրեանց եւ զերկիր ծննդեան . եւ անցեալ զնային՝
ոմանք ի Թուրքաստան՝ զտեղի կալեալ ի Զմիւռնիա,
ի Կոստանդնուպօլիս, ի Պերգամ, յԷօտէմիշ, յԱղ-
հիսար . այլք՝ ի Շուշի, ի Տիւրքիս և մինչև ի Հաժտէր,
խան : Յետ 1828 ամին իբրև դադարեցաւ գոռն
Պարսից եւ Ռուսաց . եւ Սիւնիք բոլորովին անկաւ
ընդ իշխանութեամբ վերջնոյս՝ սկսաւ սակաւ առ սա-
կաւ ոգի առնուլ և վերստին շինիլ : Սակաւ մի զինի
հազարաւոր գերդաստանք Հայոց գաղթեալ ի Պարս-
կաստանէ՝ սփռեցան ի Սիւնիս, որով և բազմամար-
դացաւ երկիրն : Այժմեան բնակիչք երկրին են Հայք,
Քիւրտք, Պարսիկք, Թաթարք և Թուրք . արեւմտեան
մասն Սիւնեաց այսինքն Գեղաբունի, Սոթք, Վա-
յոյ ձոր, Ճահուկ, Երնջակ և Գողթն անկեալեն ընդ
իշխանութեամբ նահանգապետին Երեւնայ, միա-
ցելոցն իշխէ նահանգապետն Շամախույ :

Մնայ խօսիլ ինձ հուսկ ասլա սակաւիկ մի զՏա-
թևոյ վանից եւ զմետրապօլտացն Սիւնեաց : Յետ
մուտ գործելոյ Քրիստոնէութեանն յայս նահանգ

եկեղեցին Շաղատոյ եղև մայր եկեղեցի եւ եպիսկոպոսարան երկրին ամա բաղումս, որպէս ինքնին Ստեփաննոս Օրբէլեան բազում անգամ կրկնէ և վերակրկնէ ի Գլուխն Ժ, ԺԲ, և այլուր յասելն « յամենայն տարւոջ ժողով արարեալ Սիւնեաց Տեառն Հանդերձ եպիսկոպոսին՝ զոր երեւման սուրբ եկեղեցւոյն տօնախմբէին իբրև զմայր եկեղեցեացն աշխարհին ամենայն Սիւնեաց... Եւ բաջամարտիկն Գազանայ հասանէ վիճակաւ գիւղաքաղաքն Շաղատոյ Հանդերձ սուրբ եկեղեցեաւն որ յայնմ ժամանակի մայր եկեղեցեաց անուանէին » : Ոչ ի գիրս Ստեփաննոսի Օրբէլեան, որ յառնայնի պանծացուցանել զիտէ գիր հայրենիս եւ ամբողջ ոչ Մովսիսի Խորենացոյ, ոչ Ստեփաննոսի Ասողկայ, ոչ Յովհաննու կաթողիկոսի և ոչ այլոյ ուրուք ի բանիբուն և խորաքննին պատմագրաց մերոց ասացեալ եղև երբէք թէ սուրբն Ստաթէ եկեալ իցէ յայն աշխարհ, բարողեալ, նահատակեալ եւ թաղեալ ի Տաթև : Ստեփաննոս Օրբէլեան պատմէ ի Գլուխն ԼԹ. թէ՛ անուն Տաթևոյ անծանօթ էր առ բնակիչս երկրին . և թէ ոչ գոյր անդէն երեւելի շինուած ինչ ցղարն իննեւորորդ, ուր եւ յաւելու թէ՛ Դաւիթ եղև առաջին յեպիսկոպոսս Սիւնեաց որ գնեաց զայն գիւղ չրջակայ ագարակօքն Հանդերձ յիշխանէն Փիլիպպէէ . եւ եղ անդ զամբողջ իւր : Ի վաճառագորին Փիլիպպեայ իշխանին, ևս և ի Գլուխն

Խ. յիշատակի հրաշագործ խաչ մի որ թուի լինել Անդոկայն : Սակաւ մի զկնի, ի Գլուխն ԽԱ. պատմէ Ստեփաննոս Օրբէլեան զերեւմանէ հրեշտակին Աստուծոյ Յովհաննիսի՝ եպիսկոպոսին Սիւնեաց, եւ զպատուիրելոյն շինել եկեղեցի ի Տաթև յանուն երկոց զլիաւոր առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի, որև հիմնարկեալ կատարեցաւ և փառաւորապէս օծաւ ի թուին Հայոց 344 (յամի Տեառն 896) : Ի ժամանակէ անտի մինչ ցելս երեքտասաներորդ դարուն եպիսկոպոսարանն Տաթևոյ յիշատակի միշտ և յամենայնի յանուն սրբոյ խաչին, յանուն զլիաւոր առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի, յանուն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին. այլ ոչ բնաւ յանճան սրբոյն Ստաթէի : Ապաքէն եթէ այս անուն անծանօթ էր ամենեւին ի Սիւնիս յընթացս 1300 ամաց, զիա՞րդ ապա ի յետնոց և յաննչանից ոմանց հռչակաւոր վանքն այն Տաթևոյ, որ կառուցաւ ի սկզբան անդ յանուն սրբոյ Առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի՝ փոխեցաւ յանուն Ստաթէի : Այլ թող բացատրեսցեն որպէս և կամին . իսկ իմ՝ պատասխանի այս է թէ՛ կամ ոմանք ի մերոց հակառակասիրաց ի ժամանակի՝ զայրանալոյ Ունիթոռութեանն ի Ճահուկ եւ յԵրնջակ՝ փոփոխմամբս այսուիկ անհետ առնել կամեցան զանուանս երկուց առաքելոցն Հռոմէական եկեղեցւոյ, կամ թէ՛ տղէտք ոմանք խաբեալք ի մերձաւորութենէ

Տաթև եւ Ստաթէ հնչմանց՝ զՏաթևն փոխեցին ի Ստաթէ . եւ այնպէս մնաց մինչեւ ցայսօր : Ի սոցա կարգէ է նաև Վարդան աշխարհագիր, որ զՏաթևն հանէ ի Ստաթէէ, և տարեալ զնէ զայն ի փոքր Սիւնիս . որում հետեւեցան եւ այլք ոմանք նմանք նմին և զուրկք ի բանադատութենէ :

Կ. Վ. Շահնազարեանց՝
միաբան սրբոյ Էջմիածնի :

ՅԱՆԿ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՍ :

- Ա.** Նախադրութիւն գրոցս . եւ պատճառ առանձինն առանձին :
- Բ.** Սակս ազգաբանութեան եւ նախնական նախակարգութեան եթէ ուստի սերեցան նահապետութիւնք Սիսական ազգին յԱդամայ հետէ :
- Գ.** Յուցմունք սահմանաց աշխարհիս Սիւնեաց . եւ թէ զինչ ունի պարարտութիւն ի պէտս մարդկան . եւ որքանութիւն զաւառաց եւ անասիկ բերդից :
- Դ.** Սակս Սիսական տոհմին նախակարգութեան թէ որպէս կարգեցաւ ի վաղարշակայ՝ Թազաւորէ Հայոց :
- Ե.** Սակս լուսաւորութեան աշխարհիս Սիւնեաց Աստուածգիտութեամբ եւ հաւատալոյ իշխանացն ընդ Տրդատայ ի ձեռն սրբոյն Գրիգորի՝ լուսաւորչին մերոյ, ի Քրիստոս Աստուած . եւ աւերելոյ զմեհեանս եւ շինելոյ զեկեղեցիս . եւ ձեռնադրելոյ եպիսկոպոսին Սիւնեաց . եւ այլ զրոյցք պիտանիք :
- Զ.** Զրոյցք հին ժամանակաց որ վասն գալոյ սուրբ

առաքելոյն Բարդուղիմէի յաշխարհս Սիւնեաց,
եւ վասն շինելոյ եկեղեցիի ի դաւառին Գողթն . և
դարձուցանելոյ իհաւատս զումանս, եւ հաստատե-
լոյ սեղան եւ ձեռնադրելոյ եպիսկոպոսս :

Է. Յաղագս եպիսկոպոսաց եւ իշխանաց Հայոց . եւ
եթէ ո՛յք են զահերէցք եւ զահագլուխք կարգեալ
ի մեծէն Տրդատայ և ի սրբոյն Գրիգորէ և յոր-
դուց եւ ի Թոռանց իւրոց . եւ վասն առանձին
պատուոյ և ատորձանի եպիսկոպոսին Սիւնեաց :

Ը. Վասն վախճանին Գրիգորիսի՝ մետրապօլտի
Սիւնեաց , եւ փոխանորդելոյ զաթոռն սրբոյն
Մաշտոցի :

Թ. Վասն Անդոկայ՝ Սիւնեաց իշխանի, թէ զինչ
գործ գործեաց . եւ թէ ո՛րպիսի անցք անցին ընդ
աշխարհս Սիւսական ի Շապհոյ՝ Պարսից արքայէ .
և երթն նորա առ կայսրն Յունաց առ մեծն Թէո-
դոս . եւ անդ վախճանիլն՝ յասացուածոց սրբոյն
Պետրոսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի :

Ժ. Վասն դալոյ Բարկայ ի Հռոմոց առ Շապուհ . և
քաջութեանն զոր եցոյց . եւ վերստին տիրելոյն
սեպհական հայրենեաց իւրոց Սիւնեաց աշխարհիս
և շինութեան սորա . եւ նախագահ պատուելոյն
ընդ Բագրատունիս՝ ի նոյն ճառիցն Տեառն Պետ-
րոսի . եւ այս ի վաթսներորդ յութերորդ ամի
Թագաւորութեանն Պարսից Շապհոյ Որմզդեան :

ԺԱ. Յայտնութիւն եկեղեցւոյն Շաղատայ և գիւտ
այնչափ սրբոցն որ ի նմա . եւ հաւատալն Գորայ
և Գաղանայ և այլ Պարսից . և սքանչելիք Տիրոտ
երիցուն :

ԺԲ. Դարձեալ ի նոյն ճառից Տեառն Պետրոսի՝
յետ բազում ժամանակաց զրոյցք վասն գիւտի
նշխարաց որ ի Շաղատայ եկեղեցին . եւ որ յա-
ւուրս Յովակիմայ եպիսկոպոսի վիճմունք . եւ
սակս նախադասութեան տանուտերաց և գիւղից
Սիւնեաց թէ ո՞րք նախապատիւ եւ զահագլուխ
սահմանեցաւ :

ԺԳ. Դարձեալ վասն իշխանացն որ զինի Բարկայ :

ԺԴ. Կարգ. իշխանացն Սիւնեաց որ ի Բարկայ
մինչև Կիւրդոյ :

ԺԵ. Վասն գալոյ սուրբ վարդապետին Մեսրոբայ
ի Սիւնիք և ի Գողթն . եւ չրջելոյ ընդ գաւառսն .
եւ զղօղեալ զկուսապաշտութիւն ի տեղիս տեղիս
սրբելոյ օգնութեամբ Վաղինակայ իշխանին եւ
Շաբիթայ :

ԺԶ. Վասն նորոգ եպիսկոպոսութեանն Սիւնեաց
Տեառն Անանիայի . եւ երթն յԱղվանս, և պատ-
ուիլն յԵսվաղէն՝ Թաղաւորէ նոցունց :

ԺԷ. Գործ անարի եւ վատ իշխանին Սիւնեաց
Վասակայ . եւ պատճառ նորին կորստեանն :

ԺԸ. Վկայութիւն սուրբ և փառաւորեալ սեպուհին
Հատ . Ա :

Սիւնի՝ երանելոյն Ազգայ, որ ի ձեռաց Միհրա-
նայ ի մէջ Պարսից հանդիսին :

ԺԹ. Վասն վկայիցն որ կան ի հանգստի ի Վայոց
ձոր գաւառի աստ եւ անդ. եւ վասն վկայարանին
որ շինեցաւ ի գետամիջին Եղեգեաց եւ Մողանի
մերձ բլրին ուր ամրոցն էր :

Ի. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց որ յաջորդեցին
զկնի Անանիայի. եւ վասն Տեառն Երիցակայ
սքանչելի օծմանն :

ԻԱ. Պատմութիւն համառօտ հօրն Գիւտայ եւ
Քրիստոսաւիրին. եւ շինութիւն վանիցն որ յե-
զերն Երասխայ :

ԻԲ. Յաղագս Մակարայ եւ Պետրոսի եւ Գիգանայ
եւ Վրդանիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսաց :

ԻԳ. Թուղթ զոր Հայոց կաթողիկոսն Տէր Յովհան-
նէս եւ այլ եպիսկոպոսք արարին առ Տէր
Վրդանէս՝ եպիսկոպոս Սիւնեաց :

ԻԴ. Եթէ յորում աւուր եղաւ Թուականն Հայոց.
եւ սուրբ Աստուած՝ որ խաչեցար, սահմանեցաւ :

ԻԵ. Վախճան Վրդանիսի. եւ յաջորդելն Գրիգորի
եւ Քրիստաւորի. եւ որ ինչ զրոյցք եղեն յաւուրս
նոցա :

ԻԶ. Յաղագս միաբանելոյն Հայոց եւ միապետելոյ
Տեառն Աբրահամու. եւ վասն մեծ ժողովոյն որ ի
Դուին. եւ վասն ինն կարգաց եկեղեցւոյ. եւ վասն

Վրաց բաժանման զրոյցք յղովք և պիտանիք,
զոր հաւաքեցաք ի հին նամակաց և յՈւստանէսի
գրոց. և սակս Աղվանից արքեպիսկոպոսութեանն.
և Սիւնեաց մետրապօլիտութեանն. և վասն Աիւ-
նեաց խաչին թէ էր աղաղաւ տուաւ :

ԻԷ. Վասն ինն դասուց եկեղեցւոյ թէ ո՛րք են և
ո՛րպէս վարին :

ԻԸ. Վասն Մաթուսաղայի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի.
եւ վասն ժողովոյն Աարնոյ որ ի Հերակլեայ. և
վասն Եզրի խմորելոյն յաղանդն Քաղկեդոնի :

ԻԹ. Թուղթ Մաթուսաղայի՝ Սիւնեաց եպիսկո-
պոսի, զոր դրեաց հրամանաւ Տեառն Եզրի՝ Հայոց
կաթողիկոսի, եւ այլ եպիսկոպոսաց Հայոց առ
Թաղաւորն Հերակլ վասն հաստօյ :

Լ. Վասն եպիսկոպոսոսցն Սիւնեաց, որք յաջորդե-
ցին զկնի Տեառն Մաթուսաղայի քերթողի :

ԼԱ. Վասն Տեառն Ստեփաննոսի Աիւնեցւոյ վարք
եւ վախճան. եւ որ ինչ պատմի զնմանէ :

ԼԲ. Տեսիլ սրբոյն Մեթողի եպիսկոպոսին Պատա-
րայ եւ վկայի յաղազս անցելոյն, ներկայիս եւ
ապառնեացն, ասացուածք յԱստուածաշունչ
գրոց, զոր Թարգմանեալ է Տեառն Ստեփաննոսի՝
Սիւնեաց եպիսկոպոսի :

ԼԳ. Վասն գալոյն Մովսնայ տաճիկ զօրավարին ի
Սիւնիս. եւ փեսայանալոյն Բաբանայ պարսկի

Աւնեաց տեառն վասակայ. եւ այրելոյն զՄա-
քենացն. և կոտորելոյն զԳեղաբունի և զԲաղա-
սական :

ԼԴ. վասն Թանահատի վանից եւ հօրն Մխի-
թարայ

ԼԵ. վասն եպիսկոպոսացն Աւնեաց, որ զկնի
սրբոյն Ստեփաննոսի յաջորդեցան ի տեղին :

ԼԶ. վասն Շահանդխտոյ՝ արքայազն աղջկանն. և
վասն մեծ և ահաւոր հրաշիցն որ եղեն յաշխաբհիս
Աւնեաց :

ԼԷ. Յազագու իշխանացն Աւնեաց Սահակայ եւ
այլոցն. գործք եւ վախճանք նոցին որ յերկերիւր
եւ յեօթանասուն թուականէն ընդ այս. զրոյցք
եւ համառօտ տեղեկութիւնք բանից եւ գործոց
նոցա :

ԼԸ. Գալն Յուսիպ ի Սխական աշխարհս. եւ
գերփումն եւ կոտորումն գաւառացս. փախուստ
իշխանացն. տիեզերահոծ տազնապ եւ հրակէզ
հրդեհումն երկնատեղած բարկութեանն. վկայա-
կան մահն Սմբատայ թագաւորին. և կրկին դարձ
գերելոյն և փախստէիցն. զրոյցք որ յԾԾԸ թուա-
կանէն Հայոց ընդ այս ածեալ ձգի :

ԼԹ. վասն եպիսկոպոսարանին Տաթեւոյ. և վասն
սուրբ խաչին եւ այլ սրբոց. եւ վասն ժառան-
գութեան Հայրապետացն :

Խ. Վասն Տեառն Սաղմօնի. եւ որ ինչ նովաւ
ետուն ի սուրբ եկեղեցին ժառանգութիւն :

ԽԱ. Վասն Տեառն Յովհաննիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի. եւ վասն շինութեան մեծ կաթողիկէ եկեղեցւոյն որ յեպիսկոպոսարանին անդ Տաթեւ եւ վասն այլ շինուածոցն :

ԽԲ. Վասն ժառանգութեան եկեղեցւոյն և հայրապետացն զորս ետուն Թազաւորքն և իշխանքն. և սահման վանիցն, զոր գտաք գրեալ ի մագաղաթի եւ կնքեալ արքունական մատանեաւ :

ԽԳ. Գիր վճռի շրջակայ սահմանին Տաթեւոյ :

ԽԴ. Վասն Խոտակերաց վանիցն որ կոչեցաւ Քարկովի կործանմանն ի շարժէ եւ վերստին շինելոյն ի Շուշանկայ աիկնովէ եւ ի Տէր Յովհաննիսէ :

ԽԵ. Շինութիւն Յովհաննու վանից ի Վահանայ՝ որդւոյ Զագկայ :

ԽԶ. Վասն Տեառն Գէորգեայ քահանայի, որ էր որդի իշխանին Սիւնեաց :

ԽԷ. Վասն շինութեան Նորավանից որ ի գաւառին Բղենոյ :

ԽԸ. Վասն Յուրայ բերդին աւերելոյն. և նզովիցն որ այլ ոչ շինի :

ԽԹ. Վախճան Տեառն Յովհաննիսի. և յաջորդեմ

**Տեառն Յակորայ . և որ յառուբա նորին եղեն յաւ
ւելուածք ժառանգութեան եկեղեցւոյն :**

**Ծ. Շինութիւն եկեղեցեաց եւ վանորէից ի ձեռն
Տեառն Յակորայ եւ Սմբատայ իշխանին որ ի
Վայոց ձոր գաւառի . և վառն սրբոյն Մամասայ :**

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ

ՕՐԲԷԼԵԱՆ

ՊԱՏԾ ՈՒԹԻՒՆ ՍԻՒՆԵԱՑ :

Ա. — Նախադրութիւն գրոցս . և պատճառ ստանձինն
ստանձին :

Սկիզբն ամենայն գոյացութեանց՝ Աստուած :
Սկիզբն ամենայն բարեաց՝ սէր : Սկիզբն ամենայն
չնորհաց՝ խոհականութիւն :

Աստուած է սկիզբն ամենայն գոյացութեանց զի
ի նմանէ՝ սկսեալ և յառաջ եկեալ ամենայն բնու-
թիւնք արարածոց երևելեաց և աներևութից՝ բա-
ժանեցան ի զանազան սեռս և ի տեսակս և տրոհեալ
տպաւորեցան ըստ իւրաքանչիւր պատշաճի ի ձևս :

ի կերպս և յորակս : Սէրն է սկիզբն բարեաց զի ի նմանէ ծնանին ամենայն հոյք զանազան բարութեանց առ Աստուած, առ հրեշտակս և առ մարդիկ : Առ Աստուած զի ի սիրոյ շարժեալ գոյացոյց զեղեալքս ամենայն . և ի սիրոյ շարժեալ սակս պատկերին Հայրն ոչ խնայեաց յՈրդին . Որդին ոչ խնայեաց յանձն . Հոգին ոչ խնայեաց ի միշտ բաշխելն մարդկան : Առ հրեշտակս զի անխոնարհ կամօք, անխզելի սիրով միշտ միացեալ են ընդ Աստուած, և միշտ հոգան վասն մարդկան՝ գոյակից (1) և ծառայակից գտլով մեզ : Առ մարդիկ զի ի սիրոյ յղացեալ ծնանին զամենայն բարիս հոգւոր և մարմնական. հոգւոր անքան զի զանձինս սակս սիրոյ արքայութեանն ի մահ մատնեն և ի զանազան տանջանս և ի ճգունս անհնարինս ամօք և ժամանակօք . և մարմնաւոր, այսինքն ըստ աշխարհիս անքան զի ի խելաց ևս ցնորին և յանհնարինսն ձեռնարկեն :

Խոհականութիւնն է սկիզբն շնորհաց զի ամենայն շնորհք որ ի մարդիկ հոգւոր և մարմնական եթէ ի բանս և եթէ յարհեստս նախ խոհականաւ խորհեալ լինի, և յետ բազում որոճմանց և ընտրութեանց լաւին և վատթարին, օգտին և անօգտին, ապա յառաջ եկեալ լինի իմաստ և բան խորհրդական, և կամ արուեստ կատարեալ՝ ծնունդք գեղեցիկք յընտիր ծնողէ խոհականութեանն :

Եւ արդ ստեղծ Աստուած զմարդն ամենայնիւ նման ինքեան, և եդ զերիւս զայս ի նմա . որով կարող գոյ ամենայնիւ նմանիլ Աստուծոյ, այս է զարարչութիւնն, զսէրն, զխոհականութիւնն որ է բանականութիւն : Զարարչութիւնն, որով արարչակից լինի ստեղծողին . զսէրն, որով միշտ բաղձայ ցանկալւոյն, և հանապաղ ջանայ հասանել և վայելել ի նմին . զխոհականութիւնն, որով որոշի յանբանից և կարող գոյ խորհել և ընտրել զպիտանին և զանպիտանն, զմիասակարն և զօգուտն . և ուսմամբ և ջանիւ ի կատարեալն հասանել հասակ : Եւ թէ որպէս լինի արարչակից . վարդապետք ուսմամբ զտհաս ոգիան առնեն այր կատարեալ . քահանայք՝ զախտի ծնունդս՝ անախտ, զմարդիկ՝ Աստուած : Իսկ արհեստաւորք գոյացուցանեն յանպատշաճ իրաց սքառչանաւոր եւ պիտանի . որպէս հիւսուիք ի մայրից սեղան և աթոռ . կարուակք յօգեաց՝ կօշիկ և զգեստ . Դարբինք ի քարանց՝ զերկաթ, և յերկաթոյ՝ սուսեր և այլ ինչ գործի . ահա այսոքիւք նմանին մարդիկ Աստուծոյ և արարչակից կոչին :

Ահա սակս այսր պատճառի ոչ կարէ զօրել մարդն զերիւս զայս շնորհս յաման մարմնոյն թաքուցանել և անգործ պահել . այլ միշտ եռայ, զեռայ կայտաւրով . և ջանայ զամենայն ի գործ արկանել զի ի վերեաց ունի միշտ զձգտումն և զտուխումն առ ազգակիցսն :

Հատ. Ա :

3.

Եւ գործէ այսգումանակ յղացեալ մարդն ի սիրոյն եթէ բարի եւ եթէ չար. սաղմն առեալ յարգանգի մտացն՝ միշտ խորհի խոհականաւ եւ յօրինէ գէշարս պիտոյիցն եւ ջանայ ծնանիլ եւ ի կատարումն ածել զբաղձալին. եւ ապա յառաջ բերեալ գործէ զոր յղացան օրով եւ յարմարեաց խոհականաւ. եւ լինի արարիչ այնմ իրի : Յորոց մի ես վատթարագոյնս քան զամենայն ժարդ, եւ վերջինս ի ծնունդս եկեղեցւոյ, լի անկարգութեամբ եւ պղերգ յամենայն գործս պիտանիս եւ մնացեալս, չքեալ ի լուսոյն եւ եղծեալ ի շնորհացն, ոչ զօրեցի տանել այսմ արարչաւանդ պարգեւացս որ ի բնութեանս մեր. այլ սերմն առեալ ի սիրոյն՝ վաղ աւուրբք եւ յոլով ժամանակօք՝ եռայր յիս տարիումն բաղձանաց, եւ խորհչի, խոկայի, խնդրէի, սակաւ ինչ գրէթէ ընդ լոմային պտղաբերել ի սուրբ եկեղեցիս երկնահանգէտ եւ աստուածաբնակ տանս Սիսական, այսինքն ընձեռել գրով ըստ իմում կարի զպայազատութիւն նախարարութեան եւ զմեծ նահապետութիւն բարձր իշխանութեանս Սիւնեաց, եւ զնախագահութիւն վսեմական եւ աստուածամեծար աթոռոյ հայրապետութեանս այսմ. եւ այս ո՛չ վայրապար. այլ Հոգւոյն ազդամբ. զի ի նուազեալ աւուրս եւ ի վերջին ժամանակս տեսաք ամենայնիւ բարձեալ եւ ջնջեալ զյիշատակ այսմ գեղեցիկ եւ մեծափառ աթոռոյ տէրութեանց. մարմնա-

Ֆանն բնաւին սպառեալ և ի մոռացոնս անկեալ. և հոգւորն ոչ ընդհատ քան զնա մերձ ի սպառումն :

Յոլով երկօք որոնեալ՝ ոչ գտաք յառաջնոցն զյիշատակ սոցա ընդ գրով արկեալ, և զկնի եկեղոցս թողեալ արձան գովելի : Թէ ոչ էին գրեալ. և կամ թէ ի բազում աւերմանց և հինահարութեանց կորուսեալ էր՝ ոչ գիտեմ : Յաղագս որոյ և մեք ոչ կամեցաք անփոյթ առնել և ընդ անգիտութեան խաւարաւ թողուլ և կորուսանել զորպիսութիւն այսց իշխանութեանցս, և զանազան զրոյցքս պիտանիս և գովելիս հոգւոր և մարմնական գործոց իշխանաց և հայրապետաց. և այս երկու պատճառաւ. մի՛ զի մի՛ կորիցէ առաջնոցն գովելի գործ քաջութեանցն : Եւ մի՛ զի մի՛ բնաւին ջնջեսցի, և յանգիստութիւն անկցի յզկնի եկեղոցս յիշատակ առաջնոցն, և ժառանգութիւն եկեղեցեացս : Նաև շիոթեսցի սահման իշխանութեանս և խանգարեալ քակտեսցի և պառակտեսցի ի զանազան բարբառնջմանց, որպէս և եղև իսկ բազում անգամ : Եւ զի ծանիցեն զպատիւ և զբարձ իշխանաց և հայրապետաց Սիւնեաց և զամենայն կարգ սահմանի նոցա, և մի՛ զրկեալ կողոպտեսցի յազահողաց և ի դիւապատիր մարդկանէ : Բայց թէպէտ ցանկաղի է ինձ այս. այլ սաստիկ երկիւղիւ անկրթութեան ուղղոյս ընդոստուցեալ միտք իմ վրիպեցուցանէ զիս յառաջարկութեանցս :

Սակա որոյ սատար առեալ նեցուկ և օգնական զաղօթս նախնի սուրբ հայրապետացն և զճեր իսկ ընթերցողացդ, նաև զչնորհս մեծի և առաքելական եկեղեցւոյս և աստուածագումար սրբոցս՝ կառուցից զգարչապար մտացս ի յոյսն անկարծելի և ի սէրն անկեղծաւոր, և զօրացեալ ի Բանէն որ բանիւ գոյացոյց զեղեալքս ամենայն՝ ուղղեսցուք զընթացս բանիս ի վերայ անյայտ շաւղաց անկոխ ռահիս՝ սկիզբն առնելով համառօտիւք հին և նոր զրուցաց յոգնատեղեակ վիպագրութեանս որում աւարտն և նաւահանդիստն յանձն է քաջ և անմոլար նաւապետին : Եւ արդ ո՞վ եղբարք՝ ի բազում ամաց տենչացեալ իմ այսմ իրազործութեան, զորոյ զպատճառն կանխադոյն ասացի, ստիպեալ միշտ ի տաալոյ բաղձանաց, բազում խոյզ քննութեան ի մէջ առեալ՝ տեղեկացայ յաշխարհս հեռաւորս և մօտաւորս, ի վանորայս և յարկեղս կտակարանաց, այլ և ի գիտունս և ի տեղեակս հնազէտ պատմութեանց, և ոչ ինչ գտաք յիշատակ զրուցաբանութեանց ուրոյն այսմ աշխարհի և կամ տեղեկութիւն իրաց :

Ապա հանդէս արարեալ ամենայն պատմագրաց Հայոց . և զոր գտաք՝ հաւաքեցաք ի նոցանէ ամենայն ճշդիւ, նաև սակաւ ինչ ի Պետրոսի՝ Աւնեաց եպիսկոպոսի ճառիցն, որ վասն Բաբկայ՝ Սիւնեաց տեառն, և այլ ինչ ի հին նամակաց Թագաւորաց

Հայոց և իշխանաց Սիւնեաց, նաև ի կաթողիկոսաց
Հայոց և յեպիսկոպոսաց Սիւնեաց, որ մնացեալ էին ի
վաղ ժամանակաց յամուրս քարանձաւին և որ ի
սուրբ ուխտս հայրապետանոցիս Տաթեւու, և յար-
ձանագրութեանց եկեղեցեաց և ի յիշատակարա-
նաց գրոց : Աստ և անդ գտեալ զթիւ աւուրց և
զթուական ժամանակաց իշխանաց և եպիսկոպոսաց,
և իւրաքանչիւր գործոց և բանից, շինութեանց և
աւերմանց, նաև կարգի և սահմանի և պատուոց
սուրբ աթոռոյս և առատատուր պարգևաց ի սուրբ
եկեղեցիս զոր ժողովեալ սեւադեղով՝ եղաք ի մի
պարութաիկս (2) սակաւ ինչ տեղեկութիւն զոր
հնար էր ի մէնջ և կար : Եւ սակս ստուգութեանն
առաւել տարժանեցաք՝ սկսեալ յառաջին նահապե-
տէն Սիսակայ մինչև ի բաց բարձումն նոցին : Եւ
յառաջին եպիսկոպոսէն Սիւնեաց ի Գրիգորէ մինչև
ի մերս ամանակ թշուառութեան. զոր և ընկալ դու-
սիրով և հաւատա՛ գրեցեացս ամենայն ողջմտու-
թեամբ. և շնորհ կալ զՀոգւոյն. և զմեզ անմեղա-
դրելիթող :

Բ. — Սակի ազգաբանութեան եւ նախնական նախա-
կարգութեան երէ ուստի՝ սերեցան նահապետութիւնք
Սիսական ազգին յԱդամայ հետէ :

Տիրապատուէր հրամանաւն պարաւանդեալ յան-
պայքար օրէնս ժառանգաւորոյզ խնդրողացն Այն, որ
ասէ « ո՛չ է ձեզ գիտել զժամն և զժամանակս զոր
Հայր եղ յիւրում իշխանութեան », միայն հետոյ ան-
ուանյն և ծննդաբանութեանց հետեւեսցուք տոյգ-
կտակաւ յարմատոյն մարդկութեանս մինչ ի սկիզբն
նահապետութեան ազգին Սիսական : Եւ այս վասն
զի ծանիցես զնոսա ո՛չ ի խառնիճազանճ ամբոխից,
կամ վասն յառաջադիմութեան ինչ կամ վասն պա-
տահման ունել զնախագահ նահապետութիւնն. այլ ի
ծայրագոյն եւ յազնուական տոհմէ յաստուածաս-
տեղծ մարդոյն սկսեալ երևելի հարազատութեամբ
որդիք զհարս փոխանակելով՝ հասին ի նախարարու-
թիւն :

Գ. — Յուցմունք տահմանաց աշխարհիս Սիւնեաց . և
բէ զիւնչ ունի պարարտութիւն ի պէտս մարդկան . և
արքանութիւն գաւառաց և անատիկ բերդից :

Իսկ գաւառք ունի երկոտասան . առաջինն որ

Նշում
Հ.Գ. 279

ունի գրուն գահ իշխանացն և հայրապետաց՝ Ծղուկ
գաւառ. անուանեալ ի Ծղկայ գաւառապետէ : Երկ
կրորդ՝ Վայոց ձոր որ ի հասնարակական գիպուածոց
ողջոց և աշխարանայ կոչեցաւ Վայոց ձոր : Երրորդ՝
Գեղաբունի որ ի հայկեանն Գեղամայ կոչեցաւ Գե-
ղաբունի (3) : Չորրորդ՝ Սոթից գաւառ, որ սակս
հանապազորդեան բքոց և դառնաշունչ օդոցն կո-
չեցաւ Սոթք : Հինգերորդ՝ Աղահէջ գաւառ, որ
այժմ կոչի Քաշաթազ և Խոթոռաբերդ : Վեցերորդ՝
Հարանդ գաւառ : Եօթներորդ՝ Բաղք գաւառ, որ
այժմ կոչի Աճէն, որ ի Բաղակայ անուանեցաւ :
Ութերորդ՝ Կովսակաճ գաւառ, որ այժմ Գրհամ
կոչեն : Իններորդ՝ Արեւիք գաւառ, որ այժմ կոչի
Դաշտօն և Մեղրի : Տասներորդ՝ Չորք գաւառ, որ
ունի զանմատոյց ամուրն Բաղաբերդ, և այժմ կոչի
Կապան : Մեռասաներորդ՝ Երնջակ գաւառ եւ
Գողթն : Երկոտասաներորդ՝ Ճահով գաւառ, որ և
ձորն որ Շահապաւնս կոչի :

Ահա՛ այսքիկ են գաւառք երկոտասանք գլխա-
ւորք Սիւնեաց : Բայց այլ ևս ունի գաւառս յորով
զորս ոչ յիշեցաք. է՛ որ փոխեալ են անուանք սոցա.
է՛ որ յայլ և յայլ գաւառս բաժանեալ են : Իսկ Ե-
մուրք անառիկք ի սմա որ ի մարդկան հնարից հեռա-
ցեալ են, բայց միայն թէ Տէր մատնեցէ՛ Բաղաբերդ,
որ և մի ոմն ի զարմիցն Սիսական Բաղակ անուն,

առեալ զայս գաւառ մասն ժառանգութեան՝ չինէ
զբարն Բաղակու ամրոց, որ կոչի Բաղակի քար. և
ամրացուցանէ զբերդն և կոչէ Բաղաբերդ. և գաւառն
յիւր անուն կոչեցաւ Բաղայ դաւառ (Է) : Իսկ
մի ոմն ի կանանց նոյն նահապետացն Երնջիկ անուն,
չինէ եւ զանհնարին ամուրն Երնջակ . եւ յիւր
անուն բերդն և գաւառն կոչի Երնջակայ . և զնենն ի
նմա առն գանձաւ և հարկաց աշխարհին : Եւ այլ ևս
ամուրք գովելիք անվախ և անսասան ի հնարից
մարդկան՝ Հայրաբերդ, Գրհամ, Մայրի, Ելորուտն,
Կերբերդ, Բարկուշատայ բերդ, Անդուկայ բերդ,
Գեղաքունայ բերդ, Բղենոյ բերդ, Վանդայ բերդ,
Բորոդանայ բերդ, Հանրադայ բերդ որ ի նոյն տոհմէ
Սիսակայ ի Զազայ նահապետէ չինեալ ի վերայ
գետոյ միոյ՝ կոչէ յիւր անուն զձորն Զազէձոր եւ
զբերդն՝ Զազէձորոյ բերդ, Քաչէթաղուց բերդ, Խո-
ժոռաբերդ, Ուրուտան բերդ, Սիւնեայ բերդ, Բորտոյ
բերդ, Եահապաւնից բերդ՝ ի Եահապայ պարսկէ չի-
նեալ. և զձորն յիւր անուն Եահապաւնից ձոր, որ
հատուածի պատճառաւ եկեալ էր առ նահապետքն
Սիւնի : Իսկ իՎայոց ձոր՝ Կապոյտ բերդ, Հրասեկայ
բերդ ի Հրասեկայ չինեալ անհնարին ամրութեամբ
աստուածաստեղծ պարսպօք ամրացեալ : Սուլե-
մայ բերդ՝ ի Սուլեմայ տանուտեառնէ չինեալ, և այլ
ևս յոլովս, զորս աւելորդ համարեցաք գրել : Իսկ ունի

ժայրաքաղաք զՆախիջևան : Եւ արդէ՛ այս այսքան
տեղեկութիւն քեզ բերոց պարարտութեանց (5)
եւ սահմանաց և բերդից և գաւառաց Սիսական
աշխարհիս :

Դ. — Մակս Սիսական տոհմին նախակարգութեան քէ
որպէս կարգեցաւ ի Վարդաշակայ՝ քաջատորէ Հայոց :

Փափագելի է մեզ այժմ թողուլ զամենայն սնո-
տիապատում վէպս հնոցն, և բուռն հարուլ միայն
զերջանկաւէտ բարեբաստութեանց և նախագահ
նախակարգութեանց վեհափառ տէրանցն Սիւնի եւ
ցեղին Սիսակայ. քանզի երկք աշխատութեանց յու-
լովք են, և չահօգտութեան և ոչ մի ինչ. յորմէ ի բաց
տարեալ զձգտումն մտացս՝ պիտանիքն միայն ի
մէջ անցեալ արձանասցին մեզ :

Արդ՝ սկսեալ նահապետութիւնս այս ի նախնւոյն
Սիսակայ երևելի հարազատութեամբ պայազատեն
զտէրութիւնն որդիք ի հարց երկայն և բազում ժա-
մանակօք : Բազում և մեծամեծ քաջութիւնս ցու-
ցեալ ի պատերազմունս թագաւորացն Հայոց. եւ
բազում եւ մեծամեծ պարգևօք եւ զահլիք պատուե-
ցան ի թագաւորացն Պարսից եւ Հայոց նաեւ Յու-
նաց իսկ : Եւ այնքան անուանիք եղեն, մինչ հրա-

մայեցաւ նոցա զահոցս ունել արծաթի, եւ վարսաւ,
կալ ածել մարգարտեայ եւ մատանի ունել վարա-
զագիր : Նաեւ կօշիկ կարմիր (6) եւ մահան ոսկի՝
ունելով ի վերայ գրեալ զանուն եւ զպատիւ ցեղին :
Եւ այսպէս հասեալ մինչեւ ցԱաղարշակ, զոր թա-
գաւորեցոյց Արշակ՝ եղբայր իւր, ի վերայ Հայոց ի
սկիզբն Թագաւորութեան ցեղին Արշակունեաց ի
վերայ Հայոց, որ էր առաջին Աաղարշակ : Սա ոչ
կամեցեալ խառն կարգօք եւ անազգի մարդկամբ
վարել զԹագաւորութիւն իւր. զի ցայն վայր ոչ էր
եղեալ ումեք փոյթ յառաջնոցն կարգի եւ գեղեցիկ
յարմարման օրինի Թագաւորութեան. այլ ըստ յա-
ռաջադիւթեան եւ պատահման ամենայն ոք բարձ-
րանայր եւ ամենայն ոք խոնարհէր :

Արդէ սա գեղեցիկ յօրինուածով եւ գովելի կար-
գօք. նախ՝ ի գլխոյն սկսեալ հրամայէ Բագրատու-
նեացն Թագադիր լինել, եւ անուանէ զնոսա ասպետա,
եւ շնորհէ ունել զնախնականն բարձ ի վերոյ բան
զամենայն : Եւ ապա կարգէ ընդ սմա զՋեռէս ի
զաւակէ Քանանացոց, ի ցեղէն Փնթունեաց զգե-
ցույսնողս ինքեան. եւ զնէ ի վերայ արքունի հան-
գերծից : Ըստ սոցա եւ զայլնն եւ ըստ պիտոյից
առնն արքունի : Իսկ յարեւելից կողմանէ կարգէ մեծ
եւ առաջին նահապետութիւն զԱիսական տոհմ. ընդ
սմա եւ զԱղաթեանն : Եւ հրամայէ Աիսակունացն

Հասնեալ լինել ի վերայ ամենայն արքունի զօ-
րոյն, եւ երկրորդ Թագաւորութեան իւրոյ (7) . և
ընդդէմ կալ հանապազ պատերազմաւ դրանն Հօ-
նաց (8) . որոյ անուն առաջնոյն Սիսակ կոչիւր : Իսկ
Թագաւակէ սոցա ընտրեալ այր մի յոյժ արի եւ գեղե-
ցիկ եւ քաղցր բարութ՝ զԵռան (Առան) անուն . եւ +
կարգէ նահապետ ի վերայ մեծ դաշտին Առանայ, յԵ-
րախայ մինչեւ ցՀունարակերտ : Եւ վասն քաղցր +
բարութն աղու ձայնէին զնա . որ և աշխարհն յանուն
նորա Աղուանք (Աղվանք) կոչեցաւ (9) : Ահա այս
ապաւ մի տեղեկութիւն քեզ զի գիտասցես զսոսա
ռչ միայն Սիւնեաց, այլ եւ Աղվանիցն գու նախնի
նաեւ երիցագոյն քան զնոսա :

Ե. — Սակս շուտադուրեւս աշխարհիս Սիւնեաց
Ատուած գիտութեամբ և հաւատարմ իշխանացն ընդ
Տրդատայ ի մեռն սրբոյն Գրիգորի շուտադուր լին մերոյ .
ի Քրիստոս Ատուած . եւ աւերելոյ զմեհնեսն եւ
շինելոյ եկեղեցիս . և մեռնադրելոյ նորկոպոսին Սիւ-
նեաց . և այլ զոյցք պիտանիք :

Անտանէի լցեալ խնդութեամբ Հրաչանան միտք
իւմ ի վերայ ասրալի պատմութեանս որ առաջի կայ :

Զի ցայս վայր իբր զժահահոտ մեռելոյ ուրուք ճառե-
ցաք զբանս որք ի հեթանոսական մոլորութեանցն
էին յափշտակեալք, միայն մարմնոյ և եղծական փա-
ռայ հաղորդեալք. զուրկ և ունայն ի ճշմարիտ գեղեց-
կութեանցն և յանկողոպտելի փառայն : Իսկ այժմ
զերկուց իրաց ունիմ գրել փառաւորութիւնս՝ զհո-
գեոր և զմարմնաւոր, զմնացականն եւ զմշտնջենա-
ւորն իբր զգեղեցիկ եւ անուշահոտ կենդանւոյ, որք
պայծառայան յանբուսածառալ ճառագայթից արե-
գականն արդարութեան. եւ երկու (10) աշխարհաւ
վայելչացեալ ղարդարեցան : Եւ արդ՝ ըստ կարգի և
հարազատութեան նահապետացն և իշխանացն Սիւ-
նեայ ոչ ունիմ ինչ ասել զանուանց եւ զծննդոց
նոցա մինչև ցայս վայր. զի և առաջնոց պատմա-
գրացն անյայտ էին իրքն. եւ մեք թէ եւ բազում ան-
գամ ջանացաք, այսքան միայն գտաք զոր վերագոյն
կարգեցաք. նմանապէս եւ յառաջիկայսդ է իմա-
նալ : Եւ թէ 5^ր աղագաւ. ասացից զպատմառն, զի
եւ դու մի՞ պահանջեսցես յինէն կարգս եւ շարս իշ-
խանայ եւ թիւս շարեալ ժամանակաց, որպէս
ի սկզբան պատմութեանս ցուցաք թէ՝ ոչ գտաք
առաջնոցն փոյթ եղեալ ղացմանէ և գրեալ ուրոյն
առանձին զգրոյցք և զորպիսութիւն այսմ աշխարհի
և տէրանց, որպէս զայլոցդ տեսաք՝ զՄամիկո-
նեանն եւ զՏարօնոյն, զԲագրատունեայն, զՎաս-

պուրականացն, որք յեռոյ թագաւորեցին, զՎրացն,
զԱղվանիցն .

Վասն այնորիկ ոչ երևին կարգ իշխանացն և թիւ
ժամանակացն. այլցիր և ցան գտաք յառաջնոցն վի-
պագրութիւնսն աստ և անդ ընդ աղբտ նշանակեալ :
Եւ այս վասն զի յորում ժամանակի երեւելի գործ
ինչ ցուցեալ է յիշխանացն Սիւնի ուրեք, հարկ է
եղեալ պատմողաց ժամանակին զայն ևս յիշել. իսկ
զաննչանիցն և անյայտ գործոցն հասարակաբար ոչ
ինչ իոյթ լեալ, որպէս օտարի ուրուք : Յաղագս որոյ
և մեր ոչ հետեւեցաք կարգի և ժամանակաց, այլ
բաղեալ զպիտանիսն որ ըստ աւուրց աւուրց հանգի-
պեալք են՝ յառաջնոցն բանից շարպարեսցուք ըստ
կարի : Արդ ի ծագել իմանալի ճառագայթից արեւ-
զականն արդարութեան յաշխարհիս Հայոց եւ ի
ծաւալել յորդառատ բարոգութեան աւետարանին
յարեւելս եւ ի հիւսիս ի ձեռն բազմաչարչար նահա-
տակին առաքելական առնն պրոյն Գրիգորի, ի մկրդ-
տել զաստուածապսակ թագաւորն Տրդատ ամե-
նայն նախարարօք Հայոց և խառնիճաղանճ ամբո-
խիւք յԵփրատ դետ, առնու և անդ զկնիք լուսաւոր
մկրտութեան մեծ իշխանն Սիւնեաց իւրով գնդիւն,
որ եւ գնացեալ էր ընդ սրբոյն Գրիգորի ի Կե-
սարփա :

Եւ ի դարձին մտեալ ի Տարօն գուսառ, և բաղում

Յէ մեծամեծ գործս քաջութեան ցուցեալ անդ ի պատերազմի բրմացն Գիսանեան կոոցն, զոր պատմէ թուղթն Զենոբայ եպիսկոպոսի տարօնացոյ : Եւ բազում դանձիւք եւ Զանիւ գործակից լինի շինուածոյ Հանգստարանի սրբոյ Կարապետին, եւ կանգնէ տնդ ի վտանս Գլակայ արձան զնշանն տէրունական յիշատակ իւր : Իսկ ի դաշն եւ ի հանդիպիլն մեծ արքային Տրդատայ, հրաման առեալ ճանապարհորդ նախարարացն զնոյլ յիւրաքանչիւր գաւառս եւ հանգչել, եւ մատակարարել զշինութիւն աշխարհաց իւրեանց : Եւ զի դեռ ևս կային կոոցն եւ մեհենիցն բազմութիւնք ի գաւառս նախարարացն՝ հրաման առեալ ապա եւ իշխանն Սիւնեաց յարքայէ՝ խնդրէ եւ ի սրբոյն Գրիգորէ վարդապետս եւ ուսուցիչս զի եւ աշխարհի իւրոյ ուսուցէ զՔրիստոսեան աւետարանն եւ կործանեաց զբազինս կոոցն : Եւ շնորհէ նմա զոմն յԱսորոց անտի զոր բերեալ էր : Եւ անցեալ մեծառւարախութեամբ եկն յաշխարհ իւր եւ զամենայն ընտանիս իւր մկրտեաց աւազանին լուսաւորութեամբն . եւ կործանեաց զամենայն բազինս կոոցն . եւ դարձոյց զաշխարհն ամենայն ի քրիստոնէութիւն, եւ զտեղիս բազնացն նուիրէր (11) ի շինութիւն եկեղեցեաց եւ տան Աստուծոյ : Եւ դարձեալ միւսանգամ գնաց սա ընդ արքային Տրդատայ եւ սրբոյն Գրիգորի ի հանդիպումն Կոստանդիանոսի . իսկ ի դառ-

նայն ի Հոռոմոց եւ ի գալն յաշխարհս Հայոց,
այնուհետեւ ոչ դադարէր ի շրջելոյ սուրբն Գրիգոր
եւ յուսուցանելոյ եւ կանգնելոյ եկեղեցիս :

Երթեալ ի Վիրս, եւ անտի յԱղվանս մինչ ի Մաս-
գուծս եւ ի պահակն Հոնաց. եւ հաստատեալ զա-
մենայնսն ի հաւաստս՝ գայ ի փոքր Սիւնիք . եւ
մտեալ յԱմարաս՝ շինէ եկեղեցի եւ թողու անդ
սպասաւորս : Եւ ելեալ անտի՝ գայր ի սահմանս Սի-
սական աշխարհիս : Որում ընդ յառաջ ելեալ մեծ
նախարարն Սիւնի՝ բերեալ յաշխարհ եւ ի տուն իւր.
եւ մեծածնիս ընծայիւք եւ արքունական պատարա-
գօք պատուէ զնա, եւ շրջեցուցեալ ընդ դաւառան
ամենայն՝ հաստատէ ի հաւաստս. եւ ի պատշաճաւոր
տեղիս շինէ եկեղեցիս եւ կանգնէ զնշան տէրունի :
Ապա այնուհետեւ մինչ յանկ ել, կատարեցաւ ամե-
նայն շնորհօքն Աստուծոյ, խնդութիւն ո՛չ սակաւ ինչ
լինէր ամենեցուն . վասն որոյ առաջի անկեալ սրբոյն
Գրիգորի՝ Հայցէր տեսուչս եւ առաջնորդս աշխար-
հին, զոր եւ փութով եւ յօժարութեամբ յանձն առ-
նու շնորհել : Եւ եկեալ ի Վաղարշապատ ձեռնա-
դրէ զոմն յիւրոց մերձաւոր աշակերտաց, այր ճշմա-
րիտ եւ լաւ, լի՝ ամենայն հմտութեամբ, երկտասարդ
հասակաւ, որոյ անունն Գրիգորիս . եւ տայ ցիշխանն
տանեւ վիճակեցուցանել յեպիսկոպոսութիւն աշ-
խարհիս Սիւնեաց : Աստանօր եղև սկիզբն եպիսկոպո-

պաթեանս Աիւնեաց. որ և եկեալ՝ մեծաւ ջանիւ հաս-
տատէր ի հաւատս զնորածին բրիստոնեայսն ոչ դա-
դարելով յուսուցանելոյ զճշմարիտ վարդապետու-
թիւն սրբոյ աւետարանին :

Զ. — Զրոյցք հին ժամանակաց որ վասն գալոյ սուրբ
Առաքելոյն Բարդուղիմէի յաշխարհս Սիւնեաց, և
վասն շիւնելոյ եկեղեցի ի գաւառին Գողթն. և դարձու-
ցանելոյ ի հաւատս զոմանս, և հաստատելոյ սեղան
և ձեռնադրելոյ եպիսկոպոսս :

Նախքան զամենայն կարևոր և յոյժ պիտանի էր
ինձ զայս իսկ ցույանել թէ՛ քան զՀայաստանեայս
նախահաւատ երեւցան սոքա (14), և եկին իհնազան-
դութիւն սրբոյ աւետարանին ի ձեռն սուրբ առաքե-
լոյն Բարդուղիմէի. զոր և ոչ է անտեղի այժմ՝ կար-
գել : Ի դառնալն Բարդուղիմէոսի ի Պարսից անցեալ
ընդ Ատրպատական՝ զայ իւրովք աշակերտօքն. եւ
անցեալ ընդ գետն Երասխ՝ մտանէ ի սահմանս Սի-
սականու, և սկիզբն արարեալ քարոզութեան յԱրդ-
վատ գետը և յԱրեւիս գաւառ և ի տունն Բաղայ եւ
ի Գողթն : Որք ընկալեալ զբարոզութիւն աւետա-

րանին. լուսաւորեցան մկրտութեամբ աւազանքն ի ձեռն սուրբ առաքելոյն Քարդուղիմէոսի : Իսկ սուրբ առաքեալն շինէ եկեղեցի ի Գողթն յարեմոից եղերն ի վերայ վիմի միոյ յիւրեանց հանգստեան տեղւոջն, ուր վանքն էին կալեալ. և անուն կոչեցին Տեառնընդառաջ. եւ արարին նշանս մեծս մեծս : Քանզի էր ջուր փնաստկար ի յՈրդվատ գիւղ, որ ոռոգանէր յամենայն առօր զամենայն անդաստանս եւ զայգիս : Եւ ազօթեցին յանկարծակի, եւ կորուսին զջուրն. որ և տեղին յայտ է մինչեւ ցայսօր :

Եւ էր իշխան գաւառին Շաբ եւ որդի իւր Խոս, բով եւ թոռն իւր Վահան եւ կին իշխանին Նշնա : Ապա կացուցանէ նոցա տեսուչս. զի մի վերստին մոլորեցցին ի կռապաշտութիւն, զոմն յաշակերտաց իւրոց Կուսի անուն, ձեռնադրեալ զնա եպիսկոպոս : Եւ ինքն յանձն արարեալ զնա սուրբ Հոգւոյն՝ գայ ի Վանանդ գիւղ. եւ մի յաշակերտացն անդ վախճանեցաւ Լուսիկ անուն, զոր ի նմին տեղւոջ եղին ի հանգստի եւ շինեցին փոքրիկ մատուռն մի ի վերայ. եւ կատարին մեծ սքանչելիք եւ բժշկութիւն մինչեւ ցայսօր. եւ զամեհիս յոյժ հնազանդեցուցանէ հող գերեզմանին : Եր եւ անդ բաղին մի, կործանեաց եւ զայն, եւ շինեաց ի տեղին խրթին եկեղեցի, եւ կոչեաց յանուն սրբոյն Թովմայի. եւ անդ լինին բաշատ. Ա :

զում նշանք : Իսկ սուրբ Ժողովականքն ելեալ անտի՝
գնաց ի մայրաքաղաքն Հայոց Դավին : Յետ այսորիկ
վախճանեցաւ Աստուծոյ. և նորա ոչ կամեցան առանց
առաջնորդի մնալ. և այլ ուրեք ոչ ունէին ակնկա-
լութիւն : Ապա կացուցանէին իւրեանց առաջնորդ
զխուժիկ ոմն Բաբելաս անուն : Զկնի սորա քաջալե-
քեալք ի սուրբ Հոգւոյն՝ առաքեն առ սուրբն Թադէ-
զոմն մի Մուշէ անուն. որ և ոչ կարաց անդրէն դառ-
նալ . այլ սորա կային մնային անտերունչք բնակեալ
այսր և անդր. և ոմանք զօղեալք ի լերինն Գարուայ
միայնաւորութեամբ զկեանս իւրեանց վարէին զբա-
ղումն ուսուցանելով յոլով ժամանակօք՝ մինչ ի գալ
մեծի լուսաւորչին ի Հայս, և լուսաւորելոյ զամե-
նայն աշխարհս Հայոց : Ապա գնացեալ սոցա
խնդրեցին իւրեանց առաջնորդ. եւ ետ այր մի տա-
րօնացի Մովսէս անուն (13). եւ յետ սորա Սահակ
տարօնացի. և ապա զԶրուանդատ. և ապա զՍտե-
փաննոս. եւ ապա զՅովհաննէս :

Եւ այսպէս ի կարգ անկեալ՝ մի զմի փոխանորդե-
լով մինչեւ ցայժմ : Բայց զիտեա՛ զի ոչ եթէ հաւ-
ուածեալ էին սորա ի Սիւնեաց, այլ յառաջն մինչդեռ
ոչ էին հաստատեալ, եւ ոչ էին կարգած յաշխարհս
Հայոց եպիսկոպոսք, սորա առանձին ունէին տե-
սուչս : Իսկ իլուսաւորել սրբոյն Գրիգորի զՀայս. և
ի կարգաւորել զբարձ և զաստիճան եպիսկոպոսացն և

զստա յանձնեաց եպիսկոպոսացն Սիւնեաց զի նոցա
հրամանաւ եւ ի ներքոյ կացցեն հազանդութեամբ.
որում վկայ առաջին կաթողիկոսացն շրջաբերական
թուղթք եւ հին գաւաղան գաւառացն որ վասն
հարկաց եկեղեցւոյն, զի լիով ունի գրեալ յինքեան
զբովանդակ գաւառն Գողթան. նմանապէս եւ իշ-
խանք Գողթանն ոչ եթէ յայլմէ տոհմէ էին, այլ ի
նոյն Սիսական ցեղէ, ըստ մասին ի Ժառանգութիւն
առեալ էին զաքս գաւառ, որպէս ցուցանէ քեզ Մով-
սէս Խորենացի : Եւ թէ որպէս է պատիւ եւ բարձ
եպիսկոպոսացն Հայոց՝ ցուցից քեզ ի միւս ճառիս :

Է. — Թաղաքս եպիսկոպոսաց և իշխանաց Հայոց. և եթէ
ոչք են գահերէցք և գահագրութիւք կարգեալ ի մեծէն
Տրդատայ և ի սրբոյն Գրիգորէ և յորդոց և ի քոռանք
իւրոց . եւ վասն առանձին պատուոյ եւ ստոյնանի
եպիսկոպոսին Սիւնեաց :

Նորոգեալ նորածին շնորհք զՀայս առաքելա-
գործ այրն Աստուծոյ՝ սուրբ քահանայապետն Գրի-
գորիոս, հրամայէ մեծին Տրդատայ կարգել զթագա-
ւորութիւն իւր ըստ սահմանի կայսերացն Յունաց,

և տալ ըստ իւրաքանչիւր պատշաճի գահ և պատիւ իշխանացն յաջմէ եւ յահեկէ : Որ եւ գեղեցկապէս յօրինեալ ի ժամ ճաշուն նստել բարձա 400 իշխանաց. որոց գահազուխք՝ բղեաշխն Գուգարաց և իշխանն Աղճնեաց, իշխանն Անգեղտան և իշխանն Կորդուաց, առպետն Բաղրատունի և իշխանն Արծրունեաց, իշխանն Սիւնեաց եւ իշխանն Մամիկոնէից : Սոքա էին գահազուխք ամենայն իշխանացն Հայոց : Իսկ զօրացն եւ աշխարհին չորս միայն կացուցանէ իւրոց Թագաւորութեանն երկրորդ հրամանատարաւ ի վերայ ամենայնին : Արևելեան կողմանն՝ իշխանն Սիւնեաց (14) 21 իշխանօք . հիւսիսային կողմանն՝ բղեաշխն Գուգարացւոց 22 իշխանօք . արևմտեան կողմանն՝ Կորդուացին 21 իշխանօք . հարաւային կողմանն՝ իշխանն Անգեղտանն 22 իշխանօք : Զայս այսպէս ի գահ նամակի իշխանացն Հայոց զոր Ղևոնդ (15) գրեաց . և սակաւ մի ցուցանէ Ագաթանգեղոսին եւ Ներսիսին :

Իսկ մինչ այս այսպէս կարգեցաւ . ապա կարգէ և սուրբն Գրիգոր զեկեղեցական դասս, զգահ և զպատիւ եպիսկոպոսացն . և հրամայէ բազմել ընդ ինքեան աթոռով եւ ոսկենկար բարձու 36 եպիսկոպոսաց՝ 18 յաջմէ եւ 18 յահեկէ . յաջմէ առաջինն Հարթայ եպիսկոպոսն . եւ յահեկէ առաջինն Բասենոյն, իսկ զՍիւնին յաջ կողմանն յեօթներորդ

զահուն նստուցանէ . եւ ցուցանէ զայս Սամուէլ
կամրջաձորեցի : Իսկ ի Թադաւորեն Արշակայ եւ ի
նստուցանել յաթոռ հայրապետութեան զմեծն
Ներսէս՝ մինչ յուղարկեցին զնա ի ձեռնադրութիւն
ի Կեսարիա առ Եւսերի հայրապետն, յայնժամ յու-
ղարկեցին ընդ նմա զԱնդոկ՝ իշխանն Սիւնեաց,
զլուիս այլոց իշխանացն Հայոց, եւ զԳրիգորիոս՝
եպիսկոպոս Սիւնեաց, զլուիս եպիսկոպոսացն Հայոց:
Եւ հրամայեաց Արշակ ոչ միայն ձեռնադրել զՆեր-
սէս եպիսկոպոսապետ Հայոց . այլ և պատրիարք ինք-
նազլուիս (16). զի ոչ է պարտ, ասէ, Հայոց ի ներքոյ-
լինել եպիսկոպոսապետին Կեսարու . զի թէ առա-
քեալն մեր Թադէոս անդ միայն եկեղեցի չինեալ է . և
յիւրոց աշակերտացն ձեռնադրեալ եպիսկոպոս . եւ
վասն այսր պատճառի առնուամբ անտի ձեռնադրու-
թիւն . քանի՜ ևս առաւել՝ նոյն ինքն առաքեալ առ-
մեղ այլ ևս երիւք առաքելովք . որոց հանդիստ եւ
աթոռ և եկեղեցի եւ ձեռնադրեալք աստ են բովան-
դակ . ընդէ՞ր կարօտանամք յայլմէ կրօնադուռնէ
առնուլ օրհնութիւն . և սակս այսր պատճառի նստու-
ցանեն զնա պատրիարք Հայոց : Եւ զի հարկ է ամե-
նայնիւ ի ներքոյ լինել պատրիարքին եւ մետրապո-
լիտ, զի լրացեալ լինի ինն դաս եկեղեցւոյ որ ըստ վեր-
նոյն : Ապա Թադաւորն հրամայէ մեծաւ ժողովով
սահմանել զբովանդակ կարգս եկեղեցւոյ անթերի :

Հատ. Ա. :

4.

Կացուցանեն պատրիարք զսուրբն Ներսէս, և ի ներքոյ նորա արքեպիսկոպոս զԱղվանիցն, որ է կաթողիկոս. եւ մետրապօլիտս՝ զՍիւնեաց եպիսկոպոսն եւ զՎրացն և զՄարդպետականն, և յետոյ այլ ևս մետրապօլիտս կացուցանեն զՄելիտինեայն և զՍեբաստիոյն :

Իսկ Գրիգորի՝ Սիւնեաց մետրապօլիտի, աւելի պատիւ արարեալ սուրբն Ներսէս, վասն երթալոյն ընդ նմա ի Եեսարիա, տայ նմա բազմազան ոսկեթել. և կարգէ զՍիւնիք նախաթող պատրիարքին որ կոչի ի հոռոմ լեզուն պոռտոֆրամնտէս (17) Հայոց մեծաց : Իսկ յետ ոչ ինչ բազում աւուրց՝ յաւուրս Սահակայ եւ Մեսրոբայ կրկին պատիւ առեալ Անանիայի՝ եպիսկոպոսի Սիւնեաց, յԵսվաղէն՝ Թադաւորէն Աղվանից, զի պարգեւէ նմա զիւր Թադաւորական դրօշն կարմիր եւ ոսկետտուն վառիւ՝ ունելով ի գլուխն գունգ ոսկի և ի վերայ խաչ պատուական. և հրամայէ հանապաղ առաջի կրել եպիսկոպոսացն Սիւնեաց. զորոյ զպատճառն եւ զորպէսն յիւրում տեղւոջ ասացից : Ահա այսպէս կարգեցաւ եւ պատուեցաւ եպիսկոպոսութիւն Սիւնեաց. և սկսաւ ի սրբոյն Գրիգորէ, եւ յորդուոյ եւ Թռռանց իւրոց, որք կոչին մետրապօլիտք : Եւ գործ է սոցա ձեռնադրել եպիսկոպոսս գաւառաց. վասն որոյ երկոտասան եպիսկոպոսաց գլուխ կարգեցաւ. եւ առանց սոցա ոչ ձեռ-

նազրի պատրիարք Հայոց եւ ոչ լինի ժողով. այլ զլուիս եւ հրամանատար ժողովոյ սոքա լինին . եւ նախաթող վարդապետութիւն եւ հրաման մեկնութեան եւ թարգմանութեան սոցա միայն շնորհեցաւ ի մէջ Հայոց ի սրբոյն Սահակայ եւ յերանեալ վարդապետէն Մեսրոբայ : Այլ եւ յետ ժամանակաց յուրով եւ եզեն վիճճունք յաշխարհիս Հայոց վասն զահերէցութեան սոցա եւ վասն գունակ գունակ բաժանմանց եւ մեծարանութեանց . զորո յիւրում տեղով եղից զչափաւորն եւ զյոյժ պիտանին :

Ը. — Վասն վախճանին Գրիգորիա՝ մետրապօլիտի Սիւնեաց . եւ փոխանորդեոյ գարուն սրբոյն Մաշտոցի :

Որպէս եւ գտաք աստ եւ անդ մասնաւորաբար ի գիրս հնոցն, զնոյն եւ ճշդիւ քննեալ կարգեցաք ի սմա, որ եւ այսպէս ցուցաւ . զի ի գալն մեծին Ներսիսի ի Եեսարիոյ, եւ յարդարեղն զկարգս գովելի աշխարհիս Հայոց . յայնժամ յետ սակաւուց վախճանի Գրիգորիա՝ եպիսկոպոս Սիւնեաց, կացեալ յեպիսկոպոսութեանն ամս 46 : Եւ խնդրէ Անդոկ՝ մեծ նահապետն եւ նախարարն Սիւնի, ի սրբոյն Ներսիսէ առաջնորդ եւ տեսուչ իւրոյ աշխարհի : Եւ նա կա-

տարեալ զհայցուածս նորա՝ ձեռնադրէ զերանեկայրն Մաշտոց եւ նստուցանէ յաթոռ մետրապօլտութեանն Սիւնեաց՝ երկրորդ զկնի Գրիգորիսի։ Որ եւ եկեալ առաքինաջան վարուք զարմայուցանէր զամենեսեան, եւ յորով կարգս բարեպաշտութեան ուղղէր յաշխարհիս յայս. եւ ոչ դադարէր զցայգ եւ զցերեկ յուսուցանելոյ զհօտն. եւ այնպէս բարի քաղաքավարութեամբ եւ ճշմարիտ առաքինութեամբ կեցեալ յաթոռ մետրապօլտութեան ամս ինչ՝ փոխի ի կարգս հրեշտակաց։ Եւ լինի խափանուած աթոռոյն ամս բազում. զի խանգարեցաւ իշխանութիւնն Սիւնեաց ի Պարսից թագաւորացն. և մնաց երկիրն անիշխան, ապաւերկ, ամայի յամենայն շինութեանց ի մարդոց եւ յանասնոց զամս 25. զորոյ զսկատճառն եւ զորպէսն այժմ կարգեցից։

Թ. — Վստն Անդոկայ՝ Սիւնեաց իշխանի, թէ զինչ գործ գործեաց. եւ թէ ո՞րպիսի անցք անցին ընդ աշխարհս Սիւսական ի Շապուհոյ՝ Պարսից արքայէ. եւ երբն նորա առ կայսրն Եռնեաց՝ առ մեծն Թէոդոս. և անդ վախճանիլն՝ յառացուածոց սրբոյն Պետրոսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի։

Ստուգիւ քննեալ իմացաք զի բան անիծից սրբոյն

Ներսիսի ի վերայ Արշակայ կատարեցաւ : Քանզի կամաթող եղեալ Արշակայ ի Թագաւորութենէն Հայոց՝ զնայ առ Շապուհ, եւ իւրովի մեռանի անդ յԱնուն բերդի : Եւ Թագաւորութիւն նորա նման Ռորովամայ յերկուս ճեղքեալ՝ կէս աշխարհիս լինի ընդ Պարսից իշխանութեամբ և կէսն՝ ընդ Հռոմոց : Յազազս որոյ եւ Սիւնեաց տէրութիւնն անկանի ի բաժինն Պարսից : Իսկ այս Անդոկ այլովք նախա-
րարօք Հայոց լինէր հանապազ ի դրանն արքունի . և սա էր ճոխ եւ փառաւոր ի մէջ իշխանայ Հայոց . և խառնեալ էր խնամութեամբ ընդ Արշակունիսն զի զդուստր իւր զարմանազեղ զՓառանձեմ տուեալ էր ի կնութիւն Պանելայ՝ եղբորորդւոյն Արշակայ, զոր յետոյ ինքն էառ . և ծնաւ ի նմանէ ժառանգ Թագա-
ւորութեան իւրոյ զՊապ, որ Թագաւորեաց Հայոց յետ հօր իւրոյ :

Եւ ապա լինէր օր մի պարապորդ . եւ Շապուհ՝ որդի Ուրմզայ, արքայից արքայ Պարսից, Արեաց և անթիւ աշխարհաց, կամեցեալ խրախանալ . եւ ճաշ արարեալ ամենայն մեծամեծաց իւրոց, ամենիցն ամենայն տոհմիցն ազատատոհմ Պարսից նախա-
րարացն եւ Արեաց զնդին, ըստ նախադասութեան նախապատիւ արարեալ բաժակօք և ուտովք առաջի իւր զիւրաքանչիւր ուրուք նախամեծարս ցուցանէր : Իսկ զմովպետէն մովպետն (18) ի սեղան արքունի

մեծապատիւ մեծարէր : Եւ խորհուրդ բերեալ թա-
գաւորն Պարսից Շասուհ՝ խօսիլ սկսաւ առ նախա-
րարսն Հայոց և ասէ « **զՊարսից, զՊարթեւաց զբնա-**
կան պահլավիկս եւ զսզատագոճնդս զազատ արանց
զԱրեացս աշխարհի նախամեծար դասապատիւ քաջ
գիտեմք զորպիսութիւն. բայց զԱրմենու զազատա-
տոհմ եւ զնոցին նախապատիւ, զնախագաս նախա-
դահութիւնս ոչ կարացաք գիտել ո՛չ ի նախնեայն
մերոց հարցն հարանց թագաւորաց և ո՛չ այլ ուստեք
յամենիմաստ մատենագրաց : Եւ արդ՝ մի յերկուց
առաջի կայ ձեզ նախարարացդ Հայոց ազատ արանց
կատարել զխնդիրս մերոց Արեացս աշխարհա-
ժողով ազատագարմ կուսակալաց. ցուցանել ձեզ
ղնախնական զգիր ըստ իւրաքանչիւրումն ըստ տանց
ազատագարմն եկացն ձերոց զնախաստիճանն եւ
զնախանիստ պատիւն. և դարձեալ մեծագոյնն ունեղ
զչքեղաշուք մեծարանս ևս բան զևս : Եւ եթէ ոչ
կարէք ակն ի յայտ Արեացս գնդի ժողովոյ ցուցա-
նել զգիր նախագահութեան՝ զպատիւ եւ զտուն,
զհող եւ զջուր եւ զստացուածս ձեր Արեացս աշ-
խարհի ազատ արանցս շնորհեսցուք. և զձեզ ասլա-
շնորհ եւ ունայնս արձակեսցուք : Եւ ստացուածք
գիւղից և ասլարանից ձերոց Արեացս ազատ արանցս
ի ծառայութիւն լիցին :

Եւ նոյն ժամայն խորհուրդ արարեալ իշխանացն

և իշխանապետացն Հայոց մեծաց՝ մատուցին առաջի
թագաւորին զյանկալին ամենայն տառից՝ զհրաշա-
բանականն զտպաւորումն, զգրաւորականն զգիրս
յանկալոյն սրբոյն Գրիգորի որ Ագաթանգեղն կոչի :
Եւ հրամայեալ թագաւորին Պարսից ընթեռնուլ եւ
թարգմանել ի պարսիկ գիր եւ ի լեզու . եւ իմացեալ
եթէ սկիզբն յԱրտաշէտ առնուլ՝ յիւրոյին նախնուոյ,
առաւելագոյն եւ զուարճացեալ բերկրեցաւ առաջի
աշխարհածողով Արեայն գնգին : Եւ առեալ զգիրս
սրբոյն Գրիգորի՝ եղ ի վերայ աչաց իւրոյ . և զուար-
ճացեալ Պարսից թագաւորն՝ համբուրէր զգիրս սրբ-
ոյն Գրիգորի, եւ պէսպէս պարսկական լեզուաւ
գգուանա խանդաղատանայ ներբողումն արարեալ .
վասն զի զիւրականն եւ զազգային զԱրտաշիր գոլ
սկիզբն գրոյն գիտէր : Եւ գտեալ ի նմա զգիր տասն
և եօթն բարձի ազատացն Հայոց իշխանացն՝ սկսաւ
ըստ այնմ գրոյ նախապատիւ յարդարել յարքունա-
կան տաճարին զնիստս իւրաքանչիւրոյ ի սեղանս
ուրախութեան : Իսկ տասնեւչորրորդ բարձն եհաս
Անդոկայ՝ Սիւնեայ տեառն : Եւ նա հպարտու-
թեամբ խրոխտացեալ՝ ոչ ինչ ճաշակեաց յայնմ
ուրախարար արքունական ընդունելութենէն :

Եւ զգացուցեալ սպասաւորացն արքունի թագա-
ւորին զարիւնդտութիւն խռովութեան երեսացն
Անդոկայ՝ Սիւնեայն տեառն : Եւ Շապուղ՝ Պար-

սից արքային, ոչ ինչ փոյթ զայնմանէ լինէր : Յայնմ
 ժամանակի փոյթ ընդ փոյթ զգացումն եղև ի դուռն
 արքունի թէ Խազիրք բազմամբոխ գնգօք հասին՝
 արտաքս ելեալ ընդ դրունան Չողայ (19) յաշխարհս
 մեր : Եւ ժողով անթիւ արարեալ Շապհոյ՝ Պարսից
 արքայի, Ասորոց, Խորասանի, Խորազմայ, եւ
 առաւել քաջացն Պարսից Ատրպատական նահան-
 գին, Հայոց, Վրաց, Աղվանից, երկուտասան լեզուաց
 խուժադուժ ազգաց լերինն Կովկասու բարձրաբերձ
 կոհակացն սառնամանեաց : Եւ ել, գնաց անհամար
 բազմութեամբ պատերազմաւ ի դիմի հարկանիլ նո-
 ցա : Իսկ Անդոկայ հաղար և եօթն հարիւր արամբ
 ընտրելովք ժիր եւ քաջ տաճիկ նժուգօք զինքն կող-
 ման տուեալ . և ապա զգօրսն աստ և անդ նկանա-
 խորդաւաճանութեամբ թաքուցեալ շուրջ զարքայա-
 նիստ շահաստանաւ զՏիսրոնիւ (20), որ է յիստահր
 գանատի ի Պարսից աշխարհին : Եւ պակաս ինչ
 վաշտօք արամբ ընտրելովք, քաջակորով հեծելովք
 ընդ դրունս արքայաբնակ քաղաքին մտեալ՝ հարցա-
 նէր յանգէտս եւ ի չքմեղս եղեալ « եթէ ես առ Շա-
 պուհ արքայ եկի » : Եւ քաղաքացիքն ըստ Պարսից
 իւրատու հրահանգի տեղիս իջևանի նմա պատրաս-
 տեցին պէսպէս բաժակօք եւ ընդունելութեան ոռճ-
 կօք՝ բազմախորտիկս համեղաճաշակս յարդարեալ
 մեծաշուք չբեղութեամբ պատուով : Եւ իբրեւ գի-

չեր լինէր՝ Անդոկ դաւաճանութեամբ ազդ արարեալ զօրուն իւրոյ . եւ իբրեւ առաւօտն զլոյսն մերկացաւ, եւ դրունք քաղաքին բացան . եւ յանգումանիս (առնակնկալ) եւ յանպատրաստ զօրքն Անդոկայ իներքս գիմեցին ընդ դրունսն, եւ առին զգանձս ոսկւոյ եւ արծաթոյ անհամարս, եւ գոհարս ականց եւ մարգարտաց զչահաւորն բազմագին եւ ոսկեթել հանդերձից եւ թագաւորական ծիրանի, մարգարտայեռն պատմութեանաց ի տանէ թագաւորին եւ յամենայն տանց իշխանացն Պարսից առին. և որ ինչ կարէին բառնալ : Եւ բերեալ զանթիւ դաւարն զամենայն հաւաքեցին ի Բաղաբերդ : Եւ զամենայն զաւառացն զհամբարս զհացի, զխոտոյ, զյարդի եւ զբազմութիւն դինւոյ, իւղոյ և զզենեաց և զմեղուի, զպէսպէս մրգոյ համբարս անթիւս ժողովեցին ի Բաղաբերդ, եւ զկազմածս հեծելոյ, զզէն, օճառս :

Եւ հրաման տուեալ Անդոկայ՝ Սիւնեաց տեառն, ամենայն Սիւնեաց փախչել, և զտունս եւ զհամբարանոցս համբարօք հանդերձ այրել : Իսկ բազմութիւն ամենայն դաւառացն Սիւնեաց՝ ժողով արարեալ եկեղեցեացն պատուիրանաց, կտակարանաց եւ սրբոց խաչից ոսկւոյ եւ արծաթոյ անթիւ, եւ նշխարաց սրբոց պատուական եւ սուրբ մարտիրոսաց : Եւ հաւաքեցին զամենայնն ի Շաղատայ եկեղեցին, քարկոփ գմբէթաւոր . ոմանք յորմս եկեղեցւոյն պատուհանս Հատ. Ա :

գործեալ երկաթով զքարկոփ զեկեղեցին՝ զնէին
 զիւրաքանչիւր սուրբա ի ներքա յօրմա եկեղեցւոյն ։
 Եւ ոմանք ի ներքոյ եկեղեցւոյն ընդ բռնաւն զարանս
 գործեալ քարկոփս՝ լցին, եւ ոմանք՝ ի միջի եկեղե-
 ցւոյն ։ Եւ ոմանք ի ներքոյ եկեղեցւոյն արկեղօք ի
 վայր իջեալ, եւ համբուրէին լալով եւ արտասուելով
 զիւրաքանչիւր զխաչս եւ զսուրբ վկայիցն զնշխարս
 եւ զկտակարանս սուրբ աւետարանաց, մարգարէից
 եւ առաքելոց՝ յանձն արարեալ սրբոյ եկեղեցւոյն
 սուրբ Ստեփաննոսի ։ Եւ զու թն օր խնդրուածոց ցալ-
 զապաշտօն արարեալ ի նմին եկեղեցւոյն ամենայն
 Սիւնեաց, եւ կոնձամբ թաղեալ բազմութեանն, եւ
 հողաքրուր արարեալ ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյն Շա-
 ղատայ որ է ի Ծղուկս գաւառի, փախուցեալ ցրուե-
 ցան ընդ ամենայն երկիր . եւ ոչ ոք իշխէր ասել
 զանուն Սիւնեաց ։ Զի զքսան եւ զհինգ տարի ապա-
 լերկ աւերակ եկաց աշխարհն ցանկալին Սիւնեաց ։
 Եւ եկեալ Շապուհ՝ Պարսիցն արքայ, ի վճարմանէ
 պատերազմին Թազրաց . մեծաւ ցաւամբ հրամայէր
 ամենայն զօրաց իւրոց ելանել յաշխարհն Սիւնեաց,
 գերեւ զմարդ եւ զանասուն ի ծառայութիւն ։ Եւ
 հասեալ յաշխարհն՝ ոչ ինչ գտին ամենեւին, բայց
 զսրբութեանցն տեղիս, զսուրբ զեկեղեցիսն, զոր
 քանդեալ աւերէին և հրակէզ առնէին յամենայն աշ-
 խարհին Սիւնեաց ։ Եւ հասեալ զօրն անաստուած

պարսկական ի Յշուկա գաւառ ի Շաղատ գիւղաքաղաք . եւ անցեալ յեկեղեցաբլուրն, ընդ որով սուրբ եկեղեցին թաղեալն էր, իմացեալ թէ ընդ բլրովն լինի ինչ ի ներքոյ չարիմաց եւ չարահնար ազգն Պարսից : Եւ ոմանք ի պարսկական պայիկացն ի վեր յեկեղեցաբլուրն ելեալ, եւ յանկարծօրէն թնդին որոտման շարժումն եղև, և յեկեղեցաբլրէն արտաքս ձգեալք վերելեակքն Պարսից սատակեցան : Եւ Աթաշխողա՝ ինքն պարսկական գնդովն իւրեանց ի փախուտ դառնային ի սաստիկ յաճի եղանելով : Եւ դարձեալ ժողով տուեալ ամենայն բաղմութեան գնդին Պարսից և Արեաց աշխարհին որ է Խորասան Շապուհ Ումզդեան անց տալ պատերազմ ընդ Բաղաբերդի, եւ ոչ ինչ կարացեալ առնել ամրութեան տեղոյն, զի վէմն գլեալ ի տեղոյն զառ ի վայրն՝ զամենեսին առ հասարակ սատակէին : Եւ հրամայեալ Շապուհ արքայի բազում քան զնոյն կրկնապատիկ զօրք գալ ի Պարսից . եւ վերջապահ թողեալ՝ հրամայեաց սաստկացողցանել զպատերազմն ընդդէմ ամրոցին :

Եւ դարձեալ որպէս յառաջնումն, նոյնպէս յերկրորդումն պարսաքարիւք եւ վիմագլմամբք զանհուն բաղմութիւն պարսկական զօրուն զամենեսին դիաթաւ կացուցանէին : Եւ դարձեալ երեքկին քան զնոյնն այլ զօր բովանդակեալ Շապուհ, եւ հրամայէ

սաստկացուցանել զսպառերազմն, եւ վերջապահս
հրամայեաց թողուլ, եւ ասաց եթէ որ ի վերջ որ
դառնայ՝ սպանէք : Եւ սորա նոյնգունակ վիմօք եւ
պարսիւք կոչկոճեալք՝ առ հասարակ սպառեցան .
որպէս յառաջնումն եւ յերկրորդումն, նոյնպէս եւ
յերրորդումն : Եւ դարձեալ զայրադին լի ցասմամբ
եղեալ Շապուհ՝ արքայն Պարսից, ընդ եղմունս
իրացն՝ կամ եղեւ այլ զօրս անթիւս բովանդակել
առ ի սաստիկ եւս տալ պատերազմն ընդ Բաղաբերդի :
Եւ նոյնժամայն իշխանքն մեծամեծ նախարա-
րայն ի ծունր իջեալ առաջի արքային Պարսից Շապ-
հոյ, աղաչեցին մի եւս պատերազմել ընդ ձնպար-
տելի ամրոցին Բաղաբերդի . եւ մի տալ կոտորել
զԱրեայն գունդս : Եւ ասացին շուրջ զամրոցան
յաւեր դարձուցանել, նոյնպէս և զամենայն զիշխա-
նութիւն գաւառացն Սիւնեաց : Հրաման եւ յար-
բունուտ եթէ մարդ եւ անասուն ձեզ Արեաց աշ-
խարհի զօրաց ի ծառայութիւն լիցին : Իսկ Անդոկայ՝
Սիւնեաց տեառն, օր պարապորդ գտեալ . եւ ելաւ
յամրոցէն Բաղաբերդի մեծաւ աւարան, անցանէ
յաշխարհն Հոռոմոց սու մեծ ինքնակալն Թէոդոս՝
արքայն Յունաց . եւ ի նմանէ պատիւ մեծագոյն
գտեալ, այսինքն պատրկաց պատրիկ արարեալ
զԱնդոկ, վախճանի անդէն յաշխարհին Հոռոմոց :

Ժ. — Վասն զայոյ Բարիայ ի Հռոմոց առ Շապուհ .
 և քաջութեանն զոր եցոյց . և վերստին տիրելոյն սեպ-
 հական հայրենեաց իւրոց Սիւնեաց աշխարհիս եւ
 շինութեան սորա . եւ նախագահ պատուելոյն ընդ
 Բագրատունիս՝ ի նոյն ճառիցն Տեսուն Պետրոսի . եւ
 այս ի վարսներորդ ութերորդ ամի թագաւորութեանն
 Պարսից Շապուհ Որմզդեան :

Իսկ ի վախճանելն պատրկաց սրատրկին Անդուկա-
 մնաց որբ և անմխիթար միայնակ որդին իւր Բարիկ :
 Եւ զի թէպէտ բազում եւ մեծամեծ ունէր պատիւ
 յաստուածապսակ և ի սուրբ թագաւորէն Թէոդոսէ
 մեծէ . այլ ոչ հանդուրժէր արտաքոյ ընիկ տէրու-
 թեան իւրոյ՝ փափագեալ սապտիկ կարօտութեամբ
 յաշխարհ իւր ըստ ասացելուքն Դաւթայ թէ ի հողա-
 իւրեանց գթացին . եւ դարձեալ ըստ իմաստնոյն
 բանի, եթէ չիբ ումեք քաղցրագոյն քան զծնողս .
 եւ ո՛չ քան զգաւառ իւր : Եւ գնացեալ յաշխարհէն
 Հռոմոց առ արքայն Պարսից առ Շապուհ, հասանէ
 ի դուռն արքունի, և ումեմն (գուցէ՝ անդ ուրեմն կամ
 ուրումն) ի զօրականաց արքային հեշտ պաշտակու-
 թեամբ (ընկալեալ), և բազում արութիւնս պէսպէս
 յոլմպիադան Պարսից ցուցեալ . և ո՛չ ումեք զինքն
 յայտնեալ եթէ ո՛վ եւ կամ ուսով ոք իցէ : Եւ նոյն

Ժամայն յայնժամ ելեալ Հոնն ի Հոնաց Հոնագուր անուն՝ աւար առեալ զամենայն աշխարհս Պարսից, առէ « զի է հեղումն արեան և վատնումն զօրաց բազմութեան . եկ, և մենամարտեսցուք ես և դու միով միակաւ » :

Եւ վառեալ Հոնին, որոյ Հոնագուր անուն ճանաչէր յիսնանիւթեայ զրահին զանհնարին բարձր եւ զլայն հասակն, եւ երկաթազամ եւ բւեռապինդ սաղաւարտին զահեղակերպ գլուխն եւ զճակատն պղնձեայ եւ տախտակաւմած յօրինուածով ամրացուցանէր, եւ զանհեղեղ գեղարդան զբռնն ի բարձրամայր փայտից, եւ զսուսերն բոցանշան եւ զարինահեղ յօրինէր ի յինքեան՝ ահաբեկեալ զամենայն զգօրս Մարաց եւ Պարսից եւ Արեաց աշխարհին, որպէս զեկոյց մեզ ի ներքողմանն իւրում երանելին Պետրոս՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, քերթողահօրն Մովսիսի աշակերտ : Եւ դարձեալ զեկուցանեն արքայիցն արքային Պարսից վասն Բաբկայ թէ՛ գոյալ մի ի դրան քում, որ գործ պատերազմիդ նովաւ վճարի : Եւ արքայիցն արքայի կոչեցեալ զԲաբիկ . և թագաւորութեան պատուի վճիւ կնքեալ վարազազիր մատանեաւ . և առէ « եթէ վրիժուց նախանձութիւնուս այսորիկ յանդումն արասցես՝ մեծամեծ խոտմանցս ասացելոցս հասցես » : Եւ նորս ձեռն յանձին հարեալ առ արքային առ ի կատարել զհրամանն ար-

քունի . եւ նոյնժամայն ապաւինեալ ի վերին օգնու-
թիւն . եւ առեալ զիւրոյ զօրութեան զգէնն յօրինէր
ինքեան : Եւ ճաճանճաւոր եւ ռարգարտակապ զրա-
հին տրքունական զվայելուչն հասակ (զինէր), եւ
վազրակերպեան սաղաւարտան՝ զգեղեցիկն գլուխ .
եւ զսուներն սեաւ պոզովատիկ զսէգն միջով . եւ
զվահանն զոսկիակապ եւ զականակապ ի յահեակ ի
յուան ընկեցեալ : Եւ զգեղարդն՝ զսուրն քաջամուխ
ի յաջ բազուկն ընկեցեալ հաստաբեւտեալ աշտա-
նակէր ի սեաւն քաջ երիվար :

Ախոյանանայր ընդդէմ թշնամոյն, յարձակէին ի
միմեանս . ի տուր եւ յառ գեղարդացն ճայթին
որոտման ելանէր յառաւօտէ մինչեւ ցինն ժամն :
Անդ դատապարտեալ լինէր անհնարին հսկայն Հո-
նազուր, յաղթողանայր քաջն Բարիկ . աճապարէր
ի սուրն միասայրի, որով անդէն սառակէր զմարդա-
խոշոշ եւ զվիշապազօր գաղանն :

Եւ դարձեալ , որպէս վերադոյնն ասացաք, յերա-
նելոյն Պետրոսի՝ Աինեաց եպիսկոպոսի, ի ներքող-
մանէն առաք, զոր արարն ի վեհն Բարիկ, զոր եւ
Պարսիկք յիւրեանց լեզուն լաւ կոչէին զնա : Եւ
յետ այսր եղմանց սխրակեաց հրաշութեանց կոչեաց
զԲարիկն Շապուհ՝ արքայն Պարսից, մեծաւ ցնծա-
լից ուրախութեամբ առ ի կատարել առ նա զխոս-
տացեալն զմեծ խոստմունս : Եւ նորա բան խնդրեալ :

յարքայից արքայէն առ ի բառնալ զսանդն լի մոխ-
րով հնոցի զոր ի դարապատին եղեալ կոփելով վերա-
կոփմամբ յիշելով ի վերայ մոխրոյն ասէին « եթէ
Սիւնեաց տէրանցն նախագահութիւն տէրութեանն
ընդ այս մոխիրս ի վայր լիցի, և որպիսութիւն նոցին
խորհրդոց և կենաց » : Եւ արքայիցն արքայի մեծաւ
զարմացմամբ եղեալ՝ հրամայեաց բառնալ զսանդն
ի տեղւոջն յայնմանէ : Եւ խնդրեալ Բարկայ յար-
քայիցն արքայէ զի միայն զսեպհական աշխարհն իւր՝
զընկին, զնախնական տէրութիւնն իւր աղգին ի նա
դարձուցէ : Եւ շնորհեալ նմա արքայիցն արքայի
Շապհոյ՝ առաքէ զնսւ մեծաւ սլատուով յաշխարհն
իւր Սիւնեաց . և աւանդէ նմա նախագահ լինել ընդ
Բագրատունւոց եւ ընդ Մամիկոնէի համապատիւ
եղանիլ :

Եւ անցեալ ընդ Երասխ գետ՝ չինէ գեղաքաղաք
մի՝ կոչելով զանուն տեղւոյն Նախկորզան, որ
Թարգմանի նախ զնա կորզեալ ա՛ռ յինքն յիւր հայրե-
նեացն : Եւ դարձեալ, որպէս վերագոյնն ասացաք,
եթէ ի վաթսներորդ տթերորդ (21) յամի Շապհոյ՝
Պարսից արքայի՝ որդւոյն Ուրմզիի, և յերկրորդ ամին
Խոսրովու՝ Հայոց Թագաւորի, Բարիկ Սիւնեաց տէր
լինի . եւ ի նմանէ առնու զտէրութիւն : Եւ Հոռոմի
Թուական լինի 124 . զոր ստոյգ գիտացաք . եւ 138
ամաւ յառաջ քան զթուական Հայոց :

ԺԱ. — Յայտնութիւն եկեղեցւոյն Շաղաստայ . եւ գիւտ
այնչափ սրբոցն որ ի նմա . եւ հառատալն Գորայ եւ
Գազանայ եւ այլ Պարսից . եւ սքանչելիքն Տիրոտ
երիցուն :

Եւ բաղձալի ի կենցաղս ո՛չ այլ ինչ բայց միայն
սեպհականութեան ժառանգութիւն առն, յորում
ծնեալ եւ սնեալ լինի, եւ վայելել խորհիցի . որպէս
զստինա մօր եւ զգութ հօր, այնպէս քաղցր թուեցեալ
լինի ի միտս ժառանգորդին : Ասան որոյ միշտ կա-
րօտի չըջիլ, տեսանել, գրօնուլ, խնդամտիլ ի վերայ
նորա, որպէս եւ գովելի եւ քաջուղէչ մանուկս այս
Բաբիկ, որ յետ տիրելոյն բնիկ ժառանգութեան
իւրոյ՝ յորս ելեալ խնդալով, խաղալով ի վերայ սովո-
րական թատերացն եւ խնջոյից խրախարանացն ի
լերինս որսասուն եւ բազմաջողիւր վնջրացն Ալանեաց,
նաեւ ի տես որպիսութեան գաւառացն յառաջին
ամին իւրոյ տէրութեանն : Որ եւ գրեա՛ զայս ո՛չ
աշխարհագրօս ինչ դատարկութեան գործ . այլ ի
Հոգւոյն շարժեալ : Եւ մինչ յայս իսկ յառաջեալ՝
տեսանէր ապա ողորմելի տեսակաւ զցանկալի աշ-
խարհս այս ապաւերկ ի մարդոյ եւ յանասնոյ, եւ
հիմնախիլ արարեալ զգեղեցկայարմար աւանս չինից,
գիւղից եւ ագարակաց, վատնեալ զամենայնն եւ
յաւեր դարձուցեալ :

Հատ. Ա. :

5.

Իսկ ի տեսանելն զայս ողբալից եւ աշխարելի տեսակս, ապա անցեալ ի գաւառն 'Մղկայ' հասանէ յաւանն ի շինանիստն Շաղստայ. եւ ելանէ յարեւելից կողմանէ ի հանդիպակայ բլուր մի : Եւ նոյնժամայն ի բլրոյն ելանէ եղջերու մի, եւ խուճապեալ ի վախուստ դառնայր հրէն զինքն եկեղեցարլոյն եղեալ : Եւ Բարկայ տաճիկ երիւարաւն զհետ մտեալ եւ ելեալ զինի եղջերուն յեկեղեցարլուն : Եւ անդ երիւարին ոտքն խրեցան ի բլրին . եւ եղջերուն ի բլրին աներևոյթ եղեւ : Եւ Բարկայ՝ Սիւնեայ տեսառն, ի վայր իջեալ յերիւարէն ի վերայ եկեղեցարլին՝ հրամայեայ բազմութեանն քարշել զխրեալ ոտան երիւարին ի վերայ բլրոյն : Եւ իբրեւ քարշեցին ուժգնակի բազմութիւն գնդին Բարկայ՝ Սիւնեայ տեսառն : Եւ դարձեալ սխրալի զարմանք յահի կալաւ զամենայն բազմութիւնն . զի ընդ ոտնատեղիս երիւարին անուշահոտութիւն բուրման զանազան գրեթէ զամենայն զիորակ գաւառին ելից : Եւ հրամայեայ Բարկի՝ Սիւնեայ տէր, բազմութեանն սկզբել զհող բլրին . եւ տեսին ի ներքոյ եկեղեցի քարկափ չքնաղաչէն որ ոչ ուրեք էր այնպիսի հրաշաքարտար շինուած, գմբէթն եւ խորանքն չորեքկուսի, մի յարկ, մի տանիք եւ ոչ ուրոյն ուրոյն որպէս եւ այլ գաղատուաչէն եկեղեցիք :

Եւ բացեալ զչորունս սրբոյ եկեղեցւոյն Նախապալա...

հայրն Ստեփաննոսի . և տեսին բազմաչորս բազում
խաչա ոսկիս եւ արծաթիս եւ բազում գրեանս
պատուիրանաց և այլ սարսա ամենայն եկեղեցեացն .
Սիւնեաց իւրաքանչիւր գրով գիւղաքաղաքայն : Եւ
նշխարք սուրբ և պատուական մարտիրոսացն անհա-
մար, անթիւ որ յորմն եկեղեցւոյն մնաց : Եւ յայտ-
նութիւն և գիւտ արքայ եկեղեցւոյն Շաղատայ (եղև)
ի հոռի ամսոյ որ օր մի էր ամսոյն : Յայնմ ժամանակի
յամենայն տարւեջ ժողով արարեալ Սիւնեաց տեառն
հանդերձ եպիսկոպոսին՝ զօր երևման սուրբ եկեղե-
ցւոյն տօնախմբէին իբրև զմայր եկեղեցեաց աշխար-
հին ամենայն Սիւնեաց : Եւ դարձեալ յայնմ աւուր-
աղօթայարդարքն ցայգապաշտամամբ, որ ինչ և խըն-
գրուածս առնէին յԱստուծոց, նոյն ժամայն ներկա-
տարումն հրաշիցն եղանիւր : Եւ դարձեալ զայն
տեսեալ զերևումն հրաշիցն, որ եղեն ի սուրբ եկե-
ղեցւոյն սրբոյն Ստեփաննոսի, զի բազում բժշկու-
թիւնք պէս պէս ցաւոց լինէին, որք ի ժամուն յայնմիկ
հանդիպեցան, հաւատացին եւ մկրտեցան Գոր եւ
Փաղանն՝ երկու եղբարք, հանդերձ պարսկական
բազմութեամբ զնդիւն իւրեանց, որ եկեալ էին ի
Պարսից զհեա Բաբկայ՝ Սիւնեաց տեառն :

Եւ դարձեալ վիճակ արկեալ Բաբկայ՝ Սիւնեաց
տեառն, Գորայ և Փաղանայ . Գորայ՝ աւագ եղբորն,
հասանէ աւանն Խոտայ եւ քաջարի արիացելոյն՝

քաջամարտիկն Վազանայ հասանէ վիճակաւ գիւղա-
քաղաքն Շաղատայ հանդերձ սուրբ եկեղեցեան, որ
յայնմ ժամանակի մայր եկեղեցեաց անուանէին :
Եւ Բարիկ՝ Սիւնեաց տէր, վանական կայոյց եւ
սպասաւոր զընտրեալն Տիրոտ՝ հաւատարիմ, սուրբ
և ներանձնաւոր քահանայ, որ յայնմ ժամանակի ո՛չ
որ գոյր նման նմա վարուք առարինութեան : Եւ
դարձեալ սրանչեւրագործ հաւատովք, զոր սուղ ինչ
յիշեսցուք, զի յորժամ գայլ յայծեաց ուլ, կամ
զառն յափշտակէր . եւ ձայնեալ օմանց առ նա, եւ
նորա արարեալ սուրբ աջովն իւրով զնշան խաչին
քնդդէմ գազանին, եւ ասէր Քրիստոսիւ ասեմ չիչ-
խես տանել » . եւ գաղանի գայլուն ի վայր եղեալ
զուլն կամ զգառնն՝ զնայր հանդարտութեամբ : Եւ
դարձեալ թաղք մի Շաղատայ (էր) ի լերինն ծովուն
յեզր ծովակի միոջ (22) . և երանելին Տիրոտ նստէր
ի միջի օմանց . եւ գորտքն ի ծովուն ըստ սովորու-
թեան իւրեանց բարբառոյ ընուին (23) յաւէժ աղա-
ւակելով . եւ երանելին Տիրոտ զչարեալ նոցա ասէ
« ո՛հ խլացէ՛ք (24) ձեր անհեղեղ բարբառովդ » . եւ
զբազում աւուրս կարկամեցան գորտքն, եւ ոչ կա-
րացին բարբառել : Եւ եղև ի միում յաւուրցն սուրբն
և երանելին Տիրոտ եհաս ի նոյն տեղի . եւ բնակիչք
տեղւոյն զգացուցին վասն գորտոցն . եւ նա ասէ
« հրամայեալ եմ նոցա լուծանիլ ի նոյն սնոտի բար-

բառն վերաձայնել » : Եւ նոյնժամայն գորտքն զաղաղակ կալեալ իբրեւ զառաջինն յաւէժաբար մեծաձայնէին բարբառել :

Եւ դարձեալ ի միում յաւուրց ընդ երեկոյսն ետես որայն լուցեալ հրով, ձգեաց զգաւազանն և ընկեաց ի մէջ որայի հրոյն : Եւ ընդ առաւօտն յորժամ զարժանաւոր զաղթան ի յանկումն կատարելութեանն հասեալ՝ հրամայեաց բերել զգաւազանն իւր և մարդիկն զաղաղակ բարձին եւ ասեն « որայն սաստիկ այրեալ է . եւ արդ գաւազանին ու՞ր խնդիր առնես քաղեակ (կամ քաջեակ) տէր՝ » . եւ նորա սաստեալ նոցա ասաց բերել . եւ երթեալ մարդկանն՝ տեսին զգաւազանն սրբոյն Տիրոտի անմնաս մնալով ի մէջ հրոյն շնորհօքն Աստուծոյ . եւ բերեալ մեծաւ զարմացմամբ զգաւազանն կարմրագունեալ իբրեւ զհուր առ երանելին Տիրոտ : Եւ առեալ առ ինքն զգաւազանն . և նայեցեալ ի գոյն գաւազանին և ասէ « այս սէս արիւնագոյն կսկծելով իբրեւ հրացեալ այրի սիրտ որային տեսան : Եւ դարձեալ յաւիտենից անողորմ, անէջ հրովն դատելոց են արարողք արկածից մնաւուն այնորիկ : Եւ երանելոյն Տիրոտի էր ոմն (մշակ), եւ զժնդակ եւ չարաչար մնաս գործեաց . եւ սուրբն զչարեալ ցասմամբ ասէ « գնա՛, չտամ զվարձն քո » . եւ նորա գաղտնի խորամանկութեամբ փայտատ մի առեալ գնաց . եւ եհաս ի խոռա Անձնատու, որ է

յաթեմանից կոյս եկեղեցւոյն իբրեւ ձայնընկէց մի .
պարտաւանդեցան ոտքն . և ոչ կարոյց զնալ : Եւ տու
սուրբն Տիրոտ դարձեալ զղջախոհ մեղայիւ՝ եղ զեր-
կաթնն առաջի նորա . եւ դարձեալ հեզն եւ բարե-
պաշտն, սուրբն եւ ցանկալին Տիրոտ ետ զվարձն .
օրհնեաց եւ արձակեաց յիւրմէ :

Եւ դարձեալ՝ գետոյ միոյ (որ է գետն Որոտնայ)
յայնմ կողմանէ էր ջրաղացք մի . և երանելին Տիրոտ
ի գետավարարան հանապազ ղնչան խաչին արարեալ՝
անցանէր ընդ գետն աներկեղաբար : Եւ եղեւ ի
միում յաւուրց ետես ցանկալի եւ գեղեցկատեսիլ
քոռակ էչ մի, և ասաց ի մտի իւրում երթայց, ան-
ցից իշո՞քն այնուիկ ընդ գետն . եւ ելեալ յէջն եւ
մտեալ ի գետն . եւ ի միջի գետոյն դարձեալ էջն առ
նա՝ եւ եցոյց փայլատակմամբք զերկաթի զպայռիան
(նալ) իւր և ասէ « քո այսպէս իշոյ պայռիս տեսեա՞լ
է » . և նորա հանեալ ի թափուցն զփոքրիկ զդանա-
կիկն իւր՝ եցոյց եւ ասէ « եւ քո այսպէս իշոյ մտրակ
տեսեա՞լ է » . զիս ի գետէս բաց անցո՛ր եթէ ոչ՝ հարկա-
նեմ և վիրաւորեմ զքեզ » . և անցուցեալ զսուրբն
ընդ գետն՝ աներկայթ եղև չարն սատանայ : Եւ այլ
բազում ինչ նշանագործութիւնք, որ յերանելոյն
բնէին, և պէսպէս ցաւոյ լկանաց անդորրութիւնք .
և այսահարաց նորին աղօթիւք բժշկութիւնք : Եւ
վախճանեալ սրբոյն՝ եղաւ ի դիր յարեւելից կող-

մանէ սրբոց եկեղեցւոյն. որ եւ բազում այցելու-
թիւնք լինէին ի սուրբ գերեզմանէ նորա հիւանդաց :
Եւ դարձեալ՝ կանանց ոչ հրամայեցաւ ի նմանէ ի
սուրբ եկեղեցին մտանել. եւ այսու կարգաւորու-
թեամբ կրօնիւք եկաց (ուխտ) սուրբ եկեղեցւոյն
Շաղատայ մինչեւ յամս 300. և ոչ դարձեալ կանամբի-
քահանայի սպասաւորութիւն առնել սրբութեան
տեղւոյն :

ԺԲ. — Դարձեալ ի նոյն ճառից Տեսան Պետրոսի .
յետ բազում ժամանակաց զրոյցք վասն գիւտի նշխա-
րաց սրբոց որ ի Շաղատայ եկեղեցին. և որ յաւուրս
Յովակիմայ եպիսկոպոսի վիճմունք . և տակս նախա-
դասութեան տանուտերաց և գիւղից Սիւնեաց, և բէ
ո ոք նախապատիւ և գահագրուի սահմանեցաւ :

Արդ յետ բազում ժամանակաց ինչ Յովհաննէս՝
կուսակրօն քահանայ և սպասաւոր սուրբ եկեղե-
ցւոյն, առանձինն աղօթս մատուցանէր ի նմին սուրբ
եկեղեցւոյն ի գիշերին : Եւ յանկարծակի շարժումն
եղեւ անուշահոտ բուրմամբ : Եւ յարեւելից կուտէ
խորանին յեկեղեցւոյն աղիւսածն քար վազեաց
յորմոյն. եւ զյատակն եկեղեցւոյն էտու ի վերայ
բեմին : Եւ քահանային ելեալ ի բեմն մեծաւ երկիւ-

ղիւ՝ տեսանէր սլատուհան մի բացեալ. եւ ի ներքս
բազում նշխարք սրբոց գրով իւրաքանչիւր ան-
ուանք եղեալ ի կողովիս լի անուշահոտ ցանկալի բուր-
մամբ. եւ փոյթ ընդ փոյթ ընթացեալ պատմեաց
աստուածապահ տեառն Խոսրովայ, որ էր ի զար-
մից Գազանայ : Եւ եկեալ եւ տեսեալ զերեւեալ
սուրբան մեծ՝ գոհարանելով աղօթիւք գոհանայր զԱս-
տուծոյ : Եւ հրամայեաց նոյն քարին աղիւսաբոսա-
րով ծածկել զտեղի հանգստարանի սրբոցն : Եւ
դարձեալ՝ երանելոյն տեառն Բարկայ՝ Սիւնեաց
տեառն, հրամայեալ զի նախաթող լինիցին յամե-
նայն Սիւնիս սպասաւոր բահանայք և հաւատացեալ
ժողովրդականք պաշտօնեայք սրբոյ եկեղեցւոյն Շա-
ղատայ իբրեւ մայր եկեղեցեայ և մայրաքաղաք սմե-
նայն աշխարհին Սիւնեաց : Եւ դարձեալ՝ յաստուածա-
պատիւ և ի հոգևոր Տեառն Յովակիմայ՝ Սիւնեաց
եպիսկոպոսի, յիշատակի պատարագին ներհակ հա-
կառակութիւն սաստիկ եղև վասն նախագահ նա-
խադասութեան նախապատիւ լինելոյ զիւրաքաղաք
աւանացն թէ ո՛վ ոք է լինելոյ :

Եւ Խոսրով Շաղատայ ի զարմից Գազանին, ըզ-
տպաւորումն գրաւորական տառիցս առաջի եղեալ
աստուածապահ և բնիկ տեառն Ատրնբրսեաի՝ Աիւ-
նեայ տեառն եւ Հայոց իշխանի : Եւ հրամայեցաւ
Շաղատնեցեայ իբրեւ մայրաքաղաքացեայ յառա-

ջանհատ լինել վեհագոյն պատուով : Նշնալէս եւ զվարդապետութեանն Սիւնեաց զնախագահութեանն զնիստ հրամայեցին Գէորգեայ՝ Շաղատայ վարդապետի : Ընդ որ յոյժ զչարեալ Փանոսի ոյծեցւոյ՝ Սիօնի վանականի, ակամայ զնաց . եւ ոչ ինչ ումեք ի ժողովոյն փոյթ զայնմանէ լինէր : Եւ ապա դարձեալ ընդ Ոյծ եւ ընդ Աղիսիտու սաստիկ հակառակութիւն եղև : Իսկ հնազիտակք Աղիսիտուացեայ զՈյծեցեացն հաստատեցին ի Վրաց աշխարհէն լինել պանդուխտ եւ նժդէհ գոլ ամենայն Սիւնեայ : Եւ դարձեալ՝ Շաբւոյ եւ Աղիսիտուայ հրամայեցաւ զկնի Շաղատայ զնախադասութեան ունել զվեհագոյնն զերկրորդականն զպատիւ : Եւ զբառորդ նախադասութիւնն Աւան գիւղաքաղաքին Մրենոյ ընկալեալ վասն ազատազարմ լինել գոլոյ հնոյն : Եւ ապա զհինգերորդ զգահն հրամայեցաւ Ոյծեցեայ ունել : Եւ ապա յայնմհետէ իւրաքանչիւր ոք իւրեանց քահանայիւք : Եւ զայս դարձեալ սուղ ինչ յիշելով ապառնեացդ սակս վերահասու լինելոյ յայտնեցաք զի մի ներհակ հակառակութիւն ինչ լինիցի յետնոցն :

ԺԳ. — Դարձեալ վասն իշխանացն որ զհնի Բարկայ :

Ստատարաւն և տիրաւուն պերճապաճոյճն և զեզանին այն Բարիկ՝ որդի Անդոֆայ, գործով գո՛վելի և հաւատով զերազանց բնաւից, յետ առնոյ զտեպհական տէրութիւնն Արանեաց . և շինելոյ զա՛մենայն աւերեալ դաւառան կրկնապատիկ քան զա՛սաջինան, ստանայ ուստր մի Վասակ անուն. և ի զարգանալ հասակին ընծայեցուցանէ զնա իդուռն տրքունի Վասակ՝ Պարսից արքայի : Զի յետ 72 ամի Թադաւորութեանն Շապհոյ՝ վախճանի սա . եւ առնու զԹադաւորութիւն որդի նորա Արտաշիր ամս 3. (25) ապա Արման որ է Վասակ՝ ամս 11 : Ոչ է սա նա որ պատերազմեցաւ ընդ Հայոց : Ապա Յազկերտ՝ ամս 11 : Իսկ Բարիկ առեալ զտէրութիւնն Արանեաց ի վաթսմերորդ ութերորդ ամի Շապհոյ՝ Պարսից արքայի, և վարեալ զիշխանութիւնն ամս 21, փոխի յատեաացս յանիոփոխ իշխանութիւնն եւ յանգրաւոր ուրախութիւնն յերկինս : Իսկ Սամ Գնթունի՝ սենեկապետն նորին, զնայ ի դուռն արքայի. և ծանուցանէ զքոթգուժին . սակս որոյ տրտմեալ Վասակ և աղէկիզեալ ի վերայ մանկանն որ ի գրանն կայր, խորհի ընդ սենեկապետի իւրում տալ զիշխանութիւնն ի ձեռս Վասակայ. և առաքել զնա

յաշխարհն իւր: Եւ զայս իմացեալ նորա՝ զայս առ Վասակ եւ աւետիս մատուցանէ նմա զխորհուրդ արքային: Իսկ նա չար և չոր մտաք հոծ լի գորով, ոչ եթէ աւետչեայ ինչ շնորհէ նմա. այլ ցուրտ և ասպաշնորհ պատասխանի արարեալ նմա, առէ բայց եթէ զիս առնէ տէր մինչ բնական իմ հարցն է ժառանգութիւն Սիւնեայ: Եւ երթեալ սենեկսպետին ծանոյց զայս արքայի: Իսկ Վասակ խոժոռեալ ընդ բանն Վասակայ. եւ հրաձայեալ զսենեկսպանն. Բարկայ ի ներքս ածել զՍամ Գնթունի. և կացոյց զնա տէր Սիւնեայ: Սա կալեալ զտէրութիւնն ամ մի՝ վախճանեաց զմոլեխինդն պարուցեալ դաւաճանութեամբ: Իսկ յետ սորա Վաղինակ ի բնիկ ցեղէ իշխանացն Սիւնի՝ ամն Զ: Եւ ասպա յետ սորա Վասակ՝ որդի Բարկայ, առնու ի Վասմ-Շապհոյ զտէրութիւն իւր, եւ վարէ ամն 39: Այլ զարոյցք եւ զգործ զոր ինչ եղեն առ սօքօք, ո՛չ է պարտ զանց առնել. այլ ըստ պատշաճին կարգեսցուք զպիտանին:

ԺԴ. — Երարգ իշխանացն Սիւնեայ, որ ի Բարկայ միև յև ցՔուրդոյ:

Այլ զի պատշաճ համարեցաք աստ նախ զնեղ զհարգ իշխանացն, եւ ասպա անդրէն դառնալով՝

վերստին ցուցանել զգործս եւ զբանս որ յիւրաքան-
չիւր ժամանակս եղեն, վասն որոյ եւ ճառելի է :
Արդ՝ Բարիկ առնու զտէրութիւնն Սիւնեացի Շապ-
հոյ . եւ կեցեալ ամս 21, վախճանի : Սենեկա-
պետ նորին Սամ Գնթունի՝ մի ամ : Վաղինակ՝ 9 .
Վասակ՝ 39 ամ : Վարազ-Վազան՝ փեսայացեալն
Վասակայ՝ 25 : Ընդ մէջ 5 (ամ) : Գղեհոն՝ 17 : Այս
երեքս ելին յաստուածադրոշմ ուխտէ եկեղեցւոյ՝ յի-
մարեալք չարութեամբ եւ պատրեալք ի հրապաշ-
տիցն : Վ ռամ՝ 7 ամ : Ընդ մէջ՝ 1 : Միւս Վասակ՝
11 ամ : Աչիւր՝ 9 ամ : Ընդ մէջ՝ 3 : Բարգէն՝ 10
ամ : Ընդ մէջ՝ 11 ամ . զոր ի Շապհոյ միւս կալաւ
Յովհան 18 ամ : Վասդուղ՝ մի ամ : Գրիգոր՝ 10
ամ : Միհր-Արտաշիր 23 ամ : Ընդ մէջ՝ 3 : Պի-
րան՝ 1 : Ընդ մէջ՝ 2 : Սարգէս՝ 2 ամ : Ընդ մէջ՝ 3,
Սահակ՝ 10 ամ : Ընդ մէջ՝ 13 . զոր Պարսիկք կա-
լան : Գրիգոր որ վասն առաւելութեան եւ առոյգ եւ
ուժեղ հասակին քաջաց նուիրակ կոչեցաւ, 16
ամ : Հրահատ՝ 16 ամ . Յովհան՝ 27 ամ . Քուրդոյ՝
18 ամ :

Ահա այսոքիկ ի Բարկայ հետէ մինչև ցայժմ կա-
լան զիշխանութիւնն որդի ի հօրէ պայազատելով,
թուով 20՝ ամս 332 : Իսկ զԳրիգորոյն որ քաջաց
նուիրակ կոչեցաւ, ցուցից քեզ զբան, զի գիտաս-
ցես զսոսա ոչ միայն Հայկազունիս . այլ եւ խառ-

նեալ ի Թագաւորական ցեղն Պահլաւկայ և Արշա-
կունեայ (26) . եւ յայսմէնտէ իմասցիս զսոսա ձեռ
Արշակունի և զաւակ Պահլաւունի . և այնքան բարձր
եւ փառաւոր գոլ . զի հաւասար էին խնամութեամբ
ընդ Պարսից Թագաւորութեանն եւ ընդ Հայոց :
Արդ՝ եղև օր մի յաւուրց . եւ Խոսրով՝ արքայ Պար-
սից, որդի Ուրմզդայ, զոր ոմանք շահնշահ անուանեն,
այսինքն Թագաւորայ Թագաւոր, նստոյ զարապաս
արարեալ ազատաժողով Արեայ գնդին . եւ կամե-
ցաւ ի ճաշ խորխանալ : Իսկ Թռչնաբաշտ որ մե-
ծամեծ են եւ սեւաթոյր, սլացաւ ի վերուստ ի վայր,
եւ եկն ի սեզան Թագաւորին, եւ կամեցաւ ինչ
յափշտակել ի սեզանոյն : Եւ Թագաւորն խրոխտա-
ցեալ լի եղև ցաամամբ, որսէս թէ գուշակունն ինչ
համարելով : Եւ յայն ամենայն բազմութենէն ոչ
ոք չարժեցաւ զկնի նորա : Ապա Գրիգոր առեալ
զհաստարեստ ազեղն իւր . եւ լայնալիճ գրկօք կորո-
վակի փրթուցեալ գնետն ի վեր յօղն յոյժ բարձրա-
գոյն՝ ընկէց զթռչունն ի վայր առաջի Թագաւորին
առ սեղանոյն : Իսկ Թագաւորն լցեալ խնդութեամբ՝
կոչէ յառաջ զԳրիգոր . եւ հրամայէ նմա ղծանրա-
գոյնն խնդրել խնդիր . եւ Գրիգոր՝ Սիւնեայ տէր,
ասէ տէր իմ արքայ՝ մինչ հրամայեցեր խնդրել՝
տացի գուստր արքայի ինձ ի կնութիւն : Եւ առ ժա-
մայն կատարեցաւ խնդիրն ըստ իւր և մեծ պար-

գեօր եւ բարձրագոյն փառօր, և խնդացին ամենայն
տունն Սիսականու :

ԺԵ. — Վասն զայոյ սուրբ Վարդապետին Մեսրոբայ
ի Սիւնիք եւ ի Գողթն . և շրջելոյ ընդ գաւառսն . և
զդողեայ կուսապաշտօնիսնսն ի տեղիս տեղիս սրբելոյ
օգնութեամբ Վաղինակայ իշխանին և Շարիքայի :

Յուշից և զկրկին լուսաւորութիւն այսմ աշխար-
հի որ ի ձեռն սուրբ եւ յոգնեբանեան առնն Մաշ-
տոցի Մեսրոբ կոչեցելոյ : Ի նուաղել Թադաւո-
րութեանն Հայոց համարձակեցաւ ամենայն ոք ըստ
իւր բարուց ընթանալ, որպէս եւ աստ. զի աղանդն
հեթանոսական դեռ ևս զօղեալ կայր ուրեք ուրեք ի
գաւառն Սիսական եւ ի Գողթն, այժմ համարձա-
կեալ երեւցուցին : Իսկ երանելին Մեսրոբ հր
դպիր դիւանի դրանն արքունի . որ և կամեցաւ Թա-
քուցանել զինքն ի խռովարար կենցաղոյս . առեալ
զձեւ միայնակեցութեան՝ փութայր ի նաւահան-
գիստն : Եւ եկեալ ի Սիսական կողմն՝ հաճեցաւ
բնակիլ ի գեղեցիկ գաւառն Գողթան, և խստամբեր
ճգնութեամբ բազում աւուրս առաքինացեալ, ծա-
նեաւ զկրկին երեւեալ աղանդն կուսապաշտութեան.
և սկսեալ ի բարոզութիւն՝ մեծամեծ և ահագին

նշանօք ոչ ինչ ընդհատ քան զարրոյն Գրիգորի, ի հաւատս ածել զաշխարհս Սիսական հրամանաւ և օգնութեամբ բարեպաշտ իշխանին Սիւնեաց Վաղինա կոյ, սրբել զկուսպաշտութիւնն և խորտակել զկուռնութարուցեալ : Նմանապէս և զՂողթն սրբեալ ի ձեռն իշխանին իւրեանց Շարիթայի :

Եւ այնքան հալածեաց զբաղմութիւն դիւայն, որք մարմնաւոր տեսեամբ իբր զծուխ ծառայեալ՝ գունդ գունդ բարձրացեալ վայիւ եւ ազաղակաւ գնային փախստեայ. և անցեալ ընդ Երասխ՝ անկանէին ի կողմն Մարաց : Իսկ սուրբ այրն Աստուծոյ՝ Թողեալ անդ յաշխարհին Սիւնեաց Թարգման եւ ուսուցիչ յընտրեալ աշակերտաց իւրոց զԲենիամին եւ զԱնանիա, որ և ձեռնադրեցաւ յետոյ յեպիսկոպոսութիւն աշխարհին զի մի՛ վերստին (անկցի ի մոլորութիւն) . եւ ինքն գնաց առ սուրբն Սահակ :

ԺԶ. — Վասն նորոգ Լսիսկոպոստքեան Սիւնեաց Տեսուն Անանիայի . և երբն յԱղվանս . և պատուիքն յԵւթաղէն քաջատրէ նոցուն :

Եկն, եհաս մեզ ճառել զցանկալի եւ զլաւագոյն իրաց, այսինքն զնոր նորոգութենէ խաւարեալ եւ

խոսանացեալ եկեղեցւոյս մեր և աթոռոյս մետրապօլտութեանս Սիւնեաց : Քանզի ի վաղուց հետէ ոչ գոյր տեսուչ և ուսուցիչ այսմ աշխարհի, յաւերմանէն Անդոկայ մինչև ցտէրութիւնն Վասակոյ իշխանին : Իսկ ի հայրապետութեան մեծին Սահակայ. մինչ կրկին նորոգէր զՀայաստանեայս, եւ յամենայն տեղիս շրջէր եւ ուղղէր եւ ընդր վկարգո եկեղեցւոյ. ձեռնադրեաց եւ զԱնանիա աշակերտ Մեսրոբայ, թարգմանիչ եւ լի ամենայն առաքինութեամբ յեպիսկոպոսութիւն Սիւնեաց, նստել ի գահ մետրապօլտութեան եւ կոչիլ նախաթոռ Հայոց պատրիարքին : Որ եւ եկեալ նորոգեաց զերկոստսսան գաւառս մեծավիճակ գաւազանի իւրոյ :

Իսկ ի բանալ դպրութեանս Հայոց վերին պարգեօքն ի ձեռն սրբոյն Սահակայ եւ Մեսրոբայ՝ եղդպրատունս յաշխարհին Սիւնեաց, եւ կարգեաց ի վերայ զաշակերտակիցն իւր զԲենիամին : Եւ փութապէս զամենեանն ուսոյց հայերէն դպրութեամբ. եւ արար գիտողս աստուածային կտակարանաց : Եւ յետ զայս յարդարելոյ առեսլ ընդ ինքեան զԲենիամին՝ գնաց յաշխարհն Աղլանից առ թագաւորն Եսվաղէն ի խնդրոյ Մեսրոբայ. եւ արարին ի միասին գիր ազգին այնմ ըստ խեցրեկագոյն լեզուի նոցա : Եւ զմնացեալ կուսապաշտութիւնն սրբեաց և աստուածային վարդապետութեամբն լուսուորեաց

զաշխարհն կրկին անգամ. եւ եթող զՖենիամին անդ ի վերայ Թարգմանութեան և դպրոցաց մանկ-տունն . եւ ինքն Անանիա կամեցաւ անգրէն դառնալ :

Իսկ Թագաւորն Եսթաղէն Աղվանից, որ էր ստա- ջին Շապհոյ Արտաշէրեան՝ Պարսից Թագաւորի, Թոռն բուեր, պատիւ արարեալ նմա, երախտահա- տոյց լինի, և պարգեւէ զիւր նշանակն Թագաւորական ոսկէտուտն վառիւ և ի գլուխն գունդ ոսկի . և ի վերայ խաչ պատուական : Եւ հրամայէ զայն հանապազ չրջեցուցանել ընդ իւրեանս եպիսկոպոսացն Սիւնեաց ի յիշատակ Թագաւորացն Աղվանից : Ահա զայս ցու- ցանէ մեզ սուղ ինչ Մովսէս քերթողահայրն, եւ զբովանդակն ճշգրիտ՝ աշակերտ նորին Պետրոս՝ եպիսկոպոս Սիւնեաց : Այս Անանիա, ի հասանել նեղութեանն ի Յազկերտէ ի վերայ բահանայից եւ ի յիսանացն Հայոց, էր ընդ նոսա : Սա յետոյ դնաց ի Ժողովն Շահապիվանի, ուր էր Յովհան Մանդակու- նին . եւ արարին կանոնս եկեղեցւոյ : Կացեալ սա յաթոռ մետրապօլտութեան Սիւնեաց որ պօստօ Փրօնտէս Հայոց մեծաց, ամն 22 . եւ կատարի ի Քրիստոս :

**ԺԷ. — Գործ տեսրի և վատ իշխանին Սիւնեաց վա-
սակայ . և պատճառ եորին կորստեան :**

Աւագ բանիս և եղունկ է սկսմանս, զի ոչ խնդամը-
տաբար ինչ կամփմ ճառել վէսս, այլ լի երկամբք և
սգով, յոգնահոծ եւ թանձրատարափ մթացեալ ող-
բովք . քանզի բարձաւ պսակն ոճոյ մերոյ, և պակա-
սեաց թագաւորութիւնն ի ցեղէն Արշակունեաց, և
քահանայապետութիւնն ի ցեղէն սրբոյն Գրիգորի .
եւ քայքայեալ խանգարեցաւ ամենայն կարգ իշխա-
նաւորութեանց . ի յախուտոյ դարձաւ բարին . եւ
տեղի ետ խաղաղութիւնն . եկն խռովութիւնն . եւ
թագաւորեաց չարն :

Յետ բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց որ էր
վերջին Արտաշէս, եկաց մարզպան ի տեղի Ար-
տաշիսի վեհ Միհր-Շապուհ ամս 13 : Իսկ սրբոյն
Խահակայ խնդրեալ ի Վռամ-Շապուհ՝ կացուցանէ
զթոռն իւր զՎարդան՝ որդի Համազասպայ, տալա-
բապետ Հայոց . եւ ինքն վճարեալ յատտեայս փոխի
ի կարգս հրեշտակաց : Իսկ յետ վեհ Միհր-Շապուհոյ
մարզպանութեան կացուցանեն ի տեղի նորա զՎա-
սակ՝ Սիւնեաց տէր, մարզպան Հայոց : Եւ էր Վա-
սակ մարզպան, եւ Վարդան Մամիկոնեան՝ սպա-
րապետ Հայոց : Իսկ յետ Վռամ-Շապուհոյ թագա-

տրէ Պարսից Յազկերտ ամս 19 (27) : Եւ էր Յազկերտի հազարապետ մի յոյժ խորհրդագէտ Միհր-Ներսէհ անուն. և կայր յԱտրպատական աշխարհի, յոյժ չարահար եւ մեքենաւոր բարուք. եւ ի վաղուց հետէ կամէր հնարս գտանել առ ի բառնալ եւ չիջուցանել զքրիստոսեան աւետարանն : Եւ Վասակ էր չբեղ եւ բարձր ի մէջ աշխարհիս Հայոց . եւ յոյժ մեծարգոյ եւ երեւելի ի դրան արքունի . եւ ունէր երկուս որդիս՝ Բաբիկ եւ Ատր-Ներսէհ անուն, եւ դռատր մի, որում փեսայացուցեալ էր զՎարազ-Վաղան, ի նոյն տոհմէ Ախականայն : Որ և սատանայական արկածիւ անկաւ ատելութիւն ի մէջ նոցա, եւ ատէր Վարազ-Վաղան զկին իւր : Վասն որոյ մահացեալ Վասակայ՝ կամէր սպանմամբ խնդրել զվրէժ քինուն. զոր եւ խմացեալ նորա՝ փախստեայ անկանի առ Միհր-Ներսէհ. եւ վասն չար եւ սաստիկ նախանձուն առ ի հաճել զկամս նորա եղանէ յաստուածադրոջմ ուխտէ քրիստոնէութեան և երկիր սրագանէ կրակի եւ արեգական . եւ հանապազ գրգռէր զՄիհր-Ներսէհ հազարապետ արքայի, ի վերայ Հայոց զի թերւս լցուացէ զխորհուրդ իւր չար քինուն որ ընդ Վասակայ :

Իսկ Միհր-Ներսէհ մատուցեալ զսա առաջի Յազկերտի. և ծանուցանէ նմա զխորհուրդ նորին. և նա մեծարեալ զՎարազ-Վաղան յաստուածոց իմն հա-

մօթեցաւ զպատահումն զայն . և խորհէ ընդ մովպե-
տան մովպետն և ընդ այլ աւագանին դարձուցանել
զաշխարհս Հայոց ի կրօնս իւրեանց. (ընդ որ) հաճե-
ցան ամենեքեան : Եւ հրամայեաց Թագաւորն հո-
ւարտակս գրել առ իշխանսն Հայոց, եւ ընդ նմին
ատրուչանս եւ փուշտիականս եւ քուրմս առաքեալ ի
ձեռն մեծամեծաց իւրոց. որք եկեալ հասեալ յաշ-
խարհս Հայոց՝ մատուցին զնամակն մեծամեծ նա-
խարարացն. որոց լուեալ՝ սուգ անհնարին պատեաց
զամենեան : Եւ փութանակի ժողովեալ զեպիս-
կոպոսունս եւ զվանականս աշխարհին ի մի վայր եւ
զսեպուհս եւ զաւագ տանուտեարս, որոց գլուխ ժո-
ղովոյն Յովսէփ որ եկաց զինի սրբոյն Սահակայ
տեղապահ աթոռոյն, եւ Անանիա՝ եպիսկոպոս Սիւ-
նեաց, եւ Ղեւոնդ երէց, եւ խորհեալք ի միասին՝
գրեն պատասխանի յոյժ բիրտ և պինտ վասն օրի-
նաց իւրեանց առ Թագաւորն : Եւ դարձեալ անդ-
րէն զեսպանացն՝ մատուցին զպատասխանին ար-
քայի : Ընդ որ յոյժ ցասուցեալ ահագին եռանդ-
մամբ սրտին իբրեւ օձ Թաւալդոր լինէր. եւ փութա-
նակի հրաւիրակս հանեալ կոչէր զամենեան ի
կամաց եւ յակամայ զիշխանսն Հայոց. եւ տայր
ածել զառաջեաւ. և ի մէջ մեծ ատենին սաստիւ հար-
ցեալ զնոսա՝ ընտրել զմի յերկուցն՝ կամ ապրել և
յանձն առնուլ զօրէնս մոգութեան, եւ կամ զար-

միւր եւ զաւակօք մեռանել իսպառ : Որոյ առ ժա-
մայն ոչ ինչ պատասխանեալ՝ ելեալ արտաքս խորհե-
ցան. և ընտրեցին առ ժամ մի վերին երեսօք յանձն
առնուլ զհրամանս արքունի, եւ երթալ յաշխարհն
իւրեանց եւ հնարել պատերազմաւ եւ կամ սիրով
զփրկութիւն աշխարհիս եւ զգիւտ անձանց. զոր եւ
արարին իսկ. եւ մեծաւ պարգևօք արձակեցան
յաշխարհն իւրեանց ածեալ ընդ ինքեանս ատրու-
չանս եւ վարդապետս օրինաց :

Բայց կասկածեալ թագաւորին եթէ խաբիցի,
սլատանդ առեալ զդեաշխն Վրաց զԱշուշա և զեր-
կու որդիսն Վասակայ՝ զԲաբիկ և զԱտր-Ներսէս :
Իսկ իշխանքն Հայոց նախ ուխտեալ էին միմեանց
և աւետարանին երդամբ կնքեալ զգիր ուխտին՝ մի
միաբանութեամբ կեալ եւ մեռանել ի վերայ քրիս-
տոնէական հաւատոյն : Որք եկեալ, հասեալ յաշ-
խարհ իւրեանց, ի գաւառն Սքարատու՝ երևեցուցին
զծածուկ ուխտ պայմանին. և զոմանս ի մոգույն
սպանին և զայլսն փախուցին. և զկրակն ցրուեալ
արկին ի ջուր : Ընդ որ խոթուեալ Վասակայ՝ վա-
րանէր ի մեծի տրումութեան, մի՛ զիրոց ծնողութեանն
ջեռոյց զփորոտիս նորա վասն որդւոցն որ կային
անդ ի պատանդի. և խելացնորեալ ավչեցուցին զնա.
եւ մի՛ զի երկիւղ թշնամւոյն Վարազ-Վաղանայ, որ
կայր առ արքայի, եւ սպասէր Վասակայ մահու. եւ

Հատ . Ա :

6.

մի՛ զի զրկումն մեծ եւ երեւելի փառացն եւ հայրենի տէրութեանն : Յայսց երից անհնարին տարակուսանաց տագնապեալ խուճապէր միշտ . եւ ոչ ունէր քուն ի գիշերի կամ հանգիստ ի տունջեան : Եւ զի սահման է մարմնոյ ի կենցաղումն հանապազ սխալիչ եւ գթիչ . սակս որոյ և սա սխալեաց յերդումն սուրբ աւետարանին . և զայս համարձակիմ ասել եթէ միով բանիւ զմեղայ էր իոստովանեալ ի վերջոյ . ոչ էր թողեալ զնա ի կորուստ անսահման գթութիւնն Աստուծոյ : Բայց այս ծնունդ էր չար յուսահաւութեան, զորոյ զորպէսն ի դատաստանին Աստուած միայն գիտէ եւ ո՛չ այլ ոք :

Արդ սակս այսր պատճառի խարեալ ի չար դիւէն՝ ապաշխարութեան յուսով օտեաց ուխտին առ ժամ մի (զի) թերեւ զերծուացէ յեկեալ, հասեալ չարէն զորդիւն իւր եւ զինքն : Եւ յղեալ զՎարդան զօրօքն Հայոց ի պատերազմ յԱղվանս առ Պարսիկքն որ եկեալ էին անդ . և ինքն ծանուցանէ զխորհուրդ իւր միամտութեան, որպէս թէ հաւատ պահելով թափաւորին, Միհր-Ներսէհի հաղարապետի ի ձեռն նամակաց, նա եւ զօրագլխացն Պարսից որ յԱղվանս . զայս ևս օրէն համարելով որպէս ասէ աստուածային զիրբ հնազանդ լերուք մարմնաւոր տէրանց որպէս Աստուծոյ : Եւ ապստամբեալ սա ի Վարդանայ եւ ի Կամսարականացն և յայլ աղատացն որ ընդ նոսա՝

այլովք իշխանօք Հայոց՝ իշխանաւն Բազրատունի Տիրոցաւ, Խորխոռունի Գաղիշոյիւ, Վահեւունի Գիւտիւ՝ Պալունի Վարազ-Շապուհիւ, Գաթնդենի Արտէնիւ, Ուրծայ Ներսէհիւ և այլովք բազում ոստիկանօք եւ սեպհօք տանց և տոհմից, որք երկուցեալք յսկէ Պարսիցն՝ կամեցան շնորհուիս առնել թաղաւորին. և զամենայն բերդա եւ ամրոցս Հայոց ընդ իւրեանց ձեռամբ արարին. եւ զամենայն մանկունս Մամիկոնեան տոհմին և Կամսարականացն և այլ ազատացն ետ ածել Վասակ առ ինքն և ամրացոյց յանառիկ ամուրս աշխարհիս Սիւնեաց : Եւ մինչ այս այսպէս եղև, ապա լուեալ Վարդանայ զդառն գոյժ մահարար բօթին. եւ մեծաւ յողթութեամբ եկեալ ի պատերազմէն որ առ Աղվանս. այլովք ազատօքն խորհէին ի միասին զաւուրս բազումս հարս ինչ : Եւ մինչ թափեցան յամենայն յուսոյ՝ զմահ ընտրեցին լաւ քան ղկեանս. եւ անցեալ յԱրտազ գաւառ յետ ամսօրեայ աւուրց եղև խմբումն մեծ պատերազմին յորում՝ պսակեցաւ սուրբն Վարդան այլովք ընկերօք. զոր լուեալ զայս Յազկերտի՝ ի մեծի եւ յանհնարին սուղ դառնութեան վարանէր :

Իսկ Վասակայ հաւատարիմ եւ մեծաժառանգ ղինքն համարեալ՝ առեալ զկալանաւոր մանկունսն և զսուրբ քահանայսն՝ խաղաց, զնաց ի դուռն արքունի, յորում ատեան մեծ լինէր եւ հարց եւ փորձ

Քաղաքաւորացն ընդ Վասակայ : Եւ ամենայնիւ պարտեալ եւ յիմարեալ լինէր անօրէնն Վասակ . և ըստ արժանաժառանգ իւրոյ Թոշակին առնոյր զփոխարէնն : Եւ ի նմին դրան ի դիպահոջ կացեալ լինի մինչև անդէն առնու զվախճան, զորոյ եւ զորպէսն լիով պատմեն քեզ Եղիշէ եւ Ղազար Փարպեցի : Իսկ զիշխանութիւնն Սիւնեաց առնու ուրացօղն Վարազ-Վազան, որ էր գիւարախ, և յետոյ ի դիւէն խեղդամահ եղև : Եւ յետ նորա նոյն չարութեամբն անհեղեղ հսկայն Գղեհոն որ անպարտելի էր զօրութեամբ և միշտ սրատերազմէր ընդ մնացորդս Հայոց, զոր և Վահան՝ եղբորորդի Վարդանայ, վերին օգնութեամբ հարեալ սատակեաց ի պատերազմի դրուրդն ահագին զԳղեհոն ի գաւառին Շիրակայ մերձ ի գիւղն որ Ըշտէ անուանի : Եւ ծառայից իւրոց Թափեալ զփոր նորա՝ պատեցին եղեգամբ եւ բերեալ եղին ընդ հարս իւրեանց ի դամբանի :

ԺԸ. — Վկայութիւն սուրբ եւ փառաւորեալ սեպուհին Սիւնի, երանելոյն Ազգայ, որ ի ձեռաց Միհրանայ ի մէջ Պարսից հանդիսին :

Լաւագոյն և խրախալի Թուի ինձ այժմոյս վիպա-

բանութիւն քան գերասացեալդ . զի թէ միով իւր
պարտեալք ամաչեցաք և կորագլուխ եղաք վասն
ամօթալի գործոց իշխանացն Սիւնի . սակայն միւ-
սովս բարձր ի գլուխ պարծիւք . եւ իբր պսակ զար-
մանակիւս ի գագաթ մեր եղեալ՝ բժշկիմք յառաջին
խոցուածոց . եւ համարձակ չքեղութեամբ պերճա-
պաճոյճ պայծառանամք : Քանզի թէպէտ ցցուեալ
ոստոց Սիսական տոհմին՝ երբեմն փուշ եւ դժնիկ
ընծայեցին մեզ . այժմ ահա վարդ եւ շուշան անու-
շահոտ եւ պտուղ գեղեցիկ եւ քաղցրահամ մատու-
ցին մեզ . յորմէ հոտոտեցաւ Տէր ի հոտ անուշից :

Արդ թէպէտեւ տեարքն երեւելի Սիսական պե-
տութեանս պատրեալք ի հին խաբողէն՝ հետեւեցան
կամաց թագաւորին . եւ առին ժառանգութիւն
զլիառս աշխարհականս, զառօրեայս եւ զեղծական .
սակայն ոմանք ի նոցանէ եղբարք ըստ մարմնոց և
արեանառութիւնստնացան զվերին իմաստութիւնն
եւ լուսով հաւատոյն ոչ գնացին ընդ մղար շաւիղն
օր հայի ի վիհն կորստեան . այլ հրաժարեալք յամե-
նայն աշխարհական իրաց՝ թողին զլիառս եւ զմե-
ծութիւն . և գնացին զհետ երանաւէտ ձայնին, որոց
անուանքն Բաբգէն եւ Բակուր եւ Ազդ : Սոքա
եղեալք ի գնդէն Սիւնեաց գնացին զհետ ուխտա-
պահացն Հայոց, որոց գլուխ եւ սպարապետ էր
երանելին եւ քաջն Վահան Մամիկոնեան՝ եղբոր .

որդի Վարդանայ : Եւ ի բազում պատերազմունս
մեծամեծ բաշութիւնս ցուցանէին : Իսկ ի գալն
Միհրանայ բազում, զօրու ի Վիրս պատերազմել
ընդ Վախթանկայ՝ Թադաւորին Վրաց, գնաց եւ
Վահան Հայոց զօրօքն յօգնութիւն Վախթանկայ՝
զի ուխտակիցք էին միմեանց : Եւ իջեալ ի դաշտն
Ճարմանու մերձ Գուք գետոյն՝ ճակատեցան ընդ
Պարսիցն եւ գամ մի յաղթեցին :

Իսկ Վրաց երկուցեալ իբաղմութենէ Պարսկացն՝
ի փախուստ դարձան : Եւ Վահան՝ զայս իմացեալ
դարձաւ անդրէն իւր գնդաւն, յորում տեղւոջ էառ
ղնահատակութիւն Վասակ՝ կրսեր եղբայր Վահա-
նայ : Իսկ Միհրան զհետ մտեալ զօրացն՝ կալաւ
զՀրահատ Կամնարական՝ եղբայր Ներսէհի Շիրա-
կայ տեառն, այսու պատճառաւ զի երիվար նորա
վաղս առեալ սաստիկ՝ ընկէց զնա . ապա եւ սրնդեալ
զկնի կալան եւ զգովելի սեպուհն Սիւնի զԱզդ. եւ
մեծապէս խրախացեալ Միհրանայ՝ դարձաւ անդ-
րէն . իսկ Վահան գտանէ զԲարգէն՝ Սիւնեաց
պայազատ, կարեվէր խոցեալ եւ անկեալ ի տեղի
մի, հեծուցանէ զնա յերիվարն . եւ հանեալ անտի
ապրեցուցանէ, որ եւ վասն խոցուածոյն այլ ոչ
չրջեցաւ ընդ Վահանայ . այլ անց, գնաց յանքոյթ
տեղիս :

Այլ պիտի Միհրան առեալ զերկու սեպուհան

չըջեցուցանէր ընդ ինքեան, եւ հետամուտ լինէր
 Վահանայ . եւ զնոսա օր ըստ օրէ զառաջեալ ածեալ
 կապանօք՝ դառն տանջանօք նախատէր և չարչարէր
 եւ հնարէր դարձուցանել յիւր կրօնս . յորմէ անե-
 րևոյթ օգնութեամբ ազատեալ լինէր Կամսարականն
 Հրահատ . վասն որոյ սաստկապէս զչարեալ Միհրա-
 նայ՝ դարձեալ և երկուցեալ (թէ) մի գուցէ նոյնգու-
 նակ եւ Սիւնին Ազգ զերծցի՝ հրամայէ զորոճն ան-
 մեզ եւ զգառն տարևոր զառաջեալ ածել զի լիցի
 պատարագ անուշահոտ Տեառն իւրոյ : Եւ զի առա-
 ւելապէս գրգռեալ լինէր սա յանօրէն եւ ի կայենա-
 տիպ եղբորէն Ազդայ ի Գղեհոնէ՝ Սիւնեայ տեառ-
 նէ . եւ սակս այսր սաստիկ դրդեալ լինէր բռնաւորն
 ի ցասումն : Խօսել սկսանի ընդ Ազդայ մեծամեծ
 պատուհասիւ . և ահարկու խորխտմամբ հնարէր զա-
 նաղան հեթեթանօք խախտել ի քրիստոսական հա-
 ւատոյն . եւ ընդ պատժոյն խոստանայր եւ սլարգևս
 մեծամեծս՝ եթէ արասցէ զկամս նորա . իսկ երանելին
 այն լուռ միայն ունկն դնէր բանից նորա . և ապա
 հրաշաղիտակ տեսակաւն յերկինս հայեցեալ առ
 անձկալին իւր՝ կոչէր զնա յօգնականութիւն . եւ
 պնդեալ զսիրտն և զմէջսն անճառելի յուսովն՝ պա-
 տասխանի տայ Միհրանայ եւ ասէ « Թէ զժամանա-
 կեայ կեանս մարմնոյ եթէ վաճառէր ոք, եւ հնար էր
 ինձ զնել և կեալ, յաղագս ցաւոյ մարմնոյս և սիրոյ

կենցաղոյս տայի արդեօք զամենայն ինչ զոր ունէի, եւ դնէի . բայց զյաւիտենից պատուհասն եւ զանշէջ գեհենին զսպառնաղիսն գնել ընդ կարասւոյ յոյժ անմտութիւն է, միանաւանդ զի եւ անյայտ է երեւումն վաճառոյն, քանզի ո՛չ որ զիտէ գկեալն իւր զհեռին եւ զմօտեալն . գուցէ գնեալ խնդայցէ, եւ ի վաղիւն վախճանեալ՝ յուղարկեսցի ի խաւարն արտաքին : Այլ զայդպիսի տղտեղի եւ կորստական վաճառ թէ սիրեցեալ էր իմ՝ ընդէ՞ր այժմ՝ գնէի զդս վասն կելոյ . այլ վաղ իսկ առնուի հանդերձ փառօք եւ մեծամեծ պարգևօք . այլ զայս ընտրեցի յորում եմս, եւ զսոյն համարեալ լաւ եւ սլաոողական՝ ուրախ եմ եւ խնդամ մեռանել վասն Քրիստոսի, քան թէ զհաղարս ամաց կեալ մեծամեծաց փառօք յուրացութեան, եւ անվախճան պատուհասին լինել ժառանգորդ » :

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս անօրէն Պարսկացն ի սրբոյն յԱզդայ՝ իբր զանգառագեղ գազան յարձակեցան ի վերայ, եւ կամէին կենդանւոյն հաղորդիլ ամենեքեան յարիւն նորա : Եւ առեալ սպանողացն տարան մերձ մատրանն սուրբ եւ առաքելանման նահատակին Չգրիգորի, ի գեօղն որ կոչի Բագաւան, ի գաւառին Վաղարշակերտու, ի նահանգին Բագրևանդայ, ի լանջակողման լերինն որ կոչի Նպատ՝ մօտ ի սուրբ տեղի մատրանն իբրեւ երկու քարընկէ-

յօք : Եւ անդէն Հատին զսուրբ գլուխն, զոր լարձեալ
բրիստոնէիցն տարեալ Հանդուցին ի սուրբ մատրանն
Գրիգորի : Կատարեցաւ սուրբ սեպուհն Սիւնի՝ երա-
նելի նահատակն Ազդ, յամենանն Հոռի, որ օր վեց եւ
տասն էր ամսոյն . յորոյ վերայ եղեն նշանք մեծա-
մեծք, եւ լինին բժշկութիւնք ամենայն ախտաժէտաց .
որ է բարեխօս վասն մեր եւ աշխարհիս այս առ Քրիս-
տոս, որում փառք յաւիտեանս :

ԺԹ. — Վասն վկայիցն որ կան ի հանգստի ի վայոց
ձոր գաւառի ստո եւ անդ . եւ վասն վկայարանին որ
շինեցաւ ի գետամիջին Եղեգեաց եւ Մոզանի մերձ
բլրին ուր ամրոցն էր :

Յետ աւերման աշխարհիս Հայոց, եւ կատարածի
սրբոց Վարդանանց՝ զամս 23 ոչ դադարեաց սուրն
պարսկական ի ճարակելոյ զսեռս արամեան : Քանզի
յետ Յազկերտի Թազաւորեաց անիծեալ արեանար-
բուն Պերոզ (28) 22 ամ . եւ խստացոյց զանողորմ
կոտորումն եւ գերումն, այրումն եւ քանդումն աշ-
խարհիս Հայոց : Իսկ ի սառակիլն նորա ի Հեփթա-
ղացոց (29) Թազաւորէն եւ ի բնաջինջ լինելն տամբ
եւ զաւակօք, ապա Թազաւորէ Պարթից խաղաղաւէրն
Հատ . Ա :

Վաղարշ (30) . որ եւ յառաջին ամին իւրոյ տէրու-
թեանն արար հաշտութիւն ընդ Վահանայ եւ այլ
նախարարաց Հայոց . եւ եղին զնա մարզպան աշ-
խարհիս . և կնքեցին ուխտ երդման և հաստատեցին
գլխադադութիւն ընդ Հայս :

Ապա յետ սրբոյն Վարդանայ շրջին ընդ ամե-
նայն տեղիս զօրն Պարսից . ոմանք զկնի փախստէիցն,
ոմանք ի վերայ բերդից և ամրոցաց . և ջանային և
խնդրէին ի սպառ ի սպուռ ջնջել և արմատախիլ առ-
նել զսոց Հայոց : Սուրն վազակաւոր կայր մերկա-
ցեալ ի վերայ ամենայն հայ զինուորի, և միայն խնդ-
րէին բանիւ միով ուրանալ զՔրիստոս . և գլուխ կորա-
ցոյցանել արեգական . և թէ ոչ՝ մեռանել առ ժամայն:
Վասն որոյ լի եղեն վկայիւք ամենայն առապարք եւ
խորաձորք, հովիտք եւ ըլուրք աշխարհիս Հայոց . եւ
իրր զկաճառս աստեղաց, որ ի մէջ գիշերի փայլեն
թանձրախիտ ընդ երեսս երկրիս : Որպէս եւ աստ է
տեսանել յաշխարհիս Սիսական ի գաւառս Վայոց
ձորոյ . ուր եկեալ ի զօրացն Հայոց փախստեայ կա-
մէին անցանել յամուր աշխարհն Արձախայ . որոց
զկնի պնդեալ անխժեալ Աթաշսուդային չարահնար
զօրօքն Պարսից . և հասեալ ի գաւառամէջն Վայոց
ձորոյ մերձ ի բլուրն որ մեծամեծ վիմօք սլատեալ էր
վասն ամրութեան ի գետամիջին Եզեզեայ եւ Մո-
զանի . եւ մատուցեալ եղին արեան ճապաղիս . եւ

կոտորեցին զրազուան եւ գեղեցիկս որ էր յազատ տոհմէ Հայոց վասն անուանն Քրիստոսի : Յորոց վերայ եղեն նշանք զարմանալիք ի վերուստ : Եւ ինքեանք պնդեցան զհետ այլոցն . և հասեալ կիսոյ յստորոտ բերլաքարի միոյ ի նեղ ձորակի անդ՝ կոտորեցին, որոց գլխաւորին անուն Մարտիրէ . որ և տեղն կոչեցաւ Անգեղձոր : Եւ անդ ասպատակ եղեալ հասին եւ 300 արանց ի ջրկիցն որ Ոստինք կոչի եւ Արտաքոյնք . և անդ զնոսա խողխողեցին . որոց վերայ յետոյ շինեցաւ եկեղեցի ի բնակչաց տեղեացն :

Եւ անտի սակաւ մի անցեալ Պարսկացն ի ձորադուռն որ ի ձախ կողմանէ որ հայի ի վեր յուխտն սուրբ Յաղապար կոչեցեալ, որ ի վերայ բարձրաւանդակին ի մէջ սահմանաց երկուց գեղջն, որ վերոյ ասացաք . և անդ կոտորեալ յոյժ բազմութիւնք սեպուհ արանց և ընտիր զօրաց : Եւ ինքեանք եկեալ ի շինամէջն բնակեցան խորանօք՝ լքեալք եւ վաստակեալք ի կոտորածէն, կամեցան գիշերօթ առնել : Իսկ ի մէջ գիշերին սլարսիկ մի, որ էր գուշակ զօրացն, տեսանէր զերկինս բացեալ և լոյս սաստիկ հեղեալ ի վերայ սպանելոցն, եւ կառք մի ոսկեղէն բարձր յոյժ, յորոյ վերայ նստէր կին մի ծիրանազգեստ թագաւորակերպ, եւ ամբոլք ահագին զօրաց լուսեղինաց շուրջ զնովսւ : Եւ նա հայէր ի վերայ կոտորածին, և լայր ողբով, և մի մի գգուէր ի նոցանէ : Իսկ սլար

սիկն այն զարհուրեալ կամեցաւ ազդ տռնել զօրացն,
և կապեցան ոտքն և լեղուն . ապա մերձենայր ի նա
մի ի սրբոց զօրացն : Եւ նա հարցանէր « ո՞վ է այդ » .
ասէ հրեշտակն « այդ մայրն է երկնաւոր Թագաւո-
րին . եւ իջեալ էառ զվկայսն եւ սիրելիսն որդւոյն
իւրոյ . եւ մի ժի կամի փառաւորել ղնոսա » : Կացեալ
տեսեանն մինչև յառաւօտն և աներևոյթ լինէր :

Իսկ ի լուսանալ առաւօտուն կամեցան զօրքն
գնալ ի տեղւոյն . եւ գտին զայրն Թալացեալ , ան-
կեալ . և հարցանէին ցնա զպատճառն . և նա այլ ինչ
ոչ կարէր պատասխանել . միայն մատամբն ցուցանէր
և լեզուաւ ասէր « մայր անդ այ, մայր անդ այ » վասն
որոյ և անուն տեղւոյն մինչև ցայժմ Մարանդ կոչի :
Եւ գնացեալ պարսիկն այն անկեալ զսրբովքն եւ
բժշկեալ ինքն լինէր քրիստոնեայ . եւ զամենայն
աւուրս իւր սպասաւորէր սրբոցն . որ եւ յետոյ եր-
թեալ քրիստոնէիցն՝ ամիոփեցին զսուրբսն . և շինե-
ցին մատուռն ի վերայ : Իսկ զառաջին սուրբսն, որ
կատարեցան առ բլրան, ի ժամուն ամիոփեցին
ոմանք քրիստոնեայք : Եւ յայնժամ կաթողիկոսն
երանելին Գիւտ, զոր լուեալ հրամայէր շինել վկայա-
րան մեծ ի վերայ սրբոցն : Եւ ժողովեալ զոսկերսն
նոցա ի վկայարան . ապա ձեռն ի գործ արկեալ Յրե
եւ Շահիրէտ եւ Արշէն երէց եւ Աբդիու՝ հիմն ադկին
սրբոց կաթողիկէին յիններորդ ամի Գիւտոյ երա-

նելոյ՝ Հայոց կաթողիկոսի, յամարան ամսամտին, որ
օր Հինգ էր ամսոյն : Եւ կատարեալ զնա մեծածախ
զանձիւք կանգնեցին ճեմարան իմն երկնանման
հրաշաքարտար շինուածովք երկագմբէթս և եռախո-
րանս . եւ յերկուց կողմանէ գաւիթս եւ սրահակս,
վերնատունս սեամբք և սքանչելի յօրինուածովք շի-
նեալ : Եւ վայրն ամենայն ի մեծ գետոյն մինչ ի վեր
ի լեռնակողմն որ Սրկղօնք կոչի, ընծայեցաւ ի Ժա-
ռանգութիւն սուրբ եկեղեցւոյն պաշտօնէիցն :

Իսկ ի կատարման գործոյն զան երանելի կաթողի-
կոսն Գիւտ եւ Անանիա՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, եւ
բազմամբոխ ժողովով փոխեն ի հանգիստ զսուրբան,
և առնեն նաւակատիս սուրբ եկեղեցւոյն 8 օր ի
փառս Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ օրհնելոյն յաւի-
տեանս : Բայց այժմ՝ յետ աւերման տեղոյն եղև շի-
նանիստ գեղջկաց, և կոչեցաւ տեղին Խոտորալեզ :
Եւ ահա՛ զայս ամենայն ծանեաք յիւրոց արձանագը-
րութեանցն, և այլն՝ էր որ ի գրոց, և էր որ ի տեղեացն
և ի վկայիցն և յանուախցն և ի հաւաստի աւանդու-
թեանց հնոցն ծանեաք . եւ տեղեկացեալ ամենայնի
ստուգիւ՝ աւանդեցաք ձեզ :

Ի. — Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց որ յաշորդե-
ցին զկնի Անանիայի . եւ վասն Տեառն Երիցակայ
սքանչելի օժմանն :

Յետ աստուածարեալ եւ սուրբ եպիսկոպոսին
Սիւնեաց Տեառն Անանիայի յաջորդէ զաթոռն Տէր
Նուն՝ այր բարի եւ լաւ, ամս 8. ե յետ նորա Պապատ՝
ամս 17 : Եւ յետ սորա Մուշ՝ ամս 36 : Եւ ապա
բռնաբարեալ զսուրբ Հայրն Երիցակ Երիցուվանից
մեծ էգոնոմոս (30), խարազնազգեստ եւ խստակրօն
ճգնաւոր, բերեալ կացուցանեն եպիսկոպոս Սիւ-
նեաց. որ եւ եկաց ամ մի, զորոյ զորպէսն եւ զգիարդն
ասելի է սահաւուր : Յամս Կալատայ՝ արքայի
Պարսից, ի մարդպանութեանն Հայոց վահանայ
Մամիկոնենոյ, եւ ի հայրապետութեան Տեառն
Մուշի կաթողիկոսի վախճանի երանելի եպիսկո-
պոսն Սիւնեաց Մուշ կալեալ զաթոռն ամս 36 :
Եւ զի պակասեալ էր իշխանն Սիւնի . եւ էր նորա
կին մի մեծահաստ, լի պմենայն բարեպաշտու-
թեամբ Սահակիա անուն . եւ ոչ ունէին տեսուչ
հոգւոյ : Յայնժամ բողոք բարձեալ ամենայն ազատաց
եւ տանուտերաց եւ քահանայից աւագաց աշխարհին
առ մեծ բարեպաշտուհին Սահակիա . եւ խնդրէին
իւրեանց առաջնորդ :

Իսկ նորա պատրաստեալ դեսպանս ի մեծ երպատ-

ուսուր արանց և յընտիր քահանայից՝ բազում՝ ընծա-
յիւք և պիտանի պատարագօք յուղարկէ՝ առ սուրբ
կաթողիկոսն Հայոց Մուշէ . եւ թախանձեցուցանէ
զնա գալ յաշխարհ իւր և ընտրել արժանաւոր այր և
կացուցանել յաթոռ մետրասօլտոյ թեան Սիւնեաց :
Եւ նորա տիրաբար խոնարհեալ գթալով ի հօտն իւր՝
աչ ինչ վերջացաւ ի գալոյն . այլ պատրաստել հրա-
մայեաց ըստ հայրապետական ճոխութեանն զճանա-
պարհն՝ հեծեալ ի սպիտակ ջորւոջ ոսկէզօծ թամբօք,
եպիսկոպոսօք և բազմամրոխ պաշտօնէիւք զառաջեաւ
աւանելով զոսկիսպիացի նշանն աստուածընկալ արեւ-
գահնակերպ նշույիւք՝ ընթանային զճանապարհան
սաղմոսիւք և քաղցրաձայն եղանակօք : Եւ այն ինչ
հասանէին ի սահմանս Սիւնեաց, ի գաւառն Վայոց
ձորոյ՝ տեսին երաշտացեալ ի բազում աւուրց եւ
սղորմ տեսակաւ թարշամեալ ամենայն բոյսք : Ապա
արտասուածոց սրտատոանօք ձեռս ի վեր ամբարձեալ
հայրապետին՝ խնդրէր ի Տեառնէ այցելութիւն, որ և
ի ժամուն ցօղեաց Տէր զցօզ քաղցրութեան . եւ
զաւուրս երիս զցայգ եւ զցերեկ ոչ դադարեաց ի
տեղալոյ . եւ ամենայն երկիրն զարմացեալ փառս ի
վեր առաքէին մեծաւ գոհութեամբ :

Իսկ ի մերձենալն ի գահ իշխանաց ի Սիւնիս՝
աւետաւորքն առաջի ընթանային : Եւ եւ տիկինն
որդւով իւրով և ամենայն ազատագունդ հեծելովքն

եւ բազում ամբոխիւք քահանայիւք եւ տանուտէրօք
ընդ առաջ կաթողիկոսին . եւ մեծաւ խնդութեամբ
պատահեալք՝ իջանէին ամենեքեան ի վերայ ծնկաց եւ
երկիր պագանէին . կէսք հետեակք կէսք հեծեալք ըն-
թանային յաջմէ եւ յահեկէ . եւ մեծաձայն աղաղակաւ
հնչէին, գոչէին զերգս օրհնութեան այնքան, մինչ լի
լինէր փորակ գաւառին իբրեւ յորոտմանէ ամպոց : Եւ
այնպէս փառաւորութեամբ տարեալ իջուցանէին ի
խորանն արքունական . եւ նստուցանէին ի վերայ ոսկե-
թել եւ մարգարտաշար բազմականին, ի դահ իշխանա-
ցքն, ի տեղին որ կոչի Աից վտակաց : Եւ անդ հանգու-
ցեալ զտուրս երիս՝ Հրամայէ հայրապետն ժողովոյն
ընտրել իւրեանց առաջնորդ զի ձեռնադրեսցէ : Ապա
ամենայն բազմութիւն զաղաղակ բարձին ի մի բերան
եւ ասեն « խնդրեմք մեք տեսուչ հոգւոց մերոց զհայր
Երիցակ . եւ բաց ի նմանէ ո՛չ պիտի մեզ այլ ոք » :
Հրամայէ հայրապետն պատրաստել երիվարս զի եր-
թիցեն փութանակի ի վանս նորա . եւ իշխանին ասէ
« դու գնա՛ պատճառաւ որսոյ եւ պահեա՛ զդրունս
վանիցն զի մի իմացեալ ելեալ փախիցէ . եւ ընդունայն
լիցի աշխատութիւնս մեր » :

Իսկ տիկինն Սահակիա ընծայէ նմա զվրանն ար-
քունի ամենայն կահիւքն եւ բազմականօքն . եւ հեծու-
ցանէ զնա յոսկիապատ կառս սպիտակ ջորւոյ . ընդ
որում եւ ամենայն բազմութիւնն գրոհ տուեալ զնա

ցին զինի: Եւ այն ինչ հասեալք ի դուռն Երիցու վա-
նիցն որ է ի Բաղք գաւառի որ Քաշունիք կոչի, եւ
այժմ Բարկուշատ, կամեցաւ սուրբն Երիցակ իջա-
նել պարանօք ընդ պարիսպն և փախչել. և ոչ թո-
ղացուցին պահակքն: Եւ էր վանքն այն տեղի գեղեցիկ
և զարմանատիպ ի վերայ բարձրաւանդակի միտջ շի-
նեալ եկեղեցի յանուն սրբոյ Նախավկային նորին Ե-
րիցակայ ձեռամբ, և պարսպեալ մեծամեծ քարամբք,
եւ ի ներս ի պարսպին խցկունք թուով միայն 40.
մշտնջենաւորք, խարաղնազգեստք, լուռք, որք իբր
զկանթեղունս մշտաովստս եւ անչէջս յիւրաքանչիւր
խղի հանապաղ տքնութեամբ վառեալք լինէին բոցով
շնորհաց Հոգւոյն:

Իսկ Երիցակս այս սնեալ էր նախ բազում ամօք ի
Բաղք գաւառի, ի տեղի մի քարանձաւ. և ապա զնա-
ցեալ ի վանս երանելոյն Գիւտոյ. և անդ անցուցեալ
բազում աւուրս անտանելի ճգնութեամբ. եւ ապա
օժանդակութեամբ և հրամանաւ սրբոյն Տեառն Գիւ-
տոյ եկեալ ի տեղին յայն երկոտասան կրօնաւորօք եւ
բազում ընչիւր, զորս պարգեւեալ էր հայրն Գիւտ. շի-
նեաց ղեկեղեցին որ կոչեցաւ Նոր Երուսաղէմ: Բայց
ուրուկքն որ ի ժամանակին հալածեալ լինէին յանվայր
տեղիս, բնակեցուցեալ էր սուրբ հօրն Գիւտոյ յայնմ
վայրի, որք հակառակէին շինութեան Երիցակայ
զոր լուեալ սուրբ հօրն՝ եկն եւ համոզեաց զնոսս ի
Հատ. Ա.:

խաղաղութիւն . եւ սահմանեաց զպէտա ընձեռել ի վանդայն ըստ չափոյ : Եւ ինքն օր ըստ օրէ գործակից լինէր շինուածոյն , եւ զճաշ շինողացն յղէր : Եւ այսպէս շինեալ տուն Աստուծոյ եւ կանգնեալ տեղի փառաբանութեան՝ յարդարէ զնա ի բնակութիւն հրեշտակակրօն արանց :

Իսկ երանելի հայրապետն Մուշէ մտեալ ի վանան՝ ողջունէ զեկեղեցին , եւ բազմեալ յոյժ պատգամաւոր զորդի այրւոյն ի Յովհաննու վանից յԱրագածոտանէ , որ էր սարկաւազապետ եւ դպիր հայրապետին , նմանապէս եւ իշխանքն եւ այլ ժողովք , եւ ոչ կարացին հաւանեցուցանել զնա : Ապա երթեալ կաթողիկոսին առ հայրն Երիցակ ի սրահ նորա , եւ լի սրտմըտութեամբ ցասուցեալ՝ կնքեաց նշանաւ խաչին եւ ասէ « ընդէ՞ր այդպէս յամառեալ կաս , դե գոյ ի քեզ , սատեսցէ՛ Աստուած ի չարն եւ հալածեսցէ՛ » : Յայնժամ ընդ բան սրբոյն եւ ծուխ թանձր իբր զչոթորիկ հողմոյ եւ վերացաւ ի տանէն . եւ ապա եկեալ երամբ սպիտակ աղանեաց իջան ի ցուս սրահին . եւ մին ի նոցանէ սլացեալ եկն իջաւ ի վերայ կաթողիկոսին . եւ վերացեալ ի նմանէ իջաւ ի վերայ Երիցակայ . եւ շրջէր ի վերայ խոշոր քուսիթային , եւ նուազ ձայնիւ խօսէր մարդկօրէն « արժան է , արժան է : Իսկ բազմութիւնն տեսեալ զայն՝ մեծապէս գոչէին միաբան » արժան է , արժան է :

Չայն տեսեալ սուրբ հայրն՝ այլ ոչ ինչ իշխեաց
ընդդիմաբանել . այլ ի գուճս անկեալ առաջի կաթո-
ղիկոսին արտասուածոր կականմամբ ասէր « կամբ
տեսառնդ լիցի եւ ո՛չ իմս » . ապա առեալ Տեառնն
զձեռանէն տանի յեկեղեցին . եւ հանեալ ի բեմն
օծանէ զնա մետրապօլիտ Սիւնեաց . և բերեալ նրա
տուցանէ յաթոռն . և ինքն մեծարանօք և անչափելի
չքեղութեամբ հրաժարեալ յամենեցունց՝ գնաց ի
հայրապետական աթոռն ի Դվին շահաստան բազում
փառս եւ գոհութիւն Ամենատեառնն առաքելով :
Իսկ երանելին Երիցակ կալեալ զաթոռն ամ մի՝ փո-
խի ի վերինն Երուսաղէմ, ուր ժողովք սրբոցն են , և
քաղաքապետ նոցա՝ Յիսուս Քրիստոս Աստուած բո-
լորից : Այլ և ասի զնմանէ բան առանդութեամբ եթէ,
երթեալ ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ և յամեալ անդ-
մինչև յոր մեծի ճրագալուցին սրբոյ Յայտնութեանն,
եւ ի դրան սուրբ այրին որ ի Բեղղեհէմ ի միտս
ածեալ զսուրբ մենաստանն իւր եւ զեղբարսն՝ լայր
դառնապէս ի սաստիկ կարօտոյն, եւ խնդրէր ինքն
յայնմ ժամու լինել ընդ եղբարսն իւր . զոր իմացեալ
հնոջ մի կախարդի գրեածէ ի Հոգւոյն սրբոյ ազգ-
մանէ հարցուկ լինէր . եւ ասէր ցհայրն « ասա ինձ
վասն որո՞յ դառնապէս արտասուես » : Եւ նա յայտ-
նեալ նմա զպատճառն . ապա հայցէր « ո՞վ սուրբդ
Աստուծոյ՝ խնդրեա՛ ի Քրիստոսէ թողութիւն ան-

չափելի յանցանացս . եւ ես յայսմ ժամուս ցուցից
քեզ զփափագելին քո :

Զայս լուեալ հօրն, և համարձակեալ ի փարթամ
գթութիւն Աստուծոյ, նա և յանձկոյն բռնադատեալ՝
յանձն առնու զխնդրելին : Եւ նորա կազմեալ անօթ
ինչ լի ջրով . եւ նիւթեալ ըստ իւրում աղանդու-
թեան՝ անցուցանէ զսուրբն ի վերայ նորա . որ եւ
խկոյն գտաւ ի վանսն յԵրիցու առ դրան եկեղեցւոյն
մինչ չեւ էր կատարեալ փրկական խորհուրդն : Ապա
մինչ իմացաւ, ոչ երեւցոյց եղբարցն մինչ ժողովե-
ցան ի սեղանն մարմնաւոր . և անգէն ծանօթութիւն
տուեալ ողջունէր զամենեւեան, և զանհաւատալի
բանսն պատմէր նոցա, և զնշանն զոր բերեալ էր՝
ցուցանէր, այսինքն խաւարտս եւ կանաչս, նարինջս
եւ թուրինջս . եւ այնու հաւաստեցուցանէր զբանն :
Իսկ յետ սեղանոյն յարուցեալ ընթացան ի դուռն
եկեղեցւոյն, և զայն գիշեր հսկմամբ խնդրեցին զթո-
ղութիւն կնոջն այն : Որում լուեալ մարդասէրն
Աստուած՝ շնորհէ նմա թողութիւն . և յայտնէ տես-
լեամբ սուրբ հօրն : Որ և այնպիսի մարդասիրու-
թեանն ըի՛րապատիկ օրհնութեամբ գոհութիւն եւ
փառք այժմ և յանվախճան յաւիտեանսն :

ԻԱ. — Պատմութիւն համառօտ հօրն Գիւտոյ և Քրիստոսասիրին . և շինութիւն վանիցն որ յեզերն Երասխայ :

Որպէս գիւտոյ արար ինչ (մի) վարկցիս զառաջի եղեալս բան, և աւելախոյզ զիս ծանիցես . այլ պատշաճ և ի դէպ մերումս ձեռնարկութեան զի յԱսական աշխարհի սկտաք ճառել զվէպս : Վասն որոյ հարկ է ամենայնիւ զեղեալն ի սմա գործս եւ հրաշքս ցուցանել ձեզ . որ եւ ո՛չ յայսչափ լաւագոյն իմն իր երևեալ եղեն յայսմ աշխարհի որպէս զայս զոր ասել սկսաք : Էր ի գաւառին Գողթան իշխան մի հաւատացեալ որում անուն էր Շաբիթայ . եւ էին նորա թոռուք երկու՝ որդիք որդւոյ նորա . որոց անուանք Վասակ և Շապուհ : Էարկ սատանայ աղմուկ և նախանձ մեծ ի մէջ նոցա վասն բաժնի ժառանգութեան հայրենեաց իւրեանց . և կռուէին ի վերայ գեղեցիկ գեղջն Որդուատայ : Եւ ի ճակատեղն զօրօք ընդ միմեանս եհար Վասակ սրով գեղբայրն, և խողխողեաց մերձ ի մահ . և ապա զղջացեալ եղբայրական գթով՝ գնաց առ եղբայրն եւ անկաւ ի վերայ նորա եւ լայր սաստկագին, և աղիողորմ ողբով հառաչէր և ուխտադրէր Աստուծոյ, զի թէ բժշկեսցի եղբայրն՝ հրաժարեսցէ ինքն յամենայն աշխարհական իրաց . որ և բժշկեցաւ :

Յայնժամ ողորմեալ Աստակ հոգւոյ իւրում՝ յեղա-
կարծում ժամու անյայտ եղև ի միջոյ, և ծածկեցաւ
յընտանեացն . ել և գնաց ընդ կողմն Բաղայ : Եւ
մինչ ի բարձրաւանդակ լերինն եհաս՝ յանձնեաց
դինքն շնորհաց Հոգւոյն . եւ ի բերան առեալ զաղ-
մոսս զայս՝ ասէր անդադար « զճանապարհս իմ ուղի դ
արա ինձ Տէր՝ ըստ բանի քում . և մի տիրեսցեն ինձ
ամենայն մեղք » : Եւ անցեալ ընդ գաւառօքն յեզր
գետոյն Աղաւնոյ, անդ վճարեալ զձմեռնային եղա-
նակն՝ անց ընդ միւս վտակն ի կողմն բերդոյն ի գա-
ւառն Քաշունիք որ այժմ Բարկուշատ կոչի, յորձ
բլրին զամս երեք և զամիսս վեց ի խղի միում : Եւ էր
երկիրն այնվայր, աւերանի, լի անտառախիտ ծառօք .
եւ ի ներքոյ՝ դաշտ անհուն լայնութեամբ մինչ յեզր
Երասխայ : Իսկ ընտանիք նորա ոչ գիտելով (Թէ)
ուր յափշտակեաց հոգին՝ դեսպանս ի Հայս և ի
Հոռոմն և ի Պարսս հանէին, և անհնարին սղով ող-
բային . և ոչ ինչ ծանեան զհետս նորա :

Ապա օր մի (իբրև) պարագէր սուրբ հայրն յերե-
կոյեան աղօթիցն, և կամէր հանգչել՝ լսելի եղեն նմա
ձայնք երգոց և խաղուց . յորմէ զայրացեալ ասէ « ոչ
կարայի այնքան փախչել յաշխարհէ՝ զի զձայնս նորա
ոչ լսէի » : Ի նմին ժամու յարուցեալ զնայր ի տեղւոյն,
և անկեալ ի դաշտն առաջնորդութեամբ հրեշտակի
գնաց մինչ ի ծագել արեգականն . եւ հասեալ յեզր

Երասխայ՝ եգիտ ձորակ մի եւ ի միջի՝ վէմ՝ մի մեծ եւ ի ներքոյ՝ քիւ փոքրիկ . անդ արարեալ զքնակու թիւն իւր զամս 10 : Եւ էր կերակուր նորա ունդք եւ պտուղք ծառոց զի երկիրն նման է Եգիպտոսի զամառն եւ զձմեռն : Ապա ըստ բանին թէ՛ ոչ լուցանի ճրագ եւ դեի ընդ զբուսմաւ, կամեաց կամք Տեառն յայտ առնել զծառայն իւր սուրբ զԳիւտ որ յառաջն կոչէր Ասասկ : Եւ եւ որդի թագաւորին Պարսից յորա ի մերձակայ լերինն որ դիտէր ի դաշտն Մուղանայ : Եւ երեւեալ առաջի նորա էրէ մի, եւ ի մէջ եղջերուացն խաչ լուսեղէն . եւ ջովեալ զմանուկն ի զօրացն նման Եւտտաթէի՝ եկն, երեւ մինչ յեզր Երասխայ ի տեղին որ կոչի Քարավազ որ յերիւսձղէ զջուրն : Եւ եղև խաչն ի կերպարանս լուսեղէն մարդոյ, եւ վազեաց ընդ վտակսն. զոր տեսեալ մանուկն եւ թանձրացեալ աջօք ի լուսոյն՝ անկաւ ի գետին երկու ծառայիւք եւ անց. եւ առաջնորդեալ եղջերուն յստորոտ վիմին. եւ անդէն աներևոյթ լինէր :

Ապա ի վեր նայեցեալ տեսին սորջ մի ահագին կերպարանօք նստեալ . եւ միոյն թաթն ի ձեռն սրբոյն զի բժշկէր ի վիրաց : Անդէն զարհուրեալ մանկանն երկեաւ . եւ զի ի տեսլեան իմացեալ էր սուրբ հայրն զգալն նորա՝ ձայնեաց « մի երկնչիւր, եկ առ իս » . եւ նա ասէ « զի՞նչ ես դու » . եւ ասէ « մարդ լոբեւ գրեկ » . ասէ « եւ զի՞նչ են դոքա որ ընդ քեզ » .

ասէ Գիւտ « շունք իմ են » . ասէ « Հրամայեալ դոցա ի բաց գնալ » . և Հրամայեաց : Եւ յարուցեալ ինքն՝ էջ ի վիմէն և քարոզեաց զաւետարանն և ուսոյց զՔրիստոսի հաւատն : Եւ նա յոյժ սիրեաց, և խնդրէր կընիք, որ և իսկոյն Հրաման առեալ սուրբն ի Տեառնէ՝ մկրտեաց զմանուկն և զերկու ծառայսն . և կոչեաց զանուննորա Քրիստոսասէր : Եւ բազում աւուրս կացեալ մեծամեծ ճգնութեամբ՝ ասէ Քրիստոսասէրն « Հայր՝ կարօտ եմ եկեղեցւոյ և լուսաւոր կարգաց նորա զի տեսից . ո՛չ է մեզ բարւոք միայն բնակիլ ի վիմիս յայս . այլ Հրամայեալ զի ես երթամ և բերեմ արծաթ, և շինեցից եկեղեցի և հաստատեցից ուխտ և ժողովեսցին եղբարք » : Եւ Հրամայեաց նմա երթալ . և գնացեալ՝ երեւ արծաթ բազում . և կոչեցին արհեստաւոր և շինեցին եկեղեցիս և ժողովեսցին եղբարս բազումս :

Իսկ Թադաւորն Պարսից խնդիր արարեալ որդւոյն իւրոյ բազում դեսպանօք ընդ ծով և ընդ ցամաք . և մինչ ոչ երևէին հետք նորա, զցայգ և զցերեկ ողբայր դառնապէս . և ոչ միտիթարէր երբէք : Ապա ի գիշերի մի տեսլեամբ ծանեաւ ի հրեշտակէ եթէ որդին քո յայս նիշ տեղի է քրիստոնեայ ձեռով : Ընդ որ յոյժ խնդացեալ՝ դեսպան վուրթանակի առաքէր ածել զորդին . որք եկեալ գտին զնա, եւ ոչ կարացին բակտել : Դարձան ունայն եւ ասեն « ոչ եկն .

այլ աղաչէ զբեզ թոյլ տալ նմա . ասէ, է իմ հայր որ վերստին ծնաւ զիս լուսաւոր եւ անապական ծնընդեամբ . ես ոչ կամիմ թողուլ զսա . եւ խոստացեալ է ինձ թագաւորութիւն որ բիւրապատիկ է քան զբոյդ » : Յարուցեալ այնուհետեւ թագաւորն ինքնին եկն ի տեղին, եւ ոչ զոք գտաւ բայց միայն հիւանդ մի . եհարց ցնա « ու՛ր է որդին իմ » . և նա ասէ « ծանեան ի հրեշտակէ զբո գալիք եւ փախեան » : Ապա հրամայէ սպանանել զնա, եւ զտեղին այրել եւ քանդել :

Եւ ինքն դառնայ անդրէն յաշխարհն իւր . եւ անկանէր ի սաստիկ ախտ հիւանդութեան ի կարօտութենէ որդւոյն . եւ դարձեալ առաքէր դեսպանս, եւ աղաչէր խնդրել զոր ինչ պիտոյ իցէ : Եւ նա հայցէր զանձս բազումս եւ արուեստաւորս զի շինեսցէ զաւերեալ տեղիսն : Եւ առաքեցաւ առ ժամայն հազարայր, հինգ հարիւր քարգործ եւ հինգ հարիւր փայտագործ . եւ փոխեցին զտեղին ընդ վէմն ի վեր եւ հարթեցին զվիմարդեանքն, եւ շինեցին եկեղեցիս երկս յանուն սուրբ Երրորդութեանն : Եւ ել համբաւս այս ընդ ամենայն աշխարհ . եւ գային բազմութիւնք եղբարց եւ ընոյր տունն Աստուծոյ : Եւ ընդ երեկս սկսան հսկել . եւ ահա ի մէջ գիշերին եկն այր մի լուսաւոր և ի ձեռին խաչ, և ասէ « հայր՝ թագաւորն երկնից օծ զբեզ ի հայրապետութիւն տանս » :

որ է երկրորդ Երուսաղէմ . և բարձաւանդակ տեղին քո Գողգոթայ, և նոյն անցք որ ընդ Երուսաղէմ անցին՝ անցանելոց են և ընդ տեղիս . և բնակութիւն սորա հանապազ ի չարի . եւ կրօնաւորք սորա առաւել օրհնեացին քան զայլ աշխարհաց . դու ե՛լ եւ օրհնեա՛լ զեկեղեցիդ » :

Զայս ասացեալ եւ ինքն եղել աներեւոյթ . եւ ընդ առաւօտն սքողեալ հայրն սուրբ ել ի բեմն եւ օրհնեաց զսեղանն եւ զտաճարն . եւ ընդ օծանելն զասք հրեշտակաց ի խորանին թնաւքօղեալ գոչէին զամէնն . յորմէ զարհուրեալ ժողովոյն՝ ելանէին արտաքս : Եւ այնպէս փառաւորեաց Աստուած զտեղին զայն ի ձեռն երանեալ հօրն Գիւտոյ եւ Քրիստոսասիրին : Կարգեցին ի նմա եղբարս հինգ հարիւր, 200՝ ի վաճօքն եւ 300՝ ընդ քաղանձաւան եւ անտառան անապատաւորս, որք անտանելի ճղնութեամբ եւ անդադար աղօթիւք իբր սիւն հրեղէն կանգնեալ էին յերկրէ յերկինս : Իսկ նախանձոտն սատանայ ոչ կարացեալ տանել այսմ ամենայնի զրգո՛ւ զթագաւորն Պարսից ի չարաչար նախանձ : Եւ յարուցեալ 150,000 հեծելովք զայ, հասանէ ի տեղին սուրբ . եւ սպանանէ ի նոցանէ 10 կրօնաւոր . եւ այլքն փախչին : Ըմբռնի եւ իւրովի հայրն Գիւտ . զոր հանեալ ի վէմն ընկեցին . եւ ո՛չ ինչ վնասեաց շնորհօքն Աստուծոյ . եւ բուռն հարեալ կամեցան եւս

ընկենուլ . և հարան կուրութեամբ . և կէսքն մեռան .
զոր եւ տեսեալ զօրացն ի փախուստ դառնային եւ
գնային անդրէն :

Ապա ժողովեալ սրբոցն յեկեղեցին լալով եւ
համբուրելով զսպանեալն ամփոփեցին յարեւելից
կուսէ եկեղեցւոյն ուր աւագ դռանն է : Յայնժամ յղէ
յեղբարցն սուրբն Գիւտ առ եպիսկոպոսն Գողթան
Անաստաս եւ առ ընտանիս իւր, եւ կոչեաց զնոսա
ի տես . որք խնդացեալ մեծապէս ընդ անյուսալի
իրան՝ եկին ի վանսն Գիւտոյ . բայց մայրն զեռ եւս
կայր կուրացեալ . եւ առեալ զգիրկ որդւոյն եղ ի
վերայ աչացն, և լուսաւորեցան . և մեծապէս գոհա
նայր զԱստուծոյ : Ելեալ սուրբ հօրն եղբարրբն հան
դերձ ընդ յառաջ . եւ ածեալ յեկեղեցին մեծաւ
գոհութեամբ յանձնէր նմա զեկեղեցին . եւ տայր
ընձայ ամ յամէ ութն օր կէտ (31) ի գետոյն Երաս
խայ : Զայն ընտանութիւն ցուցեալ Գողթան և ան
դէն դարձուցեալ ի տեղի իւր զեպիսկոպոսն : Դար
ձեալ յետ աւուրց մկրտեցին եւ զեղբորորդի նոյն
թագաւորին Պարսից Աբլ-Աբաս անուն . և փեսայա
ցուցին Վաչագանայ՝ Աղվանից արքայի . և շինեցին
բերդ յեզր գետոյն զի անդ բնակեալ պահեսցէ զեղ
բարսն : Իսկ Աբլ-Աբաս և Վաչագան խնդրեալ յիշ
խանէն Սիւնեաց՝ սահման հատին վանիցն եւ ետուն
հինգ դիւղ սկիզբն արարեալ ի Սևուսարէ ածեն ի

Բոթիրոթեր ի վար եւ վար . ուր ի ջուրն թզենույն
 և յայգեստան ուրկանոցին . և անտի գնայ, հասանէ
 մինչև ի շրջանս գետոյն Աղլանույ, հանդէպ եկեղե-
 ցոյն Նակորզանու, և անտի մինչև ցտունն Աստու-
 ծոյ, գեողք հինգ այսու սահմանօքս : Եւ փարթա-
 մացեալ էր տունն զի էր նորա արջառ 1000, ոչխար
 12,000, ուղտ 700, ձի 600 . էշ 400 եւ այգեգործս
 կատապանս 170 :

Ապա մեռան ի Բարկուչատ Թագաւորքն Վաչա-
 գան եւ Աբլ-Աբաս : Եւ լուեալ թոռն Վառ-Շապ-
 հոյ՝ գայ բազում զօրօք եւ յանկարծ մտանէ ի վանքն
 յառաւօտուն, և կոտորէ զկրօնաւորսն . և զաւագա-
 գոյնսն կապեն, քանդեն զեկեղեցին եւ յատակեն,
 եւ զքարն արկանեն ի գետն : Եւ ի մէջ դիշերի էջ
 հրեշտակ եւ արձակեաց զկապեալսն . եւ նորա զար-
 հուրեալ փախեան : Ապա ընդ առաւօտն ժողո-
 վեալ եղբարցն մեծ ողբովք լային ի վերայ եկեղե-
 ցոյն . եւ փոխէին զեղբարսն ի հանգիստ . եւ սկսեալ
 այլ նոր կանգնեցին տունն Աստուծոյ պայծառ քան
 զառաջինն . եւ ժողովեցան եղբարք 600 . եւ շինե-
 ցին այլուր եկեղեցի եւ ետուն զՄանակկայ ի ներս
 որ կոչի վանք նորա . եւ սահմանեցին ուրկանոցս եւ
 առատ տային զպէտս նոցա ի վանիցն : Եւ հայր Յով-
 հաննէս ի Ապականէն եկն աստ եւ առեալ զեղբարսն
 գնաց յեզր գետոյն . եւ խնդրեաց ի Տեառնէ չը-

նորհեւ ձուկն ի պէտս եղբարցն : Եւ երեւցաւ ի տես-
լեան այր մի լուսաւոր զի գնայր առ գետափամբն,
եւ զգաւազանն կախեալ ունէր իջուրն, և ի ծայրից
գաւազանին ելանէին ջուիրք ձկանց ամբաւ բիւրա-
ւորք . եւ ինքն ուսուցանէր նմա զպատճառս որ-
սոյն :

Եւ այնպէս պարզեցաւ վանիցն կէտ ի գետոյն :
Իսկ սուրբ Հօրն Գիւտոյ լցեալ զամս կենաց իւրոց
84՝ տեսիլ ետես Քրիստոսասէրն և յարուցեալ պատ-
մէր Հօրն եթէ ազուաւք պատեցին զվանս . և թռեալ
ի գաղաթ իմ նստան . և յարուցեալ աստի ի քո
գագաթդ իջան . և ապա սպիտակ աղանիք իջին
յիմ գագաթս եւ թռեան ի քո գագաթդ : Զայն
լուեալ սուրբ Հօրն՝ իմացաւ զի հասեալ էր ժամ կա-
տարման նոցա : Եւ բազում քաջալերութեամբ պըն-
դէր և յորդորէր զՔրիստոսասէրն ոչ երկնչել, այլ
փութալ հասանիլ վերին արքայութեանն : Եւ առեալ
կերակուր՝ չրջեցան ընդ անապատաւորսն եւ կերա-
կրեցին . ողջունեցին և օրհնեցան ի նոցանէ և գային
սաղմոսելով ընդ Մախաղաստափսն դէպ ի վանքն . եւ
տեսին զբազմութիւն հեծելոց զի գային : Փութացան
յեկեղեցին և մտեալ յաղբիւրն լուացին զինքեանս .
եւ մտին յեկեղեցին եւ համբուրէին զուրբ սեղանն
եւ ողջունելով լային : Եւ ահա պատեաց զօրն զեկե-
ղեցին, եւ մտեալ խնդրէին զԳիւտ եւ զՔրիստոսա-

սէրն : Եւ նորա յառաջ կացեալ ցուցին զինքեանս . ապա ըմբռնեալ կապեցին և տարան ի Պողոթայն և ընկեցին ի վայր . զառաջինն ոչ ինչ վնասեաց . եւ յերկրորդին հայր Պիւտոյ գազաթն փեղկեցաւ, և կամէր զոգին արձակել . ձայնէր առ Քրիստոսասէրն . « Զանա՛, փութա՛ որդեակ՛ զկնի իմ » . եւ նոքա սպանին սրով զՔրիստոսասէրն ի վերայ քարին :

Եւ կատարեցան սուրբքն ի քաղոց ամսի ի 15 : Յայնժամ եկեալ ամա հովանի . և պատեաց զվանսն վեց ժամ : Զոր տեսեալ անօրինացն եւ ի մեծ ահի եղեալ՝ փախեան դողալով : Իսկ ցրուեալ եղբարքն ժողովեալ՝ մեծաւ սգով լացին լալիւն մեծ եւ փառէին զսուրբ մարմնովք հօրն և Քրիստոսասիրին . և տարեալ հանգուցին զՊիւտ ի գաւիթ եկեղեցւոյն եւ զՔրիստոսասէրն յեկեղեցին . եւ անյայտ արարին զտեղին : Ահա աւանդեաց մեզ զայս հրաշալուր պատմութիւն Յովհաննէս՝ եկեղեցական սուրբ ուխտին, որ 25 ամ ոչ ել արտաքոյ յեկեղեցւոյն . եւ ոչ խօսեցաւ ընդ ումեք բաց ի պաշտամանէն : Արոց բարեխօսութեամբ հաշտեսցի ընդ մեզ Քրիստոս . եւ տացէ խաղաղութիւն եւ շինութիւն աշխարհի :

**ԻԲ. — Յադագս Մակարայ և Պետրոսի, Գիգանայ և
Վլդրանիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսաց :**

Երանելին Երիցակ կալեալ զաթոռ եպիսկոպոսու,
թեան ամ մի՝ փոխի ի վերին քաղաքն, որոյ պա-
րիսպն յասպիս է եւ կարկեհան և դրունքն՝ յականց
վանեաց, և քաղաքապետ՝ Քրիստոս. յորում ժողո-
վեալ կան ամենայն հոյք սրբոցն : Իսկ յետ նորա ար-
ժանապատիւ այրն Աստուծոյ Մակար՝ ամս 28 : Եւ
ապա բազմերջանիկն եւ անհամեմատն ի մարդկանէ
Պետրոս՝ աչակերտ քերթողահօրն, քաջ հռետորն
եւ անյաղթ փիլիսոփայն, լի իմաստութեամբ եւ կա-
տարեալ առաքինութեամբ, նախաթոռ վարդապե-
տաց Հայոց, քերթող եւ թարգմանիչ : Որ արար
բազում թարգմանութիւնս . եւ խօսեաց ճառս ի-
մաստայեղց ի ծնունդն Քրիստոսի և ընդ դէմ Քաղ-
կեդոնականացն և այլս յորովս . և մեկնեաց զխրթին
եւ զգթուարիմաց բանս հին և նոր Ատակարանաց :

Ջեռնադրի սա ի Ներսիսէ՝ Հայոց կաթողիկոսէ, ի
մարդպանութեանն Վահանայ Մամիկոնոյ իններորդ
եպիսկոպոս Սիւնեաց : Սա հարցեալ ի Վաչագանայ՝
Աղվանից թագաւորէ, բանս բազումս, ուժեղս եւ
զօրաւորս, և ընկալեալ զպատասխանին յոյժ ի ճահ
եւ ուղիւ լուծմամբ : Սա գնաց ընդ այլոց վարդա-

պետաց Հայոց Մամբրէի, Եզնակայ, Կորեան, Դաւթի ի Թազաւորական քաղաքն Կոստանդնուպօլիս. և հանդիպեալք ի ժողովն Քաղկեդոնի՝ յոյժ մարտուցեալ ընդ Հարափառացն, պարտեալ ըմբերանեցին և յամօթ սրարեալ զամենեանն՝ եկին մեծաւ ճոխութեամբ, ողջամիտ վարդասպետութեամբ յաշխարհս Հայոց. եւ հաստատեցին զամենեանն յուղղափառ հաւատս երկոյ սուրբ ժողովոցն յաւանդեալն ի սրբոյն Գրիգորէ :

Սա գնաց ի ժողովն Դմէայ յառաջինն, որ եղև հրամանաւ Ներսիսի կաթողիկոսի վասն խուժկացն Նեստորականաց : Ուր ժողովեալ ի վանսն Գրիգորի Մանածիհր Ռաժկի՝ սկսան սերմանել զգարչելի եւ զպիղծ աղանդն իւրեանց. զոր քակեալ ցան եւ ցիր արարին եւ մեծ կանոնաւ որոշեցին զմեզ յամենայն հաղորդութենէ նոցին, և սոսկալի նշուվիւք փակեցին : Սա ետես նուազեալ զճշմարտութիւնն եւ քայքայեալ զաթոռ սրբոյն Գրիգորի եւ մերձ ի բաժանումն. քանզի երկու կողմանք Յունացն եւ Պարսիցն զհակառակութեանն բերէին զվէճ առ միմեանս, եւ կամէին Յոյնք հակառակաթոռ նստուցանել զոր եւ արարին յետ սակաւուց. զի Մովսէս նստաւ յաթոռ սրբոյն Գրիգորի ի Դվին, և Յովհաննոմն ի Թէոդուպօլիս եղև կաթողիկոս. և եկեալ եղաթոռ ի Կոստայսն յԱրամօնս գիւղ, զոր յետոյ միա-

պետեաց Աբրահամ կաթողիկոս : Եւ սակա այսպիսի վիճմանց հրամայեաց սուրբն Պետրոս յետս կալ յաղմկէ անտի և ի խանգարմանէ, եւ յԱղվանից առնուլ ձեռնագրութիւն եւ ձէթ մինչև խաղաղասցի խռովութիւնն, զոր եւ արարին իսկ :

Սա կեցեալ յաթոռն ամս 10՝ վախճանի. և յետ սորա յաջորդէ զաթոռն Տէր Գիգան ամս 3. ապա երանելի աշակերտն Պետրոսի՝ սուրբն Վրդանէս, որ և վասն հրամանաց սրբոյն Պետրոսի ոչ հնազանդեաց խախտեալ աթոռոյն Հայոց. այլ գնացեալ յԱղվանս հրամանաւ տեառն Միհր-Արտաշրի՝ Սիւնեաց դահերէց իշխանի, առ երջանիկ կաթողիկոսն Տէր Զաքարիա . եւ ի նմանէ առնուլ ձեռնագրութիւն եպիսկոպոսութեան : Եւ ամ յամէ անտի առնուին զիւրն օծութեան մինչև միապետեաց Աբրահամ կաթողիկոս Հայոց, եւ բարձաւ հակառակութիւնն ի միջոյ : Առ սա գրեաց թուղթ վասն ուղղափառութեան եւ սակա զգուշութեան ի Քաղկեդոնականացն, ի պիղծաղանդոյն Նեստորի սուրբ կաթողիկոսն եւ մեծ պատրիարքն Հայոց Տէր Յովհաննէս, որ ունէր օրինակ զայս :

ԻԳ. — Թուաք զոր Հայոց կարողիկոսն Տէր Եսայան, եւս և այլ եպիսկոպոսք արարին առ Տէր Վրդանէս՝ եպիսկոպոս Սիւնեաց :

Քրիստոսիւ պայծառացելոյ սիրեցելոյ եղբոր և աւթոռակցի մերոյ Տեառն Վրդանիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, և մեծավայելչի և փառաւորելոյ Միհր-Արտաշրի՝ Սիւնեաց տեառն : Ի Յովհաննիսէ՝ Հայոց կաթողիկոսէ, յԱրաշամայ Տարօնացոյ եւ Մամիկոնենից եպիսկոպոսէ, ի Ներսայ՝ Բասենոյ եւ Մարդաղոյ եպիսկոպոսէ, ի Մաշտոցէ՝ Խորխոսունեաց եպիսկոպոսէ, ի Գիւտոյ՝ Վանանդայ, յԱրդիսոյ, ի Բաբայ՝ Ամատունեաց եպիսկոպոսէ, օրհնութեամբ եւ հոգեւոր սիրով ողջոյն :

Դուք ինքնին գիտէք զսոհաբարին վտանկսն որ այժմ յաշխարհս մեր եհաս, զի յառաջագոյն երանելի հարքն մեր եւ զկնի նոցա մեք ընկալաք զհաւատ ճշմարտութեան զայն զոր քարոզեցին մարգարէք եւ առաքեալք, ուսուցին հարքն ճշմարիտք սուրբն Գրիգորիոս սրբոյն Թաղդէոսի յաջորդն եւ 318 եպիսկոպոսքն որք ժողովեցան ի Նիկիա քաղաք, և 150քն որք ժողովեցան ի Կոստանդնուպօլիս եւ 200քն որք ժողովեցան յԵփեսոս. որք սրբոյ Հոգւոյն ազդմամբ ուսուցին մեզ զոր և իսկզբանէ իսկ տէրու-

նեան բարբառն վարդապետեաց աշակերտացն ասելով « գնացէ՛ք, աշակերտեցէ՛ք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ » : Որ բարձր եւ հռչակեալ կնիք եղաւ ի վերայ ամենայնի : Զայս հաւատ ճշմարտութեան ստուգեալ ունէր միաբանութեամբ աշխարհս Հայոց. (մի) ինչ ամենեւին յումեք արատութիւն յայտնի երուէր, եւ ընակեալ էաք ի սուրբ կաթողիկէ եկեղեցւոյ ընդ հովանեաւ սուրբ խաչին Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ ի խոր խաղաղութեան : Իսկ ի ժամանակիս յայսմիկ Նխատրի անիծելոյ, որ կուրացոյց չար հերձուածովն իւրով զկողմանս Խուժաստանի, երեւեցաւ եւ խմոր չափութեանն յաշխարհիս մերում, որ էր ծածկեալ յանձինս անսուրբս, որք սկսան պղտորել զյատակ, ճշմարիտ հաւատ սուրբ Երրորդութեանն, պատրել զանձինս անհաստատս մարմնասէր ցանկութեամբք . եւ տարածեցաւ երկրայութիւնն . եւ հիւանդացան բազումք զախտ անհնարին :

Եւ ոչ կարացեալ մեր տանել այսպիսի չարաչար եւ դառն հայհոյութեան՝ փութացաք մեք եւ այլ աշխարհիս Հայոց եպիսկոպոսունք ընդ որս էր եւ երանելին Պետրոս՝ եպիսկոպոսն ձեր, եւ քահանայք եւ ուխտ սրբոյ եկեղեցւոյ եւ վանաց երիցունք, աղատք եւ համօրէն ժողովրդականք ուղղափառք ժողովեալ ի սուրբ եկեղեցիս . եւ միաբանութեամբ

զպիղծ Նեստորիանոսս եւ զՔաղկեդոնիոսս եւ զայլ
հերձուածոցս ի մեր սուրբ եկեղեցւոյս հալածականս
առարաք նզովիւք. և սուրբ և փառաւորընկալ սեղա-
նոյս և կենսատու աւետարանիս և փրկչական սուրբ
խաչիս առաջի պայմանեցաք ամենեւին հեռանալ ի
հաղորդութենէ նոցա. եւ ոչ լսել բանից նոցա մա-
հաբերից. վասն զի ի հաւատարիմ մարդկանէ լուաք
եթէ պիղծ Նեստորականք բազումք և ի ձեր աչ-
խարհիդ են բնակեալ. եւ դուք զգոսա ի սուրբ եկե-
ղեցի ընդունիք և ընդ դոսս հաղորդիք (ոչ) յիշելով
ձեր զարդոյն Գրիգորի զմեծ վաստակ եւ զջան, որ ի
մեր եւ ի ձեր աշխարհիդ վերայ հասարակաց, եւ
զսուրբ ծնունդն զոր սրբով աւագանաւն վերստին
ծնայք, և զլուսաւորեւ զճշմարիտ հաւատն զոր մեք և
դուք ընկալաք եւ այժմ ունիմք. եւ զհոգեւոր սէրն
զոր ընդ ձեզ ունիմք առաւել քան զամենայնն :

Զայդ հոգ կալաք յանձին հեռացուցանել եւ ի
ձէնջ զչարի որոմանն սերմանս. վասն նորին յուխտէ
մերմէ զհաւատարիմ այր զՄատթէոս քահանայն ա-
ռաբեցաք առ ձեզ, եւ աղաչեմք զձեզ Քրիստոսիւ
Աստուծով մերով, որպէս ցայժմ լեալ էք ազգ սուրբ,
Ժողովուրդ սեպհական Տեառն Աստուծոյ. նոյնպէս
եւ այժմ եւ մինչեւ ցյաւիտեան դուք եւ զաւակք
ձեր զօրացարուք տերամք և կարողութեամք զօրու-
թեան նորա. եւ առէք զսպառազինութիւնն Աս-

տուժոյ և զսուրբ և զճմարիտ հաւատս զոր ի սրբոյն
Գրիգորէ և յայլ հոգեկիր երանելի հարցն ընկալայք,
հաստատուն եւ անշարժ պահեցէք յանձինս ձեր :
Եւ զպիղծ Նեստորիանոսդ եւ զայլ հերձուածողս
որ յաշխարհիդ ձերում են, նոյնպէս ի սրբոյ յեկեղե-
ցոյ եւ ի ձեր հաղորդութենէ նզովիւք ի բայ մեր-
ժեցէք . եւ ամենայն ուղղափառաց պատուիրեցէք
մի լինել հաղորդ անպտղութեան գործոց նոցա, եւ
մի լսել հրապուրող եւ չարաթոյն բանից նոցա մա-
հարերից : Քանզի զնոսա որոշեաց սուրբ առա-
քեալն մանկունս անիծից, եւ զնոցին կորստական
վարդապետութիւնն անուանեաց ամպս անջրդիա
վարեալս ի մրրկէ ի կորուստ, ծառս գօսս, պտղակո-
րոյս, նիւթս կիզման հոյն յաւիտենից որք յիրաւի
խակ նզովին . զի նոքա են պղտորիչք եկեղեցւոյ
Քրիստոսի Աստուծոյ յայժմոյս ժամանակիս յամե-
նայն տեղին :

Որք եւ անուանեցան իսկ ի սրբոյ առաքելոյն եղ-
բարք սուտք եւ մշակք անօրէնութեան եւ նեոինք
եկեալ յաշխարհ . եւ հրամայեցաւ մեզ ճմարիտ
հաւատացելոցս ի սրբոյ աւետարանչէն ի Յովհաննէ
ոչ ընդունիլ զնոսա ի տունս եւ ոչ ողջունել բանիւ .
այլ հեռանալ ամենեւին ի նոցանէ որպէս ի թշնա-
մեաց խաչին Քրիստոսի : Եւ մեք աղօթեմք զի նոյն
ինքն սուրբ Երրորդութիւնն խափանեացէ եւ նկուն
Հատ. Ա. :

արասցէ զթշնամիս իւր, զհակառակորդոսն ճմարիտ
հաւատոյ, եւ զօրացուացէ՛ զպաշտօնեայս եւ զեր-
կրպազուս անուան իւրոյ սրբոյ. եւ եթէ յումբ ի
հերձուածողս գտցի զղջումն, եւ ամենայն կամօք
իւրովք դառնացցէ ի սուրբ հաւատս մեր եւ ոչ խա-
բէութեամբ՝ նզովեալ գրով զպիղծն Նիստոր եւ
զամենայն հերձուածողս եւ զթէողորետոս եւ զժո-
ղովն Քաղկեդոնի, եւ ապա ընդունիլ զայնպիսիսն
ապաշխարութեամբ. վասն զի դուռն ողորմութեանն
Աստուծոյ խոստովանողաց եւ ապաշխարողաց հա-
նապաղ քաց է :

ԻԴ. — Երէ յորում աւուր եղաւ թուականն Հայոց . եւ
սուրբ Աստուած՝ որ խաչեցար, սահմանեցաւ :

Ի չորրորդում ամի հայրապետութեան Տեառն
Մովսիսի՝ Հայոց կաթողիկոսի, եւ ի տասներորդ ամի
մարգապանութեան Հայոց ՄԺԷԺ Գնունայ, մինչ էր
Կենարարին թուականն 553 ի լրման երկու հարիւ-
րեկին Անդրէասայ, յորում ամի էր լրումն զատկին
ի մարտի ի 25, եւ սկիզբն բոլորին ի յապրիլի չորսն
էր՝ ոչ կարացին գնալ ի սկզբանն. քանզի յետ քսան
եւ հնգին ի տասն եւ երեքն էր ապրիլի. եւ ինն

բմունք ի միջոցին պակաս դայր . եւ այնր աղաճաւ
սկսան շիոթիլ ամենայն տօնք տարւոյն :

Ապա հարկ եղև թուական Հայոց կարգել զի նո-
վաւ ուղղեսցեն զտարակոյսն զոր եւ ուղղեցին իսկ
ի տասն թուականին ի ձեռն Էաստ իմաստնոյ որ կար-
գեաց ղանտարակուսելի օրինակն զՀինգհարիւրեկին
այլովք իմաստնովք Հայոց : Արդ՝ ի կարգել թուա-
կանին մեծաւ ժողովով ի Դվին քաղաքի, էր եպիս-
կոպոս Սիւնեաց Տէր Աբդանէս, եւ իշխան՝ տէր
Միհր-Արտաշիր, որք եւ միաբանեալ ժողովոյն
յղարկեցին զիմաստուն վարդապետս եւ զկատարեալ
գիտնականս իւրեանց, որք էին նախաթու ի վարդա-
պետսն Հայոց . եւ ուղղեցին զանտարակուսելի տու-
մարն . յորում ամի ի նոյն ժողովն հաստատեցին
« զսուրբ Աստուած՝ որ խաչեցարն » ընդ դէմ Քաղ-
կեդոնականացն եւ Նեստորի իմացմանցն : Յայսմ ա-
ւուրս կատարեցաւ խաչիւ մեծ վկայն Քրիստոսի նոր
նահատակն եւ երանելի պարսիկն Մախոթ, որ եւ ի
մկրտութեանն Յիզտրուզիտ անուանեցաւ որ թարգ-
մանի Աստուածատուր, ի Դվին քաղաքի : Ընդ ամա եւ
ի սոյն ազգէ Սահակ եւ Սամուէլ եւ Յրզրմիսուաստ
կատարեցան մարտիրոսութեամբ :

ԻՅ. — Վախճան Վրդանիսի . եւ յարորդեն Գրիգորի
եւ Քրիստափորի . եւ որ ինչ գրոյցք եղեն յառաջ
նոցա :

Յառուրս Տեառն Վրդանիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, եկին ոմանք Նեստորականք եւ Քաղկեդոնիւք, և խարկանօք բնակեցան յաշխարհս Սիսական եւ յԱղվանս : Ապա լուեալ Տեառն Յովհաննիսի ընդոստոյց թղթովք և ծանոյց զվնասն որ ընդ յարդիւ ծածկեալ կայր. յորմէ զարհուրեալ Տեառն Վրդանիսի՝ հալածական արար ի վիճակէ իւրմէ . եւ մեծաւ նղովիւք փակեաց զի մի իշխեսցեն թողացուցանել ի սահմանս իւրեանց . և այնպէս ճշմարիտ վարդապետութեամբ եւ առաքինի վարուք կացեալ յաթոռն մետրապօլտութեան զամս 23՝ փոխի յաստեացս : Եւ ապա առնու զաթոռն Տէր Գրիգոր ամս 15 յԱղվանս ձեռնադրեալ . եւ ասպա փառաւորեալն եւ երանելին Քրիստափոր, ընկալեալ եւ սա զձեռնադրութիւնն յԱղվանից : Իսկ յետ վախճանին Մովսիսի լինի տեղապահ ամս 3 Վրդանէս քերթող . եւ զի ոչ գոյր իշխան Հայոց, այլ յետ Մէլէթայ տաճիկ մարդալանք ունէին զՀայս զամս 36. վասն այն խափան լինէր աթոռոյն . եւ Վարդ Մամիկոնեան՝ որդի Վասակայ, ասպտամբեալ էր ի Պարսից եւ նուաճեալ ընդ Յունօք :

Ապա միաբանեալ ամենայն Հայոց երկուց կողմանցն որ ի Յունաց բաժնին եւ որ ի Պարսից . եւ ժողովեալք եպիսկոպոսաց եւ վանականաց ի Դվին՝ կամեցան կաթողիկոս նստուցանել . եւ ոչ յաջողեցաւ այն անգամ : Վասն որոյ եկն ի միաբանութիւն ժողովոյն Քրիստափոր՝ Սիւնեաց մետրապօլիտ, եւ արարին կանոնս եւ եղին սահման եկեղեցւոյ : Իսկ ի գալ ամին յաւուրս քառասնորդի պահոյն միաբան ժողովին ի Դվին . եւ նստուցանեն պատրիարք Հայոց յաւուր ողոգումենի տօնին արմաւենեացն զՏէր Աբրահամ՝ Ռչտունեաց եպիսկոպոս . եւ բաժանեալ աստ ուրեմն Սիւնեաց աթոռն յօղեցաւ վերտին ի գլուխն պատուական ի սուրբ Գրիգորի աթոռն եւ ի յաջորդն ի Տէր Աբրահամ : Բայց զի եղեն յայսմ ժամանակի բազում խռովութիւնք եւ մեծամեծ յուզմունք ի Հռոմոց, ի Վրաց, եւ ի մէջ Հայոց՝ երկպառակութիւնք, բաժանմունք, վէճք, աղմուկք, շփոթմունք, նշկահմունք աստուածային օրինացն, երբեմն վասն Քաղկեդոնի ժողովոյն . երբեմն վասն ինն դասուց եկեղեցւոյ, երբեմն Վրաց մեծաբանութիւն և թեւակոխումն ի վերայ Աղվանից . վասն որոյ եւ դառնալ Աղվանից ի Հայոց, հաւարտանալ եւ Մարդպետական եպիսկոպոսին և անկումն ի պատուոյն : Սակս որոյ բազում ժողով և ուժեղ քննութիւն աստուածային կտակարանաց . և

Հազիւ Հազ ուրեմն Հաւանութիւն Հայոց եւ խաղաղութիւն եկեղեցւոյ . զորոյ զորալիսութիւն անցիցն և զպատճառս բանիցն, որպէս վերագոյն խոստացաք, բայցայայտեցից սակաւութիւն, որպէս Հաւաստի ուսաք ի սրբոյն Ուխտանէսէ՝ Սեբաստապոլոյ եպիսկոպոսէ, և ի սրբոյն Սաղամոնի՝ Մաքենոյաց առաջնորդի թղթոյն, որ կարգեալ է յԱղլանից պատմութեանն ի միջին Հատորն, և ի սրբոյն Մաշտոցի թղթոյն, զոր գրեալ է ի Տեառն Գէորգեայ կաթողիկոսի խնդրոյն : Յայս երից Հաւաստապատում և ճշմարտախոհ վարդապետացս ցուցից քեզ զամենայն զոր խոստացայ :

ԻԶ. — Յաղագս միաբանելոյն Հայոց . եւ միասնեանոյն Տեառն Արքահաւու . և վասն մեծ Ժողովոյն որ ի Դպիւն եւ վասն ինն կարգաց եկեղեցւոյ . եւ վասն վրաց բաժանմանն գրոյցք յոշովք և պիտանիք զոր հաւաքեցաք ի հին նամակաց և յՈւխտանէսի գրոց . և սակաւ Աղլանից արքեպիսկոպոսութեան և Սիւնեաց մետրապօլիտութեանն . եւ վասն Սիւնեաց խաչին թէ Էր աղագաւ տուաւ :

Յամն Խոսրովու՝ արքայից արքայի, և Յուստիանոսի՝ ինքնակալ կայսեր, յիշխանութեանն Սմբատայ

Բագրատունւոյ, որ կոչեցաւ Վրկան աշխարհի Մարդպան, ի տեղապահութեան Եթողոյն Հայոց Վրդանիսի քերթողի, և տէրութեան Սիւնեաց Սահակայ իշխանի, հրամանաւ Սմբատոյ և կամօք այլոց իշխանաց Հայոց ժողովեցան եպիսկոպոսք Հայոց ի Դավին. ածան եւ նոքա որ ի բաժնին Յունաց կային հակառակութեամբ որոց գլուխ Մանասէ՝ Բասենոյ եպիսկոպոս, եւ Քրիստափոր՝ Սիւնեաց, եւ եղին ուխտ միաբանութեան : Յորոց խնդրեաց ձեռնարկ Սմբատ՝ Վրկանի մարդպան, և առեալ կնքեաց մատանեաւ և եղիսուրբ եկեղեցւոյն : Եւ ապա ընտրեալ վերին ազգմամբն աւետարանին վիճակաւ զԱբրահամ՝ զՌաշտունեաց եպիսկոպոս, կացուցանեն կաթողիկոս Հայոց : Յայնմ ժամանակի բորբոքէր Հարահընար աղանդն Քաղկեդոնի ձեռն բուռն թագաւորաց Յունաց . եւ կամէր իբրեւ զբաղցկեղ ճարակել զսաշխարհս Հայոց եւ զԱսորւոց ուղղափառաց, ևս առաւել ի թագաւորելն Մորկայ : Եւ գեսպանք եւ հրաւիրակք Հռոմոց երբէք ոչ դադարէին յերթեակութեանց, բազում անգամ հրստման տային ժողովոյ, մի անգամ ի Արտանդնուսօլիս կոչեցին եւ երիցս անգամ ի Թէոդուլօլիս . եւ դէմ յանդիման եւ ուժգին մեծամեծ հարցափորձութիւնք վինէին . և էր յայնմ ժամանակի Հայաստանի դպրութիւնքս նորոգ եւ չէն . եւ յոյն լեզուին և դպրութեանն յոյժ

Հմտոր և տեղեակր : Եւ որպէս հարցանէինն նորա՝
տուաւել իմն պատասխանի լսէին. սակա որոյ եւ
ոմանք զրպարտեն զսուրբ Հայրն Յովհան մայրազո-
մեցի եթէ նա ասաց եթէ Հայր պարտաւորեցան ի
հաւատոյ մասին. որ և քաւ և մի լիցի. այլ ցուցանէ
մեզ զստոյգն Սաղմոն՝ հարանց հայր սուրբ ուխտին
Մաքենոցաց և առաջնորդ, (որ եւ հարցեալ) ի կա-
թողիկոսէ Հոյոց զպատճառս զոյս, եւ նա զրով
առանդեաց այսպէս եթէ՝ Յովհան վկայեաց թէ
Հայր ի հաւատոյ մասին անպարտելի մնացին. այլ
յոյսմ մատին յոյժ պարտեալք եւ ըմբերանեալք
գտան, զի ասացին Հոռովք եթէ՝ կարգաւորեաց
Աստուած զսուրբ եկեղեցի լնն դատուք ըստ վեր-
նոյն, և ըստ չորից աւետարանչայն մեծախորհուրդ
դիտուածոյ չորս միայն սահմանեաց աթոռս ի վերայ
երկրի (և) պատրիարքունս, յորոց վերայ հանգչի նոյն
ինքն Քանն Աստուած՝ Թագաւորն անվախճան. եւ
տմենայն աշխարհ հնազանդիմք այսց աթոռոց. և ի
ներքոյ սոցա գեղեցիկս կարգաւորեալ են ութն դասք
եկեղեցւոյ : Արդ՝ ո՞ր է ձեր աթոռն և պատրիարքն
ընդ որով դասեալ է արքեպիսկոպոսն և այլն : Ամ
ցույէք զձերն, եւ կամ թէ ոչ ունիք՝ հնազանդեցէք
միումն ի չորից աթոռոցս, ապա թէ ոչ՝ կատարեալ
հերձուածող էք և թերի յամենայն շնորհս աստուա-
ծայինս :

Ահա՛ այսու բանիւ յոյժ պարտեալ դռան Հայր . եւ թէպէտ զառաջնոցն եղեալ սահմանս յիշատակէին . զի ցայն վայր անյայտ և ծածուկ էր լեալ ի նոցանէ . եւ նուազեալ իսկ էր . եւ անիոյթ եղեալ յաթոռակալացն : Իսկ ապա դարձեալ այսրէն Հայոց՝ խորհուրդ ի մէջ առին եպիսկոպոսն իշխանօքն եւ աւագ տսնուտէրօքն հնարէին ելս հնարից տարակուսանաց : Եւ հրաման հանեալ ընդ ամենայն աշխարհ՝ արարին մեծ աշխարհաժողով ի թագաւորութեան Պարսից Ապրվէլ Խոսրովու (Ա), և Հոռոմոց՝ Մօրկայ : Եւ էր ընդ նոսա զահերէց եւ զահագլուխ ժողովոյն Դաւիթ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, եւ Մանասէ՝ Բասենոյ . զի Քրիստափոր յետ 10 ամի եպիսկոպոսութեանն իւր վախճանեալ էր . և նստեալ ի տեղին Տէր Դաւիթ յԱբրահամայ կաթողիկոսէ ձեռնադրեալ :

Սոքա նախ հաստատեցին զուղղափառ հաւատս երկից սուրբ ժողովոցն, միաբան նգովեցին զՔաղկէդոնին եւ զԵւսեանին . եւ ամենեքեան ձեռադրեցին զնամակն հաւատոյ եւ կնքեցին մատանեաւ Տեառն Աբրահամու և այլոց եպիսկոպոսաց և իշխանայն : Եւ ապա համարձակութիւն առեալ այսու պատճառաւ . զի ի թագաւորէն Յուստիանոսի ժողովեալ նորա ղմեծամեծ աթոռակալս եւ զսուրբ հարս՝ հրաման խնդրէ, եւ նորօք հանդերձ փոխէ զաթոռն Յովնան Հատ . Ա :

նու աւետարանչի յԵփեսոսէ ի Առստանդնուպօլիս . և բունն մնայ ի տեղին, եւ զԱնտիօքայն յԵրուսաղէմ՝ զՄատթէոսի աւետարանչին : Եւ յայսմանէ համար, ձակեալ ապա ամենայն իշխեցողք և մեծամիտք հպարտացան, եւ ուր առաքեալ վախճանեալ էր՝ զամենեցուն աթոռա ինքնագլուխս արարին . եւ պատրիարք խոստովանէին : Յայսմանէ ուսեալ և մերոցս կացուցանեն պատրիարք Հայոց զԱբրահամ կաթողիկոս, և զԱղվանիցն՝ արքեպիսկոպոս . և զՎրացն՝ մետրապօլիտ : Եւ զի Սիւնիք, հրամանաւ Պետրոսի, ժամանակա ինչ յետս էին կացեալ ի հախառակ աթոռոցն, և սցծմ՝ միաբանեալ նորոգ : Ապա Վրաց մեծաբանեալ ի վերայ Աղվանից՝ ոչ կամէին ի ներքոյ լինել դասու . այլ զՎիրս յառաջահաւատ կարդային քան զԱղվանս : Եւ էր նոցա առաջնորդ Աիւրիոն, և սա Նեստորի աղանդովն խմորեալ էր ի ծածուկ եւ ոչ կամէր յայտնել . այլ ժամու և պատճառի մնայր : Եւ ունէր ընդ ինքեան խուժիկ եպիսկոպոս մի, զոր ինքն ձեռնադրեաց : Եւ էր լեալ սորա փակակալ սուրբ կաթողիկէին ի Վաղարշապատ . և գնացեալ էր ի սարկաւազութեանն ի Աղղոնիա եւ բնակեալ առ երկաթնակ երիցու մի և ներկեալ յաղանդն :

Ապա ի խնդրել Վրաց ինքեանց առաջնորդ ի Մովսիսէ՝ կաթողիկոսէ Հայոց, ձեռնադրեաց զկարապետ նեռինն զԱիւրիոն և ետ նոցա : Իբրեւ լուան

Աղլանք զՎրաց մեծաբանութիւնն՝ երևեցուցին եւ նորա զառաքեալ ոմն եկեալ կանխագոյն քան ի Հայս յԱղլանս Եղիշէ անսւն, և շինեալ եկեղեցի և ձեռնադրեալ եպիսկոպոս : Գարձան եւ նորա առ ժամանակ մի ի Հայոց . ձեղքեցաւ և Վրացն բաղբազելով զԱղլանս զի ի խնդրելն զարքեպիսկոպոսութիւն յԱբրահամէ՝ սաստեաց նմա : Եւ թէպէտ ի ձեռն Պետրոսի եպիսկոպոսի բազում անգամ մաղթեաց, և շնորհէր զխնդրելին, ոչ հաւանեցաւ . ապա բանադրեալ եղև յԱբրահամէ : Որոյ առեալ զկնկուղն և զիիղնն՝ ետ ցՊետրոս և ասէ « ձերդ ցձեղ լիցի » . եւ յետոյ երկուցեալ յուղարկեաց ի ծածուկ զկնի եւ ետ սպառնանել զՊետրոս երկու սարկաւազօք ի լերինն Կանգրաց : Բայց աղանդ սորա յայտնեցաւ ի Մովսիսէ՝ Զուրտաւայ եպիսկոպոսէ, որ է Գաչեանք, զորոյ զթէմն այժմ ունի Հախապատ :

Իսկ մինչ այս այսպէս լինէր՝ ետուն զմետրապօլտութիւնն Մարդսկետական եպիսկոպոսին Թէոփրոսի . ապա և նորա հպարտացեալ խնդրէր եպիսկոպոսունս ընդ ձեռամբ լինել . յորմէ երկուցեալ Հայոց ասէին մի գուլէ և ոյլ իմն գունակ բաժանութիւն լիցի . առին ի նմանէ և զայն . և տեսին զտեսարան Անանայ քաջ յուսմունս և ուղղափառս և երևելիս յամենայն Հայաստանս, և յառաջին հարցն նոյն պատուով կուգեցեալ . ուստչաճ համարեցան միաբան ժողովով

տալ նոցա զմետրապօլտութիւնն, առնել և բարձակից եւ սեղանակից կաթողիկոսի աթոռով եւ բարձու ի միասին բազմել : Կայուցանեն ապա զՂաւիթ մետրապօլիտ Սիւնեաց և տան նմա զխաչանիչ նշանն զառաջեալ կրել հանապազ, և ոչ քարոզել զկաթողիկոսն Հայոց յիւր եկեղեցիսն ի վերայ սրբոյ սեղանոյն . այլ միայն զիւրն անուն : Եւ ի թղթագրութեանն ոչ գրեն Սիւնիք եպիսկոպոսապետ կամ այլ անուամբ զկաթողիկոսն . այլ տէրունիք ի Սիւնիք Աստուածապատիւ եւ հոգևոր Տէր գրէին . եւ նոքա՝ ի ծառայէ . բայց (ի սակս) Եղիայի կաթողիկոսի խակագործութեանն յԵրիցու վանս մինչ գնայր ի հնազանդել զԱղվանս՝ ոչ գրեցին սոքա ի ծառայէ և նոքա՝ զհոգևորն :

Ահա սակս նախանձուն Հոռոմոց, որ Զանային յիօբրկացուցանել զԹադէոսի վիճակն և շիջուցանել զսրբոյն Գրիգորի աթոռն, այսպէս զետեղեալ սահմանեցին զինն դասս եկեղեցւոյ, Հայոցն՝ պատրիարք . Աղվանիցն՝ արքեպիսկոպոսութիւն . Սիւնեացն՝ մետրապօլիտ (32) : Բայց Յովհաննէս պատմագիր յիշէ եւ զՄելիտինոյն եւ զՍեբաստիայն մետրապօլիտս գոլ : Եւ զայլ աշխարհս թողին յառաջին սովորութեանն զի մի ամբոյս ինչ լինիցի : Այլ և խնդրեցին ի Սիւնեաց մի ինչ աւելի իրս ժտել, այս լինքն եպիսկոպոս ունել ընդ ինքեամբ և ձեռնադրել . այլ միայն

բազմականաւն և խաչիւն մեծարեցին, և նախաթոռ
կոչեցին պատրիարքին, որ է պօռօսֆորօնտէս. եւ
անուանեցին մետրապօլիտ : Եւ այս կրկին անգամ
եղև շնորհեալ նոցա զայս պատիւ եւ զնշան : Առա-
ջին՝ Եսվաղէն՝ Թագաւորէն Աղվանից, և երկրորդ՝
ի Ժողովոյն Հայոց ի Տէր Աբրահամէ :

Եւ արդ՝ ո՛վ ընթերցասէր՝ զայս փոքր ի շատէ հա-
մառօտիւք ցուցի քեզ զբաւականն միայն. եւ թէ
զլիովն և զերկայնն կամիս լսել՝ ընթերցիր զՈւխտա-
նէսն և զԱղվանից պատմութիւնն և ի գիրս Թղթոցն
տեղեկացի՛ր, ևս և զՏեառն Մաշտոցին որ ի խնդրոյ
Գէորգեայ՝ Հայոց կաթողիկոսի, գրեալ է : Ես յետ
բազում ընթերցման տեսայ այլ և այլ զգրեալսն. և
բազում ջանիւ գտայ զստոյգն եւ կարգեցի աստ.
վասն այն ոչ զնկարագիր նոցին բանիցն եղի, այլ
զքնութիւն բանին ամբողջ ունելով. և զկարգն ուղիղ
չարայարեցի աստէն. և դու ամենայն ողջմտութեամբ
ընկալ և մի ինչ երկբայիր :

Իի. — Վասն ինն դասուց եկեղեցւոյ քէ ո՛րք են եւ
ո՛րպէս վարին :

Արդ՝ ի գալ բանին Աստուծոյ և անճառ մարդե-
ղութեամբ յազատելն զքնութիւնս մարդկային ի գե-

րութենէ նախաչարին, լուսաւորեալ երկնահրաւէր
աւետարանաւն . եւ վերստին ծննդեամբ աւազանին
որդիացոյց Հօրն երկնաւորի . և զանճառելին հրեղի-
նաց եւ հողեղինաց շնորհս ետ եւ պարգեւեաց առա-
տապէս մարդկան զմարմին իւր եւ զարինն ի կերա-
կուր, որով միացեալք լինին ընդ Աստուած և փառ-
ուածացեալք : Եւ կոչէ զազգս մարդկան յերկնաւոր
քահանայութիւնն տալով իշխանութիւն աստուա-
ծաբար կապել և արձակել մինչ յերկինս և մինչ յեր-
կրի . եւ անտանելի շնորհօք եւ անպատում փառօք
զարդարեաց զքնութիւնս մեր : Ասան որոյ կառու-
ցեալ հաստատեաց երկինն ի վերայ երկրի՝ զսուրբ
եկեղեցի . զի մինչ երկրածինքս երկնաւոր եղաք կեն-
դանի, ապա հարկ էր երկնաւորիս ի մէջ երկրի կա-
յանալ, և ընդ հրաբուն սեռիցն ճախրել և ճոխապէս
ճեմել ի մշտնջենաւոր փառաբանութեանն Աս-
տուծոյ :

Եւ արդ՝ այս այսպէս լինէր երկինն ի վերայ երկրի
կառուցեալ . և երկնաւորք զերկրաւորքս ի նմա կա-
ցուցեալ . ապա պատշաճ էր երկնաւորացն դասու և
սահմանաւ կարգաւորել ի մէջ եկեղեցւոյ ըստ երկոյ
քահանայապետութեանցն եւ ինն դասուցն, զոր Հո-
գին Աստուած յօրինեալ տնօրինեաց աստուածային
տեսչութեամբն ի ձեռն առաքելոյ և հայրապետաց,
և որ ունի օրինակ զայս . առաջին դաս եկեղեցւոյ որք

անընդամիջաբար հուպ են յաստուածայինսն՝ հայրապետք, որ կոչին պատրիարքք որք բազմեալ կան ի վերայ չորից աթոռոց աւետարանչացն . եւ ունին սորա ձև զառաքելականն բոլոր նաւորտամբ զգեստաւորիլ և արկանել եմիւիորոն հինգ կրկին . և գործ է նոցա ձեռնադրել արքեպիսկոպոս ընդ չորս բաժինս աշխարհի . եւ հրաման տան աշխարհագումար ժողովոց : Երկրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոսք , այսինքն եպիսկոպոսապետք որ կոչին կաթողիկոսք եւ սքեմ է նոցա պճղնաւոր փիլոն որ է բաղմախաչն . եւ ի վերայ եմիւիորոն չորեքկին . եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապօլիտս եւ օրհնել զաստուածագործ մեռոնն : Իսկ ի վախճանել պատրիարքին երեք արքեպիսկոպոսք այլովք եկեղեցական գասուք ձեռնադրեն պատրիարք : Երրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ մետրապօլիտք , որ մայրաքաղաքաց և աւագագոյն աթոռոցն լինին տեսուչք : Եւ սքեմ է նոցա նաւորտ . եւ որքան եպիսկոպոս ընդ ձեռամբ ունի, նոյն թուովն ի վերայ խաչ թուի կտաւեայ, և եմիւիորոն երեքկին . եւ գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոս և օրհնել զձէթն որ յաւելուածով ունի եկեղեցի ի պէտս երախայից և հիւանդաց, և թէ խառնել կամին յառաքելական ձէթն որ է սուրբ մեռոն : Եւ թէ հարկ ինչ լինի կամ վասն ոչ գոլոյ պատրիարքի կամ վասն այլ մեծագոյն սլաւոճառի, հրամանաւ և կամօք .

մեծ աթոռոյն ձեռնագրեն երեք մետրապօլիտք
այլովք եկեղեցական դասուք զարքեպիսկոպոսն իւր,
եանց : Զորրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ եպիսկոպոսք, որք
կոչին այցելուք, եւ իշխեն ի վերայ գաւառաց. եւ
սքեմ է նոցա նախորտ անխաչ սոսկ եւ եմփիորոն
կրկին միայն. եւ գործ է նոցա ձեռնադրել երիցունս
և սարկաւազունս և օրհնել եկեղեցի և օծանել սեղան
եւ աւագան. բայց զմեռոնն ի մեծագոյն աթոռոյն
առնել յիւրմէ մետրապօլտէն. և մետրապօլտն՝ յիւր,
մէ արքեպիսկոպոսէն. զի իբր աստիճանօք ի վերուստ
իջանի աստուածային շնորհն սկսեալ ի պատրիարքէն
և գայ, հասանէ մինչ ի բնաւին վերջինքն որք են ժո-
ղովրդականք : Հինգերորդ դաս եկեղեցւոյ՝ երիցունք
որք են քահանայք. և սքեմ է նոցա չուրջառ և գերկու
ուսովքն ուրար, այսինքն փակեզն. և բաճկոնաւ իշ-
խեն կալ ի վերայ բեմին. և գործ է նոցա զկենարարն
և զփրկականն կատարել և բաշխել արժանաւորացն,
առնել մկրտութիւն եւ օրհնել խաչ. եւ որ այլ ինչ
կարգ է քրիստոնէից. առնուլ խոստովանութիւն կա-
տարելոցն եւ թողութիւն տալ մեղաց. եւ զիւր հօտն
կարող է կապել և արձակել. բայց զմեռոն ոչ իշխեն
չարժեւ. այլ զանկատար ձէթն զոր մետրապօլիտքն
եւ եպիսկոպոսքն օրհնեն, զի մեռոն որ է առաքելա-
կան ձէթ, եպիսկոպոսն միայն իշխէ չարժեւ. եւ ի
տարւոջ միանգամ շրջելով ի գաւառն օծանէ զձեռ-

նադրեալսն ի քահանայից . կարէ եւ առնել զման,
կունս անագանոս և փսաղտոս, և տայ կարգ սպաշ,
խարողաց եւ սարկաւագուհեաց : Այցերորդ դաս
եկեղեցւոյ՝ սարկաւագունք որք են սպասաւորք . եւ
յայլ լեզու դիակոնք կոչին . և զգեստ է նոցա հալաւ
ագանիլ, հոլանի կալ և փակեզն միայն զահեակ ուսով
քրն և բացաւ գլխով սպասաւորել սրբոյ բեմին և սե-
ղանոյն և քահանայիցն . և գործ է նոցա աւետարան
կարդալ և քարոզել, խունկ արկանել և սպասաւորել
սրբոյ խորհրդոյն . կրել զսկին և զմաղղմայն : Իսկ ի
կանանց սարկաւագուհիք լինին զի ի կանանց վանս
քարոզեն . զգեստ է նոցա հաւատաւորացն, փխլոն
արկանել և ի ճակատն խաչ ունել և փոքրիկ ուրարն
յաջմէ ի ներքոյ բազկին զհանդերձէն կամ զգօտւոյն
ի կախ ունելով ելանէ ի բեմն և քարոզէ և ընթեռնու
աւետարան ոչ յամբոխին ի վերայ բեմին . այլ առան-
ձինն կամ յանկեան ուրեք . բայց ի սուրբ խորհրդոյն
սպասաւորութիւն բնաւ մի հպեացի որպէս արու
սարկաւագունքն : Եօթներորդ դաս եկեղեցւոյ՝
դպիրք որք են կէս սարկաւագունք, եւ ունին զգեստ
զսարկաւագաց . բայց ուրար յահեակ բազուկն ի վե-
րայ արմկանն, եւ կան հոլանի գօտելոյժ . եւ գործ է
սոցա ընթեռնուլ զառաքեալական գրեանս յեկեղեցին,
և սպասաւորել տաճարին, կրել մոմեղէնս և զխաչա-
գլուխ վարոցսն, և պահել զդրունս եկեղեցւոյն : Ութ-

Հատ . Ա :

9.

երորդ դաս եկեղեցւոյ՝ անաղանոսք որ կոչին գրա-
կարդացք . ունին զգեստ զնոյն եւ աղարողոն , բայց
ուրար ոչ . և արտաքոյ եկեղեցւոյն զգենուն մեկնակ
կտաւիս . և կան հոլանի . և գործ է նոցա ընթեռնու
մարգարէական եւ վարդապետական դրեանս : Ինն
երորդ դաս եկեղեցւոյ՝ փաղտոսք որք են սաղմոսեր ,
գուր . և զգեստ և սքեմ է նոցա նոյն . և գործ է սաղ-
մոսել և եղանակօք սլաշտել յեկեղեցին զձայնաւորս
և զարուեստիս արէլուիս և մեսեղի և որ ինչ այլ
թէ են :

Ահա այս են ինն դասք եկեղեցւոյ, զոր Հոգին
սուրբ կարգեալ սահմանեաց ի ձեռն սուրբ առաքե-
լոցն եւ նոցին հետեւող սուրբ հայրապետացն, զոր
պարտ է եկեղեցւոյ լրիւ ունել և անթերի . զի ամե-
նայնիւ ամենեւին ոչ է հնաք սրակաս գոլ սոցա . ապա
թէ պակաս լինի, ոչ հաճի Աստուած . և նոյն գունակ
սրակաս լինի և շնորհքն աստուածեղէն : Քանզի իմա՛
զեկեղեցի որպէս բոլոր անդամք մարմնոյ մարդոյ յօ-
դեալ ի գլուխն Քրիստոս : Արդ՝ եթէ պակաս գոյ
յանդամոց եկեղեցւոյ, թէեւ ի յոյժ փոքրագունից,
խեղ է մարմին նորա . եւ խեղ մարմնոյ ոչ հաճի
Քրիստոս գլուխ լինել : Եւ դու եղբայր՝ քննեա՛ եւ
տե՛ս զորքանութիւն քնասուն : Բայց այս ամենայն
դասք եկեղեցւոյ բովանդակ միաբանեալ՝ ապա կա-
րեն ձեռնադրել զպատրիարքն :

ԻԸ. — Վասն Մարութայի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի.
և վասն Ժողովոյն Կարնոյ որ ի Հերակեայ . և վասն
Եզրի խմորելոյն յաղանդն Քաղկեդոնի :

Երանեալ Հայրն և յոգնապայծառ ճգնաւորն Տէր
Պաւլոս կացեալ յաթոռ մետրապօլտովեան Սիւ-
նեաց ամս 27՝ վախճանի : Եւ ունէր զաթոռն տեղա-
պահովեամբ մեծ քերթողն և անյաղթ փիլիսոփայն
Մաթուսաղայ : Այս Մաթուսաղայ էր սնեալ ամե-
նայն պարկեշտովեամբ եւ զարգացեալ ամենայն
առաքինութեամբ . ուսեալ զքերթողութիւնն և վար-
ժեալ ճարտասանականաւ . հմտացեալ փիլիսոփա-
յական արհեստից, լի ամենայն իմաստութեամբ եւ
կատարեալ գիտութեամբ : Եւ զի էր մեծարոյ եւ
նախաթոռ ի վարդապետսն Հայոց աթոռն Սիւնեաց-
զի էր ի վաղնջուց հետէ հրամայեալ զթարգմանու-
թիւնն եւ զմեկնողութիւնն նոցա ունել ի սրբոցն
Սահակայ և Մեսրոբայ, և գլուխ կալ և հրամանա-
տար ամենայն վարդապետաց Հայոց : Վասն որոյ
տեսեալ յայնմ ժամանակի պայծառացեալ իմաս-
տայեղց ճառադայթիւք զերանելին Մաթուսաղայ,
վարժեալ և սնեալ ի նոյն տան՝ կացուցանեն յառտի-
ճան վարդապետութեան եկեղեցւոյ . և նստուցանեն
գլուխ ամենայն վարդապետացն ի վերայ բարձր եւ

ահարկու ամբիոնի բարունարանին, յորմէ բղխէր գետորէն աստուածային իմաստութիւնն և փարթամացուցանէր զամենայն աշակերտեալսն ։

Յայսմ համբաւոյ հրաշայեալ սուրբ պատրիարքն Կոմիտաս՝ զանց արարեալ զամենայն վարդապետօք կաթողիկոսարանին, նաև զվարդապետարանաւն Հայոց որ յԱրշարունիան էր, յորում զմանկունսն ժողովեալ էին ճարտարք եւ գիտունք Հայոց, այն որ յԵրասխաձորին է, զոր այժմ Վարդիկ հայր կոչեն, յղէ առ քերթողն Սիւնեաց Մաթուսաղայ գիւր ձեռաստուն համբակն, զոր մեծափափագ սիրով սնուցանէր սրբութեամբ զԹէոդորոս՝ եղբօրորդի իւր ։ Զոր առեալ նորա՝ մեծաւ զգուշութեամբ ուսոյց եւ հասոյց ի գլուխ կատարման գիտութեան զարդաբեալ տեսականաւն և գործականաւն ։

Ասլա վախճանեալ Տէր Կոմիտաս՝ պատրիարք Հայոց, դնի ի տապանի յիւրում շինեալ եկեղեցւոջն մերձ հանգստարանի սրբոյն Հռիփսիմեայ. և նստի յաթոն Տէր Քրիստափոր ի յազատ տանէ ամս 3. առաւ, ետ սորա խաւարաբերն եկեղեցւոյ Եզր՝ ամս 10 որ էր ի Նիգ գաւառէ, ի Փառաժնակերտ գեղջէ ։ Ասլա յերրորդ ամի կաթողիկոսութեան սորա, մինչ վախճանեալ էր Դաւիթ Սահառունի. եւ առեալ զմարզպանութիւնն Հայոց Թէոդորոս Ռչտունի. հրաժան հանեալ Հերակլեայ կայսեր ընդ աշխարհս

Հայոց եւ Ասորւոց գալ ժողովիլ ի Կարնոյ քաղաք վասն քննութեան հաւատոյ : Եւ ինքն իսկ առեալ ընդ ինքեան զճարտարսն Յունաց՝ եկն անդ : Խորհուրդ արարեալ ապա իշխանին Թէոդորոսի Ռուստունոյ այլովք նախարարօք Հայոց ընդ կաթողիկոսին Եզրի, եւ ասեն « մեք երթամք փութապէս ի ծառայութիւն արքայի, դու ընտրեա՛ զգիտունս ազգիս, և եպիսկոպոսօք Հայոց եկ ի ժողովն. բայց մի լիցի քեզ շարժիլ ի տեղւոյս առանց Մաթուսաղայի Սիւնեցւոյ եւ Յովհաննու մայրադոմեցւոյ, մի գուցէ եւ փլուցանէ չարն զգեղեցիկ շինուածս հաւատոյս մերոյ. ահա՛ ո՛վ Տէր կաթողիկոս՝ օր մարտի և յաղթութեան, ահա՛ օր փրկութեան և ժամանակ ընդունելի. պնդեա՛ զմէջս քո իբրև այր կատարեալ, սպառազինեա՛ զքեզ ամրութեամբ հաւատոյ զի մի ի յունական հանդիսին թուլացեալ պարտիցիս ի ճարտար խարողացն, և կողոպտեալ զրկիցիմք մեք յուղղափառ հաւատոյս » :

Ապա յղեալ կաթողիկոսին հրաւիրակս ի պատուաւոր արանց Մաթուսաղայի, եւ ծանուցանէ նմա ղեկեալ, հասեալ վտանգն. և կոչէ զի ի միասին հոգասցեն զարժանն : Իսկ նորա ոչ կամեցեալ խափանածել վարժարանին և իւրոյ մեծամեծ ճգանցն զցայգ եւ զցերեկ՝ ոչ գնաց : Ապա կրկին անգամ հարկէ գնա գնալ. և նորա ոչ առեալ յանձն պատճառելով

զտկարութիւն մարմնոյ՝ արձակէ առ նա զնախասա-
ցեալն Թէոդորոս՝ աշակերտ իւր, եղբօրորդի Կոմի-
տասայ . և գրէ թուղթ վասն հաւատոյ որ է ի տօնա-
նամակին, զոր եւ աստէն կարգեցաք, թէ եւ այդու
օրինակաւ խօսիցիք . եւ աղաչէ անմեղադիր լինել
վասն չերթալոցն . ասէ « դուք ինքնին գիտուն էք, և
ընդ ձեզ ունիք զաշխարհալոյս վարդապետդ զՅով-
հան . և այլ գիտունք և ճարտարք յոլով կան առ ձեզ .
եւ ի մեղնէ (ի մէնջ) յուղարկեցաւ մեր աշակերտդ
Թէոդորոս, այդ բաւականասցի » :

Իսկ Եղբի ոչ առեալ ընդ իւր զՅովհան . այլ հա-
մարձակեալ ի Թէոդորոս՝ գնայ ի Ժողովն առ Հերակլ-
ապա հարցեալ ընդ նա Հերակլեայ եթէ ընդէ՞ր ոչ
միաբանիք ընդ մեզ ի հաւատս . ասէ Եղբ « բարերար-
արքայ՝ եթէ կամիս, հեշտ է այդ, միայն հրաժարի ի
Քաղկեդոնի Ժողովոյն և ի Լևոնի տօմարոյն, և մեք
միաբան եմք » : Ապա առեալ Թագաւորին զնամակն
հաւատոյ Ժողովոյն Քաղկեդոնի՝ դնէ ի վերայ սուրբ
խաչին որ ընդ ինքեան ունէր և ասէ « ահա Տէր կա-
թողիկոս՝ ա՛ռ, ընթերցիր և քննեա՛ եթէ գոյ ի դմա
արատ կամ թիւրութիւն ինչ՝ ցոյց ինձ . և ես զա-
մենայն Հոռոմս ի քոյդ դարձուցանեմ՝ դաւանու-
թիւն, եւ այրեմ զթուղթդ . ապա թէ ոչ՝ հաւանե-
ցէ՛ք եւ դուք մեզ » : Առեալ կաթողիկոսին զթուղթն
տարաւ յիջևանս իւր, եւ քննեցին զաւուրս երիտ, եւ

չկարացին վերահասու լինել ծածուկ եւ անյայտ աղանդոյ նորա . զնացին առ Թադաւորն եւ ասեն « արքայ՝ յաւիտեան կեաց . ոչ գտար ի սմա Թիւր . այլ ամենայնիւ հաւասարեալ է հարցն սրբոց ուղղափառ ղաւանութեան » . ասէ Թադաւորն « հաւա՞ն էք այժմ մեզ » . ասէ կաթողիկոսն « յայսմ մասին հաւան եմք . բայց զայն ոչ ընդունիմք զի ձեր եկեղեցականքն համարձակ են ի պոռնկութիւնս և յայլ պղծութիւնս . և հաղորդին օրինաց անխտիր » . ասէ Թադաւորն « մեր բանս վասն հաւատոյ է և ոչ վասն գործոց քննութեան . դուք Հայբդ ունիք ղանձնական պղծութիւնս ընդ արուս եւ ընդ անասունս եւ այլս յորովս, բարձէ՛ք դուք զայն ի Հայոց, բառնամ և ես զայդ ի Հոռոմոց . զըզանոցն և զմուսին Քաղկեդոնի ժողովն չէ կարգեալ , զոր յիշեքդ այժմ . վասն այն եղին իշխանք զի մի այլանդակ չարիք երևեսցին » :

Եւ կաթողիկոսն յերեսաց Թադաւորին անպատասխանի . եւ խորհի ընդ ասպետն եւ ընդ այլ իշխանսն եթէ զինչ արասցեն . ասէ « ո՛չ ինչ գտանեմք պատճառ » : Խոժոռեալ ասպետին ասէ ցաւամամբ « ոչ ապացի քեզ եթէ տաանց Մաթուսողայի և Յովհաննու մի գար ի ժողովս . ահա՛ քո տգիտութեամբ կորուսեր զմեզ » : Ասէ Եզր « Մաթուսողայ ոչ եկն . և Յովհան ղեկեղեցին եւ զկաթողիկոսարանն ոչ կամեցաւ Թուղւ . և ամենեքեանս ասացին եթէ մինչ Մաթուսա-

ղայի աշակերտող ի հետս է, ոչ է կարիս մեզ այլ ոք, դա բաւական է » : Սկսաւ խօսիլ Թէոդորոս եւ ասէ « Ընդէ՞ր վիճիք և տրտմեալ էք . ոչ ցոյ ի նոսա թիւրութիւն ինչ վասն հաւատոյ . սպլ մի եմք մեք և նոքա, և նոքա բուն արմատք են, և մեք ոստք մի ի նոցանէ բուսեալ և առեալ զհաւատ և զամենայն կարգքրիստոնէութեան . ոչ է պարտ ապստամբել ի նոցանէ և խլիլ յարմատոյն մեր . այլ մեք կրսերագոյնքս հնազանդիմք երիցագոյն հրամանաց նոցին . և լիցի մի հօտ և մի հովիւ » :

Այսու բանիւքս մակարդեալ ի ժամուն զմիտս իշխանին և եպիսկոպոսացն . և զի Եզր ակն ունէր մարմնաւոր փառաց եւ ազահութեան յարքայէն, եւ միտք իւր թուլացեալ էին ի ճշմարտութենէն, միայն ակն ածէր յիշխանացն եւ յեպիսկոպոսացն իւրովի հաւանել : Իսկ մինչ լուան ի Թէոդորոսէ զայն՝ զնային միաբան առ թագաւորն և յանձն առին զԲաղկեղոնին, արարին սլատարագ և հաղորդեցան միմեանց, եւ ետուն ձեռնարկ միաբանութեան արքայի : Խնդրեցին և զԲաղկեղոնին զոր ետ թագաւորն ոսկեգիր մագաղաթաւ պարգև Եզրի զերրորդ մասն գիւղաքաղաքին Կողբայ եւ զազն բովանդակ : Ո՛վ անմիտ եւ չար վաճառին : Եւ այնպէս մեծամեծ փառօք եւ երևելի պարգևօք հրաժարեալք յարքայէն՝ դարձան ի Դավին կապուտք, կողոպուտք ի ճշմարիտ հաւատոյն :

Եւ անդ կամեցան ժողովով հաստատել զնոր օրէնսն զոր առին. որում ոչ հաւանեալ Յովհանու Մայրապետեայոյ՝ անարգեալ և հալածեալ եղև յԵզրայ. որ եւ ասէր » յիրաւի կոչեցար Եզր զի եզր և վախճան եղեր հաւատոյ ուղղափառութեան » : Եկն եւ Մաթուսաղայ ի Սիւնեայ . եւ յոյժ տրտմեցաւ ընդ եղեալ չարիսն . բայց ի ժամոն ափիբերան եղև զի յիւր աշակերտէն էր բուսեալ չարն :

Իսկ ժողովոյն եւ Եզրի բազում ողորանօք պարտեալ զմիտս նորա՝ ածին ի հաւանութիւն ձեռնադրիլ եպիսկոպոս Սիւնեայ, եւ արարին իսկ . եւ մեծաւ պատուով արձակեցին յաթոռն իւր և ի վիճակ : Ուր և եկեալ նորա՝ ամենայն ջանիւ զգուշացոյց զվիճակն իւր ոչ խմորիլ յաղանդն Քաղկեդոնի . այլ զաւանդեալն ի սուրբ հարցն զուղղափառ հաւատսն պինդ ունել զոր ունէին ի սրբոյն Գրիգորէ մինչև ցայն . որք և մնացին շնորհօք սուրբ Հոգւոյն : Զի Հայք կացին ի նոյն յաղանդն յաւուրս 6 կաթողիկոսաց ամս 85, մինչ ի բազմերջանիկ և գովելի զաւակն զարդու սուրբ եկեղեցւոյ Յովհան օձնեցին . և ի ձեռն նորա սրբեալ և նորոգեալ եղեն Հայք յայնմ աղանդոյ : Իսկ երանելին Մաթուսաղայ կացեալ ի մետրապօլտութեան Սիւնեայ ամս 18՝ վճարի յաստեացս . բաղում եւ մեծամեծ վաստակօք առաքինութեան զնայ առ կոչնատէրն առնուլ զիւրն

ըստ արժանւոյն վաստակոցն զայն՝ զոր ակն ոչ ետես
եւ ունին ոչ լուաւ եւ ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ :

ԻԹ. — Թուրք Մարտապոյի՝ Սիւնեաց եպիսկո-
պոսի, զոր գրեաց հրամանաւ Տեառն Եզրի՝ Հայոց
կաթողիկոսի. և այլ եպիսկոպոսաց Հայոց, առ քաղա-
ւորն Հերակի վասն հաւատոյ :

Ամենաբարեպաշտ եւ բարեյաղթող Քրիստոսիւ
պայծառացեալ եւ մեծամեծ բարեգործութեամբ ի
պարծանս Քրիստոնէից եկեալ յԱստուծոյ թագա-
ւոր Հոռոմոց Հերակէս . Եզրաս նուաստ՝ կաթողի-
կոս Հայոց, Յովնաննէս՝ Մարդպետական եպիսկո-
պոս, Մաթուսաղայ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, եւ
յամենեցունց ի նուաստից ի ծառայական աշխարհէս
ձերմէ Հայոց եպիսկոպոսաց Տէրամբ խնդալ : Գիր
հաւատոյ խոստովանութեան զոր մեծանձնութեան
ձերոյ արարեալ առ նուաստութիւնս մեր՝ տեսա-
նելով մեր քննութեամբ գտաք ըստ ամենայն հարցն
ճշմարիտ և ուղիղ խոստովանութեամբ առ սուրբ
միասնական Երրորդութիւնն բարեպաշտեալ, զոր
ընկալաք և ընդունիմք : Բայց զժողովն Քաղկեդոնի
խոստովանեալ էր եւ կարգեալ ընդ երիս ժողովնն՝
ընդ Նիկիոյ 318իցն որ յաղագս Արիոսի որ զՈր-

դին Աստուծոյ արարած ասէր և ոչ արարչակից . եւ (ընդ) 150իցն որ ի Կոստանդնուպօլիս, որ վասն Մակեդոնի որ զՀոգին սուրբ ի սպասաւորութեան կարգի ասէր հրեշտակ կամ առաքեալ . եւ (ընդ) երկերիւրոցն որ յԵփեսոս, ուր ըզ ի Կուսէ ծննդեանն հայհոյութիւն Նեստորին նշովեցին . եւ զկնի նոցա զՔաղկեդոնին :

Եւ պատճառ ժողովոյս Եւտիբէս եղեալ, որ խոստովանեալ զԲանին Աստուծոյ զծնունդն ի Կուսէն . բայց յետ միանալոյ Աստուածութեանն ընդ իւրում մարմնոյն ուրանայր զմարդկութիւնն, որ երկուս բնութիւնս բաժանեալ ի ներքս ածէ եւ սորօք վարի սյսպէս ասելով « ոչ բառնալով զբնութեանցն ղանա ղանութիւնս . այլ ամբողջ սկսեալով առանձնաւորապէս երկաքանչիւրոց բնութեան », զոր ոչ ընդունին Աստուածաշունչ գիրք և ոչ վարդապետք հոգևորք եւ նշանաւորք որ եղեալ են յիւրաքանչիւր ժամանակս աստուածարեալք եւ աստուածախօսք վկայեալք յեկեղեցեաց Աստուծոյ որ ընդ տիեզերս, քանզի զերկուս բնութիւնս ի մէջ բերելով համարէին լուծանել զԵւտիբէսի հայհոյութիւնն : Պարտ էր նոցա զերանեկեացն հարանց ի կիր առնուլ զամենապայծառ և զհրաշափառագոյն յաղագս մարմնաւորութեանն Տեառն զասացուածս՝ զԱթանասի Աղեքսանդրացւոյ, զԲարսղի Կեսարացւոյ, զԳրիգորի Նազիան

զացւոյ, զԳրիգորի Նիկեսարացւոյ սբան չեւազործի, զԳրիգորի Նիսացւոյ՝ եղբօր Բարսղի, զՊրոկղի և զայլոցն նախեղեալ վարդապետացն. քանզի Աստուած կատարեալ և մարդ կատարեալ յերկուց բնութեանց մի Աստուած խոստովանեցան. որք բաւական են վեր ի վայր տապալել զԵւտիքէսի հայհոյութիւնն : Իսկ եթէ բաժանեալ ի միմեանց երկու բնութեամբ վարեցան՝ ընդ դէմ ուրեմն նախասացելոց վարդապետացն են. զի այլ ոմն զՔրիստոս Յիսուս ասելով և այլ ոմն՝ զԲանն Աստուած և զործ՝ առանձին իւրաքանչիւր, եւ յերկուց յորդուց հայհոյութիւնս անկան, որ ո՛չ Երրորդութիւն. այլ մանաւանդ չորրորդութիւն, որք են վատասկառ և ըստ չարահաւատ, հրէամիտ Նեստորի. քանզի եւ յառաջնորդան Քաղկեդոնի ժողովոյն լինել ասեն զԹէոդորէտոս եւ զԻբաս (33) զգուգախտացողն Նեստորի :

Եւ զի այս այսպէս է, թէ կամիցիք ընել՝ յայտնի է ճշմարտութեամբ : Քանզի Յորենաղ անուն Երուսաղէմի եպիսկոպոս ի Քաղկեդոնի ժողովումն էր. և եկեալ անտի զԵրուսաղէմացւոց ընթերցուածն (կարգեաց), զոր մեր (պահեալ է) մինչև ցայժմ. որք զՔաղկեդոնի ժողովն խոտեն, հերձուածողս կոչեն զնոսա. և այսպէս բամբասեն եթէ Աստուած խաչեալ ասեն և անմահ խաչեալ ասեն : Եւ ինքեանք այսպէս գրեն

առ մեղ եթէ՝ Յիսուս է որ չարչարեցաւ, Քրիստոս
ասէն, խաչեցաւ. և գիրք նոցա կան առ մեղ. եւ ոչ
կարեն յուրաստ լինիլ. յորմէ բաղումք եւ յայս կողմ
մանս թիւրեցան. եւ ոչ կամին Աստուած խաչե-
ցեալ եւ անմահ խաչեցեալ (ասել). զի չարչարե-
ցաւ անչարչարելին չարչարելեաւն. եւ մեռաւ ան-
մահն մահկանացուան, այսինքն է անչարչար Բանն
Աստուած մեռաւ իւրով մարմնովն. վասն այնորիկ
համարձակիմք ասել Աստուած խաչեցեալ, որպէս
տէրունականն ունի բան եթէ « այնպէս սիրեաց
Աստուած զաշխարհ՝ մինչև զՈրդին իւր միածին
եւ. « եւ առաքեալն Պօղոս ասէ » եթէ էր ծանու-
ցեալ՝ ոչ արդեօք զՏէրն փառաց ի խաչ հանէին ».
զոր Յովհան՝ Աստուանդնուպօլսի եպիսկոպոս, մեկնէ
թէ « զՏէրն փառաց մարդ սոսկ ասել և ո՛չ դէք
յանդգնին » : Որոյ համաձայն և ճշմարիտ հարքն բար-
բառին՝ Յովհան, որ Երուսաղէմի քաղաքին կացեալ
եպիսկոպոս, թէ » Աստուած ի կուսէ ծնեցեալ, և
Աստուած խաչեալ » : Եւ Գրիգոր Նազիանզացին
թէ « Աստուած խաչեցաւ. և երկիր շարժեցաւ ». և
դարձեալ յայլում վայրի թէ » որ զԼոյսն Աստուա-
ծածին ոչ խոստովանեսցի, հեռի է յԱստուածու-
թենէն. եթէ ոք Խաչելոյն երկիր ոչ պագանէ, ընդ
աստուածասպանն կարգեսցի » . քանզի որ ոչ ասէ
Աստուած խաչեալ՝ ոչ խոստովանի և զԱստուած

ի Կուսէ ծնեալ, և ոչ զԿոյսն՝ Աստուածածին որպէս
և Նեստոր. քանզի ոչ այլ ոմն Յիսուս Քրիստոս, եւ
այլ ոմն՝ Աստուած Բանն. այլ նոյն և մի Աստուած
ծնեցեալ ի Կուսէն, նոյն անչարչարելի իւրով աստ-
ուածութեամբ, նոյն անմահ եւ նոյն մեռեալ իւրով
մարմնովն, որպէս Աթանաս՝ Աղեքսանդրու եպիսկո-
պոսն ասէ » յաղագս որոյ մոլորին և որք ասեն, եթէ
այլ ոմն է որ չարչարեցաւ, և այլ ոմն է որ ոչ չար-
չարեցաւ. բայց ոչ այլ ոք էր քան զԲանն որ չար-
չարեցաւ եւ զմահ ընկալաւ. բայց նոյն ինքն անչար-
չարելի և անմարմին Բանն լինելով մարմին մարդ-
կային՝ համարելով զամենայնն ելից » : Եւ Գրիգոր
Նէոկեսարացի սքանչելագործն » որ ոք, ասէ, այլ
ոք ախտակրեալն է, եւ ոչ խոստովանեսցի զնոյն
(ան) ախտակիր Աստուածն Բան մարմնովն ախտա-
կրեալ, որպէս և գրեալ է, նզովեսցի » :

Արդ՝ եթէ ըստ նոցա բանիցն այլ ոմն Քրիստոս
Յիսուսն է, և այլ ոմն՝ Բանն Աստուած. և ոմն ի
նոցանէ զախտ եւ զչարչարանս կրէ՝ ծնեալ ի Կու-
սէն, եւ ոմն ի նոցանէ սլսյծառանայր նշանօք և ար-
ուեստիւք, որ է Բանն Աստուած, հեռացուցանելով
զնա ի տնօրէնութեան խորհրդոյն, որպէս կայ ի
տօմարին Լևոնի, զոր ժողովն Քաղկեդոնի ուղղա-
փառ կոչէ, և որպէս ի վերայ խարխալեալ և չար-
ժուն հիման զիւրն շինէ շինուած : Եթէ այդպէս է՝

ո՞րպէս աղքատացաւ մեծատունն վասն մեր, աստե-
ցեն մեզ՝ որ բաժանեն զմարդն յԱստուծոյ Բանէն,
և զմիացեալն որոշեն որոշութեամբ բնութեանցն. որ
երկուս ոմանա ասեն զԲրիստոս, եւ զմին իմացու-
թեամբ միայն, և առատաբանութիւն բերեն : Քան-
զի վասն ձեր աղքատացաւ մեծատունն, ասէ առա-
քեալն, զի դուք նորա աղքատութեամբն մեծասլիք-
այսինքն անմարմին Բանն Աստուած ի Հօրէ, յառաջ-
բան զյառիտեանս, ծնեալ՝ էակից և բնակից Հօր և
սուրբ Հոգւոյն, ի վերջին ժամանակս էջ և մարմնա-
ցաւ ի սուրբ Կուէն Մարիամայ, ըստ աւետարան-
չին Յովհաննու թէ . Բանն մարմին եղև, եւ բնա-
կեաց ի մեղ մարդ եղեալ ճշմարտապէս, ամենայնիւ
ըստ նմանութեան մեր առանց մեղաց . ի խանձա-
րուրս պատէալ եղաւ ի մսուր որ ի վերայ քերով-
բէից շրջէր, ի գիրկս մօր գգուեցաւ, կաթն արբուցաւ՝
զարգացաւ հասակաւ, ճանապարհորդեցաւ ընդ ամե-
նայն կիրս կենցաղոյս, մատնեցաւ Հրէից, չարչարե-
ցաւ եւ խաչեցաւ, թաղեցաւ եւ յարեաւ անապա-
կանաբար զի ոչ թողաւ ոգի նորա ի դժոխս, եւ ոչ
մարմինն նորա ետես զապականութիւն, որպէս սուա-
քեալն Պետրոս ասէ . զոր եւ Աթանաս Աղեքսանդ-
րացի ի հաւատոյ բանին ասէ « եւ ա՛ռ մարմին յա-
պականուցուացս զի զգեցուցէ զանապականու-
թիւն . էսու մարմին ի մահկանացուացս որպէս զի

մահկանացուս այս զղեցցի զանմահութիւն, որպէս
և այժմ ի ձեռն մահուան եւ յարութեան իւրոյ
շնորհեաց մեզ զկեանս և զանապականութիւն » :

Արդ՝ եթէ ըստ նոցա բանիցն եղանի, ոչ թա-
վեաց զինքն Էնն Աստուած, ոչ ղկերպարանս ծա-
ռայի էառ. և ոչ կերպարանօք գտաւ իրրւ մարդ.
եւ զիւրդ զտնօրէնութեանն խորհուրդ բովանդակ
կատարեացէ : Քանզի ո՛չ աստուածային բնութիւնն
առանձինն եղեալ ի կնոջէ եւ մտեալ ընդ օրինօք.
և աղբատաղեալ ի մեծութենէ, և օծումն ընկալեալ,
որպէս եւ ո՛չ մարդկային բնութիւնս յատուկ որդի
Բարձրելոյն գոլ, եւ աթոռ ունել յաւիտենական.
այլ ըստանձառ միաւորութեան երկուց բնութեանցն.
քանզի յետ երկուց զմին խոստովանին ճշմարիտ
քրիստոնեայք, որպէս Պրովղոս ասէ « թէ յորում
աստուածապէս դրոշմեալ ի միաւորութեանն պատ-
մուճան » . և Բասիլիոս առ Ապողինար, յորժամ ընդ-
դիմադրէր Ապողինար զվիճումնն թէ » երկու կա-
տարեալք՝ Աստուած եւ մարդ մի կատարեալք ոչ
լինին » . նա պատասխանի տայ » առ մարդկան ար-
դեօք անկարելի. բայց Աստուծոյ՝ կարելի (ի լու-
ծումն Բարսղի), որպէս կուսի ծնանեւն. որպէս ի
վերայ ծովուն գնալն. որպէս դրօքն վաղեւովք մար-
մին թանձրամած մտանեւն ի մարմնոյ և յոսկերաց
հաստատեալ. զորօրինակ այն կարելիք Աստուծոյ,

նոյնպէս եւ այս » . և այսպէս Գիրք վկայեն զստու-
ռածատկայելուչսն եւ զմարդկայինսն նմին Տեառն
մերոյ Աստուծոյ, զոր եղն ժառանգ ամենայնի
Հայրն վասն կամաւորութեանն, եւ անդրանիկ ի
ներքս ած յաշխարհս ի բազում եղբարս : Նա վկայի
զյաւիտեանս արարող, որ է բացաւիայլումն փառաց
եւ նկարագիր էութեան նորա . և նոյն ի կերպա-
րանս ծառայի երևեալ, ի նմանութիւն մարդկան
եղեալ . եւ ոչ ինչ յափշտակութիւն համարեցաւ
զինեղն հաւասար Աստուծոյ Յիսուս Քրիստոս՝ ի
վերջինսն ի Կուսէն ծնեալ, և ի սկզբանն հաստիչ
աշխարհի ընդ Հօր, որպէս ասէ Պօղոս « այլ մի է
Աստուած Հայր յորմէ ամենայն . և մեք ի նա, և մի՛
տէր Յիսուս Քրիստոս որով ամենայն . և մեք նովաւ » :

Նա զտնօրինականսն համբերելով քաղցնոյր . եւ
նայն կերակրէր զբաղմահազար ժողովուրդսն . նա
ծարաւեալ, և նոյն ինքն՝ արբուցանող ծարաւեաց .
նոյն զմարդկայինսն բարբառելով . նոյն՝ զաստուածա-
վայելուչսն ասող առ աշակերտսն « Հայր իմ մեծ
է բան զիս » : Եւ նոյն ոչ ինչ յափշտակութիւն հա-
մարեցաւ դոլ հաւասար Աստուծոյ : Նա ի ժամ
խաչին աղաչող զԱստուած Հայր թէ « հնար իցէ,
անցցէ՛ զինեւ բաժակս » . նոյն ինքն կամաւորու-
թեամբ եկեալ ի ժամն յսոյն ասէ « Ես անձամբ իմով
դնեմ զանձն իմ, և իշխանութիւն ունիմ միւսան-
Հատ. Ա. :

դամ առնուլ զնա » . առաջի Պիղատոսի դատեցեալ .
և ի հրեշտակաց սպասաւորեալ . բեւեռեալ ի փայտի .
եւ ընդ աջմէ Հօր յերկինս (բազմեալ) . Թաղեալ ի
գերեզմանի , եւ աւերեալ զդժոխս . յարուցեալ ի
մեռելոց , ի վեր երթեալ յերկինս . ուր էր զառաջինն ,
ըստ նորուն Տեառն բարբառոյն . զորմէ եւ Պօղոս
ասէ » որ էջննոյն է , և որ ելն ի վերոյ քան զամենայն ,
եւ զայ դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս » :

Սա՛ Աստուած ամենայնի , Թագաւոր յաւիտեանա-
կան , երկրպագեալ ընդ Հօր և Հոգւոյն սրբոյ յաւի-
տեանս : Ասանորոյ և նախեղեալ ճշմարիտ վարդապե-
տացն Դիոնիսիոսի և Պիղատոսի (34) և Յուլիոսի՝
Հռոմայ եպիսկոպոսաց , և Դիոնիսիոսի և Պետրոսի
վկայի և Թէոփիլեայ . և յետնոցա՛ Աթանասի և Կիւր-
ղի եւ Գրիգորեանց և այլոց բազմաց յերկոյց բնու-
թեանց մի Աստուած խոստովանեալ է : Բայց զի ի
Քաղկեդոնի ժողովին պատճառանօք բաժանմամբ
զերկուս բնութիւնս ասացին այսպէս » ապրեցելոյ եւ-
կաքանչիւրոյ բնութեանն իւրոյ յատկութիւն (35) » :
Ոչ ընկալան զնա ոմանք ի ձերոց ճարտարացգ առաջ-
նորդք Աղեքսանդրացւոց , այլ և յայտարարութեամբ
ընդդիմադրութիւնս բաղումս արարին : Եւ Հայոց
արհեստաւորաց որ յԱղեքսանդրիա և յայլ քաղաքս
բաղում ժամանակօք ի հրահանգս կացին , ոչ է ըն-
կալեալ զնոսա և ոչ հաղորդութեամբ միաւորեցան

ընդ ձերում աշխարհիդ : Իսկ այժմ աւելագոյնք
այսպէս ասեն թէ՝ անխտիր հաղորդութիւն առնուն,
որ է անհնարին չար . զի Տէրն ասէ » ես եմ հացն
իջեալ ի յերկնից . և ես եմ հացն կենաց . եւ մարմին
իմ ճշմարիտ կերակուր է եւ արիւն իմ ճշմարիտ
ըմպելի է . եւ որ ուտէ զմարմին իմ և ըմպէ զարիւն
իմ, նա յիս բնակեսցի և ես՝ ի նմա, և որ ուտէ զհացս
զայս՝ կեցցէ յաւիտեան » : Եւ Պօղոս բաղում երկիւ-
ղիւ զգուշացուցանէ » քննեսցէ՛, ասէ, մարդ զանձն
իւր և ապա ի հացէ անտի կերիցէ և ի բաժակէն
արբցէ . զի որ ուտէ և ըմպէ անարժանութեամբ՝ ի դա-
տաստան անձին իւրում ուտէ և ըմպէ . զի ոչ խտրէ
զմարմին Տէառն » :

Եւ ևս սոսկալի՝ եթէ անարժանութեամբ հաղոր-
դեալքն պարտական եղիցին մարմնոյ Տէառն, զոր
ստուգեաց հաւաստապէս կանոնն ընդհանրական,
չափ ժամանակաց սահմանելով առանձինն իւրա-
քանչիւր յանցանաց, յորս պնդագոյն ասլաշխարու-
թեամբ սրբեալք ի մեղաց՝ արժանաւորին հաղորդու-
թեանն : Իսկ այժմ ընկեցեալ երևին ի բաց զտէ-
րունական հրամանն, և զկանոնս ուղղագոյն անխոյթ
ապարեալ ստէպ ստէպ մեղանշելով, եւ լուացմամբ
մարմնոյ վաղվաղակի անարժանք ի հաղորդութիւն
գան . զորս Տէրն խոտէ յաւետարանի անդ ասելով
ցՊարիսեցիսն » զարտաքին զբաժակին և ղսկաւառա-

կին լուսնայք, և ներքինն ձեր լի է պղծութեամբ » :
 Եւ Պօղոս ստէպ ստէպ զմկրտութիւնն Հրէից մար-
 մնոյ արդարութիւն կոչէ, որ յառաջ Բան զժամանակն
 ուղղութեանցն էին : Զտկարագոյն միտս կատարեն
 պաշտօնեայքն . եւ այլ հայհոյութեան ևս բանիւք
 եթէ մարմին և արիւն Տեառն ի քառութիւն մեղաց
 է. գեղեցիկ է թէ այդպէս է, և ոչ անարժանութիւն
 իսկ . և սուտ գտանիցի առաքեալն և կանոնք համա-
 ձայն որ սոսն անարժան գոլ զմեղուցեալն և ոչ
 ապաշխարեալն . և համարձակ ևս վայելել ի ճա-
 շակմանէ մարմնոյ և արեան Տեառն և ի սեղանոյ
 դիւայ : Այլ մի՞ ոք խարեսցի զի մարմին և արիւն
 Տեառն արդարեւ ստոյգ ի քառութիւն մեղաց է. այլ
 ապաշխարեւոցն եւ հեռացեւոցն ի մեղաց . այլ ոչ
 միշտ թաթաւելոցն ի մեղս, զի սպառնայ այնպիսեացն
 Տէրն առնլով վրէժ անհնարին տանջանօք ի դա-
 տաստանին մեծի աւուրն : Եւ ոչ պարծիմք զմեզ
 սուրբս լինել, այլ սակայն ո՛չ անխտիր ի հաղորդու-
 թիւն (դիմեմք) . այլ ահայեալք՝ բազում երկիւզիւ
 մեկուսանամք : Այլ վերտիքէս ընդ նմանիս նորա՝
 առաջին և վերջին հերձուածողս, նշովեալ եմք և նշո-
 վեմք . բայց զժողովն որ զբաժանեալ բնութիւնսն
 պահէ, եւ ոչ տայ ասել Աստուած խաչեցեալ, որ-
 պէս և այլք բազումք ի Հռոմոց, յորոց ոմանք եւ ի
 մերմէ կողմանէս թիւրեցան, ոչ կարեմք ընդունիլ,

եւ ոչ ընդ այնոսիկ՝ որ փոքրկացուցանեն զմարմին
եւ զարին Տեառն՝ հաղորդել. զի ոչ ունիմք այդ-
պիսի սովորութիւն :

**Լ. — Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց, որք յաշորդե-
ցին զկնի Տեսուն Մարտապայի քերթողի :**

Յետ երանելի առն Տեառն Մաթուսաղայի մնաց
աթոռն անիշխան ամս 8 վասն հանապազ հինից եւ
խռովութեանց, երբեմն ի Պարսից, երբեմն՝ ի Յու-
նաց, երբեմն ի Հոնաց : Ապա ընտրեն այր մի փա-
ռաւոր, յոյժ լաւ եւ պիտանի ի գործ եկեղեցւոյ . եւ
կացուցանեն զնա եպիսկոպոս Սիւնեաց. որոյ անունն
Աբրահամ կոչիւր : Սա կեցեալ յաթոռն ամս 30՝
վախճանի : Ապա յաջորդէ ի տեղին Տէր Յովսէփ
հռնդոյն նմին՝ այր բարի եւ լաւ, ամս 19. ապա Տէր
Յովհան՝ ամս 22 . ապա Տէր Մովսէս՝ ամս 7 :

Սա սնուցանէր ամենայն զգուշութեամբ զսուրբն
Ստեփաննոս իմաստասէր եւ մարտիրոս. ապա Անա-
նիա՝ ամս 7 . ապա Յովհան՝ 9 : Ապա բաղձալին
բնաւից, արեգակն ջահաւորեալ ի տանա Թորգո-
մեան, երանելի եւ մեծ նահատակն, պարծանաց
զաւակն եւ անդրանիկ որդին սուրբ եւ երկնահանգէտ
Հատ. Ա :

10.

աթոռայս Սիւնեաց՝ Ստեփաննոս, ոչ ինչ ընդհատ քան զառաջինն, որ հանդիսադիրն է ամենայն մարտիրոսաց . զորոյ ղհանդէս բանից եւ ղերջանիկ բարեբաստութեանցն զհանգամանս ո՛չ է զանցառնլի . այլ կարգել համառօտիւ յայսմ մատենի :

ԼԱ. — Վասն Տեսուն Ստեփաննոսի Սիւնեաց վարք և վախճան . և որ ինչ պատմի գնմանէ :

Տարփումն բաղձանաց գործարանի սրտիս ձգտեցուցանէ զմիտս իմ՝ զհոմերականն առնուլ հագներ, դուժիւն յիմումս առասանութեան՝ ստեղծուլ տաղս քաջողորակս և հիւսել դրուատս հրաշալուրս առ ի սխրացուցանել զներքողումն բաղձալոյս բնաւից յականճս մտադիւր լսողաց, զանհամեմատն յէիցս՝ իմաստնոյն եւ սերոքէասարաս առն Աստուծոյ ասեմ՝ զՍտեփաննոսի իմաստասիրի և անյաղթ հռետորի՝ Սիւնեացս մետրապօլի, զորոյ զերկնահանգէտ քաղաքաւարութիւն եւ զցանկալի կատարած կենացն եւ զսարսափելի գործ պատուհասին որ յետ վախճանին այսպէս ուսաք . եւ ձեզ կարճ ի կարճոյ շարագրեցաք :

Ստեփաննոս՝ սիւնն երկնի եւ խարիսխն հաւա-

տայ, վէճն անդրդուելի եւ ախոյեանն անվախ սուրբ եկեղեցւոյ, մարտն երկնային և հրեշտակն երկրային, հանապազ մեռեալն եւ միշտ կենդանին, հիացուցիչն հրեղինաց եւ զարմացուցիչն քերորէից . զորոյ զգովութեանցն հոյս ո՛չ է պարտ իմոյ տհաս եւ թեւրավարժ մտացս աղաւաղել բանիւք : Այլ միայն զգրուցացն բուռն հարկանել : Էր սա որդի աւագ եւրիցու մեծ մայրաքաղաքին Հայոց Գալայ . և անանէր եւ զարգանայր ուսմամբ ի տան կաթողիկոսարանին Հայոց : Եւ յետ ընդ հասակին ոչ կամէր թաքչել ջահն ընդ գրուանաւ մարմնոյն . այլ հրաժարէր ի բազմամբոյս քաղաքէն . և գնայր ի համալսատենչ եւ մեծաաքանչ հանդիսարանն , ի հրեշտակերամ կրօնաստանն սուրբ և յաստուածաբնակ առաքինարանն Մաքենոցաց, առաստուածազգեաց եւ սերոբէատիպ հարանց հայրն Սաղօմ, որ էր էգոնոմոս մեծի ուխտին . որ պայծառանայր յայնմ ժամանակի մեծամեծ ճգաւրք եւ անտանելի խստամբեր վարուք : Որ եւ յօրինեաց զպայծառացուցիչն տօնից տէրօնականաց եւ զյիշատակս մարտիրոսաց զՏօնականն ի 150 թուին Հայոց : Եւ անդ տուեալ զանձն ի մեծամեծ տքնութիւնս եւ յանըմբերելի վարս մշտաջան առաքինութեանց : Եւ յետ ամաց ինչ, մինչ լցաւ հասակ ներքին մարդոյն գործականաւն . ապա ոչ համարեցաւ պատշաճ ընդ խաւարաւ

անգիտութեան կալ մնալ. այլ եւ ի գիտութիւն եւ ի կրթութիւն աստուածային իմաստիցն ջանայր հասանել. զի ոչ է անկ միակողմանի լծով ձգել զակօս երկրագործութեան. այլ զերկուսն լծել՝ զտեսականն ասեմ եւ զգործականն, զի ամենայն պատշաճաւոր լիցի : Սակա որոյ ելեալ ի մենարանէ անտի՝ փովայ, ճեպի յաղբիւրն իմաստից՝ ի վարդապետարանն Սիւնեաց, որ գլուխ էր ամենայն գիտնոց Հայոց, եւ պայծառացեալ դպրոցքն որ ի նմա. քանզի որպէս Աթենացիքն ի մէջ Հոռոմոց եւ Յունաց ճոխացեալ էին եւ մայր իմաստից կոչեցեալ յիսպանիացոց աշխարհին լատին եւ հելլէն դպրութեամբ. այսպէս և սոքա ի տանս Թորգոմայ յաշխարհիս Հայոց :

Որ եւ գնացեալ սորա առ երանելի եպիսկոպոսն Սիւնեաց Մովսէս՝ աշակերտի նմա. եւ ըստ առատ շնորհին որ ունէր, փոյթ ընդ փոյթ հմտացաւ աստուածային իմաստից. և փարթամ՝ ճոխութեամբ զարգացաւ եւ հասաւ ի գագաթ տեսական շնորհին՝ լցեալ անհամեմատ հանճարով : Եւ առեալ հրաման յեպիսկոպոսէն նստաւ յամբիոնն ընդունական. եւ մեկնէր զաստուածային գիրս աշակերտելոցն ի վարժարանին : Ապա հասեալ վախճան երանելոյն Մովսիսի՝ յանձնէ նմա գհոգաբարձութիւն ակոյն : Իսկ յետ նորա եկեալ Ստեփաննոսի ի Դվին

առ կաթողիկոսն. եւ տայ ձեռնադրել յեպիսկոպոս-
տութիւն Սիւնեաց զԱնանիա . եւ ինքն դադարէ
անդէն ի կաթողիկոսարանին . եւ ոչ դադարէր եր-
բէք ի մեկնելոյ զգրեանսն հին և նոր Ետակարանաց :
Ապա եղև նմա հախճառել վասն հաւատոյ ընդ
երկարնակ իշխանի միոյ, որ էր ասպետ Հայոց՝
Սմբատ Բագրատունի . և զի ոչ էր հմուտ արտաքին
փիլիսոփայական արհեստին, ոչ հաւանեցաւ իշխանն
բանից նորա . այլ անարգեաց զՍտեփաննոս տգէտ
կոչելով եւ կամէր հպածել : Ելեալ ապա նորա
գաղտ ի քաղաքէն եւ փոխեալ զձեն՝ գնաց փախըս-
տեայ ի Թաղաւորական քաղաքն Կօստանդնուպո-
լիս . եւ բնակեցաւ յանապատի (առ) ուղղափառ
միայնակեցի մի որ էր հմուտ արտաքին խմատից :
Եւ ուեալ անդ զգիր և զլեզու հելլէն և լատին ազ-
գին՝ վարժէր զցայգ և զցերեկ ի գիրս եւ յարհեստս
նոցա ըստ փիլիսոփայական ոճոյն : Լուեալ զայն
ասպետին Սմբատայ՝ ազդ առնէ կայսերն Լեւոնի
եթէ չարափառ ունի՝ անարգիչ Թաղաւորութեան
քոյ եւ հայհոյիչ սուրբ հաւատոյդ, հալածեալ ի մէնջ
բնակի այդր առ այս անուն միայնաւորի. որոյ անունն՝
Ստեփաննոս :

Լուեալ կայսերն ցասեաւ յոյժ . և հրամայեաց ա-
ծել ի դուռն . զոր և արարին : Իսկ նորա խրատեալ
ի միայնակեցէն ասել զինքենէ անազգի եւ օտար եւ

մուրոյ պատճառաւ եկեալ ծաստ . վասն որոյ ի հար-
ցանել կայսերն պատասխանէ զնոյն . յորմէ շիջաւ
ցատումն . եւ հրամայեաց թողուլ : Ապա նորա հա-
մարձակ բնակեալ ի քաղաքին՝ երթայր ի սուրբն
Ստիփա . եւ խնդրէր յարկեղէ գրոցն զպիտանին եւ
ընթեռնոյր յարածամ : Գնացեալ եւ յԱթէնա . եւ
անդ վարժեցաւ ամենայն իմաստիւք . եւ դարձաւ ի
նոյն քաղաք : Եւ ծանօթացեալ մեծ հիւպատոսի մի
Դաւիթ անուն եւ թագաւորական սեզանոյն կենա-
ռի . եւ ձեռնտուութեամբ նորին թարգմանէ զգե-
ղեցիկ գիրսն սրբոյն Դիոնիսիոսի . և դնէ ինքն դրժ-
ուարագոյն և խրթին բանիցն լուծումն բան առ բան .
թարգմանէ և զգիրսն քաղցրաբան Գրիգորի Նիսա-
ցոյ զբնութեան եւ զկազմութեան . ծանօթանայ եւ
պատրիարքին Գերմանոսի . և ի տէրունական տօնսն
ընթանայր յեկեղեցին և կանգնէր ի ժամ պատարա-
գին . որ եւ յաւուր միում հարկեցաւ հաղորդիլ օրի-
նացն եւ ոչ ա՛ռ յանձն պատճառելով թէ առանց
իմոյ պատրիարքին հրամանի ոչ իշխեմ : Ընդ որ
դժուարացեալ մտօք պատրիարքին՝ բազում հարց և
փորձ առնէր ընդ նմա վասն հաւատոյ :

Եւ տեսեալ զանպարտելի իմաստութիւնն՝ հիանայր
և գրէր թուղթ ի Հայս վասն հաւատոյ, որոյ սկիզբն է
« Քրիստոս է խաղաղութիւն մեր » . և տայր յՍտե-
փաննոս կնքեալ իւրով մատանեաւ տանել ի Հայս :

Իսկ համբաւ իմաստիցն նորա հասաւ յականճա կայսերն . եւ կոչեալ հարցանէր վնա վասն հաւատոյ . եւ նորա համարձակեալ ասէ « ո՞վ բարերար արքայ՝ հրամայեա՛ զի բացցին արկեղք գրոցն զի ես գտա՛ նիցեմ՝ անդ գիրս որ ցուցանեն զորպիսութիւն հաւատոյ ուղղափառ » . եւ առ ժամայն հրամայեցաւ բանալ : Եւ նա դտեալ անդ մատեան մի ոսկէտուփ սուրբ հարցն վասն ուղղափառ հաւատոյ գրեալ , եւ մատոյց առաջի Թագաւորին . որում յոյժ հաւանեալ խրախացաւ և ասէ « դուք Հայք զա՞յս ունիք հաւատ » ասէ այո՛ : Ասէ կայսր « Ե՛րթ ի Հռոմ . եւ տե՛ս անդ յարկեղս մեծի եկեղեցւոյն եթէ գտանես այլ ևս երիս գիրս որպէս զայդ . ապա ղամենայն աշխարհ յայդ կրօնս դարձուցից » : Եւ նորա յոյժ խրախացեալ ընդ իրսն աստուածային իմն տեսչութիւն համարելով , գնայ ի Հռոմ . և գտանէ անդ այլ ևս երիս մատեանս համարանս եւ միախորհուրդս նման առաջնոյն . որք էին սրապարտանց Ալեքի և Գանձուց , և միւսն՝ Աթա՛նասի Աղեքսանդրացւոյ , և միւսն՝ սրբոյն Եպիփանու ասացեալ : Առեալ զգանձն աստուածային՝ ծանեալ հոգւովն զի ոչ լինէր խորհուրդ Թագաւորին . ոչ դառնայր անդրէն . այլ նաւեալ ի Հռոմայ՝ անցանէ ընդ անհուն ասպարէզս լայնածիր գոգոյ աշխարհամած ծովուն ովկիանոսական . և հասանէ ի Ղալին . տեսանէ ապա ղաշխարհս աւերեալ և ասպականեալ ի Տաճկաց ,

եւ բարձեալ զամենայն իշխանսն Հայոց զոր այրեալ էին ի Նախճաւանի ոգիք իբրեւ ութ հարիւր . և մնացեալ միայն սինլիքորքն : Եւ էր կաթողիկոս Հայոց երանելին Յովհան օճնեցին սրբեալ զաշխարհս յաշանդոյն Եզրայ . եւ ինքն վախճանեալ . եւ Դաւիթ նստեալ ի տեղին, այն որ յԱրամառնս եղ զաթոռն կաթողիկոսութեան :

Մատոյց առաջի նորա զգրեանսն եւ զթուղթն Պերմանտի . ընդ որ յոյժ սխրացեալ կաթողիկոսին՝ անտանելի ընդդ խնդութեամբ եւ առաւել քան զառաւել պատուէր եւ յառաւորէր զսուրբն Ստեփաննոս : Եւ հրամայեաց գրել նմա պատասխանի թղթոյն զոր ինքն երեր . զոր եւ գրեաց յոյժ զարմացուցիչ բանիւք . եւ արար լուծումն բան առ բան թղթոյն պախարակելով զկրսեր և տգէտ իմացուածս նոցա . որ ունի օրինակ զայս « զՔրիստոսի խաղաղութիւնն առբերելով » : Եւ էր յայնմ ժամանակի վախճանեալ եպիսկոպոսն Սիւնեաց Յովհան . եւ էր իշխան Սիւնեաց Բաբգէն եւ Քուրդ որք եկեալ առ կաթողիկոսն Դաւիթ՝ խնդրեն ի նմանէ զմեծ իմաստասէրն, զերանելին Ստեփաննոս որ էր սուր հրեղէն ի ձեռին ասկնասուրբ Հոգւոյն : Եւ ձեռնադրեալ կաթողիկոսին զնա յաթոռ մետրապօլիտութեան Սիւնեաց . և վասն մեծի երախտեացն առաւել պատուէ զնա և կացուցանէ զլուս եպիսկոպոսաց, եւ աթոռն Սիւ-

նեայ՝ գլուխ ամենայն աթոռոց . ասեն ոմանք եթէ Սիւնեացն յեօթներորդ դասուն էր եպիսկոպոսոց Հայոց . այժմ՝ յերրորդ դասուն կարգեցին . բայց մի՛ հաւանիր զի Աղվանիցն Վիայն էր ի վեր քան զԱիւնեաց վասն արքեպիսկոպոսութեանն . իսկ Սիւնեացն վասն մետրապօլիտութեան գեր ի վերոյ էր քան զամենայն եպիսկոպոսն Հայոց . զի այլ ոչ ոք ունէր զմետրապօլիտութեան պատիւն . եւ ո՛րքան պատրիարքն քան զարքեպիսկոպոսն է գեր ի վերոյ . և արքեպիսկոպոսն՝ քան զմետրապօլիտն . այնքան մետրապօլիտն քան զեպիսկոպոսն զի նա ձեռնադրէ զեպիսկոպոսն :

Ահա առեալ զմետրապօլիտութիւնն Ստեփաննոսի՝ գնաց ի վիճակն . եւ աստուածային օրինօք խրատէր և ուսուցանէր, որպէս սուր հատանէր զախտացեալն, որպէս բժիշկ իմաստուն բժշկէր զվիրաւորսն, որպէս աղ ընտիր համեմէր զանհամեալն, որպէս արեգակն սրայծառ լուսաւորէր զխաւարեալն, տղայոցն ի Քրիստոս կաթն ջամբեցուցանէր որպէս ծնող . կատարելոցն զկատարեալ կերակուրն մատուցանէր որպէս տնտես հաւատարիմ : Մեկնեաց և գրեանս բազումն՝ զԱրարածքն, զՅորն, զԵգեկիէն եւ այլ բազումս . որոյ բանքն նշանաւոր ի մէջ այլոց մեկնչացն լիայլին որպէս ջուհ սրայծառ : Այլար եւ ճառս բազումս . բառանեաց եւ զլոթն ձայնսն եւ կարգեաց, շարեաց

Հատ . Ա :

գՅարութեան օրհնութիւնան . երգեաց եւ կցուրդս քաղցրահամ, յարմարեաց եւ զստողողին Յինանց եօթն եղանակօք յոյժ խորհրդաւոր, եւ զպահոցն որ յաղուհացսն երգի . մեկնեաց եւ զխորհուրդ գիշերային պաշտամանն :

Էր եւ սորա քոյր մի՝ ի մանկութենէ ստացեալ զվարս կուսութեան եւ առանձնացեալ ի ձորակին Գառնույ յայրի միոջ, եւ անտանելի վարս ճգնութեան կրէր յանձին. որոյ անուն Սահակդուխտ : Սա յոյժ հմուտ էր երաժշտական արհեստին, որ եւ ի ներքոյ վարագուրի նստեալ ուսուցանէր զբազումս : Եւ արար կցուրդս եւ մեղեդիս քաղցրեղանակս, յորոց մին՝ սրբուհին Մարիամ, որ իւրով անուամբն է յօրինեալ : Եւ անդէն ի նմին վախճանեալ դնի ի հանգստի յորմէ բազում բժշկութիւնք լինին : Իսկ երանելին Ստեփաննոս կացեալ յեպիսկոպոսութեան ամ մի . զոր ոմանք ութ ամ ասեն, չրջէր յամարայնի ի մէջ երկոտասան գաւառաց մեծաւիճակ գաւազանի իւրոյ . եւ քարոզէր զբանն ճմարտութեան : Որ եւ հանդիպեալ սորա սակս հոգեւոր հարկին ի գաւառս բարեկից ի ձորն Եղեգեաց յաւանն Մոզան . յորում բնակեալ էր կին մի սեղեխ արեւալ յիմարութեան ախտին, զոր յառաջ քան զայն երիցս անգամ զգուշացուցեալ էր զնա ըստ Տեառն հրամանի . եւ ոչ էր զղջացեալ : Վասն որոյ այն անգամ

սաստիկ ցասուցեալ սրբոյն եւ վճիռ հատեալ մեծ պատուհասի՝ ելանէ ի գեղջէն, եւ վասն տօթածաւ մուն գնայ յակն քաղցրահամ աղբերն զոր աւագ ակն կոչէին, զովանալ ի նմա . և հրամայէ հարուլ զխորանն իւր . և ինքն ի վերայ ուռոյ միոյ դնէ զմահիճան հան, գտեան : Եւ ելեալ առանձինն աղօթէ ժամս յոլովս . և ննջէ ի վերայ նորա :

Իսկ կինն հերատուկ շարժեալ ի կատաղի բոցոյ ցանկութեանն՝ առնու ընդ իւր զհոմանին իւր եւ զայ սպանանել զսուրբն զի համարձակ լիցին ի գործն : Եւ մերձեալ ի ծառն՝ հանէ ի վեր զայրն եղեալ զսուրբն ի ձեռն զի սպանցէ զսուրբն : Ելեալ առնն տեսանէր զսուրբն ննջեալ, և իբր զբոց ցորանայր շունչն ի վեր եւ ճախր առեալ դառնայր անդրէն . եւ հրեշտակ մի կացեալ ի սնարսն հովանի ունէր նմա թեօքն : Տեսեալ զայն առնն կարկեալ թուլանայր . եւ ամենայն յօդ ուածքն խաղայր, շարժէր, դողայր մեծաւ սոսկմամբ : Եւ այնչափ ուշաբերէր՝ մինչ անդրէն իջանէր ի ծառոյն և պատմէր կնոջն : Ասլա կրկին յորդորէր կինն և սաղրէր քաղցր բանիւք պոռնկութեան և քաջալերեալ անդրէն յուզարկէր : Եւ նորա հրաշափառագոյն իմն տեսեալ տեսիլ քան զառաջինն՝ սաստկապէս ևս թուլանայր . և անզգայ մարմնով իբր մեռեալ անկանէր ի ծառոյն : Ասլա կինն մինչ ետես յանհնարին պատուհաս ըմբռնեալ զայրն, փոխանակ զջման

առաւել եւա զչարեալ, եւ սրեալ ի բանսարկուէն՝ առեալ զսուրն հոլանեալ ելանէր ի ծառն. և հարեալ զսուրն ի փողսն սրբոյն՝ հեղոյր զարիւնն ամբիծ ի վերայ փայտեղէն մահճին, որպէս զՏեառն իւրոյ ի վերայ փայտեղէն գարծարանին մահու, սակս սաստիկ նախանձուն աստուածային օրինացն որպէս զՀեղիասն եւ զՅովհաննէսն. յորոյ մին 40 օր փախստական լինէր յԵզրաէլ՝ կնոջէն Աբայարու, եւ միւսն գլխատեալ ի դատերէ Հերովդիադայ :

Ասա յառաւօտուն իմացեալ պաշտօնէիցն՝ բազում ողբովք բարձին զնշխարս սրբոյն, տանէին ի սուրբ մենարանն ի լեառնն կոչեցեալ Սիօն որ պայծառանայր ճգնաւոր արամբք յայնմ ժամանակի քան զՍինայն եւ զՍկիւթայն յԵգիպտոս : Զոր լուեալ Սրկազան գեօղն՝ տէրամբն իւրեանց ելին ընդ յառաջ, և հաւանեցուցին զսպասաւորսն հանգուցանել ի սենեակն որ յանուն սրբոյն Քրիստափորի՝ անյաղթ զօրավարին, շինեալ էր. զոր տարեալ անդէն հանգուցին ի սենեկին : Իսկ երանեալ ճգնաւորն Աստուծոյ Նու որ էր բազում ամօք բնակեալ ի սուրբ լեառն Սիօն և հրեշտակացեալ ամենայն վարուք, տեսանէր ի տեսեան յայնմ առաւօտու զերկինս բացեալ եւ զհոյս հրեշտակաց զի ելանէին գունդ գունդ ընդ առաջ սրբոյն Ստեփաննոսի. եւ փարեալ զմաքուր եւ արիւնաներկոգ ով նորա՝ գոչէին մեծաձայն «ծառայ

բարի եւ հաւատարիմ՝ եկ, մո'ւտ յուրախութիւն Տեառն քո» . և այնպէս մեծամեծ գովասանութեամբ տարեալ հասուցանէին առաջի ահեղ աթոռոյ Աստուածութեանն, յորոյ վերայ մարմնաւոր տեսեամբ նստէր Քրիստոս՝ որդին Աստուծոյ :

Ապա երկրպագեալ սրբոյն՝ եւ սպիտակ նաւոր, տամբն զոր ունէր ծրարեալ զգոգն լի արեամբ, զոր մատուցեալ առաջի Տեառն ասէր « քո՛ է վրէժխնդրութիւն և արդար իրաւունք » . և այնպէս համբուրեալ առաքելոցն և հայրապետացն տարեալ հանգուցին ի կայանս իւրեանց մինչև յօրն հատուցման : Տեսեալ զայն սրբոյն Նուի եւ իմացեալ զՅնասն՝ ժողովեալ զմիանձանցն հոյժ՝ դիմեաց ի լեռնէն առ սուրբն եւ մեծամեծ ողբովք և կականալիւր ազազակաւ պառովք զտեսիլն և զգալ բարկութեանն Աստուծոյ ի վերայ դաւառին, և հայցէր զգուշանալ և հնարեւ աղօթիւր զհաշտութիւնն Աստուծոյ : Ապա յանկարծակի եհատ ի վերուստ պատուհաս Տեառն . և կալաւ խաւար շօշափելի զգաւառն ամենայն զաւուրս 40, եւ շարժումն և դղրդումն սաստիկ . զի եռայր երկիրն ահեղ դողացմամբ յանդնդոց և բարձրանայր մինչև ի վեր . և անդէն իբր զալիս ծովու փլուզանիւր . լերինք տապալէին, վէմբ ի հիմանց քակոտէին, տունք եւ ասպարանք գեղեցիկք լինէին գերեզմանք բնակչաց . աղբիւրք խցէին . գետք կորնչէին . եւ ամենայն տեղի-

երերէր տատանմամբ . և ձայնք մարդկեղէն բարբառոյ լսելի լինէին ի ներքուստ յանդնդոց և ի վերուստ յողոց « վայ ձոր, վայ ձոր » . և կենդանւոյն ընկզմեցան ոգիք իբրև 10,000, զորս գիտէին եւ ի թիւ արկին . եւ զանծանօթիցն ոչ ոք գիտէր զհամարն . յազազս որոյ կոչեցաւ անուն գաւառին Վայոց ձոր (36) :

Իսկ յետ 40 ատուր պատուհասին դադարեցաւ բարկութիւնն Աստուծոյ ի վերուստ . եւ ժողովեալ մնացորդք գաւառին կոչեն զկաթողիկոսն, և առնեն ժողով վանականաց . եւ բազում ատուրս ցայգապաշտօն կատարեալ՝ փոխեն զնշխարս սրբոյն ի միաբանակեաց վանան Թանահատի վանից, որք էին մշտապաշտօնք, հեռացեալք յամենայն փափուկ կերակրոց . վասն որոյ և Թանահատք կոչեցան : Եւ շինեալ ի վերայ փոքրիկ մատուռ մի . զոր յետոյ 728 Թուականին շինեցին բնակիչք տեղւոյն եկեղեցի գմբէթայարկ գեղեցիկ յօրինուածովք . և եղին զտապան սրբոյն ի հիմն նորա :

Եւ էր կատարումն սրբոյն Ստեփաննոսի ի Թուականութեանն Հայոց 184, ի հրոտից ի 15 և յուլիսի 21, յաւուր յիշատակի սրբուհոյն Մարգարտայ և Սիմէոնի աղուաշին : Իսկ կինն տիրասպան անագան ուրեմն եկեալ ի սգաւորութիւն՝ մերկացեալ զհանդերձն և առեալ քարինս՝ ծեծէր ղկուրծսն . և այնքան բաղխէր զի իջանէր վտակ արեանց . և մեծ ող

բովք եւ դառն աղաղակաւ ճչէր եւ խայտառակէր
զչար գործսն իւր : Եւ եկեալ հանդէպ վանապն յա-
րեւմուտս կոյս, յայնկոյս ձորակին փորեալ զտեղին, եւ
թաղեալ զանձն մինչ յստինսն՝ զամառն եւ զձմեռն
տապակէզ եւ ցրտահար լինելով, վայէր եւ ողբայր
զցայգ եւ զցերեկ . եւ զմեղս իւր խոստովանէր : Յա-
ղագս որոյ շարժեալ ի գութ հայրապետին՝ խնդրէր
ի Տեառնէ ողորմութիւն նմա : Եւ յաւուր միում ի
ժամ պատարագին ելանէր գոչիւն ահեղ ի տապանէ
սրբոյն « Թողեալ լիցին քեզ մեղք քո ո՞վ կին դու » :
Եւ լուեալ ամենեցուն փառս եւ գոհութիւն Աստու-
ծոյ մեծի մարդասիրութեանն եւ անյիշաչար բարե-
րարութեանն մատուցանէին : Բայց կինն թէպէտ
էառ զթողութիւնն, ոչ եւ ի տեղոյն . այլ կացեալ
ի նմին՝ վախճանեցաւ եւ թաղեցաւ յապաշխարու-
թեան գրին իւր . եւ կայ հանդէպ վանապն : Որ եւ
այնպիսի մեծ մարդասիրութեանն գոհութիւն եւ
փառք անհատ եւ անվճար յամենայն եղական բնու-
թեանց այժմ եւ յանվախճան յաւիտեանս . ամէն :

ԼԲ. — Տեսիլ սրբոյն Մերոդի՝ Լուկիսկոպոսին Պատու-
րայ և Վկայի, յադագս անցելոյն, ներկայիս և ասպա-
նեացն, ասացուա՜ք յԱստուածաշունչ գրոց . զոր
բարգմանեալ է Տեսուն Ստեփաննոսի՝ Սիւնեաց
Լուկիսկոպոսի :

Ի վերջնում (37) դարի արմատաքի խլեայի Թա-
գաւորութիւնն Պարսից : Ելցէ զօրականն Խամայէլի
յանապատէն Եթրիրայ (38), եւ ժողովեացէ զՊա-
բաւոն . անդ լիցի ասացեալն ի մարգարէէն Եզեկիէլէ
« կոչեաց զգազանս անասլատի և զթռչունս երկնից
և հրաւիրեաց զնոսս՝ ժողովեցարո՛ւք և եկա՛յք զի զե-
նումն մեծ զենցի ձեզ : Աերայք, կերայք զմարմին հօ-
լաց և արբէ՛ք զարիւն սկայից » : Յայս Պարաւոն ի Պա-
բեթ անկցին զօրաւորք Հռոմայեցւոյ յորդւոյ Խամա-
յէլի, զոր օրինակ նոքա սպանին զզօրաւորսն Եբրայե-
ցւոյ և Պարսից : Քանզի սրտմտութեամբ և բարկու-
թեամբ առաքեացէ յերկիր ի վերայ մարդկան եւ
անասնոց և գազանաց անտառի և տնկոյ և ամենայն
պտղաբեր տեսակի . եւ եղիցի գալուատ նոցա խրատ
անողորմ : Եւ երթիցեն առաջի նոցա չորք հարուածք՝
կործանումն, կոխումն եւ ասպականութիւն եւ աւե-
րումն : Ասաց Մովսէս ցորդիսն Խարայէլի ո՛չ զի սիրէ
զձեզ Տէր Աստուած տանել յերկիրն աւետեաց

ժառանգել զնա . այլ վասն անօրէնութեան բնակչաց նորա :

Այսպէս զորդիան Իսմայէլի ոչ զի սիրէ զնոսա Տէր Աստուած , տայ զօրութիւն աւերել երկիրս քրիստոնէից . այլ վասն անօրէնութեանն որ լինի . և վտանգ այլ այսպիսի ոչ եղև նոցա . և ոչ այլ լինիցի երբէք : Քանզի զգենուին արք հանդերձ շնացողաց . եւ որպէս կանայս սլոռնիկս զարդարէին զանձինս իւրեանց . նոյնպէս եւ կանայք կային ի փողոցս եւ ի հրապարակս քաղաքաց յանդիման . և փոխանակեցին զընակնս պէտս յանձնականն , որպէս ասէ աստուածային առաքեալն . նոյնպէս և կանայք : Եւ մօտանէին առ մի կին հայր եւ որդի համանգամայն եւ ամենայն եղբայր եւ ւղղային առ հասարակ . վասն որոյ եւ իմաստունն Պօղոս նախ քան զժամանակն աղաղակեաց ասելով « վասն այնորիկ մատնեաց զնոսա յախտ անարգութեան գործել զանարժանս . զի էզք նոցա փոխանակեցին զպէտս բնականս . նոյնպէս եւ արուացն թողեալ զընական պէտս իգութեանն՝ բորբոքեցան ցանկութեամբ ի միմեանս , արուք ընդ արուս զխայտառակութիւն գործէին . որ պարտ էր մոլորութեան նոցա յանձինս իւրեանց ընդունէին :

Արդ՝ վասն այսորիկ մատնեաց զնոսա Աստուած ի ձեռս բարբառոսաց , որոց անկցին ի մեղս եւ ի ժա հահոտութիւն , և սղծեսցին կանայք նոցա ի սղծոց .

Հատ. Ա :

11.

և արկցեն վիճակս ի վերայ նոցա որդիքն Իսմայէլի : Եւ մատնեսցին Պարսք յապականութիւն . և ի սուր անկցի Կապոտիկիա (իցէ՞ Կապադոկիա) և յաւերումն և բնաւին ի գերութիւն . Սիկիլիա եղիցի անապատ . և բնակիչք նորա՝ ի գերութիւն և ի սպանումն : Եղիցի Յուդայ յապականութիւն եւ ի գերութիւն . Հռոմք ի փախո՛ւստ դարձցին . եւ կղզիք ծովու՝ յաւերումն , և բնակիչք նորա սրով և գերութեամբ կորիցեն : Հայք ի փախո՛ւստ դարձցին . և բնակիչք նորա՝ ի գերութիւն . Եգիպտոս և Արևելք և Ասորեստան ընդ լծով եւ ընդ նեղութեամբ անկցին , ծառայեցուացեն անխնայաբար եւ պահանջեսցեն յանձանց նոցա կշիռ ի վեր քան զգօրութիւնս նոցա , և եղիցին յանձկութեան և ի նեղութեան առաւել քան զորս ի գերութեան : Եւ լցցին երկիրն աւետեաց մարդով ի չորից հողմոց երկնից , որպէս մարախոյ բազմութեամբ : Եւ եղիցի ի նոսա ապականութիւն եւ սով . եւ բարձրասցի սիրտ սատակչաց նոցա . եւ յամբարտաւանութիւն ամբարձցին ի վեր քան զարժանն մինչև ցսահմանեալ իւրեանց ժամանակ . եւ կալցին մինչ ցելս հիւսիսոյ , մինչեւ ցարեւմուտս . եւ եղիցին ամենեքեան ընդ լծով նոցա մարդ և անասուն , և թռչունք և ջուրք ծովուն լուիցեն նոցա . և անապատք դատարկացեալք ի բնակչաց նոցա՝ եղիցին յանձկութեան եւ ի նեղութեան առաւել քան զորս

ի գերութեան : Եւ իւրեանց գրեացեն՝ ղլերինս եւ զձկունս ծովու եւ զփայտ անտառի եւ զհող երկրի . եւ քարինք անպտուղք եւ երկք եւ քրտունք երկրաւ գործաց եւ ամենայն շտեմարանք նոցա եղիցին . եւ բարձրասցի սիրտ նոցա պահանջել զմեռեալս ըստ հաւասարութեան կենդանեաց . որբոց եւ այրեաց ո՛չ ողորմեսցեն, զտնանկն եւ զաղքատն անարգեսցեն եւ զամենայն ծեր խռովեցուցեն եւ ո՛չ գթասցին ի տնանկս . և անզգայ ա՛յսն արասցեն և ծիծաղեսցեն զնոքօք որք իմաստութեամբն են պայծառացեալք . եւ ամենեքին լռութեամբ ըմբռնեսցին եւ ո՛չ կարասցեն յանդիմանել կամ չրջել ինչ . այլ եղիցին ամենեքեան յա՛հէն զարհուրեալ . եւ խրատ նոցա չարաչար . եւ ո՛չ ոք իցէ որ կարիցէ այլայլել կամ պարսաւել զքանս նոցա . եւ եղիցի ճանապարհ նոցա ի ծովէ մինչեւ ի ծով, յարեւելից մինչեւ յարեւմուտս, ի հիւսիսոյ մինչեւ յանտապատն : եւ կոչեսցի ճանապարհ նոցա անձկութիւն :

Եւ գնասցեն ընդ նա ծերք եւ պառաւունք, տընանկք եւ մեծամեծք, քաղցեալք եւ ծարաւեալք եւ կապեալք երանելով զմեռեալս . քանզի ասացեսոյն յառաքելոյ խրատ ապստամբութեան այս է : Քանզի ասէ, եթէ ոչ եկեսցէ նախ ապստամբութիւնն եւ յայտնեսցի մարդն անօրէնութեան՝ որդին կորստեան . արդ՝ ապստամբութիւն խրատ է : Եւ վասնզի էջ .

վայրի կոչեաց Աստուած զխամայէլ. վասն այսորիկ և իշավայրիբ եւ այծեմունք անապատի եւ ամենայն տեսակը գազանաց ձեռնդելը եղիցին և ընտանասցին . սովեսցին եւ ապականեսցին եւ հալածեսցին մարդիկ . եւ գազանք սատակեսցին . եւ կոտորեսցին ամենայն վայտը անտառի . և գեղեցկութիւն լերանց ապականեսցի . եւ աւերեսցին քաղաքք . եւ եղիցին սահմանք նոցա անկողք զի պականեսցին մարդիկ . եւ պղծեսցի երկիր արեամբ եւ արգելցէ զպտուղ իւր. բանզի որ բռնապէս ունին զնոսա՝ չեն մարդիկ. այլ բարբարոսք եւ որդիք անապատի . եւ յանապատացուցանել եկեսցեն . ապականեալ եւ յապականեալը առաքեսցեն . եւ ծայրիւ սրոյ իւրեանց հարցեն զյղիս . եւ ի գրկաց մարց յափշտակեսցեն զմանկունս եւ հարցեն զգետնի . եւ եղիցին ի կերակուր գազանաց :

Եւ զբահանայսն ի ներքս ի սրբութիւնս սպանցեն . եւ ննջեսցեն ընդ կանայս նոցա ի տան սրբութեան, ուրանօր աստուածային խորհրդականութիւնն մատչէր . եւ զպատմութեան սրբութեան սպասու զգեսցին կանայք նոցա և որդիք նոցա և դստերք նոցա . և դիցեն զայն ի վերայ երիվարաց իւրեանց . և կապեսցեն զգորաստս իւրեաց ի հանգստարանս սրբոցն . եւ եղիցին սպանողք եւ ապականիչք իբրեւ զհուր փորձիչ աղբի քրիստոնէից՝ քանզի ասէ սրբազան առաքեալն

« ո՛չ ամենեքեան որ յԽարայէլէն են Խարայէլացիք են » : Ապա ուրեմն ո՛չ ամենեքեան բրիստոնեայք են, որպէս ասէ գիր, եօթն հազար ապրեցան յորդուոյն Խարայէլի որք ոչ կրկնեցին ծունր Բահազու. և ամենայն Խարայէլ ապրեցաւ ի ձեռաց նոցա : Այսպէս եւ ի ժամանակի ապստամբութեան, եւ խրատու որդուոյն Խամայէլի սակաւ գտցին ճշմարիտ քրիստոնեայք. որպէս և ինքն Փրկիչն մեր ի սուրբ աւետարանին ասէ « ա՛րդե՛օք և Որդի մարդոյ եկեալ՝ գտցե՞՞ հաւատս յերկրի » : Նուազեսցի ի ժամանակին յայնմիկ հոգին. և բազումք ուրասցին զճշմարտութիւն և զկենսարար խաչն եւ զսուրբ խորհուրդն եւ առանց բռնութեան չարչարանաց ուրասցին զՔրիստոս եւ երթիցեն զհետ աստտամբացն. քանզի յառաջագոյն ստտուածային առաքեալն քարոզեաց ասելով թէ ի ժամանակս յետինս ապստամբեսցին մարդիկ ի հաւատոցն առ ունողն հոգի մոլորութեան. եւ ի վարդապետութիւն գիւաց, ի կեղծաւորութիւն ստաբանից ստեալք իւրեանց խղճի մտաց :

Եւ դարձեալ նոյն ինքն՝ « յաւուրս յետինս եկեսցեն ժամանակք չարք. զի եղիցին մարդիկ անձնասէրք, արծաթասէրք, հպարտք, ամբարտաւանք, հայհոյիչք, անհաւանք ծնողաց, անշնորհք, անսուրբք, անմիտք, անազորոյնք, մատնիչք, յանդգուժք, անժոյժք, վէսք, անբարեսէրք, որք ունին զկերպարանս աստ-

ռաժպաշտութեան, եւ ի զօրութենէ նորա ուրա-
ցողք » : Եւ ամենայն ակարբ հաւատով ի խրատուն
յայնմիկ յայտնեսցին, և ինքեանք զինքեանս որոշեա-
ցեն ի սրբոց եկեղեցեաց իւրեանց յօժարութեամբն.
նոյն ժամանակն կոչեաց զնոսա ի մոլորութիւն .
քանզի խոնարհամիտք եւ լռինք, ճշմարիտ բրիստո-
նեայք և ազատք տանն Թորգոմայ և ոչ իմաստուն-
քրն և ընտիրքն ոչ խնդրեցին ի ժամանակին յայնմիկ
զճշմարտութիւնն . այլ փոխանակ նորա խնդրեցին
ինքնասէրքն, արծաթասէրքն, հայհոյիչքն, ամբար-
տաւանքն, յափշտակողքն, արբեցողքն, պոռնիկքն,
շունքն, անողորմքն, գողքն, ապստամբքն, անագո-
րոյնքն, բանսարկուքն, անժոյժքն, վէսքն, մատնիչքն,
հպարտքն, ցանկասէրքն, ծառայարարոյքն, որք ունին
զկերպարանս բարեպաշտութեան եւ ի զօրութենէ
նորա ուրացողք : Այսպիսիքս եղիցին սպասաւորք
աւուրցն այնոցիկ . եւ զամենայն զոր ինչ եւ հրա-
մայեսցէ նոցա՝ խնդութեամբ կատարեսցեն : Եւ
երկիւղածն ի Տեառնէ յոչ ինչ համարեսցի առաջի
նոցա :

Եւ եղիցին մարդիկ ի խրատու որդւոցն Իսմայէլի
ի կարիս մինչև անյուսալի մտաց իւրեանց . և բարձցի
պատիւ քահանայից եւ պակասեսցէ՝ պաշտօն ի տան
Աստուծոյ . եւ լռեսցեն ամենայն պատարագք եկե-
ղեցւոյ . եւ եղիցին քահանայքն որպէս ժողովուրդն

եւ եղիցին յորժամ լցցի ժամանակ նեղութեան նոյս . բազմասցի նեղութիւն մարդոյ եւ անասնոյ . եւ ապականեսցին մարդիկ եւ անկցին յերկիր . եւ յաւելցէ այլ միւս եւս հարուած մարդկան : Նշեսցէ այր յերեկորին եւ յարուցեալ ընդ առաւօտն գտցէ առ դուրս իւր պահանջող ոսկոյ եւ արծաթոյ . եւ մաշեսցի ամենայն տուրեւառ ոսկոյ եւ արծաթոյ . եւ վաճառեսցեն զամենայն պիտանիս իւրեանց : Յայնմ ժամանակի վաճառեսցեն մարդիկ զորդիս իւրեանց . արդէ՞ր աղաղաւ, ասեն, անտես առնիցէ Աստուած զհաւատացեալս կրել նեղութիւնս . զի երեսցին հաւատացեալքն եւ անհաւատքն, եւ որոշեսցի որոմն ի ցորենոյ . վասն զի հուր փորձիչ է ժամանակն այն, եւ երկայնամտէ Աստուած զի երեսցին ընտրեալքն . ըստ որում ասէ « երանի է ձեզ յորժամ նախատիցեն և չարչարիցեն և ասասցեն զամենայն բան չար զձէնջ սուտ վասն իմ, ցնծացէ՛ք եւ ուրախ լերուք զի վարձք ձեր բազում են յերկինս » :

Իսկ ի յետին նեղութեան որդւոցն Իսմայէլի, ի վտանգել մարդկան եւ ի չունելն յոյս փրկութեան ի ձեռաց որդւոցն Իսմայէլի, յայնժամ յանկարծակի յարիցէ ի վերայ նորա թաղաւորն Յունաց, այսինքն Հոռոմոց սրտմտութեամբ մեծաւ, և զարթիցէ որպէս այր ի քնոյ, զոր համարէին մարդիկ մեռեալ եւ յօջ

ինչ պէտտ : Սա ելցէ՛ ի վերայ նոցա ի ծովէն Եթովպացւոց, եւ արկցէ՛ սուր եւ աւերումն յԵթրիբն՝ յաշխարհն նոցա . եւ գերեսցէ՛ զկանայս եւ զմանկունս նոցա : Եւ ի բնակիչս երկրին իջցէ՛ն որդիք Թագաւորին սրով . եւ հարցեն՝ զնոսա եւ արկցեն՝ ի վերայ նոցա ահ . քանզի ամենայն բանակք նոցա տային ի ձեռս Թագաւորին Հոռոմոց . եւ եղիցին լուծ Թագաւորին ի վերայ նոցա : Եւ հասցէ՛ ի վերայ նոցա անձկութիւն, քաղց և ծարաւ և նեղութիւն . և եղիցին ծառայք ինքեանք, եւ կանայք եւ որդիք նոցա ծառայեսցեն որոց ծառայեցին նոցա . եւ եղիցին ի ծառայութիւն նոցա չարագոյն եւ դառնագոյն հարիւրապատիկ . եւ խաղաղասցի երկիրն աւերեալ ի նոցանէ : Եւ ելցեն իւրաքանչիւր ոք յերկիր իւր եւ ի ժառանգութիւն իւր . Հայք, Ալիկիա, Սուրիա, Ափրիկէ, Գաղաադ, Սիկիլիա . և մնացեալքն ի գերութենէ մի՛ ելցեն յաշխարհացն յիւրեանց յերկիր . բազմասցին յերկրին որպէս մարախ, եւ աւերեսցի Ալաբիա և ծովեզերք խաղաղասցին . և բորբոքեսցին բարկութիւն և սրտմտութիւն Թագաւորին Հոռոմոց ի վերայ ուրացողացն զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս :

Եւ եղիցին խաղաղութիւն մեծ, որպիսի ո՛չ եղև եւ ո՛չ եղիցի . զի ի յետինս եւ ի վախճանի եղիցին յուրախութիւն յերկրի, և շինեսցեն զբաղաքս, և ազատեսցեն զբահանայս ի վտանգէ իւրեանց եւ հանգի-

ցեն մարդիկ ի ժամանակին յայնմիկ ի նեղութենէ իւրեանց : Այս է խաղաղութիւն զոր աստուածային առաքեալն անուանեաց, եթէ յորժամ ասիցեն խաղաղութիւն եւ շինութիւն եւ ուրախութիւն, յայնժամ յանկարծակի ի վերայ նոցա սատակումն (եկեսցէ) : Եւ դարձեալ Տէրն յաւետարանսն ասէ, եթէ որպէս յաւուրան Նոյի ուտէին եւ ըմպէին, կանայս առնէին եւ արանց լինէին, այնպէս եղիցի և յաւուրն յետնում : Եւ յայնմ խաղաղութեան նստցին մարդիկ խնդութեամբ յուտել եւ յըմպել, ի ցնծալ եւ յուրախ լինել, շինել շինուածս որպէս զի ոչ գոլ նոցա երկիւղ կամ հոգք :

Յայնժամ ըստ մարգարէութեանն Եզեկիէլի որ ասէ, եթէ յաւուրս յետինս ի վախճանի աշխարհիս ելցեն Գող եւ Մազող յերկիրն Խարայելի, բացցին դիւռնք հիւսիսոյ. եւ ելցէ զօրութիւն ազգացն զորս արգել Աղեքսանդր ի ծագս հիւսիսոյ՝ Գող եւ Մազող, Անիդ եւ Ագիդ, Աբիազ, Դիւոր, Փորինացիք, Աղրենացիք, Հոնք, Փարզիացիք, Դեկղիմացիք, Սարմատք, Թեթղէացիք, Զարմետացիք, Կաքոնացիք, Ամազարդք, Գարմադացիք, Մարդակերք, Թարիացիք, Ալանք, Փասկղինկացիք, Արգնէացիք, Սատառէացիք : Այսոքիկ 22 թագաւորութիւնք որք են արգելեալք ընդ դրամիքն զոր կանգնեաց Աղեքսանդր : Եւ տեսցեն մարդիկ եւ դարհուրես :

ցին . եւ փախիցեն եւ թաքիցեն ի լերինս և յայրս
եւ ի գերեզմանս . եւ սատակիցին բազումք, եւ ոչ
ոք իցէ որ կարիցէ թաղել . քանզի ազգքն որ ելանեն
ի Հիւսիսոյ, ուտեն զմարմինս և ըմպեն զարիւնս դա-
զանայ . նոյնպէս եւ զամենայն պիղծ եւ զկարիճս,
զսողունս և զմեռելոտիս, զվիժածս կանանց . զենցեն
զմանկունս եւ տացեն ուտել մարց իւրեանց :

Եւ ապականեսցեն զերկիր . եւ ոչ ոք իցէ որ կա-
րիցէ կեալ առաջի նոցա . եւ յետ եօթն եւ կիսոց
ամաց հասցեն ի քաղաքն Յոպպէ : Առաքեսցէ՛ Տէր
զգօրավար իւր և հարցէ զնոսա ի վայրկենոջ միում :
Եւ յետ այնորիկ իջցէ՛ թազաւորն Յունաց, եւ բնա-
կեսցէ՛ յԵրուսաղէմ՝ եօթն եւ կէս (ամ) . որք են
ամբ 10 և կէս : Եւ ի կատարել ամացն տասանց և
կիսոց երեւեսցի որդին կորստեան : Սա ծնցի ի Քո-
րաղին և սնցի ի Բեթսայիդայ, եւ թազաւորեսցէ՛ ի
Ապիատնայում . եւ ուրախասցի Քորաղին զի ի նմա
ծնաւ . և Բեթսայիդայ՝ զի ի նմա սնաւ . և Ապիաու-
նայում՝ զի ի նմա թազաւորեաց : Վասն այսորիկ և
յաւետարանն Տէրն երիցս վայ տայ ասելով վա՛յ քեզ
Քորաղին եւ Բեթսայիդայ՝ եւ դու Ապիատնայում՝
մինչեւ յերկինս բարձրացար, մինչեւ ի դժոխս
իջցես :

Եւ յորժամ երեւեսցի որդին կորստեան, ելցէ
թազաւորն Յունաց ի Փազաթան տեղին ուրանօր

կանգնեցաւ կենարար փայտ խաչին . յորում բեւեռեցաւ Տէրն մեր Աստուած, և զկամաւորն վասն մեր կրեաց զմահ : Եւ առցէ թագաւորն Յունաց զպսակն իւր . եւ դիցէ ի վերայ խաչին . եւ տարածեցէ զձեռս իւր յերկինս : Եւ տացէ զթագաւորութիւնն իւր ի ձեռս Աստուծոյ և Հօր . եւ համբարձցի խաչն յերկինս հանդերձ թագիւն . վասն զի խաչն յորում բեւեռեցան վասն հասարակաց ամենեցուն փրկութեան, նախ նա հանդերձցի երևիլ ի գալստեան նորա ի յանդիմանութիւն անհաւատից : Եւ աւանդեսցէ թագաւորն Յունաց զհոգի իւր . եւ յայնժամ խաիանեսցին իշխանութիւնք եւ պետութիւնք . և լցցի մարգարէութիւնն Ղաւթի որ ասէ « լերինք ցնծասցեն առաջի Տեառն . զի զայ եւ զայ նա ի դատել զերկիր » :

Արդ՝ որդին կորստեան ի ցեղէն Ռանայ է, ըստ մարգարէութեան նահապետին Յակոբայ, օճ դարանակալ ի ճանապարհի նստեալ սպասելով խածանել զգարչապար երիվարի եւ ընկենուլ զհեծեալն յետս մնալով փրկութեան Տեառն : Արդ՝ հեծեալ է ճմարտութիւն եւ արքայութիւն արդարոց . իսկ գարչապարն են սուրբքն ի ժամանակին յայնմիկ հեծեալ յերիվար ճմարիտ հաւատոյն, խածցին յօճէն, յորդւոյն կորստեան ի գարչապարի յաւուրն յետնում ի ցնորս եւ ի սուտ նշանս անզօրս եւ

անբարտաւանս, քանզի կոյրք տեսցեն. եւ կաղբ
գնասցեն. խուլք լուիցեն. եւ դիւահարք բժշկեսցին.
և փոփոխեսցէ՛ զարեգակն ի խաւար և զլուսինն՝
յարիւն : Այսոքիւք սուտ նշանօքս իւրովք և ցնո-
րիւք մոլորեցուացէ՛ զհաւատս և զընտրեալս : Որպէս
և զայս հայրապետին Յակոբայ մտաց ակամբն ետես
զհանդերձեալ լինելոց նեղութիւն ի վերայ երկրի, և
մարդկան անձկութիւն ի սատակիչ յօձէն՝ յորդայն
կորստեան՝ ասաց յայսպիսի դէմն մարդկան արա-
րեալ զօձն, ասէ « փրկութեան քում սպասեսցո՛ւք
Տէր » : Իսկ Տէրն յառաջագոյն ասաց եթէ հնար ինչ
իցէ՛ մոլորեցուցանել եւ զընտրեալն . քանզի մոցէ
Երուսաղէմ, եւ նստցի ի տաճարին Աստուծոյ հա-
ւասար Աստուծոյ, մարդոյ տեսակով մարմնաւորի ի
սերմանէ առն եւ յարգանդէ կնոջ ի ցեղէն Դանայ՝
Յուդայ Իսկարիովտացի որ մատնեացն իսկ զՏէրն.
եւ նա ի ցեղէն Դանայ էր :

Իսկ ի բազմանալ անօրէնութեան որդւոյն կորըս-
տեան ոչ կարէ անտես առնել Աստուած զկորուստ
աղգի մարդկան զորս գնեաց իւրով արեամբն . առա-
քեսցէ՛ վաղվաղակի զմտերիմ ծառայս իւր զԵնովք և
զԵղիա ի յանդիմանութիւն հսկառակորդին. առաջի
ամենայն ազգաց յանդիմանեսցեն զնա սուտ գոլ եւ
խաբեբայ, և ասօսցեն եթէ վասն մոլորութեան և
կորստեան բազմաց եկն : Եւ տեսեալ զնա աղգացն

յամօթ եղեալ, եւ զմոլորութիւն նորա յանդիմա-
նեալ, թողցեն զնա, եւ փախիցեն ի նմանէն, եւ
յարեսցին ի սուրբան յայնսովի : Իսկ նա տեսեալ
զինքն չարաչար յամօթ եղեալ եւ յամենեցունց ար-
համարհեալ՝ սրտմոռութեամբ եւ բարկութեամբ բոր-
բորեալ սպանցէ զսուրբան Աստուծոյ : Յայնժամ
երևեսցի նշան փառաւոր գալստեան Որդւոյ մարդոյ
Աստուծոյ յերկնից . եւ եկեսցէ ի վերայ ամպոց
երկնից փառօք երկնայնօք, եւ ամենայն հրեշտակա-
պետօք և հրեշտակօք խորով . և սաստակեսցէ զչարն
Հոգւով բերանով իւրով : Եւ աստ առաքելականին
յայտնաբանութիւն՝ յայնժամ ծագեսցին արդարքն
որպէս լուսաւորք . և սմբարիչտք դարձցին ի դժուրս
եւ ի կորուստն յաւիտենից :

30

Լ. Գ. — Վասն գաղտնի Մովանայ՝ տաճիկ գորավարին, ի
Սիւնիս . և փեսայանալոյն Բարսանայ սարակի Սիւ-
նեաց տեսուն Վասակայ . և այրելոյն զՄաքենոցն . և
կոտորելոյն զԳեղաքունի և զՖաղստական :

Ի ընդ 176 թուականին Հայոց երանէ անիծեալն
եւ աշխարհաւերն Մովան բազում զօրօք Տաճկայ ի
Հոյս . եւ իբրեւ հօր ստատիկ այրեաց եւ հրդեհեաց

զգեղեցկութիւն աշխարհիս որոյ անունն իսկ առա-
ջանշան ճանաչիւր : Եւ բազում աւարաւն եկեալ ի
Սիւնիս՝ ամբանայ ի բերդադիւղն Շաղատու . և կա-
մէր զայն ևս ապականել զգեղեցիկ աշխարհն Սիսա-
կան . եւ կուտեալ զգօրսն ի գաւառին Ծղկաց ի
նմին տեղուջ : Ապա Վասակ՝ Սիւնեաց Տէր եւ իշ-
խանայ իշխեցող, զնայ փութանակի եւ ածէ զԲա-
բան պարսիկ բազում զօրու յԱտրպատականէ, եւ
եհար զՄովսէս սաստկապէս, և փախստական արար .
բայց ինքն Վասակ ի նմին ամի վախճանի :

Եւ նոյն ժամայն առնու Բաբան զըրուտրն նորա
ի կնութիւն իւր . եւ առնէր ընդ ձեռամբ զգաւառն :
Ի սոյն ամի և Տէր Ներսէհ Սիւնի՝ որդի Փելիպպէի,
սպանանէ վասն ռիսութեան ինչ զՎարազ-Տրդատ՝
որդի Ստեփաննոսի՝ Աղվանից իշխանի, եւ զորդին
ևս ի գոգ մօրն սատակէ . եւ զամենայն ինչս նորա
յաւարի առնու : Այս Վարազ-Տրդատ ի Միհրական
սոհմէն էր, որ ունէր զսեպհական տէրութիւնն Աղ-
վանից : Յետ այսր անհնազանդ եղեւ դաւառն Բա-
ղասականայ հրամանի եւ օրինաց Բաբանայ, որոյ
եկեալ ձեռնտուութեամբ Աբլ-Ասադայ Աղվանե-
ցոյ, կոտորեաց սաստիկ եւ անողորմ զգաւառն
Բաղասականայ . եւ մաշեաց մինչ ի կանայս եւ
մատաղ մանկտիս . որք վասն անմեղ խողխողմանցն
պսակելոյ են ի Քրիստոսէ :

Իսկ ի դալ ամին գնաց Բարան ի գաւառն Գե. Ղաքունայ եւ Էարկ ի սուր սուների գրնակիչսն ոգիք իբրև 15,000, եւ ղյոգնապայծառ մենարանն եւ զհռչակելի ուխտն Մաքենոցաց յաւարի առեալ զա. մենայն ստացուածն՝ այրեաց եւ քանդեաց զամե. նայն շինուածն. բայց կրօնաւորքն նախիմաց եղեալ և յերկուս բաժանեալ՝ կէսքն գնացին շնդ հօրն Սա. ղովի, ոչ առաջնոյն որ հարանց հայր կոչեցաւ, այլ ընդ նորին աշակերտին, ի գաւառն Շիրակայ, ի սուրբ ուխտն Զրեակ. յորում պայծառանայր սոյն այս Սաղոմօն ճգնութեամբ սիւնամուտ լեալ : Եւ կէսքն գնացին ի յԱղվանս առաջնորդ կալեալ զվի ոմն յեղբարցն՝ բնակեցան ի Միհր-Ներսէհեայ վանքն որ է Զրվչտիկ : Եւ տեղին անբնակ մնայր. ապա յաւուրս Գրիգորի՝ Սիւնեաց Տեառն, որ Սու. փան կոչեցաւ, վերստին նորոգեցաւ եւ շինեցաւ մեծ եկեղեցին. եւ պայծառացոյց առաւել քան զառաւել :

ԼԴ. — Վասն Թանահատի վանիցն . և հօրն
Մխիթարայ :

Յայնմ ժամանակի պայծառանայր սուրբ եւ երկ. նահրաչ կարգօք գերախառ եւ հռչակելի ուխտն

Թանահատի վանից. որ կայ ի վերոյ Սիւնեաց յստորոտ լերինն ի բարձրաւանդակի միոջ ի մէջ անտառին : Եւ էին սահմանաւորք, մշտապաշտօնք հեռացեալք յամենայն փափուկ կերակրոց, միայն աշտուճ հացիւ եւ լոկ ջրով վճարէին զսլէտս իւրեանց, եւ զայն յաւուրն միանգամ ընդ երեկս . լոկք, հեզաշարժք, որք իրր կանթ եղունս անշէջս կախեալք լինէին յաղօթս զցայգ եւ զցերեկ . եւ պաշտօնք իւրեանց երբէք ոչ խափանէին զցայգ եւ զցերեկ : Եւ բաց ի սպասաւորացն ընդ դրունս վանիցն ոչ ոք ելանէր սորտաքս . եւ թէպէտ բազում անգամ հարկեցան յիշխանացն եւ յեպիսկոպոսաց Սիւնեաց՝ ոչ առին յանձն ի կիւրակէքն ի Թան կամ ի պանիր կամ յիւղ լսթիլ, այլ բանջարօք եւ ընդով շատանային . վասն որոյ Թանահատք կոչեցան : Եւ ի գլխաւոր տօնսն ի ձիթոյ ճաշակէին և սակաւ բաժակօք . և զայս ծանոյց մեզ պատմութիւնն երանելոյն Մաշտոցի որ ի Սևան : Բայց գտաք յիւրոց արձանագրութեանցն եթէ 400 տմաւ յառաջ շինեցաւ եկեղեցին քան զհայ Թուականն, յիշխանացն Սիւնեաց յանուն սրբոյ նախավկային Ստեփաննոսի :

Եւ էր եղեալ հայր վանիցն որոյ անուն Մխիթար. որ անցեալ էր ճգնութեամբ ընդ բոլոր հոյլս առաքինեաց, եւ զգազանս վայրենիս, զարջս եւ զգայլս ամէր ի հնազանդութիւն սուրբ եկեղեցւոյն եւ ծա-

ռայեցուցանէր վանիցն, զոր եւ արձանն եցոյց եթէ արար հարկատու մեքոյայ, այսինքն եկեղեցւոյս : Գայլքն զՂոլիրս հօտիցն սլահականէին զգուշութեամբ եւ զանդեայս արջառոցն . և արջքն քամակօքն բեռնակիրք լինէին : Եւ հանապազ երթայր յանտառն սուրբ հայրն Միսիթար . եւ նստէր հանդէս վանիցն . եւ ժողովէին ամենայն գազանքն եւ վայրիքն առաջի նորա, և որպէս զգայունք խնդրէին ի նմանէ աղօթս եւ ողորմութիւնս ըստ իւրաքանչիւր պիտոյից : Իսկ սուրբ հայրն կարգեալ սահմանաւ գվանսն . եւ յետ բազում ամաց փոխի ի կարգս հրեշտակայ . և գնի սուրբ նշխար նորա փայտեայ արկեղօք մերձ յեկեղեցին ի փոքր բլրակի միով, յորում շինեալ վիրապ գեւեռափոր և սրբաշէն՝ հանգուցին զնա անդ . որ մինչև ցայսօր կայ եւ կատարէ մեծամեծ սքանչելիս ի հիւանդս եւ յախտաժէտս : Որոյ բարեխօսութեամբն զթասցի՝ Քրիստոս յաշխարհս այս և ի մեզ յետին թշուառացեալս :

ԼԵ. — Վասն եպիսկոպոսացն Միւնեսց, որ զկնի սրբոյն Ստեփաննոսի յաշորդեցան ի տեղին :

Կայեալ յաթ ու եպիսկոպոսութեան սուրբն Ստեփան. Ա :

փաննոս՝ բսաներորդ երկրորդ եպիսկոպոս Սիւնեաց,
վախճանի վկայական մահուամբ : Ապա զինի նորա
յաջորդէ ի տեղին Տէր Յովսէփ՝ այր ճշմարիտ և լաւ
վկայեալ յամենեցունց, ամս 17. ապա Տէր Յովակիմ՝
ամս 17. Տէր Սաղովկ՝ ամս 32. Տէր Յովհաննէս՝
ամս 2. Տէր Սաղօմօն՝ ամս 7. Տէր Եղիա՝ ամս 8.
Տէր Թէոդորոս՝ ամս 18. Տէր Գէորգ՝ ամս 8. Տէր
Դաւիթ՝ ամս 17 : Սա էր յաւուրս Փիլիպպէի՝ իշ-
խանի Սիւնեաց, և Գրիգորի Սուփանայ՝ մեծ նահա-
պետին Սիւնեաց, որդւոյ Սահակայ. որ հաստատեաց
զաթոռ եպիսկոպոսութեանն ի Տաթեւոյ վանս. և
ընդարձակեաց զսահմանս նորուն զոր յիւրում տե-
ղոջ ասացից կարգաւ :

Յետ սորա ունի զաթոռն Տէր Յովհաննէս՝ ամս 10.
ապա՝ Տէր Սաղօմօն առաքինին, որ էր զարդարեալ
ամենայն ներանձնական առաքինութեամբ, եւ պայ-
ծառանայր իբրեւ արեգակն ի կամարն երկնից. և բա-
զում իսկ ճոխացոյց փարթամութեամբ զեպիսկոպո-
սարանն : Սա կեցեալ յեպիսկոպոսութեանն ամս 17՝
վախճանի : Ապա երանելին եւ բաղմաշխատն, ար-
քայակերպն Տէր Յովհաննէս՝ ցանկալին հրեշտակայ
եւ մարդկան, ամս 38. որ կանգնեաց զերկնակառոյց
բաւարանն ի Տաթեւ զորոյ զհանգամանս գովելի գոր-
ծոյն ճոխագոյնս կամիմ ճառել. բայց այժմ յետ
բերելոյ զկարգ եպիսկոպոսացն եւ բազում բանիք

ճառերոյ զգանաղան գործս նոցին, պարտ վարկանիմ
անդրէն դառնալ եւ զիշխանացն ցուցանել հանգա-
մանս եւ զգրոյցս ըստ կարի իմում, զպատերազմաց,
զշինութեանց եւ զխաղաղութեանց եւ զարմացու-
ցիչ գործս եւ շինութեանց տանց Աստուծոյ, որ ի տե-
ղիս տեղիս սեպհական աշխարհիս իւրեանց կանգնե-
ցին արձան անջնջելի եւ յիշատակ անմահ :

ԼԶ. — Վասն Շահանդիստոյ՝ արքայազն աղչկանն . եւ
վասն մեկ եւ ահաւոր հրաշիցն որ եղևն յաշխարհիս
Սիւնեաց :

Կամիմ պատմել ձեզ ո՞վ եղբարք՝ հրաշս զար-
մանալիս որ եղևն յայնմ ժամանակի աստուածային
իմն տեսչութեամբ . քանզի էր դուատր մի Վարազ-
Տրդատայ՝ Աղվանից գահերէց իշխանի, որոյ անուն
Շահանդուխտ . եւ ունէր պատկեր նոր եւ օտար . եւ
գեղ նորա յոյժ չքնաղ եւ զարմացուցիչ տեսողաց .
որ եւ ոչ ումեք նիւթեղէն կարծիւր . այլ իբր ի լու-
սատարր օդոյ եւ յանօսր շողից կերպացեալ : Որ եւ
խնդրեցին հարսն ի տանէ Թորգոմեան : Եւ եւ նա
յաշխարհէն իւրմէ ի հայրենի տանէ . եւ գնայր ի
կնուծիւն հայկազուն իշխանացն . եւ մտեալ ի Բա-

ղաց սահմանն՝ երթայր ի ճանապարհն յանբոյթ տեղիս յառապարի մի յորում էր փրթումս՝ քարի մի ահագին խորութեամբ, որ իբր յանդունդս հայէր հանդէպ մեծի հայրապետանոցին Տաթեւոյ : Եւ ահա անդ ղողեալ, ծուարեալ կսցին բաշխութիւնք լէզէ ոնախումբ զօրաց սուսերաւերկաց, որք վասն սխրալի գեղոյ նորա եկեալ էին ի Պարսից, և պահէին զանցս եւ զկիրճս ճանապարհացն զի յափշտակեսցեն զաղջիկն :

Եւ նորա անիրազեկ էին բանին . յանկարծակի յարեան ի վերայ նոցա . և սուր ի վեր կաշեալ սկսան յանխնայ կոտորել զբրիստոնեայսն : Ապա տեսեալ զայն մեծահասակս օրիորդին՝ գիտաց զպատճառն, և կնքեալ զինքն տէրունեան նշանաւն, մորակեաց զերիվարն եւ թռեալ ընդ փրթումս՝ քարին : Եւ զի զայս գտաք ի հնացեալ նամակի գրեալ իւրով իսկ ձեռամբն, որ էր այսպէս . « ես մեզուցեալ աղախինս Քրիստոսի Շահանդուխտ՝ դուտոր Վարազ-Տրդատայ; երթայի հարսն ի տունն Թորգոմեան . և եկեալ ի սահմանս Բաղաց, ի գլուխ քարիս ընդ որ անցանէ ճանապարհն : Եւ ահա յանկարծակի պատահեցան ինձ Իսմայելացիք որք վասն համբաւոյ գեղոյ իմոյ կամէին յափշտակել զիս . եւ սուր ի վերայ եղեալ կոտորէին զհեծեղագունդն որ ընդ իս . ապա լաւ համարեցայ քան ի ձեռն այլազգեսոցն գայլապատառ

կորնչիլ, վասն Քրիստոսին իմոյ գահալէժ մեռանել,
եւ յիշելով զսուրբ Աստուածածինն եւ զսուրբն
Հռիփսիմէ՝ յանձնեցի զիս սուրբ Երրորդութեանն .
եւ կնքեցի զսղոյրմելի անձն իմ սուրբ խաչիւն . եւ
դարձուցեալ զերասանակ երիվարին՝ թռեայ ընդ
քարս . եւ ապա յահագին շնչմանէ հոգմոյ եւ անե-
րւոյթ զօրութեամբ իջայ իբր կառօք ի խորութիւն
ձորոյս ես եւ երիվարն իմ անվնաս : Եւ դադարեալ
անդէն՝ մեծաւ հիացմամբ գոհութիւն մեծ վերառա-
քեցի այնպիսի փրկողին զիս . եւ իջեալ ի հեշտա-
վայրն՝ նուիրեցի զանձն իմ Քրիստոսի . և ուխտեցի
այլ ոչ ելանել աստի մինչ ցվախճանն իմ :

Իսկ Իսմայելացւոցն տեսեալ զայն՝ մեծաւ զար-
մացմամբ թողին անվնաս զգօրն իմ եւ գնացին . եւ
ես աստէն ի տեղւոյն շինեցի մատուռն մի եւ խցիկ
մի . եւ կրօնաւորեցայ ի տեղւոյն զամենայն ժամա-
նակս իմ . թէսլէտ բազումն թախանձեցայ ի ծնո-
ղայն իմ եւ ի հարսնածու իշխանայն , ոչ շարժե-
ցայ ի տեղւոյս : Եւ կոչեալ զերանելի եպիսկոպոսն
Սիւնեաց՝ յանձնեցի նմա զիս , և զամենայն ինչս իմ
ետու ի ձեռս նորա՝ զկէս մասն բաշխել ի կարօ-
տեալս եւ զկէսն տալ ի սուրբ եկեղեցին Տաթեւոյ :
Նա եւ զտեղիքս զայս աւանդեցի սուրբ եկեղեցւոյն
ամենայն ձորովս , որ ի Շնհէրոյ սահմանէն ի վեր մինչ
ի Գլինական գետն » : Ահա այս իսկ իւրով ձեռամբն
Հատ. Ա. :

էր գրեալ Շահանդխտոյ : Եւ կացեալ ինքն անդէն՝
այլ ևս կուսանս ժողովեաց առ ինքն . եւ մեծամեծ
ճգնութեամբ կեցեալ ամս 30՝ վախճանի : Եւ եր-
թեալ եպիսկոպոսին՝ դնէ ի հանգստի ի նմին տե-
ղոջ զերանելի նշխարս սրբոյն . որոյ բարեխօսու-
թեամբ խնայեսցէ՝ Քրիստոս ի տունս յայս եւ ի վի-
ճակեալ սեպհական հաւտ սորա :

ԼԷ. — Յաղագս իշխանացն Սիւնեաց Սահակայ եւ
այրոցն . գործք եւ վախճանք ևոցին որ յերկերիւր եւ
յեօրանատուն բուսկանէն ընդ այս . զրոյցք և համա-
նօս տեղեկութիւնք բանից և գործոց ևոցա :

Ի հայրապետութեան Հայոց Տեառն Դաւթի
Կակաղեցւոյ, եւ յապարապետութեան Սմբատայ
Բագրատունոյ էր իշխան Սիւնեաց մեծ նահապետն
Սահակ որ արքունական ճոխութեամբ վարէր զտէ-
րութիւն իւր . եւ յոյժ միաբան եւ միախորհուրդ
գնայր ընդ Սմբատայ՝ սպարապետի Հայոց, յամե-
նայն գործս պատերազմաց եւ յօգտակարութիւն
աշխարհիս Հայոց : Յաւուրս յայսոսիկ ունէր ի ծա-
ռայութեան զաշխարհս Հայոց մեծ ամիրապետն
Մայմուն . որ եւ առաքէ ոստիկան ի Հայս փոքր

գնդաւ Հաւլ անուն : Եկեալ նորա յաշխարհս՝ հասանէ ի դուռն Դավին քաղաքի . եւ կամէր մտանել և բնակել ի նմա : Էր եւ անդ այր ոմն ի կայսերական տոհմէ Սեադայ անուն, որ առեալ էր իւր կին ի Բագրատունի տանէ զԱրուսեակ . եւ սակս այնր բռնացեալ ունէր զյոլով մասն աշխարհիս Հայոց :

Սա ընդվզեալ և խանդացեալ ընդ Հաւլն միարանութեամբ Սմբատայ Բագրատունայ եւ Սահակայ՝ Սիւնեաց տեառն, գումարտակ պատերազմի խմբեալ կամէր կռուել : Եւ թէպէտ հայրապետն Դաւիթ բազումս միջնորդեաց՝ ոչ կարաց համոզել . ապա յարուցեալ Հաւլն իրոր 2000 աւ խմբեաց ի պատերազմն ահագին յարձակմամբ յեզր Հուրազդան գետոյն հանդէպ Սաւակերտի . փախոյց զնոսա . եւ անդէն հարեալ զգեղեցկադիտակ իշխանն Սիւնի Սահակ՝ դիմաւաւ յերկիր ընկենոյր . եւ Սեադայն և Արմբատ հազիւ մազապուր ճողոպրեալք եղեն : Իսկ երանելի հայրապետն Դաւիթ լուեալ եւ անհնարին ողբովք հեծեծէր . եւ ընթացեալ բազմամբոխ պաշտօնէիւք՝ կազմէր զղազաղն արքայակերպ . եւ բարձեալ զմարմինն մեծահանդէս պաշտամամբք, սաղմոսիւք եւ օրհնութեամբ բերեալ ի կաթողիկոսարանն ի Դավին . եւ անդ դնէ ի քնարանի մերձ սուրբ քաւորանին : Իսկ զկնի սորա պայազատէ զիշխանութիւն սորա որդին իւր Գրիգոր որ փաղաքշական անուամբ

Սուփան յորջորջիւր, այր մեծանձնեայ եւ բաղմա-
խել եւ հնարաւոր յամենայն իրս կենցաղոյս . որ
առաւել քան զնախնիս իւր կարգէր ղգահ իշխանու-
թեան իւրոյ . եւ տնօրինէր զշինութիւն աշխարհիս :

Բայց յետ Դաւթի յաջորդէ ի հայրապետութիւն
Հայոց Տէր Յովհաննէսի Առաջիկայ, ի գեղջէ Ուլայից .
եւ վասն խստամբեր վարուցն եւ ահարկու սոստիցն
ի վերայ անզգամայ քիլք ոմանք ի նոյն տանէ երևեալ
ստայօղ բանիւք սլատրեցին զԲագարատ՝ իշխան
Հայոց, եւ զայլս եւս . եւ հրապուրեցին յաբսորումն
կաթողիկոսին : Զոր իմացեալ իւր՝ կամաթող լինի
աթոռոյն, եւ բնակէ միայնիկ ի վանս Այրից : Զոր
լուեալ մեծին Սուփանայ Սիւնայ՝ ոչ ժուժեայ մեծի
մնասուցն եւ զրպարտութեանն . այլ գնացեալ առ
սպարապետն Սմբատ խորհի ընդ նմա . եւ լինին
վրէժխնդիր սրբոյ առնն Աստուծոյ : Եւ անդրէն
ածեալ վերստին հաստատեն յաթոռն զՏէր Յովհան-
նէս : Իսկ չարաւեղուքն ամենայն ի վերուստ մեծա-
մեծ պատուհասիւք սատակեցան : Յետ այսր գործոյ
մինչ վարէր զիշխանութիւնն ճոխաբար Գրիգոր, ոչ՝
ժուժացեալ չարին . այլ արկ նախանձ չար ի սիրտ
Բարգենի՝ եղբոր Փիլիպպէի, որդւոյ Վասակայ, միւս
նահապետին Սիւնեայ, որ եւ ի նոյն ցեղէ . եւ խան-
դայոյց եւ գորդութիւն չար ի մէջ նոցա զարթոյց
զօրէն Կայենի եւ Հարեղի : Որք եւ գումարտակ ի

վերայ իրերաց կարգեալ պատերազմեցան . և սպան
Բարգէն զԳրիգոր . եւ ինքն յետս կործանեցաւ չա-
րաչար գայթակղութեամբ ի տիրաւանդ օրինաց սի-
րոյն : Ապա մինչ այս այսպէս լինէր՝ բարձեալ ըն-
տանեաց նորա մեծակական ողբովք՝ տարեալ հան-
գուլին ընդ հարս իւրեանց : Եւ պայազատէ զտէրու-
թիւն նորա Վասակ՝ որդի իւր, որ ըստ գգուանաց
փազարչականին, Գաբուռ կոչիւր :

Սա փեսայացաւ Աշոտոյ Բագրատունոյ՝ որդւոյ
Սմբատայ, որ Թագաւորեաց իսկ Հայոց, եւ հառ-
գդուստրն նորա Մարիամ իւր ի կնութիւն : Որ և ի
տիրեւն Աշոտոյ յոյժ հպատակ էր սա գործոց եւ կա-
մայ իւրոյ աներոյն . եւ նա յոյժ մտերմաբար հոգայր
վասն Վասակայ. սակս որոյ եւ անցեալ եղև փառօք
եւ իշխանութեամբ ընդ նախնիս իւր խառնեալ ի
Թագաւորեալ ցեղն Բագրատունի : Ահա յայսմ
ժամանակի էր ամիրասլետ Պարսից զոր սուլտան
կոչեն այժմ, անիծեալն Զաֆար . և առաքեսլ էր ի
Հայս ոստիկան մի Աբուսէճ անուն որ եկեալ ի Տա-
րօն կալաւ զԲագարատ իշխանն . եւ եգ ի կասկանս :
Վասն որոյ յարուցեալ ի վերայ բնակիչք Տօրոս լե-
րինն՝ սպանին զԱպուսէճ եւ փախստական արարին
(զգօրս նորա) : Լուեալ զայն ամիրասլետին եւ յոյժ
զչարեալ՝ առաքէ զոմն չարագոյն Բուղայ անուն
ծանր զօրու, եւ հրամայէ զամենայն իշխանս եւ

գլխաւորս Հայոց ածել կապանօք առ ինքն. և զայլն ի սուր սոււերի մաշել : Որ եւ եկեալ կալաւ զիշխանսն Հայոց զԱշոտ և զԴաւիթ՝ որդիս Բագարասայ ի Տարօն, եւ զԱշոտ՝ մեծ իշխանն Արծրունի ի կապանս եղեալ : Եւ Սմբատ սպարապետն իւրովի զնաց առ Բուղայ : Եւ զայլն ի սուր սոււերի մաշէր յանխնայ. իսկ զգեղեցիկսն ընտրէր և պահէր զազատազնեայն յանօրէն օրէնս իւրեանց դարձուցանել, որք մեծապէս վկայեցին վասն Քրիստոսի՝ Ատոմ եօթն ընկերօք եւ կոնն Ստեփաննոս և այլ 150 արք որոց տօն կարգէր սուրբ հայրապետն Յովհաննէս ի մեհեկի 25. եւ այս լինէր յ302 թուականին Հայոց :

Ապա մինչ զայս ամենայն տեսեալ Բուղայի յաջողուած իւրոյ չարութեանն՝ խնդիր առնէր բազում հրոսակօք մեծ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ Իշխանիկ կոչեցելոյ եւ եղբարց իւր, որք էին որդիք Փիլիպպէի՝ որդւոյ Վասակայ, Սիւնեաց տերանց. որոց պակուցեալ ոմանք ամրացան յանառիկ ամուրսն Բաղաց. եւ Վասակ ոչ հաւատացեալ յամրութիւն բերդիցն. այլ խոյս տուեալ անց զնաց զկողմամբ Կոտայք գաւառի : Զոր իմացեալ Բուղայի՝ զօրս զհետ արձակէր, որոց հասեալ կամեցան ըմբռնել. ապա նորձս դարձեալ զվաղակաւորն ի գործ սկսաւ ածել. եւ զամենեսեան թաւալգլոր առնէր. եւ

ինքն գնաց ընդ արևելս ի գաւառն Գարդման, առ իշխանն նոցա Կարիճ Թերևս օգնութիւն գտցի ի նմանէ, որ եւ ոչ ինչ եգիտ ըստ յուսոյն : Այլ իշխանն այն խարեալ ի դիւէն դաւաճանեաց նմա . եւ կալեալ կապանօք առաքէ առ Բուղայ Թերևս վասն այնորիկ զերծեալ լիցի ի ցաւմանէ նորա . որ և ըստ ուղղակիւ իրաւանցն Աստուծոյ ըմբռնեցաւ յետոյ ի նմանէ . եւ չարի մեծագունի պատահեցաւ : Իսկ չարն այն եւ անիծեալն Բուղայ ընկալեալ խնդութեամբ զՎասակ ետ ածել ասպատակաւ հինից եւ զեղբայր նորա զԱշոտ եւ զմեծ տիկինն՝ զմայր նոցունց ի Դվին, զորս երկաթի կապանօք դնէ ի դիպահոջ : Այսպէս ածեալ զբաւմբ զամենայն իշխանս Հայոց եւ Աղվանից՝ չու արարեալ գնաց ի դուռն արքունի . եւ յանդիման առնէ մեծ ամիրապետին : Իսկ չարագլխին Զաֆարի տեսեալ զնոսա եւ սաստիկ ցասմամբ հարց եւ փորձ եղեալ վասն հաւատոյ՝ մեծամեծ և ազգի ազգի տանջանօք եւ պէսպէս նեղութեամբք տայր չարչարել զնոսա զսուրբս բազումս . եւ խախտեալ զոմանս ի հաւատոց տայր Թլփատել :

Իսկ մեծահաւատն Վասակ և եղբայրն իւր Աշոտ ոչ ինչ հաւանեալ բանիցն եւ ոչ Թուլսոցեալ ի հաւատոցն Քրիստոսի՝ առ ժամ մի վերին երեսօք յանձն առնուն կստարել զկամս ամիրային . բայց

արին եւ քաջն Սմբատ նովին խոստովանութեամբ ի մէջ կապանաց եւ արգելանոցի կատարիւր բարոք մահուամբ . եւ զի նորա տարեալ հանգուցաւ ի վկայարանի մեծ մարգարէին Դանիէլի : Եւ պայազատէ զտէրութիւն նորա (Աշոտ), որ եւ թագաւորեացն իսկ : Ապա եւ զերծեալ մեծին Վասակայ Սիւնոյ մարբն իւրով եւ եղբարբն եւ այլովք իշխանօք ի գերութենէն Բուղայի ի դառն կապանացն՝ գայ, մտանէ ի սեպհական աշխարհ իւր Սիսական . և ընդդէմ անհուն ուրախութեամբ զամենայն աշխարհս : Եւ ի բաց մերկացեալ նորա զստուեր մահածին խոստմանն որ վասն անօրինին Մահմետայ՝ զգենոյր զհայրենի զգեստն մաքրութեան մեծամեծ զղջմամբ եւ ապուշուանօք, խոստովանութեամբ և առաքաճիր տրովք տնանկաց միջնորդ ունելով առ Աստուած զերջանիկ եսլիակոպոսն Սիւնեայ զՏէր Սաղօմօն : Եւ այսպէս ճոխացեալ երևելի փառօք՝ բաղումս ցուցանէր գործս տրութեան յայսմ ժամանակի ի ձեռնտութենէն նոյն Աշոտոյ իշխանի որ եւ թագաւորեացն : Իսկ մեծ սեպուհ իշխանն Սիւնի Վասակ Գաբուռ՝ տղայ հասակաւ յերիտասարդութեան տիս վախճանի . եւ թողու երիս որդիս, որոց երէցն՝ Գրիգոր որ եւ սա Սուրբան կոչեցաւ, եւ Սահակ եւ Վասակ :

Ապա առեալ երանելի տիկնոջն Մարիամայ զղի նորա զարդարեալ թագաւորական զարդուք, ան-

հուն ամբոխիւ եւ անչափ աղաղակաւ եւ ողբերգա-
կան պարուք փողոց եւ քնարահարաց հանդերձ կա-
թողիկոսիւն Զաքարիայիւ տարեալ հանգույանէին
ի քնարանի ընդ հարա իւրեանց : Եւ պայազատէ
գտէրութիւն նորա որդի իւր Գրիգոր Սուփան :
Սա յարդարէր գեղեցիկս զկարգ իշխանութեան իւ-
րոյ . եւ ևս առաւել ծախէր զամենայն յարթա-
մութիւն իւր և զկեանս ի գործ աստուածապաշտու-
թեան և ի շինութիւն պայծառակերտ քաւարանաց
որ դեռ ևս կան եւ վկայեն իրքն : Յայսմ ժամանակի
պայծառանայր երանելին Մաշտոց ի Սեան կղզին
մեծահանդէս առաքինութեամբ . որ էր որդի աշ-
խարհիկ երիցու մի Գրիգոր անուն Եղիվարդեցի . և
եկեալ էր ի Սոթք գաւառ և պանդխտանայր անդ . որ
և ետ զՄաշտոց յաշակերտութիւն սուրբ հօրն Մա-
քենոցաց Ստեփաննոսի . յորում զարգացեալ ներքին
հասական՝ ձեռնադրի ի քահանայութիւն ի Տէր Դաւ-
թայ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ : Եւ անտի երթեալ
յանապատն Արտաւազի Ապարանք . եւ անտի
գնայ, մտանէ ի Սեան կղզին : Եւ յետ բազում
ճգանց հրաման առնու ի տեսլեան շինել եկեղեցի
յանուն երկոտասան առաքելոց, եւ սահմանել միա-
բանակեացս . յազազս որոյ եւ գային առ նա երկո-
տասանքն ի վերայ ծովուն յանուրջս . եւ նշանէին
զոեղի եկեղեցւոյն :

Հատ. Ա :

Ահա սոյն երեւմամբ վերին ազդեցութեամբ շար-
ժեալ մեծ թագուհին Մարիամ՝ ամուսին Վասա-
կայ Սիւնույ, գայ առ սուրբն Մաշտոց. եւ բազում
թախտանձանօք ի հաւան ամեալ ղնա ձեռն ի գործ
արկեալ շինեն զգեղապանոյճ եկեղեցիսն յանուն
սուրբ առաքելոյ, և զմիւսն՝ յանուն տիրուհոյ Աստ-
ուածածնին . եւ զարդարեալ մեծամեծ սպասուք
կանգնեն ղնա տուն Աստուծոյ եւ բնակարան աստ-
ուածազգեաց սորանց յ323 թուականին Հայոց :
Բայց Մաշտոց եղիւր սահման վանիցն, եւ սլայծա-
ռացոյց երկնաքատակ կարգօք . յորմէ համբաւոյ
միաբանեալ Աշտոյ՝ իշխանաց իշխանի, սուրբ ուխ-
տին՝ գայ ի տեսութիւն սուրբ հօրն . եւ ընծայէ
զւիրկական նշանն աստուածընկալ խաչին . եւ տոյ
ի ժառանգութիւն սուրբ եկեղեցւոյն գեօղա՝ զՎար-
ոներն, զՅամաքարերդ, զԳումաձորն, զԲերդքն, զՈւ-
ռեաց տափ եւ զորսն կռակծին, եւ այգիս ի Գառնի
եւ յԵրեւան եւ յայլ տեղիս . եւ բազում նզովիւք
հաստատեցին : Դարձեալ՝ սոյն Մարիամ շինէ զմե-
ծապայծառ եկեղեցին ի Շողուազայ յանուն սրբոյ
առաքելոյն Պետրոսի . եւ կարգէ ի նմա կրօնաւորա-
նոց, դասս բազմահոյլ քահանայից վասն հոգեաց
տեսուն իւրոյ Վասակայ՝ իշխանի Սիւնեաց : Եւ
գնեալ ի հագարացի մարդկանէ զգեօղն Շողուազայ
ընդ 60,000 դրամի ազատ յամենայն աշխարհական

հարկաց՝ ընծայէ ի սեպհական ժառանգութիւն սուրբ եկեղեցւոյն. նմանապէս եւ գեօղ մի ի Մազաղ քաւառի ընդ 3,000 դահեկանի գնէ եւ տայ ի սուրբ եկեղեցին. որոյ անուն գեղջն Գնէր. եւ հաստատէ արձան անջիճջ յիշատակի առաջի Գէորգեայ կաթողիկոսի և Յովհաննիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, և Գազկայ՝ Սիւնեաց տեառն. և Հրահատայ՝ եղբօր Վասակայ, եւ Արտավազդայ Շաղաառնեցւոյ եւ այլ բազում ազատաց եւ իշխանաց :

Իսկ ապա յայնժմ ժամանակի խորհուրդ ի մէջ առեալ աստուածային իմն տեսչութեամբ Գրիգորի Սուփանայ եւ Վասակայ Իշխանիկ կոչեցելոյ՝ տէրանցն Սիւնեաց, ընդ Գրիգորի Դերենիկ կոչեցելոյ, որ էր իշխան տանն Արծրունեաց, եւ ընդ այլ իշխանաց Հայոց, խնդրեն յամիրապետէն Ամիր Ահմատայ եւ կացուցանեն զԱշոտ Բագրատունի Թագաւոր Հայոց. որ եւ նորոգապէս զարդարեցաւ աշխարհս Հայոց ի շինութիւնս եւ ի խոր խաղաղութիւնս. զոր էօծ Տէր Գէորգ՝ Հայոց կաթողիկոս, և Տէր Յովհաննէս՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, այլովք եպիսկոպոսօք ի 334 թուականին Հայոց : Բայց յետ այսր մեծ իշխանն Վասակ որ և Իշխանիկ կոչուր, փոխի յաստեացս եւ դնի ընդ հարս իւր : Եւ եղբայր նորին Աշոտ պայազատէ զտէրութիւն նորա, այր հեղաճամբոյր եւ խաղաղասէր եւ բարեպաշտօն եւ երկիւ-

ղած յԱստուծոյ . եւ ամենայնիւ յամենայնի շինու-
թեան պարապեալ հայրենի տէրութեան իւրոյ :

Իսկ Թագաւորն Աշոտ յետ 5 ամի Թագաւորու-
թեան իւրոյ վախճանի . եւ պայազատէ զԹագաւո-
րութիւն նորա որդին իւր Սմբատ, զոր հրամանաւ
Ափշնի օծանեն զնա Թագաւոր Հայոց կաթողիկոսն
Գէորգ և եպիսկոպոսն Սիւնեաց Յովհաննէս, բղեչ-
խըն Վրաց Ատրնեբսէհ, և իշխանն Սիւնեաց Աշոտ
եւ իշխանն Արծրունի Գագիկ այլովք իշխանօքն :
Ապա յետ բազում անցից ընդ աշխարհս Հայոց
գնաց Ափշինն անդ (Բաղդատ) . և զոր բազում գու-
մարեալ կամէր գալ ի Հայս եւ բնաջինջ առնել .
զոր և կամքն վերին առ Ժամայն սատակեաց . և խա-
փան եղև չար առաջարկութեանն : Բայց փոխա-
նակէ զտեղի նորա եղբայր իւր Յուսուփ . յորոյ ձեռն
կրեաց յետոյ Հայք զահագին կործանումն եւ զան-
պատմելի չարիս : Գայ այնուհետեւ Յուսուփ յա-
միրապետէ անտի ոստիկան ի Հայս . եւ զառաջինն
յոյժ մեծարգոյ մեծարեալ զՍմբատ Թագաւորն եւ
զամենայն իշխանս մեծամեծ պարգեւօք . նմանապէս
եւ ինքն մեծարեալ ի նոցանէ կրկնապատիկ ընդու-
նի պատիւս . եւ այն ինչ Ժամանակս յոլով խաղա-
ղութիւն բերէր ընդ բոլոր Հայաստանեայս . սակս որոյ
ամենեքեան շինութեան եկեղեցեաց պարապէին . ևս
առաւել որդիքն Վասակայ՝ Սիւնեաց տեառն, եւ

Գրիգորի Սուփանայ՝ Սահակ եւ Վասակ, եւ մայրն իւրեանց Մարիամ ի գաւառին Գեղաբունոյ. զի այն իսկ գաւառ չուրջ զծովակովն նոցա էր հասեալ ի բաժին ժառանգութեան : Իսկ բուն գահ իշխանացն Սիւնեաց էր Բաղը, Վայոյ ձոր եւ այլ շրջակայքն՝ Վասակայ եւ Աշոտոյ եւ որդւոյ Աշոտոյ՝ Սմբատայ, Սահակայ եւ Բարգենի եւ Վասակայ, եւ որդւոյն Վասակայ Փիլիպպէի :

Եւ արդ, որպէս վերագոյն ասացաք, չինէ Մարիամ զՍեւանայ եկեղեցիան . եւ յետոյ՝ զՇողուագային . չինէ եւ Սուփան զգարմանակերտ փարախն բանաւոր հօտի ի գիւղաբաղաքին Կոթայ յանուն սուրբ Աստուածածնին . եւ զարդարեալ մեծամեծ սպասուք կարգէ ի նմա դասս պաշտօնէից եւ պարսպէ մեծամեծ վիմօք . եւ մեծաւ ժողովով արարեալ նաւակատիք՝ խնդրէ ի կաթողիկոսէն եւ յեպիսկոպոսացն եւ յիւր եպիսկոպոսէն Տէր Յովհաննիսէ յիշատակ իւր յամենայն եկեղեցիս զերեք քառասունս՝ զնեղութեան կանոնն խաղաղական ժամուն եւ զուսուտուն տաղմոսն . զոր եւ սահմանեցին իսկ վասն մեծամեծ եւ բազում երախտեաց նորա : Եւ կարգէ յիշատակագիր արձանի ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյն որ ունի օրինակ զայս. » Ինձ Սուփանայ յիշատակաւորան հաստատեալ հոգեւոր ի Քրիստոս ի քաղաքագիւղս Կոթայ՝ ի կացուածի իմոց նախնեացն, զոր»

Նախքան նպաստ պարագայիս շրջապատեալ էին ի
բազմաթիւ գանձուց յոլով աշխատութեամբ : Յետ
այսոր ապա իմոց նախնեացն խորհրդակցեալ կա-
մօքն Աստուծոյ շինեցի տուն Տեառն եւ յարկ Աս-
տուծոյն Յակոբայ անուանակոչութեամբ Արքուհայ
Տիրամօր Աստուածածնին, վիմատաշ, կոխածոյ քա-
րամբք. եւ ի տնա սենեակս 8 ի վերոյ եւ ի ներքոյ. և
ապա ի սմին սուրբ քաւարանիս կարգեցի քահանայս
եւ զարդարեցի . զԱստուածածնի քահանայքն (39)
նախնեաց իմոց եւ այլ ապաստաւորս բազումս ա-
զատ արարի յարթունական ծանրութենէ եւ ի բե-
կարէ . եւ սահմանեցի հողս եւ ջուրս . եւ ետու միոյ
միոյ քահանայի 50 գրամ ի տարւոյն . որ լինի հնգե-
ցիկս . եւ սահմանեցի չորիցս քառասունս եւ սազմոս
զնեղութեան կանոնն եւ զառաւօտուն ստղմոսն, դի-
որչափ ես եմ ի մարմնի, յաղագս կենացս յաջողման
լիցի, եւ յետ վախճանի կենացս մեղուցեալ հոգւոյ
իմոյ կատարեն : Եւ յամենայն ամի իւրաքանչիւր ոք
ի քահանայիցս չորիցս քառասունս առնիցեն վասն
իմ : Եւ արդ՝ եթէ ոք ձեռնարկէ յայս եւ յափշտա-
կել ջանայ զիմ հոգեցատուր հողսդ և զայլ ընծայսդ
ի քահանայիցդ . եւ կամ զքահանայ իջար ընկենու
զոր ազատեցի ես յամենայն ուրեք, կամ ի զարթից
իմոյ կամ ի ժառանգաւորաց կամ յայլ աւագաց
զկնի մեր, այնպիսոյն բարձցի անունն յերկրէ և յի-

չառական, եւ դատապարտեալ եւ ամօթալից եղիցի յահեղ հրապարակին Քրիստոսի, եւ մեղաց իմոց համարս տայցեն յաւուրն դատաստանի. և ժառանգեսցեն զհուրն անշէջ եւ զտանջանան յաւիտենական : Եւ եթէ քահանայքդ երբէք ստունգանիցէք եւ մոռացումն առնիցէք կարգեալ շարադրութեանցդ եւ կամ ծուլանայք յեղեալ բառաներոյդ, Տէր Աստուած դատապարտեսցի՝ զձեզ զաւակօք և զարմիւք. եւ բաժին ձեր ընդ տիրասպան քահանայիցն լիցի » :

Դարձեալ շինէ եւ ղերկնաճեմ խմբարանն ի հրաշագան մենարանին, ի փառաքնակ ուխտն Մաքենոցաց, զգմբէթայարկ եկեղեցին յանուն սրբոյ Աստուածածնին, եւ պարսպէ վիմօք. եւ այլ բազում շինուածս յօրինեալ զարդարէ զնա անխնայ գանձիւք եւ փարթամացուցանէ բազում ընչիւք. նա եւ գեղօք և ագարակօք և այգեստանօք ի Քառնի եւ յԵրեւան եւ յայլ տեղիս : Եւ կարգէ ի նմա արձան յիշատակի հարստայոյս արդեանցն իւրոց, որ ունի օրինակ զայս » Կամաւն Աստուծոյ եւ Սուխան՝ Յիւնեաց իշխան, շինեցի զՄաքենոցաց եկեղեցիս եւ անխնայաբար զարդարեցի սրատուական սպասուք եւ աստուածային կտակարանօք. եւ ետու զսեփական տեղն մեր ի սա որ ըստ անուան եկեղեցւոյս Աստուածածին սոսի, իւր ամենայն սահմանօք, լե-

րամբ և դաշտիւ, եւ ետու ուս ձկանց զԲողաչէն սե-
ղանոյն, եւ 700 դրամ ի Դեղձանագետոյ ղապա-
լէն, 200 դրամ ի Կաթկայ, 350 յԱնմեռէն, որ լինի
1250 դրամ. ետու և 5 կուղպակս ի յԱնի և 5 այգի
Երեւան և 500 առու այգի ի գիւղաքաղաքն Գառ-
նի, եւ 2 այգի Եղեգիս, եւ զամենայն պէտս սուրբ
եղբայրութեանս լցի առատապէս եւ փարթամա-
ցուցի ներքոյ եւ արտաքոյ. ետու և ջուիրս եզանց և
ջուկս զուարակաց եւ անդեայս և հօտս ոչխարաց :
Եւ արդ՝ մաղթեմք զամենայն աստուածացելոյ սուրբ
ուխտիդ պաշտօնեայտդ, որում Աստուած է միջ-
նորդ, կատարել վասն մեղուցեալ հոգոյս զերկու
թառասունսն տէրունի պատարագ ինձ . եւ անխա-
փօսն երգել զերեկորին սաղմոսն՝ զնեղութեան կա-
նոնն և զառաւօտուն սաղմոսն զոր կարգեալ եմ յա-
մենայն եկեղեցիք : Եւ Տէր Յովհանէս՝ Հայոց կա-
թողիկոսն, ի տանէս մի իշխեսցէ դատ կամ՝ փայքար
հանել, և մի յիմ որդեաց կամ ի Ժառանգաւորաց-
այլ որ ընծայիս հսկառակէ կամ հանել ջանայ եւ
որ հսկառակ անուանեսցի՝ նզովս չարաչար ընկալցի
յԱստուծոյ եւ յամենայն աթոռակալաց սրբոյն
Գրիգորի, եւ մասն ընդ Յուդայի մատնչին եղիցի :
Եւ դարձեալ խօսիմ ընդ ձեզ Առաջնորդք եւ կրօ-
նաւորք վանացս՝ հաստատուն կալ մինչ ի գալուտն
Քրիստոսի, և վարդապետելն և սաղմոսելն վասն իմ

անխռիւն եղիցի. և եթէ որ ծուլասցի ի քառասնեակ
աւուրսդ. ամ յամէ կատարել զմեղսաբաւիչ սուրբ
խորհուրդն յետ ելից իմոց ի կենցաղոյս, ի Քրիստոսէ
որոշեալ եղիցի, եւ մասն ընդ Սիմոնի կախարդի-
ւնկայցի. եւ ի սուրբ ժողովոցն նգովեալ եղիցի :
Շինեցի եւ ղեկեղեցին ի գիւղաքաղաքին Արթւայ. և
ի նմա՝ 8 սենեակ. և սրարի պատիւ ի տան Տեառն,
զոր շինեցաք. եւ զԱստուածածնին քահանայքն
ազատ արարաք յամենայն արքունի չարէ. ընդ նոսին
եւ զայլ պաշտօնեայս եկեղեցւոյ որք ի քահանայա-
կան կարգէ » :

Ահա այս իսկ էր արձան Մաքենոյաց, բայց վառն
հնութեանն եւ խախտելոյ քարանցն ոչ կարոցաք
գրովանդակն իմանալ. այլ բազում բանք եւ տուրք
իշխանացն պակասին. զայս փոքր ի շատէ եղաք զի
մի բնաւին ջնջեալ կորիցէ յիշատակ նոցա. եւ այս
ամենայն գործեալ եղև յ300 թուականէն մինչև
յ350ն : Իսկ եղբայր Գրիգորի Սահակ շինէ զպան-
ծալի յարկն մեծածախ յօրինուածովք ի Նորա-
տուա գիւղ. եւ կարգէ ի նմա բազմութիւն քահա-
նայից. յորոյ դրան եւ ինքն հանգուցեալ կայ ի տա-
պանի : Նախանձեալ ընդ այս բարուք մոլութեամբ
Շապուհ Բագրատունի՝ եղբայր Մարիամայ, եւ ի
ձեռն քեռն իւրոյ շինէ զվիսառուոր տունն Աստուծոյ
յանուն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին ի ձորակին
Հատ. Ա. :

Վանէվանայ որ այժմ Աթանոյ կոչի. եւ պայծա-
ռապէս զարգարէ զնա. եւ բազում տուրս ընձեռէ ի
պէտս եղբարցն եւ հաստատէ տուն կրօնաւորաց.
որոյ յիշատակագրութիւն արձանին ունի օրինակ
զայս « Յանուն Աստուծոյ եւ Շապուհ Բագրատու-
նիս՝ Հայոց առաքարապետ, տերանց տէր, որդի Աշո-
տոյ՝ Հայոց Թագաւորի. ի ժամանակս Հայոց Թա-
գաւորի մեծին Սմբատայ՝ հարադատ եղբոր իմոյ, եւ
վերադիտողի Հայոց հայրապետի Տեառն Յովնէիսի,
իմացայ եւ ծանեայ թէ ամենայն փառք եւ մեծու-
թիւն սպառելոյ են եւ վաղիւ կորնչելոյ. եւ մեծա-
փափագ տենչանօք վերակացու և տեսուչ առնելով
զբոյր իմ Մարիամ՝ Սիւնեաց տիկին, յիմումս իշ-
խանութեան ի Վանէվանա տուն Աստուծոյ կանգ-
նեալ վիմատաշ կոփածովք, շատածախ զանձիւք
եւ մեծաջան վաստակովք կատարեալ. թերևս լիցի
ինձ ողորմութիւն յայնմ աւուր յորժամ բանքն սպա-
ռին եւ գործքն թագաւորեն : Եւ առաք ի քեզ
Վանէվանուց վանական հայր Աբրահամ՝ աղօթել
եւ վայելել, եւ որ այլք յետ քո յաջորդեն. եւ պաշ-
տօնեայք խորանին՝ յորժամ ժողովիք միաբան յա-
ղօթս, եւ կերակրիք յանմահական կերակրոյն, յի-
շեաջիք զիս և զիման զի արասցէ ողորմութիւն ողոր-
մածն Աստուծոյ : Եւ ետու հինգ գեղոց սահման՝
Կոթաբարն, Աղարոյ վանսն, Շաւառնահոլն, Գե-

տասնէջն, Կթանոցն, Գետավանայ ծալն, 260 դրամ
ի Կոթաբարէն, 530 ի Բրտենեացն, 660 յԱղսրոյ
վանացն ծովէ, 990 ի Կարբին գետերէն եւ ի նաւե-
րէն (42) : Որում մի որ իշխեսցէ հակառակել : Եւ
թէ յանդգնի որ՝ յ318 հայրապետացն նզովեալ եղի-
ցի, եւ մասն եւ բաժին զՅուդային առցէ. ի թուիս
Հայոց 352 » :

ՆՈՂ 61

Աստ կան ի չիրմի աստուածազդեայ Տէր Սաղո-
մոն եւ Տէր Աթանաս եւ Սմբատ Բագրատունի :
Գարձեալ եւ յետ ամաց ինչ նորոգէ եւ Գազիկ՝
որդի Աշոտոյ շահանշահի, զհրաշակերտ եկեղեցին
Վանէվանայ՝ զսուրբ կաթողիկէն, եւ տայ զԴեղձա-
նազետ ի նա. եւ պարսպէ շուրջ զեկեղեցեաւն. եւ
գրէ արձան անիծից ոչ յախշտակել զայն ի սուրբ
եկեղեցւոյն : Արդ՝ այս այսքան տեղեկութիւն քեզ
գովելի գործոց իշխանացս, եւ շինութեան եկեղե-
ցեայ եւ ժառանգութեան նոցին. որ եւ ոչ միայն
այս, այլ և բազում էին շինեալ եկեղեցիք ի Սիսա-
կան աշխարհի եւ յԱրարատեան գաւառի : Բայց
մեծ իշխանքն գահազլութեւ Սիւնեայ տէրութեան
Աշոտ եւ որդի իւր՝ Սմբատ եւ այլք յոլով եւ մե-
ծամեծ երեւեցուցին գործս ի շինուածս եկեղեցւոյ,
զարմացուցիչ ամենայն տեսողայ, զորոյ զհանգա-
մանս յետոյ պատմեցից կարգաւ : Այժմ անդրէն
գարձեալ ճառեցից զկարգ իշխանոցն եւ զմեծա-

մեծ անցա աղետիցն որ ընդ մեր աշխարհս յանի-
ծեալ նեոնէն Յուսիայ :

ԼԸ. — Գալն Յուսիայ ի Սիսական աշխարհս . և գեր-
փումն եւ կոտորումն զաւառացս . փախուտ ի իս-
նացն . տիեզերահոժ տագնապ եւ հրակէզ հրդեհումն
երկնատեղաց բարկութեանն . վկայական մահն Սըմ-
բատայ բագաւորին . եւ կրկին դարձ գերեւոցն եւ
փախառէիցն . զրոյցք որ յ358 բուսկանէն Հայոց
ընդ այս աժեալ ձգի :

Յայնմ ժամանակի ապստամբեալ Յուսիայ յիւր-
մէ ամիրապետէն՝ կամէր ի դիմի Հարուլ նմա . վասն
որոյ յղէ ամիրապետն առ Սմբատ Թագաւորն՝ զօ-
րու ծանու գնալ ի վերայ Յուսիայ յԱտրպատա-
կան : Զոր եւ կամեցաւ կատարել իսկ Սմբատ . եւ
զօր գումարեաց : Եւ ի ծածուկ ծանոյց զիրան Յու-
սիայ . բայց նա ոչ հաւատաց մտերմութեանն . այլ
ծածուկ ի սրտին նիւթէր, նօթձէր զդառն ոխու-
թիւն . եւ ակն տռեալ սպասէր դիպող ժամու :
Ապա հնարեալ հնարս եւ հաշտեալ ընդ ամիրապե-
տին՝ առնու ընդ ձեռամբ եւ զՀայս . եւ զօր գումա-
րս . պատրաստութիւն կազմէր՝ ի գալ գարնանն

եղանել յաշխարհս Հայոց . յորում աւուրս մեծ նա-
խարարն Սիւնի եւ գահերէց իշխանն Աշոտ յետ
բազում քաջութեանց և մեծամեծ երեւելի գործոց,
այնչափ բարեպաշտութեանց եւ շինութեանց աշ-
խարհի եւ եկեղեցեաց և վանորէից փոխի յաս-
տեացս :

Իսկ մեծ բարեպաշտուհին եւ անհամեմատն ի
կանայս Շուշան՝ կին նորա, զարդարեալ զղի նորա
արքունական ձեւով . եւ աշխարհաժողով ամբոխիւ,
դամբանական փողովք եւ ողբերգական քնարահա-
րիւք տարեալ հանգուցին յեպիսկոպոսարանին Տա-
թեւ ի դրան սուրբ եկեղեցւոյն զոր իւր հրամանաւ
շինեալ էր Տէր Յովհաննէս : Յորոյ ի սուգ եկն Սմբատ
թագաւորն ամենայն իշխանօք Հայոց . եւ լացեալ
ղլալիւն մեծ՝ մխիթարեցին ղտիկինն եւ զորդիսն՝
զՍմբատ, զՍահակ, զԲարդէն եւ ղՎասակ : Եւ կա-
ցուցանեն զՍմբատ գահագլուխ իշխան Սիւնեաց եւ
տէր ի վերայ ամենայն Սիսական աշխարհին : Իսկ և
իսկ ապա ի բանալ դրանն գարնայնոյ շնչեաց հողմ
դառնութեան եւ ցոլացաւ բոցն հարաւային յաշ-
խարհս մեր . եւ յորջից իւրոց գազանն անդառադեղ
և շունն կատաղի՝ Յուսուփ . և կամէր կլանել զամե-
նայն Հայաստանեայս : Եւ հասեալ ի Նախջաւան քա-
ղաք յաւուրս սուրբ պասեքին, և ասպատակ սփռեալ
կամեցաւ ջնջել ղգլուառն Սիւնեաց և զքաւմբ ածել

գիշխանն : Իսկ գահերէց իշխանն Սիւնեաց Սմբատ
Ժողովեալ զեղբարս, զազգայինս իւր եւ զազատա-
գունդ զօրս ասինայն իւրոյ իշխանութեանն՝ եւ ընդ
յառաջ Խամայեղականացն . եւ կալաւ զանցս եւ
զկիրճս ճանապարհացն . եւ զքաղաքս սատակեցին :

Բայց զի խնամք վերնոյն հեռացեալ էր, և կամէր
մատնել զմեզ, ոչ ինչ օգտեցան եւ ոչ կարացին ըզ-
գէմ՝ ունել . այլ զմայրն իւր զՇուշան եւ զկինն իւր
Սոփի, որ էր դուստր Գերենկին՝ քոյր Գազկայ Թա-
գաւորելոյն ի Վասպուրական, փոքրիկ ստնդեայ
սողայով միով, եւ զկինն Սահակայ՝ եղբօր իւրոյ, որ
էր (դուստր) բդեշխին Գուգարաց, տարեալ ամրա-
ցուցանեն յանառիկ ամուրն Երնջակայ . և ինքեանք
փախստեայ լինին : Սմբատ գնաց առ աներն իւր
Գազիկ ի Վասպուրական . և Սահակ՝ առ իւր աներն
ի Գուգարս . բայց Բաբգէն եւ Վասակ մնացին ան-
գէն . եւ Գրիգոր Սուփան եւ եղբարք իւր մնան
յիւրեանց տեղիս ամրացեալք ի կատարս լերանց և ի
ծործորս ծերպից վիմաց : Իսկ անիծեալն Յուսուփ
տեսլեալ զայն, և ասպատակ սփռեալ ընդ գաւառն
ամենայն՝ ժողովէր զառ եւ զաւար եւ զքաղմութիւն
գերեաց զորս միանգամ եգիտ . և ի նոցանէ ընտրեալ
զպիտանիսն եւ զգեղեցկադոյնսն՝ ի գերութիւն վա-
րեաց . և զայլսն սրոյ ճարակ տուեալ կոտորեաց . և
ահա լինէր այս յաւուրս տօնի սուրբ զատիկին : Եւ

խառնեցաւ անբաւ սպանելոցն արիւն յարիւնն փրկական Փրկչին մերոյ Յիսուսի, որ յայնմ աւուր հեղաւ ի վերայ խաչին . որոյ պահի սլսակն մարտիրոսաց . եւ եղև այս յ358 թուականին Հայոց :

Իսկ անիծեալն Յուսուսի գործեալ զայս ամենայն ոճիրս, եւ երկոտասան օր երեկոթս արարեալ՝ անց, զնայ ի Դվին քաղաք . եւ նստաւ ահագին բանակօք առ եզերք գետոյն Երասխայ : Ապա այն ինչ ամենայն հնարք փրկութեան վճարեալ լինէր . և ոչ գոյր ուստեք ակնկալութիւն, Գրիգոր Սուսիան՝ Սիւնեաց իշխան, գայր, հասանէր առ Յուսուսի անձնտուր լինելով, թերևս այնու հնար լիցի զերծանիլ յեկեալ, հասեալ չարէն . զոր եւ տեսեալ Յուսիայ՝ խնդաց մեծապէս և առ ժամայն ընդունի զնա պատուով վերին դիմօք : Տեսեալ զայն և համագլուխն նորա՝ մանկանն Վասակայ, և լուեալ թէ պատուեցաւ Գրիգոր և ոչ ինչ վնասեցաւ . եւ և նա յամրոցէն իւրեանց և զնայ առ Յուսուսի անձնտուր լինելով . զոր առ ժամայն ընկալեալ և յետ սակաւուց դնէ ի դիպահոջ ի Դվին քաղաքի . որ եկաց անդէն ամ մի : Իսկ անիծեալն Յուսուսի բազում մարտս ընդ թագաւորին Սմբատայ յարդարէր զամն ողջոյն առ ի որսալ զնա, և ոչ կարէր : Եւ այս եղև յապտտամբութենէ իշխանացն որք ճեղքեցան ի մի միաբանութենէ անոտի յուսով, և ածին խաւար մեծ իներեանց և աշխարհիս

Հայոց, ՂԳագկայ ասեմ՝ Արծրունւոյ որ Թագաւորեաց Վասսուրականի . և միարանեաց խորհրդեամբ ընդ Յուսիայ դոյզն ինչ պատճառաւ, զի խնդրէր ի Սմբատայ Թագաւորէն առնուլ զՆախնական յիշխանէն Սիւնի Սմբատայ եւ տալ նմա . զոր ոչ կամեցաւ վասն բնական հայրենեացն . սակս որոյ ապստամբեալ զնայ առ Յուսուի . և Թագ կապեալ ինքեան՝ կամէր Թագաւորել ի վերայ Հայոց : Գայ ապա եւ առ Յուսուի Աշոտ՝ եղբայր Սմբատայ արքայի, եւ հնազանդի նմա . ըմբռնէ եւ ի պատերազմի զՄուշեղ՝ որդին Սմբատայ :

Եւ այսպէս խորխտացեալ, հպարտացեալ մեծաւ մեծ յիշխանօք՝ գայր ի Դվին ընդ իւր ունեւոր զԳրիգոր Սուխանն : Ապա վասն կասկածանայ ինչ յայտնի ոչ կարէր նենգել մեծ իշխանին Սիւնեաց . եւ հանապազ զմահ խոկայր՝ վասն որոյ դեղ մահու զանխլարար մատուցանէ նմա . և ողողեալ որովայնի նորա՝ մեծաւ տուգնապաւ արձակէր զողին : Զոր սգացեալ Գագկայ Թագաւորի եւ Աշոտոյ Բագրատունւոյ ընդ մօր նորա Մարիամայ եւ ընդ եղբարցն Սահակայ և Վասսակայ՝ բարձեալ տարան և եղին ի տապանի յիւրումն ձեռակերտ սրբարանին ի սուրբ Շիմոնեայ : Սաղէս և Մուշեղայ ևս արքոյց զնոյն դեղ մահու . զոր տարան ի Տարօնս եւ եղին ընդ նախնիս իւր . նմանապէս եւ զՍմբատ՝ եղբորորդի

Թագաւորին Սմբատայ, սպանին : Իսկ գեղուղէչ պատանին մանուկն Վասակ՝ եղբայր Սմբատայ, Սիւնեայ տեառն, որ վասն ոչ հպատակելոյ չար կամաց անիծելոյն Յուսփայ եղեալ էր ի բանտի աւելի քան զամ մի, յաւուր միում ի նսեմանալ երեկոյին կոչեալ յօգնութիւն զվերինն կամա եւ կնքեալ զինքն ասէ « օգնեցէք ինձ Սիւնեայ եկեղեցիք » . և առեալ զսուրն պողովատիկ և ի գործ ածեալ՝ զպահապանսն դիաթաւալ կացոյց . եւ ինքն վաղեալ հարուստ մի՝ գնաց և կախեալ ընդ պարիսպն իջաւ . և զի ունէին ծառայք նորա ճի պատրաստական՝ եւ յերկվարն եւ փախեաւ :

Ապա մինչ ճիճ պահապանացն և ձայն հրոսակացն զկնի զօրացեալ լինէր, մինչ այս մինչ այն՝ նա ի փողոցս այգեստանոյն անկեալ՝ ընդ այլ եւ այլ ճանապարհս անց, գնաց յամուրս աշխարհին իւրոյ : Յայսմ վայրի առաւ և հայկազուն իշխանքն Սիւնեայ՝ եղբարք Գրիգորոյ, որ Սուխան յորջորջէր, Սահակ և Վասակ հանդերձ մարդն իւրեանց երանելի տիկնաւն Մարիամաւ, զկեանս անձանց հնարեալ եւ փոթւոնդութեան յանձինս բերեալ՝ կամեցան ելանել ի ձեռաց անօրինին եւ փախչել, անկանիլ յամուրս աշխարհին իւրեանց, և ոչ տուրաշխարհիկ լինել մինչև անցցէ բարկութիւն Տեառն : Ապա գնացեալ սրավար նաւահօք ամրացան ի Սեան կղզին : Զոր լուեալ

Յուստիայ՝ զօրս ղկնի արձակէ . որք եկեալ նստան
 ընդդէմ կղզւոյն . իսկ նոցա երկուցեալ մի՛ գուցէ եւ
 ի հնարեւ չարացն ի մէջ անգնդապտոյտ զընտանին
 ըմբռնիցին, ելեալ անտիւ ևս ի գիշերի բազում նա-
 ւակօք անցին յայն կողմն, և գնացին յամուր գաւառն
 Միափորոյ : Իմացեալ և զայն զօրացն՝ զկնի պնդէին .
 բայց նախ մտեալ ի կղզին կողոպուտ առնէին ղամե-
 նայն : Տեսեալ ապա իշխանացն զեկեալ, հասեալ
 հրոսական՝ դարձան, և մեծապէս քաջութեամբ զբա-
 ղումս սատակէին եւ ղայլսն փախստական առնէին .
 և ինքեանք անցեալ գնացին յամուր աշխարհն Պարդ-
 մանայ և Արձախայ . և մնացին անդէն վերին այցե-
 լութեանն ակնկալեալ : Որ եւ անդէն իսկ ի թափա-
 ռական պանդխտութեանն հասանէր վախճան երա-
 նելի տիկնոջն Մարիամայ՝ մօրն իւրեանց, զոր խըն-
 հեալ և զմասեալ եղին ի փայտեայ տառլանի և պա-
 հեցին մինչև յօրն այցելութեան և դարձի իւրեանց ի
 հայրենի իշխանութիւնն, հանգոյն ոսկերացն Յովսե-
 փայ որ յԵգիպտոս ընդ Խարայէլացիսն, զոր բերին
 յերկիրն Աւետեայ : Ապա ի ժամ դարձին բերեալ
 չքեղագոյն պատուով զմայրն իւրեանց, և աշխար-
 հաժողով հանդիսիւ եղին ի հանգստի մերձ առ ձե-
 ոսկերտ եկեղեցւոյն իւր որ ի Շողուագայ :

Իսկ անիծեալն Յուսուի ելեալ ի Ղազայ յետ
 սակաւ մի ուտոբց, կրկին անգամ սկսաւ որսալ զար-

քայն Սմբատ . և նա ամրացեալ էր ի ձորն Աշորնեաց յամուրն Կապոյտ կոչեցեալ . հնարիւք եւ երդմամբ հանէ զնա Յուսուփ . և առեալ գայ ի Ռվին և արկանէ ի չար կապանս երկաթիս բարձեալ բնաւին զքօղ պատրուակի չարութեան իւրոյ : Եւ առեալ զնա գայ ի մարտ ընդ անառիկ ամրոցին Երնջակու, յորում կային պատուական տիկնայքն Սիւնեաց Շուշան եւ Սուրի և այլ բազում ազատ կանայք և ազատ որեաք : Եւ մարտ սաստիկ յօրինէ ընդդէմ բերդին բազում տուֆա . եւ օր տուր զանազան հնարիւք խստացուցանէր զմարտն, եւ ոչ ինչ օգտէր : Յորմէ զչարեալ տայր բերել զթագաւորն հանդէս բերդին . և զանազան կտտանօք չարչարէր, եւ հրամայէր . « ասա՛ զի տայցեն ի դուրս զբերդն » : Եւ նորա իմացեալ զանգերծանելի զչարն՝ ոչ ինչ խօսէր . զոր եւ անդէն սարսափելի չարչարանօք ի վեր քան զբնութիւն մարդկան կատարեցին զսուրբ Թագաւորն Սմբատ . և հրամայեցին տանել ի Ռվին և զյիստէ կախել զմեռեալ մարմինն : Որ և ճաճանջաւոր նշուպիւք վկայեցաւ ի բարձանց . և բժշկութիւնք մեծ լինէին . և բազումք հաւատացին ի Քրիստոս : Եւ եղև այս ի Թըուսկանին Հայոց 362 :

Ահա զայսպիսի մեծ և զյանդուզն ոճիրս գործեալ անիծելոյն՝ ոչ յազեցաւ չարօքն . այլ եւ անդէն կամէր Թիւնաթափ լինէր ի գաղթականան որ ի բեր-

դին . վասն որոյ ոչ հեռացաւ ի տեղւոյն մինչև ի գիւ-
շերի գողութեամբ հառ զըբրոյն անձաւամուտ եւ
քարազնաց արամբք, որք երկաթի ճանկօք ընդ ժայռս
դժուար վախից արուեստակեալ ընթանան : Բայց
թէպէտ եւ հառ, ո՛չ ի մարդկան հնարից . այլ Տէր
եղծանելով եղծանել կամէր, և մատնեաց : Ապա բա-
ցեալ զգուրս բերդին՝ հանին զփառաւորեալ տիկնայսն
բազում մթերեալ գանձիւքն . և զքնակիչս բերդին ի
սուր սուսերի մաշեցին : Իսկ զմեծ բարեպաշտունհի
տիկինն Շուշան՝ կին Աշոտոյ եւ մայր Սմբատայ եւ
այլոցն, եւ զՍուրբի՝ կինն Սմբատայ՝ քոյր Գազկայ
թագաւորի, միով տղայիւ, եւ զկիսն Սահակայ այլ
ազատ կանամբք հառ, խաղացոյց գերութեամբ եւ
գնաց ի Ռփին . եւ եդ ի նեղ յորջի խաւարչտին
բանտի : Եւ անդ էր տեսանել զաղիողորմ տեսակ
փափուկ և արքայազուն կանանցն, որք ջուր անգամ
և աշտուճ հաց ոչ գտանէին յազ . նա և ոչ խոտեղէն
անկողնոց խշտի փոխանակ փետրալի հեշտոցացն եւ
ոսկեթել գահոյիցն :

Լուեալ զանհնարին գոյժս զայս Սմբատայ որ ի
Վասպուրական, և Սահակայ որ ի Գուգարս, թէպէտ
գուն գործեալ բազումս ջանացին գերեթափ լինել .
ոչ կարացին : Ապա անդանօր ամենաբարեպաշտ
եւ մեծահաւատ իմաստուն տիկինն Շուշան բազում
գոհութեամբ վախճանի ողորմատեսակ մահուամբ ի

բանտի անդ, ընդ նմին եւ իողբրիկ դիեցիկ մանկիկն Սոփիոյ և Սմբատայ : Եւ հանեալ ի բանտէն պահապանացն ընկեցին արտաքս. զոր առեալ քահանայիցն և ժողովրդականացն իբր զպանդխտի ուրուք տարեալ հանգուցին ի դրան սուրբ եկեղեցւոյն զոր ի քաղաքին յանուն Սերգեայ վկային կանգնեաց Ներսէս չինող : Իսկ զերկոսին կանայսն Սմբատայ և Սահակայ առեալ տարան ի Պարսս, յԱտրպատական և եղին ի դիպահոջ յամուրս իւրեանց : Յետ այսքան անցից էր յասպարապետութեան Աշոտ՝ եղբորորդի Սմբատայ. և որդին Սմբատայ Աշոտ կայր ի փախստի առ կայսրն Յունաց : Որու՞ թագ կապեալ Ռոմանոսի կայսեր՝ յուղարկէ ի Հայս. ընդ որ զչարեալ ասպարապետն Աշոտ կամէին պատերազմել ընդ միմեանս սաստիւ. զոր համոզեալ մեծ կաթողիկոսն՝ Յովհաննէս եւ խաղաղացոյց. եւ սակաւ մի կազդուրէր աշխարհս ի հինիցն Յուսիայ :

Յայնմ ժամանակի եկն ի Վասպուրականէ մեծ աշխանն Սիւնի Սմբատ առ արքայորդին Աշոտ թագաւոր, զոր մեծաւ պատուով ընդունէր. եւ ազգի ազգի իառօք չքեղացուցանէր : Եկն և Վասակ՝ եղբայր Գրիգորոյ Սուխանայ, զնա ևս ընկալաւ խնդութեամբ Աշոտ եւ վիճակեցոյց իւրոյ տէրութեանն : Յետ սակաւուց եկին եւ փախատականքն Սահակ՝ Սիւնեայ տէր, և Բարգէն և Վասակ՝ եղբարք Արմ-

բառայ, ի բնիկ աշխարհս իւրեանց ի Սիւնիս : Լուեալ ապա զայն Սմբատայ՝ հրաման առնու յարքայէ եւ դառնայ յԱրագած լեռնէ, եւ զայ, գտանէ զեղբարս իւր . և խնդութիւն ոչ փոքր ինչ լինէր ի մէջ նոցա . տեսանէին նոքա քակեալ զարքունական ապարանսն խրեանց, աւերեալ զեկեղեցիս եւ անբնակ անա, ալաւապեալ զմեծամեծ աւանսն, և զգեղեցիկ դաս, տակերտսն, ունայնացեալ զամբարս ցորենոյ եւ խորտակեալ զգուրս գինւոյ : Ոչ փոքր ինչ սուգ եւ տրտմութիւն եւ թորումն արտասուաց լինէր ի մէջ նոցա . ևս առաւել վասն գերեալ տիկնացն : Ապա մինչ յայս վարանեալ կացին՝ գտն եւ կանայք նոցա ազատեալք աստուածային խնամօքն ի դառն գերութենէն Յուսիայ : Վասն որոյ մեծապէս խրախացեալք գոհութիւնմեծ մատուցանէին Աստուծոյ պարգևողին զնոսա . և այնուհետեւ փոխանակ ողբոցն և աշխարանացն ցնծութիւն մեծ լինէր ի մէջ նոցա : Եւ աւերն ամենայն փութապէս յառաջին լրութիւն շինութեան հասեալ լինէր յապարանս նոցա : Բայց եկն և Սահակ՝ եղբայր Գրիգորոյ և Վասակայ, ի հայրենի ժառանգութիւն իւր ի Գեղամ . և սակաւ ինչ կեցեալ վախճանի և դնի ի քնարանի յիւրում ձեռակերտին առ դրան մեծ եկեղեցւոյն, որ ի Նորատու :

Իսկ Վասակ՝ եղբայր սորին, յետ աւուրց ինչ երկեսու յերկփեղկութազաւորութենէն Հայոց, զոր երկու

Աշոտքն ունէին եւ միշտ գրգռէին ընդ միմեանս ի պատերազմ. և կամկածեալ յարքայորդոյն Աշոտոյ՝ ոչ գնայր առ նա . մի՛ զի սիրէր զսա միւս Աշոտն՝ որդին Շապհոյ, եւ մի՛ զի փեսայ էր Գուրգենայ՝ Վրաց բղեշխի . և Գուրգէն ընդ հակառակս բերիւր Աշոտոյ : Ապա ի մէջ ձգեալ զկաթողիկոսն Յովհաննէս՝ հայցէր կտակ ուխտի եւ երդման զի համարձակ լիցի առաջի նորա եւ անկասկած . զոր եւ տուեալ Աշոտոյ թագաւորի՝ հաստատէ զկամանորա առ ինքն : Առեալ զայն յետկար Վասակ ի ձեռաց կաթողիկոսին՝ գնայ առ Աշոտ . և միամիտ մտերմաբար ընդունի ի նմանէ որպէս համամիտ սիրելի : Իսկ զկնի ապա հրապուրեալ յոմանց Աշոտ, որք ասէին եթէ թուղթ առ նա գրեալ գտեալ եղև ի միւս թագաւորէն Աշոտոյ եւ ի Գուրգենայ՝ աներոյ իւրոյ, ի ձեռն սուրհանդակի միում, լի՛ ամենայն չար խորամանկութեամբ վասն քո : Սակս այսր կալեալ զՎասակ եւ երկաթի կապանօք դնէ յամուր բերդին Կայենոյ . եւ թէպէտ կաթողիկոսն յոլով հնարիւր ջանայր առ թագաւորն աղատել զնա, ոչ լսէր պատճառելով պատճառս ինչ : Ապա յետ աւուրց ինչ աղատեալ եղև բռնութեամբ յիշխանէն Զորոյգետին եւ Գարդմանայ ի Սահակայ, եւ առաքեալ ի տուն իւր ի Գեղաքունի գաւառ . զի այն իսկ էր մասն ժառանգութեան սոցյս ի Սիսական աշխարհիս :

Յետ այսց բանից ուրեմն ապա եւ մեծ իշխանին Սիսակայ Սմբատայ երիւք եւ եղբարքն հանդերձ ցասմնական իմն սրտիւ գծողմնեալ ընդ ամիրային Գողթան, որ յայնժամ զգաւառն Գողթան բռնակալեալ ունէր. խնդրէին ի րաց զսեւհական հայրեւիսն իւրեանց զամուրն Երնջակայ եւ զչրջակայ գաւառան, զորս Յուսուփ ի նա հաւատացեալ էր, զոր ամիրայն Գողթան ոչ կամէր տալ. այլ ասէր յարքունուտ ինձ իսկ պարգևեալ է : Եւ եալ ապա զայն Սմբատ, եւ զոր գումարեալ ի պատերազմ ահագին իմն սաստկութեամբ, ընդ իւր բերեալ եւ զՍկիւթացի Թուրքն որք խորանօք բնակեալ էին յաշխարհի նորա : Եւ անէ ընդ առաջ եւ ամիրայն. եւ ի խառնիլն ընդ միմեանս՝ յաղթահարեալ լինէր Հագարացին : Անդ ապա զորն Թուրքաց որ ի ձախ կողմանն յետուսութիկանցն Վասակայ կային, խորհուրդ իմն դիւարախ ի մէջ առեալ, եւ միաբան ի վերայ Վասակայ յարուցեալ՝ դիաթաւալ յերկիր ընկենուին. եւ ինքեանք դէմ եղեալ փախչէին զկողմամբն Նախջուանու : Իսկ զգիակ գեղեցիկ երիտասարդին բարձեալ եղբարցն ի տեղւոյն ճակատուն անբաւ ողբովք եւ բարձրակառաջ աղաղակաւ՝ տարեալ եղին ընդ հօրն իւրում Աշոտոյ արարեալ կոծ մեծ ի վերայ նորա :

Բայց ասացից այժմ եւ վասն Յուսիայ. յետ զայս

ամենայն ոճիրս անցուցանելոյ նորա ընդ աշխարհս
 Հայոց գնաց յԱտրպատական . և սկսաւ ապստամբել
 յամիրապետէն : Եւ նորա իմացեալ զխորամանկու-
 թիւնն Յուսիայ՝ զօր բազում գումարէ ի ձեռն հա-
 ւատարմի ուրումն եւ առաքէ առ Յուսուփ . որք
 ըմբռնեալ՝ չարաչար կապանօք ածին սաաջի ամի-
 րապետին . և նորա բազումս գանեալ՝ կապանօք ետ
 արկանել ի մթին, նեղ եւ նուրբ եւ տգմուտ բանտ :
 Եւ անգ կացեալ ամս ինչ, ապա ի սաղրելոյ ուրումն
 յիւրեանց չար օրինացն զյխաւորի արձակեալ եղև ի
 կապանաց . եւ վերստին ի նոյն դահ իշխանութեան
 յուղարկեալ՝ յանձնեալ նմա զհարկս Հայոց . որ եւ
 եկեալ ի Վասսուրական՝ գնաց յԱտրպատական .
 եւ կացոյց ի վերայ Հայոց ոստիկան մի յիւրոց ծա-
 ռայիցն Նարանուն որ և Սրբբքի կոչէին : Եկեալանի-
 ծեալն և կրկին չարն և շնաբարոյն քան զՅուսուփ՝
 բնակէ աւուրս ինչ ի Նախջաւան . եւ զի հարթ եւ
 հաւասար վայելչութեամբ կային իշխանքն Սիւնեաց
 Սմբատ և Սահակ, և բաժանեալ էին զհայրենի ժա-
 ռանգութիւնս աշխարհին, աւագն Սմբատ զաւագա-
 գոյն մասն Սիւնեաց ընդ արեւմուտս կողմն եւ զքո-
 լոր Վայոց ձոր ունէր ի բաժնի . իսկ Սահակ՝ ընդ
 արեւելս մինչ ի Հակարի (42). բայց փոքրիկն Բարգէն
 սակաւ ինչ ունէր մասն ի բաժնի : Սակա որոյ խան-
 դացեալ ի չարէն՝ զրկութիւն իւր համարի ի Սահա-
 Հատ. Ա. :

կայ զմեծ տէրութիւնն՝ կարծիք իմի անուտի յուսոյ ի միտս իւր բերեալ, եւ ի չար մարգկանէ յորդորեալ՝ ելանէ և գնայ ի Նախջաւան առ Նարն այն, և ուխտ ընդ դժոխոց կռեալ դաշինս դնէ նմա, եւ ցուցանէ զգրկութիւն իւր ի Սահակայ :

Իսկ նա չար եւ խորամանկ մտօք առ ժամայն ընկալեալ զնա՝ խոստանայր կատարել զինդիրն, ակն ունէր և եղբօրն գալոյ . ապա խնդրակս հանեալ կոչէ զՍահակ սիրոյ ազագաւ : Լուեալ զայն Սահակայ՝ եւ ցնորեալ եւ նա ի խելաց հաւատալով նմա խնդութեամբ գնայ ի կոչն որպէս յարբունիս, բազում և մեծամեծ ընծայիւք : Եւ հանդիպեալ նորա ի Նախջաւանի՝ խնդութեամբ զնա ևս ընդունի, հեշտացեալ խորհրդովքն ընդ զիւրադաւ գիւտ մեծի որսոցն . և առ ժամայն Սահակայ ևս դաշինս կռեալ ընդ նմա վասն հաւատարմութեան, ասէ Նարն երթի՛ցուք մեք ի Դավին . եւ անդ ապահով լեալ խորհեսցուք զմիմեանց օդուտ : Եւ առեալ զՍահակ եւ զԲարգէն՝ գնայր ի Դավին . և իբրև եմուտ ի քաղաքն եւ հանգեաւ յապարանսն որ ի բանտին, երաց զբոզ չարութեանն . եւ կալեալ զՍահակ եւ զԲարգէն երկաթի կապանօք եղ ի բանտի զթմրեալսն ի խելաց և զանզգայացեալսն ի մտաց, որք իւրովի կամօք անձնատուր եւ անձնամատն եղեն :

Զայս տրարեալ շնաբարոյն Նար՝ ինքն յետ ստեղա

աւուրց ելեալ եւ սփռեալ զգօրսն ընդ ամենայն երկիր՝ ասպատակ եղեալ իսպառ ջնջեաց զամենայն աշխարհս Հայոց ևս եւ զԱրարատեան երեք գաւառսն . եւ յցեալ աւարօքն եւ գերեօքն բնակէր ի Դվին : Ապա հրաման հասանէր ի Յուսիպ առ Նարն գնալ յԱտրպատական : Եւ առ Ժամայն կացուցեալ զմի ոք ի հաւատարիմ ծառայիցն Բշր անուն ի վերայ կապելոցն ի Դվին Սիսական իշխանացն . եւ ինքն անց, գնաց ի Պարսս յԱտրպատական : Եւ անդ հոգացեալ զամենայն հոգս արքունի . եւ յետ բազում աւուրց դառնաց այսրէն մեծ սպայակոյտ զօրու . եւ խորհի ի միտս իւր գնալ զՍիսական կողմամբք և յաւարի առնուլ զաշխարհն . և թէ հնար գտցէ՝ ըմբռնեսցէ և զմեծ դահերէց իշխանն • Սիւնեաց զՍմբատ կամ յանկարծօրէն աւազակաբար . եւ կամ մարտօրէն առաթուր հարուլ, գերել եւ աւերել զտուն նորա, և զինքն տանել առ եղբարսն ի Դվին : Իսկ մեծ եւ ամենիմաստն Սմբատ ի տեղ հական գաւառին իւրում դաքեալ, դադարեալ նստէր ի Վայոց ձոր : Լուեալ ապա զհամբաւ դալոյ նորա, եւ ամբացուցեալ զտուն իւր եւ զամենայն գաւառն յամուրն Վայոց ձորոյ . եւ ինքն հորդան տուեալ զօրացն ամբոխս բազումս սպայակոյտ զօրու շուրջ գիւրեաւ կացուցանէր յիւրում արքունակուն յապարանսն որ ի գիւղաբաղաքն յԵ-

զեզիս : Եկեալ ապա Նարն. եւ տեսեալ զնա այն-
պէս պատրաստութեամբ եւ անվանելի զօրութեամբ
զգուշացեալ՝ ոչ ինչ կարաց յայտնել յիւրայոց
անտի. այլ ի խաղաղութիւն խօսեցեալ ընդ նմա.
եւ բազում պատգամաւորօք՝ ուխտ հաշտութեան
եւ խաղաղութեան ընդ նմա հաստատէր. խնդրէ
եւ Սմբատ զեղբարան իւր որք կային ի Գվին
ի կապանս. և նա զայնս ևս խոստանայ արծա-
կել : Եւ ապա եկեալ առ միմեանս՝ խնդութիւն
մեծ առնէին եւ բազում օժիտս եւ պարգևս ընկա-
լեալ Նարն ի Սմբատայ՝ չուէ և երթայ, մտանէ ի
Գվին. եւ իսկ եւ իսկ առեալ զտարապարտ սակ
զնոյ անձինն ի Բարգենէ՝ արձակէ զնա. բայց զՍա-
հակ արգել անդէն զի ոչ ռնէր զծանր սակ դահե-
կանին զոր գերեզին խնդրէին :

Ապա յետ սակաւուց ինչ եւ նա զիւրն վճարեալ
տուգանս բազում կշիռս ոսկւոյ եւ ազատեալ՝ ել ի
կապանացն եւ եկն ի սեպհական տէրութիւն իւր, եւ
խնդութիւն բազում լինէր ի մէջ եղբարցն եւ աչ-
խարհին : Եւ կային միաբան խաղաղութեամբ պա-
րապեալ շինութեանց եւ գովելի գործոց : Պայծա-
ռանայր եւ յայն աւուրս համազգի սոցին իշխա-
նացս ի Սիսական տոհմէ Զագիկ՝ մեծ իշխանն, ամե-
նայն բարեպաշտութեամբ. որ ունէր ի բաժնի զԲա-
ղայ գաւառն եւ Ղլսպան քաղաք. որ և յետ բազում

բարեկարգութեանց վախճանի . եւ դնի ընդ հարս
իւր . եւ թողու ժառանգ գբաջազօրն Զեւանչէր եւ
զՎահան : Որ եւ պայազատէր զտէրութիւն նորա
Զեւանչէր բազում ժամանակօք : Իսկ եղբայր նորին
Վահան յանկարծակի ի չար դիւէ բախեալ եղեւ եւ
ըկեալ . եւ վասն այնր հրաժարեցաւ յաշխարհական
կարգէ և զգեցաւ զձեւ կրօնաւորական . եւ բազում
ժամանակօք ճգնեալ ի սուրբ առաքինսրանին Տան-
ձափարախու, եւ ի խստակրօն, մեծահռչակ մշտն-
ջենաւորանոցին ի Շատանեայ վանքն . եւ սրբեալ ի
պիղծ ոգւոյն կամեցաւ շինել վանս յիւր անուն, եւ
կացուցանել ի նմա բազմութիւն կրօնաւորաց զոր յե-
տոյ ասացից : Իսկ երջանիկ և փառաւորեալ իշխանն
Սմբատ յետ լսազում աստուածավայելուչ բարե-
պաշտութեանց փոխի յառտեայս և դնի ընդ հօր իւրոյ
Աշոտոյ . եւ թողու զսուակ ժառանգութեան իւրոյ
զարի եւ զհանճարեղ իշխանն Վասակ :

ԼԹ. — Վասն եպիսկոպոսարանին Տարեւոյ . և փասն
սուրբ խաչին և այլ սրբոց . և փասն Ժառանգբերեան
հայրապետացն :

Եւ սրբ յետ զկարգ իշխանոցոյ ըրելոյ եւ եր-
Հատ. Ա. :

կայն բանիւ զնոցա ճառելոյ դարձցուք անդրէն. եւ զոր ինչ, վասն եպիսկոպոսոսայն են բանք եւ զործ եւ շինութիւն սրբոյ եպիսկոպոսարանին Տաթևոյ եւ հոգեցատուրը իշխանայն, ճառեցից ստիպուեք: Աւրդ՝ նախ եւ յառաջն էր սահման եպիսկոպոսոսայ բնակիլ ի քաղաքս և ի շինամէջս. զի հովուին սլա՛րտ է ի մէջ հօտին լինել եւ ոչ յանկեան ուրեք կայանաւ. եւ հանապազ ներքին տկամբն վերահայեցիկ լինել ի վերայ հօտին զի մի խորամանկ խաբողն մտեալ անդր՝ զողասցի զողի անմեղացն և ի բաց տարեալ օձտեսցէ ի հօտէն : Իսկ յետոյ ըստ նախորտ բարուց ոմանց, որպէս թէ ճգնաղղեացք եւ անսպաստասէրք գողով, կուտութիւն աչաց եւ ականջաց խոկացեալ՝ պատշաճ համարեցան բնակել ի վանս, եւ ի սլատ, չաճաւոր ժամու ելանել առ հօտն և խրատել, որպէս եւ մերոյ աշխարհիս եպիսկոպոսք Սիսականս գրոհի, որք յառաջ ժամանաւօք շրջէին ի մէջ գաւառաց եւ ի տունս իշխանաց՝ միշտ և անդադար ուսուցանելով զբանն կենաց. եւ գահ արկեալ էր նոցա ի Սիւնիս : Իսկ յետոյ ըստ առաքինի եւ պարկեշտ բարուց իւր, եանց ոչ ժուժեցին վասն ամբոխի եւ հրապարակաց հանապազ կալ եւ դեգերիլ ի թէատրոնս. այլ գտեալ զայս տեղի յոյժ սլատչաճաւոր եւ ի ճահ, եւ գրեալ թէ վերին ազդմամբն առաջնորդեալք՝ եկին և բնակեցան աստէն ի դեղեցկավայր տեղւոջ որ իբր

բարձր դիտանոց հայի ընդ արեւելք ի բաղում գաւառս հանդէպ ընթանցն Դիզափայտու, ուր բաղմութիւնք սուրբ վկայիցն հանգուցեալ կան, յոյժ առողջասուն, և վայրն հարթայատակ, չրջապատեալ բարձր եւ սուր ընթամբք իբր կարակնակերտ կիսաբոլոր :

Առաջոյ վանիցն ձորք եւ խոխովք խորագոյն, յոյժ ընդարձակագոյն եւ գեղեցիկ . ընդ որ անցանէ ահագին դռն չմտք գետն Որոտան, եւ ձորն այն լի այգեստանեօք, եւ դրախտացեալ զանազան բուրաստանօք : Եւ էր ի տեղին՝ ի վերայ բարձրագոյն քարին եկեղեցի խրթին անտաշ վիմօք կրաշագախ ձուլեալ՝ յոյժ ի հին ժամանակաց՝ յաւուրց անտի սրբոյն Ներսիսի և Սահադայ . և սակաւ կրօնաւորք մշտաջան ձգնութեամբ բնակէին ի նմա . եւ էր տեղին հեռի յամենայն հինից թշնամեաց . դի միջոց էր աշխարհին յանքոյթ եւ ի զառանց տեղի եւ ամիսացեալ ի մէջ երկուց արքունական գահոյիցն Սիւնեաց եւ Բաղայ : Եւ արդ խնդրեալ յիշխանացն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց զտեղիս զայս՝ եկին եւ բնակեցան ի սմա . բերին և զաստուածամուկս սուրբ նշանն որ էր ի կենարար փայտէն, բերեալ ի յունական աշխարհէն եւ ընձեռեալ եպիսկոպոսացն Սիւնեաց ի պահպանութիւն վիճակելոցս սոցա առաջին իշխանացն . եւ հանգույին ի սուրբ եկեղեցւոյս .

եղին աստ և զաստուածընկալ խաչն Բարգենեան
որ ի Վասակայ՝ որդւոյ Բարկայ, որդւոյ Անդոկայ,
կազմեալ էր յարծաթոյ ի չափ հասակի առն միոյ.
եւ ունէր յինքեան մասն ի փրկական փայտէն : Բե-
րին զնշխարս առաքելականս եւ հայրապետականս
և մարտիրոսականս ի գլխաւոր և յերեւելի սրբոցն,
ղորս հաւաքեալ էին անթիւ բազմութեամբ իշխա-
նաքն Սիւնեաց, որք ընդ սրբոցն Գրիգորի և ընդ
սրբոցն Ներսիսի գնացին ի Աեսարիա եւ ի մեծն
Հռոմ, եւ յայլ եւ այլ ժամանակս որք բազում փա-
փազանօք ժողովեալ էին : Ընդ որս էր եւ նշխար
մեծին Յովհաննու եւ Ստեփաննոսի նախավկային եւ
մետասան առաքելոցն եւ սրբոցն Գրիգորի եւ աջ
սրբոցն Հովսիսիմեայ նոյն մարմնովն, եւ այլ բազումք
որոց ոչ գոյր թիւ . ևս եւ գերազանցն մարդկային
բնութեանս հերք սրբունւոյ Աստուածածնին :

Զայս ամենայն բերեալ հանգուցին ի սուրբ եկե-
ղեցւոջս եւ կազմեցին զսա փարթամ գանձարան
Աստուածութեանն . բայց զերբն եւ զառաջին
եպիսկոպոսն որ աստ եկն ո՛չ ծանեայ . միայն ի
Տէր Գէորգեայ եւ այսր գտայ նշան եւ կացի ծանօթ
ամենայն որպիսութեանց նոցա . այլ զառաջինսն
ո՛չ գիտեմ զի ոչ գոյր յիշատակ ինչ, բայց գիտեմ
զի բազում ժամանակօք բնակեալ էին անդ : Եւ
սորք՝ կայեսլ զինի Տեսուն Գէորգեայ՝ եպիսկոպո-

սին Սիւնեաց, երանելի այրն Աստուծոյ Դաւիթ . և էր սա յառուրս Գրիգորոյ՝ Սիւնեաց գահերէց իշխանի, և միւս Գրիգորոյ՝ որդւոյ Սահակայ, որ Սուփանն, եւ աստուածապահ Տեառն Փիլիպպէի՝ որդւոյ Վասակայ, նահապետի բոլոր ազգին Ահաւկանու : Եւ էր հայր մեծ իշխանացն Վասակայ որ իշխանիկ կոչիւր, եւ Աշոտոյ՝ հօր Սմբատայ՝ Սիւնեաց մեծ եւ գահազլուխ իշխանացն :

Եւ վասն զի յոյժ նեղ եւ անձուկ էր սահման վանիցն Տաթևոյ, և ոչ էր բաւական պիտոյից աթոռոյն. ապա հայցեալ Տեառն Դաւթի յաստուածապահ Տեառնէ Փիլիպպէէ՝ իշխանէն Սիւնեաց, ընդ գնոյ տալ զմերձակայ ազարակսն . զոր և լուեալ կատարէ զխնդիրն . եւ առեալ 10,000 գրամ որ լինի ի մէն մի 6 դանկ . եւ տայ ի ձեռս նորա զԱրծիւ գիւղ եւ զԲերդկաներէչ որ ի վերոյ վանիցն, բոլորն ընդ ջրթափովն՝ ազատ յամենայն աշխարհական հարկսց և ի նեպակաց : Եւ գրեցին կտակ յաւիտենական և կնքեցին իւրեանց մատանեալ, որ ունէր օրինակ զայս « եւ Տէր Դաւիթ՝ Հնորհօքն Աստուծոյ Սիւնեաց եպիսկոպոս, ի 288 թուականիս Հայոց գնեցի զԱրծիւ ի տէր Փիլիպպէէ՝ Վասակայ որդւոյ, Սիւնեաց տեառնէ, իւր սահմանօք, լերամբ եւ դաշտիւ, ղոստին եւ զճարբին եւ զարօտ երկիր, զարտ եւ

զմարդ : Եւ այս են սահմանք . յարեւելից կողմանէ ուղեկիցբդ, որ ի Հարժեաց եւ ի Բերդկաներէչոյ ի գետդ հատանի, եւ անտի ի բլուրդ որ ի շինազլ/տիդ . եւ անտի ջրթափաւն յՍտերջաց գաւակ, եւ բնասեռիւդ ի Վարդանայ մարգի խոռն, եւ անտի յԱրծիւակա տար . եւ յարեւմտից կողմանէ Լորաճորդ բնասարաւդ . եւ ի հարաւոյ կողմանէ Հարժիք, որ ի ճանապարհէդ ի խուրդ (44) ելանէ ձորովդ ի վայր ի Սեւջուրդ եւ ի վեր ի սարն՝ Վանայ ձորոյ սեռիւդ : Ես տէր Փիւ լիպպէ առի զգանձս ի Տէր Դաւիթ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ, 10,000 դրամ, եւ ապսուարեցի զգիւղդ ի սուրբ խաչդ այդ սահմանովդ որ ի վճիռս գրեալ է . վկայութեամբ Ատրներսէհի՝ Սիւնեաց տեառն, Վասակայ որդւոյ, եւ տեառն Հրահատայ՝ տեառն Սահակայ որդւոյ, եւ տեառն Ատրներսէհի՝ տեառն Վարդանայ որդւոյ, Արշակայ՝ Վահանայ որդւոյ, Ռարբէի՝ Սարգսի որդւոյ, հօր Սարգսի եւ հօր Գէորգայ եւ Մարկոսի՝ աւագ երիցու : Ետու ես տէր Փիւ լիպպէ զԲերդկաներէչոյ զկէսդ Սառնաքարին փոխան, եւ զկէսդ սուրբ եկեղեցւոյդ . եւ չիլիս ոք հեռացնել ո՛չ եղբայր եւ ո՛չ քուդի եւ ո՛չ յիմ խոստակդարաց : Եւ թէ ոք պայքարի այդ սահմանացդ՝ դատաւարտեալ լիցի յԱստուծոյ . եւ զիմ մեղս Աստուած ի նմանէ խնդրեսցէ՝ . եւ դատին մի յաղթեսցէ :

Եւ այս է սահմանն՝ Միրանահողովդ ի վայր ի

գետդ . և ի վերի կատարն գետոյդ ի սենեակդ, սենեակադ ի ձոր . եւ աստի ի Գաւակ : Եւ կնքեցաք զվճիռս Տէր Դաւիթ եւ տէր Փիլիպպէ մեր մատանօք » : Եւ այս է ձեռագիր նորին « ես Փիլիպպէ՝ որդի Վասակայ, Սիւնեաց տեառն, կամեցայ իմ ձեռագրովս հաստատել զայս վճիռս » : Դարձեալ յետ հինգ ամաց այս Փիլիպպէ, ըստ իւրում մեծաշաւատ եւ մեծախորհուրդ բարեպաշտութեանն, կամէր փաթաճանցուցանել զվանս Տաթևոյ . և կենսացուցանէր զամենայն արտաքին գոյսն իւր յիմանալին և յանեղծն . միաբանեալ սուրբ եկեղեցւոյն և յանձնեալ զողի իւր ի սուրբ խաչն և ի Տէր Դաւիթ՝ ընծայէ զմեծագոյնն պարգեւ՝ զսեպհական գիւղն իւր զՏաթև և ի սուրբ եկեղեցին հաստատուն և անխախտ պայմանաւ մինչ ի գալուստն Քրիստոսի . եւ է այսպէս գիր վճռին : « Յերկերիւր և իննսուն երեք թուականութեանս Հայոց որպէս կամ եղև ինձ Փիլիպպէի՝ որդւոյ Վասակայ, Սիւնեաց տեառն, ետու զՏաթև վասն իմ հոգեացս ի ձեռ ի Տէր Դաւիթ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս . յիմ հօրէն յիս հրիտակ հասեալ էր . անխուէջբարէ ամենայն սահմանօք, լերամբ և դաշտիւ, այգօք և ընկոյզօք, մարգագետնովք և ջաղացանով և որ ինչ համօրէն սահմանք են : եւ մի՛ ոք իշխեսցէ յետ իմ անցման, իմ որդիք կամ եղբարք կամ այլ խոստակ զարք հեռացուցանել զայդ գիւղդ յայդ եկեղեցւոյդ

և ի սուրբ խաչէդ . եթէ ոչ՝ նղովեալ լիցի յԱստուծոյ եւ ի սուրբ եկեղեցւոյդ եւ ի սուրբ խաչէդ . եւ ի հոգեւոր Տեառնէդ անէծս կրեսցէ : Ես ետու ամենայն սրտի մտօք ի ձեզ ի Տէր Դաւիթ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, վայելել խաղաղական կենդանութեամբ, և որ յետ ձեր այլք նաորին յաթոռդ վայելցէ՛ք մինչեւ յգալուստն Քրիստոսի . եթէ կան՝ այդպէս եղիցին . ապա թէ գնան, զգիւղդ սահմանաւդ յեկեղեցւոյդ մի իշխեսցեն հեռացուցանել, մի վաճառել, մի փռ խել, մի գրաւական դնել . այլ որ եկեղեցւոյն սպասաւորքն լինին, իշխան լիցին սոկենայն սահմանացն : Եւ վկայք լիցին աստուածապահ տէր Գրիգոր՝ Սիւնեաց տէր, տէր Ատրներսէ՛՝ Վասակայ որդի, Սիւնեաց տեառն, տէր Գրիգոր՝ Սահակայ որդի, տէր Հրահատ եւ տէր Արուսման՝ Սահակայ որդիք . տէր Հրահատ եւ տէր Գազիկ՝ Գրիգորոյ՝ Սիւնեաց տեառն որդիք, տէր Վահան՝ Վարդանայ որդի . նոյնպէս և յիմ ազատաց Հուռ, Քուրդոյ, Խոսրով՝ Շապուհոյ որդիք, Զեանշէր՝ Թէոդորոսի որդի, Աշնակ՝ Վահանայ որդի, Զազիկ՝ Վահանայ որդի, Վարդան՝ Զանազայ որդի, Սահակ՝ Վասակայ որդի, Մհրաճ՝ Թուրքայ որդի, Յովհանն՝ Ներսէհի որդի, Մուշեղ՝ տէր Տիրոցի որդի, Հասան՝ Շապուհոյ որդի, Վահան՝ Մխիթարայ որդի, տէր Մուշեղ՝ Սմբատայ որդի, տէր Վահան՝ Բարգենի որդի, տէր Բարգէն և տէր

Վասակ եւ տէր Աշոտ՝ իմ Փիլիպպէի որդիք . եւ ի
կրօնաւորաց Ահարոն՝ Երիցու վանական, և Գրիգոր
քահանայ, Ստեփաննոս՝ Մաքենոցաց վանական, Յա-
կոբ՝ Ույծաց աւագերէց, Մանկիկ՝ Ծղկաց քորեպիօ —
կոպոս, Ստեփաննոս՝ Ծիծառնոյ վանական, Գրիգոր՝
դրան երէց, Սիմէոն՝ Շաղաաոյ վանական, Գրիգոր՝
Սիւնեաց վարդապետ : Եւ վասն առաւել հաստա-
տութեան զիմ սովորական մատանիս ի վերայ եղի և
զիմ որդեաց և զայլ ազատաց :

Եւ ահա գրեալ զայս եւ կնքեալ իւրեանց մատա-
նեալ՝ եղին ի սուրբ եկեղեցւոջս . և մատանեալն որ
կայր ի վերայ մագաղաթի, ունէր վեց կնիք զմեծամեծ
իշխանացն վասն առաւել հաստատութեան : Ապա
տեսեալ և զայս մեծ իշխանին Հրահատոյ՝ Սահակոյ
որդւոյ, և Գրիգորի՝ Արուսմանայ եղբոր, հայկազնի՝
ի նոյն Սիսական տոհմէ, որ ունէր ի բաժնի ժառան-
գութեան զԿովոսական գաւառ եւ զՔաշունիք, մո-
լեալ զբարիոք մոլութիւն . և եկեալ առ Տէր Դատիթ
եւ յիւրոց հայրենեացն սեպհական ընծայէ զգլխին
Նորաշինիկ ի Կովսական գաւառի . եւ գրէ նամակ
վճիռ անխախտ պայմանաւ որ է այսպէս . « ի յերկե-
րիւր իննսուն եւ երեք թ ուսկանիս Հայոց, ի ժամա-
նակս աստուածապատիւ և հոգևոր Տեառն Դատիթ՝
Սիւնեաց եպիսկոպոսի, ես Հրահատ քաղմամեղ՝
երանելի տեսառն Սահակայ որդի . վասն իմ չար եւ
Հատ. Ա :

անիրաւ զնայից որ որսացեալ էի ի ստտանայէ բա-
զում և ազգի ազգի յանցանօք, և լցեալ իբրեւ զծով
անթիւ չարեօք ոչ ունելով ակնկալութիւն փրկու-
թեան յահեղ աւուր դատաստանին, զմտաւ ածեալ
զանգաւակութիւնս իմ, և զի ոչ գոյր յոյս ապաւինի
հոգալոյ զփրկումն հոգւոյս իմոյ, և գիտելով զի մահ-
կանայու է ազգ մարդկան, զաստուածընկալ սուրբ
խաչդ ապաւէն ինձ արարի եւ փոխանակ որդեաց ։
Եւ դեօղ մի ի Ամսական գաւառի Նորաշինիկ ա-
նուն, որ ոչ ի յափշտակութենէ եւ ոչ ի զրկանաց
ուրուք եւ ոչ յայլ ինչ անիրաւութեանց . այլ միայն
յարդար վաստակոց ստացեալ զնոց արծաթոյ,
վասն իմ հոգեացս ի սուրբ խաչդ ապսպուարեցի
իւր բոլոր սահմանօք, լերամբ եւ դաշտաւ, ջերմաւ և
ցրտով, ծառով եւ տնկով՝ որոյ սահմանքն են այսո-
քիկ . յարեւելից կողմանէ Տորուանոտ սահման, եւ ի
հիւսիսոյ՝ Ծորի, և յարեւմտից՝ Տրի և Արտաւաղուց .
ի հարաւոյ՝ Արեւն եւ Բերքնի . եւ յայսմհետէ իշ-
խան եւ դու Տէր Դաւիթ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, և
որք յետ քո այլ հայրապետք յայդ յաթողդ յաջոր-
դին մի ըստ միով, զայդ շէնդ ուտել եւ վայելել,
պահել եւ ունել, զնոյ տալ եւ գրաւական դնել եւ
զինչ կամք են՝ առնել մինչև յաւիտեանս ժամանա-
կաց ։ Եւ այսուհետեւ ոչ ես Հրահատ եւ ոչ իմ եղ-
բարք կամ իւրեանց որդիք չունիմք իշխանութիւն

բանս եւ պայքար առնել. եւ եթէ որ յանդգնիցի եւ զսուրբ խաչիդ պաշտօնեայսդ ընդ աշխատ որ ամէ՛ յԱստուծոյ նշովեալ եղիցի եւ ի սուրբ խաչէդ դատապարտեալ. եւ հոգն օրհնութեան նմա մի՛ բաւեսցէ, եւ ինքն դատին մի՛ յաղթեսցի : Եւ ետու զայս հաստատ նամակս ես տէր Հրահատ՝ տեառն Սահակայ որդի, քեզ Տեառն Դաւթի՛ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, վկայութեամբ հօր Յակոբայ՝ Վառիոյ վանականի, եւ Յովհաննայ եւ Սմբատայ՝ Ներսէհի որդեաց, եւ Յովհաննայ՝ Բարկայ որդւոյ, եւ Ստեփաննոսի և Մուշեղի՝ տեառն Տիրոցի որդեաց, և Վիթանայ՝ Վարազտիրոցի որդւոյ, և Ըռանձարայ՝ Գրիգորի որդւոյ, եւ Խուդաւիայ՝ Յովհաննի որդւոյ, և Համազասպայ՝ Սահակայ որդւոյ, և Բարսղի՛ Մառաքատայ երիցու, և Սաղոմայ՝ Մխիթարայ որդւոյ, Ըղուերծոյ երիցու, Հմայեկի՛ Վանանդայ երիցու, և Սահակայ և Ահարոնի՛ Նորեաց քահանայից, և Մաթոսաղայի՛ Յակոբայ որդւոյ, Ռւծայ աւագ երիցու : Եւ կնքեցի զայս վճիռս ես տէր Հրահատ իմ սովորական մատանեաւ . և վասն առաւել հաստատութեան գրոյս զաստուածապահ տեառն Գրիգորոյ՝ Սիւնեաց տեառն, մատանին ի վերայ եղի. տացէ՛ Աստուած վայելել յաւիտեանս ժամանակաց » :

Բայց երանելի եւ փառաւոր իշխանն Փիլիպպէ չինէ եկեղեցի մի գեղեցկաչէն մերձ հին եկեղեցւոյն

60 ի վերայ : Եւ զօր մահուան նորա հանգուցելոյ պաշտամամբ յիշատակ առնելով որ է ի քաղոյ հնգեւթաասինն, թերեւս ապրեսցի յահագին պատուհասիցն : Եւ որք կատարիչք լինին հրամանիս մերում եւ մաքրմաբար սիրով հատուցանեն զհոգևոր վաստակսն, ի ձեռն նոցունց սուրբ եւ աստուածահաճոյապան աղօթիցն զաստուածապահ տեառնն զհոգին արժանի՝ արասցէ Քրիստոս մշտնջենաւոր եւ անվախճան ուրախութեանցն թողութիւն գտանելով յահաւոր ատենին : Եւ զկատարողսն ասացելոցս առ ի մէնջ Քրիստոս օրհնեացէ՛, եւ ամենցուցէ՛ զամենայն վաստակս առաքինութեան ի հոգևոր անդաստանի ձերոյ. եւ ամենայն կատարեալ բարեպաշտութեամբ յայսմ աշխարհիս կեցեալ՝ անճառ եւ անապական հանդերձեալ բարութեանցն Աստուած արասցէ՛ հաղորդս ընդ ամենայն սիրեցեալ կամակատարս իւր հանդերձ անթառամ պսակօքն ի լուսեղէն խորանան բնակելով : Իսկ որք հակառակօղ լինին բարեպատճառ հրամանիս մերում, եւ իբրեւ զօչ ինչ իմն ի թեթեւս բերելով՝ առ ոտն հարկանեն քամահելով, եւ ոչ հատուցանեն զպարտս ասացելոցս առ ի մէնջ. ամենայն ծանրութիւնք բեռանց նորա, զոր ունէր ի մեղանչականութենէ մարմնականացս, ի նոցանէ խնդրեսցէ՛ Քրիստոս. եւ զաղօթս նոցա ի մեղս համարեսցէ՛ ըստ գրեցելումն. եւ փոխանակ բարի հա-

տուցման ակն ունեւոյ յահաւոր եւ յամպախաղաց
գաղտեան Բանին Աստուծոյ, հակառակ նորին,
ղանելանելի եւ զանվախճան զատուհանն ընկալցի :
Եւ կնքեցի զայս գիր յիշատակի առ ձեզ սրբաւէր
քահանայք եւ ճգնազգեաց կրօնաւորք՝ վասն առ
յապագայիցն հաստատութեան իմով տոլորական
մատանեաւ յ297 թուականին Հայոց » : Ահա յետ
այսպէս փարթամացուցանելոյ զաթոռս եւ գեղեցիկ
կարգաւ սահմանելոյ վախճանի Տէր Դաւիթ . եւ
նստի ի տեղին Տէր Յովհաննէս . եւ յետ նորա՝ Տէր
Սաղօմոն :

Խ. — Վասն Տեառն Սաղօմոնի . եւ որ ինչ նովաւ
նստուն ի սուրբ եկեղեցին Ժառանգութիւն :

Եւ արդ երանելիս այս Սաղօմոն անցեալ էր առա-
քինութեամբ ընդ ամենայն հոյս ճգնաւորաց . եւ (էր)
հալածիչ դիւաց եւ ողջացուցիչ ամենայն ակտաժե-
տաց : Վասն որոյ կացուցանեն յաթոռ եպիսկոպոսու-
թեանս Սիւնեաց ձեռնադրեալ ի Տէր Զաքարիայէ՝
Հայոց կաթողիկոսէ . որ եւ մեծաջան ճգնութեամբ
զարդարեաց զսուրբ աթոռս զանազան կարգօք : Եւ
էր հանդիպեալ սմա մասն ինչ յաստուածարարձ
խաչէն որ ունէր յինքեան նիշ ներկուածի արեամբն

Քիսուսի, յորովէ ահագին և մեծամեծ նշանք լինէին : Տայ կազմել խաչ յոսկւոյ ի մեծարհեստ ճարտարաց . և զարդարէ մեծագին ակամբք և մարգարտով . եւ դնէ ի նմա զփայտն . եւ գրէ ի վերայ զիւրն անուն . և ընծայէ ի սուրբ եկեղեցին : Եւ զնէ այլ ևս ստացուած . և տայ ի սուրբ խաչն . և գրէ ինքեան յիշատակ կտակաւ այսպէս :

« Ենորհին Աստուծոյ այս իմ ձեռին գիր է Տեառն Սաղմօնի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, որ յառաջ ժամանակաց զԹոտոյ կոռաւարն (44) Տեառն Գէորգեայ սուրբ նշանին հոգեցատուր էր արարեալ, զինչ պատճառօք և էր՝ այլ յափշտակեալ էին : Յոր ժամ յաջորդեցայ ի սուրբ յաթոռս, ստացայ ինձ զաստուածընկալ սուրբ նշանս յաղագս տառապեալ հոգւոյս իմոյ փրկութեան . և առի զՊարատափ ի Հրահատայ՝ Սիւնեաց տեառն, ի Գրիգորոյ որդւոյն, յիշխանաց իշխանէ, ի հալալ վաստակոյ իմոյ, ո՛չ հոգեցատուր եւ ո՛չ յերախայրեաց . այլ զնեցի ընդ հազար և երկերիւր դրամի . և սուրբ նշանիս հայրենիք արարի : Արդ որք յաջորդիք ի սուրբ մայրաքաղաքս՝ զիս Սաղմօն ի սուրբ յաղօթս յիշեցէ՛ք, և Աստուած վայելէ՛լ տացէ : Սահմանք Պարատափոյ այս են որ յիւր ձեռնագրիդ գրած են . եւ Աղբնոյն չինին առաջ և էր 3 դուր երկիր . և արդ Թոտոյ տէրըս Գրիգոր՝ վասակայ որդի, վկայ եմ . ես Վարդիկ՝

Թաղոսի որդի վկայ եմ. ես Աբաս՝ Շէրանկին որդի, վկայ եմ. ես Գրիգոր երէց ի Տաշուայ վկայ եմ. և Վարդ զէհմէթար վկայ եմ, Աբիսաղոմ ի Բերդկա, ներեչոյ եւ Սարգիս յԱրիտայ եւ Պետրոս երէց վկայ եմք. Ղազար ի Տաթևոյ և Մրջմնիկ ի Վաւրառնեայ վկայ եմք, Սմբատ ի Յուրայ գետոյ, Տէրունականին Պօղոս երէց, Տիրանուն երէց, Ահարոն երէց Աստուծոյ միջնորդութեամբ վերոգրեալ անուանքս վկայ են այս վճռիս : Արդ՝ որ այս հաստատուն վճռիս Դարատափոյ և Աղբնոյն հակառակ ելանէ՝ ի յԱստուծոյ և ի սուրբ նշանէդ դատապարտեալ եղիցի. զիւր կեանքն եւ զժառանգութիւնն մի վայելեսցէ, և ընդ Յուդայի աստուածապաշտօնի եղիցի. իսկ հաստատիչքն օրհնեալ են յԱստուծոյ և ի մէնջ. յ330 թուիս է » :

Յայսմ ժամանակի իշխան մի Սիսական Զևանչէր անուն՝ որդի Սահակայ՝ Սինեայ տեառն, զայ առ Տէր Սաղոմօն. և խնդրէ ի նմանէ զգիւղն Բեխ որ ի Կոզսական գաւառի, որ էր սեպհական ժառանգութիւն սուրբ խաչին և եպիսկոպոսացն ի հին ժամանակաց. և փոխանակէ զիւր սեպհական գիւղն Արուքս որ ի Բաղք գաւառի. որ հաւանեալ եպիսկոպոսին՝ տայ զԲեխ եւ առնու զԱրուքս գիւղ. եւ գրեն զվճիռ պայմանին այսպէս. « յ320 թուակաւ նախեանս Հայոց, ի ժամանակս աստուածապատիւ

և հոգեւոր Տեառն Սաղօմօնի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, կամ եղև ինձ Զուանչերի՝ աստուածապաշտեառն Սահակայ Սիւնեաց տեառն, որդւոյ, զիմ զէն մի որ ի Բաղք գաւառի Արուքս անուն, որ յիմ հօրէն և յեղբարց յիս հրիտակ հասեալ. և իմ հայրենի ժառանգութիւն էր անհամիմաղ տեղի, փոխանակել ընդ Բեխոյ շինոյն որ ի Կովսական գաւառի էր. և շէնն բնական սուրբ խաչին և հոգեւոր Տէրանցն Սիւնեաց եպիսկոպոսացն ժառանգութիւն էր լեալ. միմեանց կամաւ եւ յօծարութեամբ փոխանակեցաք ես և Տէր Սաղօմօն : Վասն

• զի մեր երկոցունցս մէջաւոր էր փոխանակեցաք. և զայս հաստատութեան գիր կանգնեցաք : Արդ իշխան էք դուք Տէր Սաղօմօն՝ ուսեւ և ժառանգել զայդ շէնդ զԱրուքսդ իւր սահմանօքն բոլորովիմբ, ծառօք և այգեօք, գետով և ցամաքով, արտավարօք և մարդօք, ջրաղացովք և պարտիզովք, եկեղեցեաւ և այլ շինուածովք, դու հոգեւոր Տէր Սաղօմօն՝ և ով ոք յաջորդի ի տեղիդ ձեր ի յաթոռդ և սուրբ խաչիդ պաշտօնեայքդ մինչև յաւիտեանս ժամանակաց : Եւ յայսմ՛հետէ մի որ իշխեսցէ հակառակել այսմ անխախտ վճռիս կամ ի մէնջ և կամ յօտարաց. ապա թէ ոք յանդգնի՝ դատին մի յաղթեսցէ. և յերկոց սուրբ ժողովոցն նշովեալ եղիցի, մասն զՅուդային առցէ և մեր մեղացն պարտական եղի-

ցի . և թէ տաճիկ աւագ լինի և յափշտակել ջանայ .
 յիւր Մահմետէն ապիգահր լիցի եւ յիւր օրինացն
 հազար հազար նախար նորա վերայ եղիցի, և ինքն
 դենաւորոյս և սեւերես լիցի յիւր Աշտուծոյն :

Եւ սահմանքն այս է Արուքսայ . յարեւելից կող-
 մանէ Կշմատուք է սահմանակից . և յարեւմտից կող-
 մանէ հիմն դրախտ է նոյն սուրբ խաչիդ սահման . և
 ի հարաւոյ կողմանէ հին ջրագնացովդ է մինչև ի
 Բելխոյ սահմանն, եւ ընդ հիւսիսոյ կողմանէ Կաւար-
 տոյ սահմանովն է : Առաք գԲելս իւր սահմանովն և
 արքունի նեպակովն եւ տուաք զԱրուքս իւր սահ-
 մանովն եւ արքունի նեպակովն որ էր 12 դրամ . եւ
 է վկայք վճռիս վատակ՝ Սիւնեաց տէր, եւ իմ եղ-
 բայրն Արուման, եւ իմ որդի Տիգրան, եւ այլ Բա-
 զայ տանուտէրք եւ սուրբ խաչին պաշտօնեայք .
 կնքեցաք մերով մատանեաւ » : Գայ եւ Քուպղի-
 գուխտ առ Տէր Սաղոմօն, անորդի գողով, որ էր
 գուտոր վասակայ՝ Սիւնեաց տեառն, եւ քոյր Փի-
 լիպպէի եւ կին Հրահատայ իշխանի . եւ զիւր հողե-
 ման բաժինն ընծայէ ի սուրբ խաչն եւ ի Տէր Սա-
 ղոմօն . եւ գրէ պայման վճռի զայս օրինակ :

« Ես Քուպղիգուխտ՝ գուտոր վասակայ՝ Սիւնեաց
 տեառն, մերձեցայ ի ժամանակս ծերութեան, զմտաւ
 ածելով զերկրաւոր կենաց ոչնչութիւնն ցանկացայ
 յաւիտենական կենացն . և վասն զի ի մարմնաւոր կե-

անիրաւ գնացից որ որսացեալ էի ի սատանայէ բա-
զում և ազգի ազգի յանցանօք, և լցեալ իբրեւ զծով
անթիւ չարեօք ոչ ունելով ակնկալութիւն փրկու-
թեան յահեղ աւուր դատաստանին, ղմտաւ ածեալ
զանգաւակութիւնս իմ, և զի ոչ գոյր յոյս ապաւինի
հոգալոյ զփրկումն հոգւոյս իմոյ, և գիտելով զի մահ-
կանայու է ազգ մարդկան, զաստուածընկալ սուրբ
խաչդ ապաւէն ինձ արարի եւ փոխանակ որդեաց ։
Եւ գեօղ մի ի Կովսական գաւառի Նորաշինիկ ա-
նուն, որ ոչ ի յափշտակութենէ եւ ոչ ի զրկանաց
ուրուք եւ ոչ յայլ ինչ անիրաւութեանց . այլ միայն
յարդար վատակոց ստացեալ գնոց արծաթոյ,
վասն իմ հոգեացս ի սուրբ խաչդ ապսպուարեցի
իւր բոլոր սահմանօք, լերամբ եւ դաշտաւ, ջերմաւ և
ցրտով, ծառով եւ տնկով՝ որոյ սահմանքն են այսո-
քիկ . յարեւելից կողմանէ Տորուանոտ սահման, եւ ի
հիւսիսոյ՝ Ծորի, և յարեւմտից՝ Տրի և Արտաւազուց .
ի հարաւոյ՝ Կերեն եւ Բերքնի . եւ յայսմէտէ իշ-
խանն ես դու Տէր Դաւիթ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, և
որք յետ բո այլ հայրապետք յայդ յաթոռդ յաջոր-
դին մի ըստ միովէ, զայդ չէնդ ուտել եւ վայելել,
պահել եւ ունել, գնոյ տալ եւ գրաւական դնել եւ
զինչ կամք են՝ առնել մինչև յաւիտեանս ժամանա-
կաց ։ Եւ այսուհետեւ ոչ ես Հրահատ եւ ոչ իմ եղ-
բարք կամ իւրեանց որդիք չունիմք իշխանութիւն

բանս եւ պայքար առնել. եւ եթէ որ յանդգնիցի եւ զսուրբ խաչիդ պաշտօնեայսդ ընդ աշխատ որ ածէ՝ յԱստուծոյ նղովեալ եղիցի եւ ի սուրբ խաչէդ դատապարտեալ. եւ հողն օրհնութեան նմա մի՛ բաւեսցէ, եւ ինքն դատին մի՛ յաղթեսցի : Եւ ետու զայս հաստատ նամակս ես տէր Հրահատ՝ տեառն Սահակայ որդի, քեզ Տեառն Դաւթի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, վկայութեամբ հօր Յակոբայ՝ Վառիոյ վանականի, եւ Յովհաննայ եւ Սմբատայ՝ Ներսէհի որդեաց, եւ Յովհաննայ՝ Բաբկայ որդւոյ, եւ Ստեփաննոսի եւ Մուշեղի՝ տեառն Տիրոցի որդեաց, եւ Վիժանայ՝ Վարազտիրոցի որդւոյ, եւ Ըռանձարայ՝ Գրիգորի որդւոյ, եւ Խուդաիայ՝ Յովհաննի որդւոյ, եւ Համազասպայ՝ Սահակայ որդւոյ, եւ Բարսղի՝ Մառաքատայ երիցու, եւ Սաղտեայ՝ Մխիթարայ որդւոյ, Ըղդերծոյ երիցու, Հմայեկի՝ Վանանդայ երիցու, եւ Սահակայ եւ Ահարոնի՝ Նորեաց քահանայից, եւ Մաթոսաղայի՝ Յակոբայ որդւոյ, Ույծայ աւագ երիցու : Եւ կնքեցի զայս վճիռս ես տէր Հրահատ իմ սովորական մատանեաւ. եւ վասն առաւել հաստատութեան գրոյս զաստուածապահ տեառն Գրիգորոյ՝ Սիւնեաց տեառն, մատանին ի վերայ եղի. տացէ՛ Աստուած վայելել յաւիտեանս ժամանակաց » :

Բայց երանելի եւ փառաւոր իշխանն Փիլիպպէ չինէ եկեղեցի մի գեղեցկաչէն մերձ հին եկեղեցւոյն

ի հարաւոյ կողմանէ, յանուն սուրբ լուսաւորչին
Գրիգորի. և ինքն վախճանեալ ղնի անդէն ի դրան.
որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի. եւ անունն
գրեալ ի դպրութեան կենաց : Եւ այս լինելոյ յ297
թուականին Հայոց : Իսկ եպիսկոպոսն Դաւիթ կա-
մեցաւ մեծապէս կարգել յիշատակ մեծի երախ-
տեաց նորա ամ յամէ. եւ արձանացոյց գրով զոր և
մեք հարկ ի վերայ ունիմք զնոյն գրել : Թէպէտ և
բազում ժամանակօք քայքայեալ և այլայլեալ են
և ապականեալ ամենայն տուրք նոցա և կարգ և
գրաւիսութիւնք եպիսկոպոսարանիս, միայն զի մի
ջնջեսցի մեծ յիշատակ նոցա. և այժմ ևս նորոգա-
պէս ըստ կարի յիշեսցուք. և է գրեալն այս ինչ :

« Այսպիսի ինչ կամ եղև ինձ Դաւթի՝ Սիւնեաց
եպիսկոպոսի, յաղագս աստուածապահ տեառն Փի-
լիպպէի հոգեացն փրկութեան և լուսաւորութեան,
և մշտնջենաւոր և անմահական կենացն արժանի
լինելոյ. վասն զի նա զիս ա՛ռ նոյն կատարեալ մտօք
ապաւէն, և օգնական իւր արար առ Աստուած վասն
հանդերձեալ կենդանութեանն : Եւ թէպէտ եւ
ամենայն ազգ մարդկան ընդ մեղօք փակեալ է ի
կամս իւր, ըստ իմաստնոյն բանի թէ՛ չիք մարդ որ
ոչ մեղանչէ. քանզի ոչ ոք ի հողածնեցելոցս կարաց
հասանել ճշմարտապէս սրբութեան և կատարեալ
արգարութեան, թէպէտ և բազումս գործեցին զա-

ուաքինութիւնս . Թողում ասել զայնոսիկ որք ի կամակատար հեշտութիւնսն են հանապազորդեալ վայելչութեամբ . սակայն նորա մասն ինչ հրամանա- կատար եղեալ իմում բանի՝ բազում ինչ բարե- պաշտութիւնս գործեաց . յաղաքս որոյ ակն ունէի կատարեալ իսկ Թողութեան հասանել ի Տեառնէ . իսկ հափարակացն ժամանեալ վախճան կենացս այսո- րիկ՝ ոչ ետ ժամանել, բոլորովիմբ մաքրութիւնս գործել ի ձեռն զղջմամբ ապաշաւանաց և այլ ինչ պէսպէս հոգևոր շինողութեան . այլ ամենայնցն խափանումն գործեցաւ սկզմանցն բարեաց : Եւ մեծապէս տարակուսանք նեղասրտութեան չրջա- պատեաց զիս յաղաքս այսորիկ : Իսկ ապա աստ- ուածային իմն ազգեցութեամբ, մանաւանդ զի ար- ժանի իսկ էր, ըստ իւրում կատարելապէս երախ- տադործութեանցն առ սուրբ եկեղեցիս, սահմա- նօք և ընչիւր և այլ բազում պայծառութեամբք . հաստատեցի ի սուրբ տեղիս յայսոսիկ բարույ յիշա- տակ զկնի նորին հատուցումն փոխարինի բարեացն , զի յամենայն տարուջ դուք որ ի սուրբ եկեղեցւոյն էք բնակեալ ի Տաթեոյ վանս, զմին քառասունս հարկաւորաբար կատարիցէ՛ք վասն նորա հոգեացն փրկութեան, եւ զՆրանի ում Թողութիւն եղև մե- զաց սազմոսդ յորում տեղւոյ կարգեալդ եմ՝ յամե- նայն աւուր անխափան ասասջիք, և Տէր՝ ողորմեաւ
Հատ. Ա. :

60 ի վերայ : Եւ զօր մահուան նորա հանգուցելոյ պաշտամամբք յիշատակ առնելով որ է ի քաղոյ հնգեւթաանին, թերեւս սուրբսցի յահագին պատուհասիցն : Եւ որք կատարիչք լինին հրամանիս մերում և մտերմաբար սիրով հատուցանեն զհոգևոր վաստակսն, ի ձեռն նոցունց սուրբ և աստուածահանոյալ հան աղօթիցն զաստուածապահ տեսնոն զհոգին արժանի՝ արասցէ Քրիստոս մշտնջենաւոր և անվախճան ուրախութեանցն թողութիւն գտանելով յահաւոր ատենին : Եւ զկատարողսն ասացելոցս առ ի մէնջ Քրիստոս օրհնեսցէ՛, և թանցուացէ՛ զամենայն վաստակս առաքինութեան ի հոգևոր անդատանի ձերոյ. և ամենայն կատարեալ բարեսպաշտութեամբ յայսմ աշխարհիս կեցեալ՝ անճառ եւ անապական հանդերձեալ բարութեանցն Աստուած արասցէ՛ հաղորդս ընդ ամենայն սիրեցեալ կամակատարս իւր հանդերձ անթառամ պսակօքն ի լուսեղէն խորանն բնակելով : Իսկ որք հակառակօղ լինին բարեպաշտ ճառ հրամանիս մերում, և իբրեւ զոչ ինչ իմն ի թեթեւս բերելով՝ ուռ ոտն հարկանեն քամակելով, և ոչ հատուցանեն զպարտս ասացելոցս առ ի մէնջ. ամենայն ծանրութիւնք բեռանց նորա, զոր ունէր ի մեղանչականութենէ մարմնականացս, ի նոցանէ խնդրեսցէ՛ Քրիստոս. և զաղօթս նոցա ի մեղս համարեսցէ ըստ գրեցելումն. և փոխանակ բարի հա-

տուցման ակն ունեւոյ յահաւոր եւ յամպախաղաց
գաղատեան Բանին Աստուծոյ, հակառակ նորին,
զանեւանելի և զանվախճան պատուհասն ընկալցի :
Եւ կնքեցի զայս գիր յիշատակի առ ձեզ սրբասէր
քահանայք եւ ճգնազգեաց կրօնաւորք՝ վստն առ
յապագայիցն հաստատութեան իմով տալորական
մատանեաւ յ297 թուականին Հայոց » : Ահա յետ
այսպէս փարթամացուցանելոյ զաթոռս եւ գեղեցիկ
կարգաւ սահմանելոյ վախճանի Տէր Գաւիթ . եւ
նստի ի տեղին Տէր Յովհաննէս . և յետ նորա՝ Տէր
Սաղօմոն :

Խ. — Վստն Տեառն Սաղօմոնի . եւ որ ինչ ետփա-
նառն ի սուրբ եկեղեցին Ժառանգութիւն :

Եւ արդ երանելիս այս Սաղօմոն անցեալ էր առա-
քինութեամբ ընդ ամենայն հոյս ճգնաւորաց . և (էր)
հալածիչ դիւաց և ողջացուցիչ ամենայն ախտաժե-
տաց : Ասան որոյ կացուցանեն յաթոռ եպիսկոպոսու-
թեանս Սիւնեաց ձեռնադրեալ ի Տէր Զաքարիայէ՝
Հայոց կաթողիկոսէ . որ եւ մեծաջան ճգնութեամբ
զարդարեաց զսուրբ աթոռս զանազան կարգօք : Եւ
էր հանդիպեալ սմա մասն ինչ յաստուածաբարձ
խաչէն որ ունէր յինքեան նիշ ներկուածի արեամբն

Յիսուսի, յորմէ ահագին և մեծամեծ նշանք լինէին : Տայ կազմել խաչ յոսկոյ ի մեծարհեստ ճարտարաց . և զարդարէ մեծագին ակամբք և մարգարտով . եւ դնէ ի նմա զգիայան . եւ գրէ ի վերայ զիւրն անուն . և ընծայէ ի սուրբ եկեղեցին : Եւ գնէ այլ ևս ստացուած . և տայ ի սուրբ խաչն . և գրէ ինքեան յիշատակ կտակաւ այսպէս :

« Ենորհին Աստուծոյ այս իմ ձեռին գիր է Տեառն Սաղօմոնի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, որ յառաջ ժամանակաց զԽոտոյ կոռաւարն (44) Տեառն Գէորգեայ սուրբ նշանին հոգեցատուր էր արարեալ, զինչ պատճառօք և էր՝ այլ յափշտակեալ էին : Յորժամ յաջորդեցայ ի սուրբ յաթոռս, ստացայ ինձ զպատուածընկալ սուրբ նշանս յաղագս տառապեալ հոգեոյս իմոյ փրկութեան . և առի զՊարատափի ի Հրահատայ՝ Սիւնեաց տեառն, ի Գրիգորոյ որդւոյն, յիշխանաց իշխանէ, ի հալալ վաստակոյ իմոյ, ո՛չ հոգեցատուր եւ ո՛չ յերախայրեաց . այլ գնեցի ընդ հազար և երկերիւր դրամի . և սուրբ նշանիս հալիւնիք արարի : Արդ որք յաջորդիք ի սուրբ մայրաքաղաքս՝ զիս Սաղօմոն ի սուրբ յաղօթս յիշեցէ՛ք, և Աստուած վայելէ՛լ տացէ : Սահմանք Դարատափոյ այս են որ յիւր ձեռնագրիդ գրած են . եւ Աղբնոյն շինին առաջ և էր 3 դուր երկիր . և արդ Խոտոյ տէրբոս Գրիգոր՝ վասակայ որդի, վկայ եմ . ես վարդիկ՝

Թագոսի որդի վկայ եմ. ես Աբաս՝ Շէրանկին որդի, վկայ եմ. ես Գրիգոր երէց ի Տաշուայ վկայ եմ. և Վարդ զէհմէթար վկայ եմ, Աբխաաղամ ի Բերդկա, ներեչոյ եւ Սարգիս յԱրիտայ եւ Պետրոս երէց վկայ եմք. Ղազար ի Տաթևոյ և Մըջմիկ ի Քաւրատնեայ վկայ եմք, Սմբատ ի Յուրայ գետոյ, Տէրունականին Պօղոս երէց, Տիրանուն երէց, Ահարոն երէց Աստուծոյ միջնորդութեամբ վերողրեալ անուանքս վկայ են այս վճռիս : Արդ՝ որ այս հաստատուն վճռիս Դարատափոյ և Աղբնոյն հակառակ ելանէ՝ ի յԱստուծոյ և ի սուրբ նշանէդ դատապարտեալ եղիցի. զիւր կեանքն եւ զժառանգութիւնն մի վայելեսցայ, և ընդ Յուդայի աստուածապաճառին եղիցի. իսկ հաստատիչքն օրհնեալ են յԱստուծոյ և ի մէնջ. յ330 թուիս է » :

Յայսմ ժամանակի իշխան մի Սիսական Զեանչեր անուն՝ որդի Սահակայ՝ Սիւնեաց տեառն, գայ առ Տէր Սաղամօն. և խնդրէ ի նմանէ զգիւղն Բեխ որ ի Կովսական գաւառի, որ էր սեպհական ժառանգութիւն սուրբ խաչին և եպիսկոպոսացն ի հին ժամանակաց. և փոխանակէ զիւր սեպհական գիւղն Արուքս որ ի Բաղք գաւառի. որ հաւանեալ եպիսկոպոսին՝ տայ զԲեխ եւ առնու զԱրուքս գիւղ. եւ զրեն զվճիռ պայմանին այսպէս. « յ320 թուականս Զայոց, ի ժամանակս աստուածապատիւ

և հոգևոր Տեառն Սաղօմոնի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, կամ եղև ինձ Զուանչէրի՝ աստուածապաշտեառն Սահակայ Սիւնեաց տեառն, որդւոյ, զիմ զէն մի որ ի Բաղք գաւառի Արուքս անուն, որ յիմ հօրէն և յեղբարոյ յիս Հրիտակ հասեալ. և իմ հայրենի ժառանգութիւն էր անհամիմաղ տեղի, փոխանակել ընդ Բեխոյ շինոյն որ ի Կովսական գաւառի էր. և շէնն բնական սուրբ խաչին և հոգևոր Տէրանցն Սիւնեաց եպիսկոպոսացն ժառանգութիւն էր լեալ. միմեանց կամաւ եւ յօժարութեամբ փոխանակեցաք ես և Տէր Սաղօմոն : Վասն զի մեր երկոցունցս մէջառոր էր փոխանակեցաք. և զայս հաստատութեան գիր կանգնեցաք : Արդ իշխան էք դուք Տէր Սաղօմոն՝ ուտել և ժառանգել զայդ շէնդ զԱրուքսդ իւր սահմանօքն բոլորովիմք, ծառօք և այգեօք, գետով և ցամաքով, արտավարօք և մարդօք, ջրաղացովք և պարտիզովք, եկեղեցեաւ և այլ շինուածովք, դու հոգևոր Տէր Սաղօմոն՝ և ով ոք յաջորդի ի տեղիդ ձեր ի յաթոռդ և սուրբ խաչիդ պաշտօնեայրդ մինչև յաւիտեանս ժամանակաց : Եւ յայսմհետէ մի որ իշխեսցէ հակառակել այսմ անխախտ վճռիս կամ ի մէնջ և կամ յօտարաց. ապա թէ ոք յանդգնի՝ դատին մի յաղթեսցէ. և յերկոյ սուրբ ժողովոյն նզովեալ եղիցի, մասն զԾուղային առցէ և մեր մեղացն պարտական եղի-

ցի . և թէ տաճիկ աւագ լինի և յափշտակել ջանայ .
 յիւր Մահմետէն ապիզսր լիցի եւ յիւր օրինացն
 հազար հազար նախք նորա վերայ եղիցի, և ինքն
 դենակորոյս և սեւերես լիցի յիւր Աստուծոյն :

Եւ սահմանքն այս է Արուքսայ . յարեւելից կող-
 մանէ Կշմատուք է սահմանակից . և յարեւմտից կող-
 մանէ հիմն դրախտ է նոյն սուրբ խաչիդ սահման . և
 ի հարաւոյ կողմանէ հին ջրագնացովդ է մինչև ի
 Բելոյ սահմանն, եւ ընդ հիւսիսոյ կողմանէ Կաւար-
 տոյ սահմանովն է : Առաք զԲելս իւր սահմանովն և
 արքունի նեպակովն եւ տուաք զԱրուքս իւր սահ-
 մանովն եւ արքունի նեպակովն որ էր 12 դրամ . եւ
 է վկայք վճռիս Վասակ՝ Սիւնեաց տէր, եւ իմ եղ-
 բայրն Արուման, եւ իմ որդի Տիգրան, եւ այլ Բա-
 զայ տանուածէք եւ սուրբ խաչին պաշտօնեայք .
 կնքեցաք մերով մատանեալ » : Գայ եւ Քուպղի-
 գուխտ առ Տէր Սաղամօն, անորդի գոլով, որ էր
 գուտոր Վասակայ՝ Սիւնեաց տեառն, եւ քոյր Փի-
 վիպէի եւ կին Հրահատայ իշխանի . եւ զիւր հոգե-
 մասն բաժինն ընծայէ ի սուրբ խաչն եւ ի Տէր Սա-
 ղամօն . եւ գրէ պայման վճռի զայս օրինակ :

« Ես Քուպղիգուխտ՝ գուտոր Վասակայ՝ Սիւնեաց
 տեառն, մերձեցայ ի ժամանակս ծերութեան, զմտաւ
 ածելով զերկրաւոր կենաց ոչնչութիւնն ցանկացայ
 յաւիտենական կենացն . և վասն զի ի մարմնաւոր կե-

նայս զրկեալ էի ի զաւակէ մասանց, զսուրբ խաչդ եւ զաստուածապատիւ եւ զհոգեւոր Տէր Սաղօմոն՝ Աիւնեայ եպիսկոպոս, ինձ հոգեայ զաւակ ստացայ. եւ յոյս եւ ասլաւէն մեղույեալ ոգւոյս իմոյ. եւ շէն մի Մաճ անուն ի Բաղայ զաւառի, որ նախ տեառն Ատրնեբակէի՝ Սիւնեայ տեառն և իմ եղբօր, ինձ էր տուեալ, եւ յետ այնորիկ Հրահատայ՝ իմ տեառնն, գնեալ էր յիմ եղբօրէն, եւ ինձ վաճառեալ և հոգեցատուր արարեալ : Ետու ես Քաւպղիղուխտ զայդ շէնդ լերամբք եւ դաշտով, մարգով եւ արտով, գետով, ջրով եւ ցամաքով, ծառովք եւ տնկովք ի սուրբ խաչդ եւ ի Տէր Սաղօմոն՝ Սիւնեայ եպիսկոպոս : Ես զիմ հոգիս ի քեզ յանձն արարի. արդ իշխան ես դու Տէր Սաղօմոն՝ և որ յետ քո այլ յաջորդի ոք ի սրբութեանց յաթողդ Սիւնեայ, եպիսկոպոսունք, ուտել եւ վայելել զայդ շէնդ բոլորովիմբ իւր սահմանօքդ մինչև յաւիտեանս ժամանակաց : Եւ մի ես եւ մի իմ եղբօրորդիք եւ այլ խոստակդարք պայքարել եւ համմաղ կալ մի իշխեսցեն. ապա եթէ յանդգնի ոք բանս առնել յիմ արարածիդ եւ կամեսցի խախտել զիմ զտուրսդ՝ յԱստուծոյ եւ ի սուրբ խաչէդ դատապարտեալ եղիցի. եւ ի հոգւոր տէրանցն նշովեալ. եւ զիմ եւ զիմ ծնողաց եւ զտեառն Հրահատայ, որ իմ կենաց կցորդն էր, զամենայն զմեղս եւ զյանցանս Աստ.

ուած ի նմանէ տուժեացէ՛. եւ ընդ սատանայի եւ ընդ հրեշտակաց նորա յանշնջ հուրն տանջեացի ։ Եւ գրեցի յ316 Թուականութեանս Հայոց վկայու-
թեամբ իմ եղբորորդեացս՝ տեառն Վասակայ, և տեառն Աշոտի եւ տեառն Գրիգորոյ եւ տեառն Սահակայ եւ իւրեանց աղատաց և ամենայն Շնչե-
րէցեաց ։ Եւ վասն առաւել հաստատութեան գրոյս զաստուածապատիւ եւ զհոգևոր Տեառն Սաղոմոնի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, զվաւերական մատանին ի վերայ եղի ։ Եւ եթէ տաճիկ տաղութիւն փոխի եւ յաիշտակել ջանայ, հաղարէն հաղար նախք ի վերայ նորա գայ. եւ յիւր փեղամբարէն ապիգար լինի » ։

Եւ ապա յետ բազում եւ մեծամեծ վաստակոց ընու զկէտ կենաց իւրոյ սուրբ եւ երանելի եպիսկոպոսն Տէր Սաղոմոն փոխեալ յաստեացս. և յաջորդէ ի տեղին հոգևոր և աստուածապատիւ, արքայաշնորհ եպիսկոպոսն Տէր Յովհաննէս, զորոյ գովութիւն և զանհամեմատ գործս գովութեանցն ցուցից ձեզ ։

ԽԱ. — Վասն Տեառն Յովհաննէիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի. և վասն շինութեան մեծ կարողիքն նկեղեցոյն որ յեպիսկոպոսարանիւն անդ ի Տարե եւ վասն այլ շինութեանցն :

Երիցս երանեալ եւ բազմերջանիկ հայրապետս այս Տէր Յովհաննէս, որ երկրորդ զկնի Տեառն Սաղամօնի կարգեցաւ յաթոռ մետրապօլիտութեան տանս Սիւնեաց : Ասի զամանէ որդի գոլ առն միոյ այրոյ եւ մուրացիկ աղքատի ի Նորեաց շինոյն . եւ առեալ էր յետոյ կին մի անզգամ որ պահէր զերամե ընտանի թռչնոց տեառն գեղջն . և վարէր խորթութեամբ, ոխաբար ընդ որդւոյն իւրոյ փոքր պատանեկին Յովհաննու . եւ հանապազ գանալից եւ սովամահ առնէր զնա : Եւ յաւուր միում կորուսեալ մանկանն բազում ձագս ի թռչնոցն՝ ոչ իշխեաց մտանել ի տուն անդր, այլ փախստական գաց Հոգւոյն առաջնորդութեամբ ի վանս Տաթեւոյ. և բնակեալ առ կրօնաւորի մի՝ զարգանայ ուսմամբ եւ հասակաւ . քանզի էր լի աստուածեղէն շնորհիւ, հարուստ խոհականաւ եւ փարթամ յիշողականաւ . եւ արժանաւորեալ աստուածային օծմանն առնու ձեռնադրութիւն քահանայութեան ի Տէր Դաւթ՝ եպիսկոպոսէ Սիւնեաց . և վարժեալ աստուածային

գրովք հասանէ ի կատարեալ չափ գիտնականին եւ գործնականին : Եւ յաւուրս Տեառն Սաղմօնի առնու զփակակալութիւն եկեղեցւոյն . և լինի զլուխ ամենայն կղերիկոսաց տանն, եւ աւագ եկեղեցւ պանացն :

Ապա հասեալ վախճան առաքինւոյն Սաղմօնի եւ ժողովեալ տէրանցն Սիւնեաց եւ ամենայն ազատաց նոցա, եւ վանաց երիցունք աշխարհիս, նա և աւագ տանուտեարք ըստ գաւառաց գաւառաց, և ամփոփեալ զսուրբ մարմինն եպիսկոպոսին՝ առնեն ընտրութիւն նորոգ հայրապետի : Եւ ամենայն ժողովոյն զազազակ հարեալ՝ զՅովհաննէս փակակալն խնդրէին ինքեանց առաջնորդ . ընդ որ հաճեալ աւմենայն բազմութեանն յուղարկէն զնա մեծապատիւ փառօք առ կաթողիկոսն Հայոց Տէր Գէորգ . եւ ձեռնադրեալ դառնայ մեծաշուք պատուով եւ նստի յաթոռ մետրապօլտութեան տանս Սիսական : Տեսանէր ապա երանելիս այս զեկեղեցիին նեղ եւ խորթիւն եւ հնացեալ ի բազում ժամանակաց, նա եւ ի շարժմանէ խոյ խարխալեալ . եւ զի անպատշաճ էր այնպիսի մեծի մայրաքաղաքի եւ աշխարհագումար ժողովարանի սուրբ հայրապետանոցին առանց մեծ կաթողիկէ եկեղեցւոյ լինել, վասն որոյ հանապազմտախոհ լինէր ի սրտին եւ ոչ ինչ զտանէր Ֆաթա, մի՛ զի ոչ իշխէր քակել զառաջին սրբոցն հիմնար-

կեալ տաճարն . եւ մի՛ զի անձեռնհաս թուէր յան-
հուն ծախս պիտոյիցն : Ապա ի տեսլեսն հրաման
 առնու ի հրեշտակէ զՀինն ի բաց դնել եւ նոր առնել
 սկիզբն շինուածոյ եկեղեցւոյն, եւ այն ինչ երկրոր-
 դէր և երրորդէր տեսիլն, մինչ բնաւին հաւաստեցու-
 ցանէր հրեշտակն զիրն . զի մի երևոյթ երազական
 ինչ կարծիյի . և իւրով մասկանաւ ծրագրէր զտեղին
 և հրամայէր շինել յանուն սուրբ և զլիաւոր առա-
 քելոյն՝ վիսին Պետրոսի եւ առաքելոյն Պօղոսի . եւ
 քաջալերէր ի գործն ասելով . ոչ ի մարդոց կատարի
 դա . այլ Տէր կամի կանգնել զդա տուն փառաց
 իւրոց :

Զարհուրեալ եպիսկոպոսին, ապա և զարթուցեալ
ի քնոյն՝ յօլով ժամն ամիշեալ լինէր : Յարուցեալ
 եկն ի տեղին և ցուցանէր եղբայրութեանն զծրեալն
 ի հրեշտակէն . ազդէ եւ զայս մեծի եւ գահերէց իշ-
 խանին Սիւնեաց Աշոտոյ՝ եղբոր վասակայ, որդւոյ
 Փիլիսպէի եւ հօր Սմբատայ եւ Սահակայ եւ Բար-
 գենի, եւ ամուսնոյ նորա երանելի եւ մեծահաւատ
 տիկնոջն Շուշանայ, եւ միւս իշխանին որ ի Գեղամ
 գաւառի լինէր, Գրիգորի՝ Սուխանայ որդւոյ՝ Գա-
 բուռայ եւ Սահակայ, եւ միւս իշխանին որ ի Բաղս՝
Զադիկ կոչեցելոյ՝ հօր Զևանչէրի . որք մեծապէս
խաբախացեալ՝ աստուածային իմն տեսչութեամբ
անգր փութապէս բերեալք լինէին . եւ հիացեալք

ընդ սքանչելի տեսիլն՝ միաբան, միախորհուրդ ձեռն
ի գործ արկանէին և ջանային փութապէս կատարել :
Բացեալ լինէին այնուհետև զանձարանք նոցա, եւ
առատապէս ծախեալ ի գործօնեայս շինուածոյն .
բայց գլխովին իսկ մեծ իշխանն Աշոտ եւ եպիսկո-
պոսն Տէր Յովհաննէս մեծամեծ ծախիւք և աշխա-
տութեամբ կային ի վերայ գործոյն . եւ աստուա-
ծային կամակցութեամբն սկիզբն առնեն շինուա-
ծոյն, եւ արկանեն հիմն յՅՀԷ Թուականին Հայոց, ի
Թաղաւորութեանն Սմբատայ Բագրատունւոյ խոս-
տովանոցի՝ որդւոյ Աշոտոյ Թագաւորի, յիշխանու-
թեան Սիւնեայ Աշոտոյ՝ որդւոյ Փիլիպպէի, ի կա-
թողիկոսութեանն Հայոց Տեառն Գէորգեայ Գառ-
նեցւոյ, հրամանաւ եւ կամօք Աշոտոյ, ձեռամբ
Տեառն Յովհաննիսի, զոր եւ իւր իսկ գրեալ էր ի
վերայ եկեղեցւոյն այսպէս . « Յամին յորում Թուա-
կանն Հայոց ՅՀԷ էր, եւ զատիկն ի նաւասարդի ի Է,
ես Տէր Յովհաննէս որ երկրորդ կարգեցայ եպիսկո-
պոս Սիւնեայ զկնի Տեառն Սաղմօնի, արարի
սկիզբն շինուածոյ եկեղեցւոյս » :

Եւ այսպէս կատարեալ զեկեղեցին կամար երկ-
նանման զմբէթայարկ, ճեմարան իմն հրեշտակաց և
քաւարան մարդկան, ի տաշածոյ վիմաց և ի քերա-
ծոյ քարանց, դաղատոսաչէն իմն յարմարեալ ակնա-
խտիղ տեսողաց ի 100 կանգնոյ բարձրութիւն նորա

և ի 48 կանգնոյ երկայնութիւն նորա և ի 24 կանգ-
նոյ լայնութիւն նորա . ունելով յինքեան չորս խո-
րանս բաց յաւագ խորանէն (45) : Եւ ըստ Սաղօմ-
նեան յարկին և կամ Զօրաբարէլեանին կառուցեալ
ի մէջ տանն երկուս սիւնս հրաշակերտս՝ զրոյտ և
զյաբում, որք հաստահեղոյս խարսխօք և գեղեցկա-
ղիւր և բարձրաբերձ թակաղաղօք պարարարձեալ
ունին զահագին թանձրութիւն երկնածեղուն քա-
րակարկառ յարկին. և այս ի խորհուրդ երկուց զլիսա-
ւոր առաքելոյն Պետրոսի և Պօղոսի, յորոյ նշխա-
րաց եղան ի ներքոյ սեանցս, և բազմութիւնք սըր-
բոյ նշխարաց անդ զամարեղոյ առաքելոյ, հայրա-
պետաց, մարտիրոսաց եղան ի հիմունս եւ յանկիւնս
եկեղեցւոյն : Ահա զայս իսկ աւարտեալ զամս մե-
տասան՝ կանգնէ և մերձ եկեղեցւոյն հանդէպ դրանն
հարաւոյ սիւն մի զարմանալի յանուն սրբոյ Երրոր-
դութեանն ի մանր քարանց պատուածեալ ի չափ
30 կանգնոյ. պարսպէ և զեկեղեցին սրբաբարով . և
ասլա զվանսն՝ կոփածոյ քարամբք . և զի էր նիստ
տեղւոյն անյարմար՝ հարթէ զթանձրութիւն գետ-
նոյն, և զխորութեան վայրսն բարձրացուցանէ կրա-
շաղխս որմովք . շինէ և գաղտանոցս գետնափորս ի
ներքոյ վանիցն ծածուկ երկրաւ՝ բազում տունս և
դարանս ի պէտս եկեղեցւոյն. և հարթեալ հաւասա-
րեալ զվայրն՝ շինէ և սրբաշէն տրապէզս և գործատը-

ներս, համբարանոցս և սրբատունս և գրատունս . և ի դրան եկեղեցւոյն տուն աղօթից և տեղի դամբանի իշխանայ և եպիսկոպոսայ Սիւնեայ :

Ահա զայս ամենայն կազմուած յօրինուածի մեծի տանն հայրապետութեան հոգացեալ և աւարտեալ՝ արար ցանկալի հեռաւորաց և մերձաւորաց բոլոր Հայաստանս (46) աշխարհիս . և ջահաւորեալ իրրեւ զարեգակն ի մէջ աստեղաց՝ երևելի էր ի մէջ ամե- նայնի ոչ միայն շինուածովք . այլ և պայծառանայր քահանայական և կրօնաւորական դասուք ի չափ 300 եղբարց . լի էր և ծովամատոց փիլիսոփայիւք երաժշտական երգոց, ճոխ էր և վարժարանն վար- դապետական կրթութեամբն . նա և արհեստաւորք նկարչացն և գրողաց անհամեմատք : Ասան որոյ յայսպիսի համաւոյ հրաշացեալ թագաւորք և իշ- խանք և եպիսկոպոսունք գային ի տեսութիւն և ընծայարեք լինէին սուրբ և երկնահանգէտ աթո-ռոյն : Բայց յորժամ աւարտէր զշինուածն եկեղե- ցւոյն և այլ ձեռակերտացն եպիսկոպոսն Տէր Յով- հաննէս . ապա ի ինդիր լինէր աշխարհախօւժք հանգիսի առ ի կատարել զնաւակատիս մեծի եւ աստուածահրաշ տաճարին . կոչեն զթագաւորն Սմբատ Հայոց այլովք իշխանօքն և զկաթողիկոսն Տէր Յովհաննէս որ զկնի Մաշտոցի ի Սևան կղզւոյն յաջորդեցաւ , այլովք եպիսկոպոսօք Հայոց . գաց և

Գագիկ Վասպուրականի որ և Թագաւորեացն իսկ, իւրով եպիսկոպոսօք եւ իշխանօք եւ աղաւթօք : Գայ և Աղվանից կաթողիկոսն Տէր Սիմէոն իւրոյ աշխարհին եպիսկոպոսօք և մեծամեծ իշխանօք . Ժողովին և համագգի հայկազուն իշխանքն Սիւնեաց զորս յիշեցար . և այլ վանականք և աշխարհականք Սիսական աշխարհիս . յորոյ միջի արդարեւ էր տեսանել ըստ իւրումն անաստ հրամանին զՔրիստոս Հարբ և ամենասուրբ Հոգւովն և ամենայն երկնային զօրօքն . նա և տուարեւական և մարգարէական գնդիւք . և հայրապետախումբ և մարգարէական և մարտիրոսաջոկ երամօքն, զորս և տեսանէր ի ցայգապաշտաման սուրբ եպիսկոպոսն Յովհաննէս զՊետրոս, և ի ձեռին բանալի երկաթի, և զՊօղոս, և ի գիրկն իւր առաքելական գիրքն, որ մտեալ յեկեղեցին պատրաստէին աթոռ երկնաւոր Թագաւորին . և տային զբանալին և զգիրքն ցեպիսկոպոսն եւ ասեն . հաճեցաւ Տէր բնակել ի սմա . և մեք պատրաստեմք տեղի հանգստեան նմա . և մեզ իսկ հրամայեցաւ աստէն մնալ մինչ ի միւսանգամ գալուստն Թագաւորին մեր . այդ բանալի արքայութեանն է, կացցէ՛ յեկեղեցւոյս . զի աստ բանալոց է դուռն դրախտին ամենայն մեղուցելոց հաւատով դիմելոցն ի սա . և այս գիրք կացցէ՛ ի սմին, զի աստի բղխելոց է շնորհ վարդապետական և ողջամիտ բարոզութիւն սուրբ

գրեւեացս աստ մնալոց է անապակ եւ անխառնուրդ :

Զայս տեսեալ, և զարթուցեալ՝ մեծաւ գոհութեամբ փառս ի վեր առաքէր . և ոչ ինչ յայտնէր ումբեր : Ապա ընդ լուսանալ առաւօտուն զգեստաւորեալ սուրբ հայրապետացն և ամենայն եպիսկոպոսացն ելին ի բեմն . և կատարեալ զհոգեւորական օրհնութիւնն օծանէին աստուածազործ իւզոյն . և ի յասեւն « օրհնեսցի, օծցի » ամենայն բազմութիւնն այնքան հնչեցուցանէին զամենն . մինչ թուէր ըողացն ահագին որոտմունք և ճայթմունք յամալոց հրեղինաց եկեալ . և դղրդէր երկիրն, և շարժէր վայրն . որ և այսպէս կարծեցեալ թուի ինձ եթէ անմարմին ձայնք խառն լինէին նոցա, որ այնպէս ահարկու թուէր, և ո՛չ միայն սոսկ մարդոց : Եւ այսպէս կատարեալ զօրհնութիւնն՝ ութն օր նաւակատիս առնեն ի փառս Աստուծոյ : Եւ իւրաքանչիւր ոք դառնայ ի տեղի իւր . բայց թագաւորն և իշխանքն Սիւնեաց տեսեալ զայնպիսի հանդէս և զայնքան չքնաղագոյն յօրինուած՝ առաւելապէս սիրեն եւ պատուեն զտեղին . և մեծ տրօք փարթամացուցանեն . և յոյժ ընդարձակեն զսահման տեղւոյն զոր և ասելի իսկ է :

ԽԲ. — Վասն ժառանգութեան եկեղեցոյն եւ հայրապետացն, զորս ետուն թագաւորքն եւ իշխանքն . եւ տահման փանիցն զոր գտաք գրեալ ի վերայ մագաղարի եւ կնքեալ արքունական մատանեաւ :

Ընծայէ Թագաւորն ի սուրբ եկեղեցին զմեծ աւանն Կարճառան յԱրեիք գաւառի, ի Մեղրաձորի ընդ գնոյ ստացեալ, գնէ եւ զՀարժիս ի տէրանցն Սիւնեաց եւ զայն եւս ընծայէ ազատ յառնայն հարկաց, տայ եւ ի Գեղաքունի, ի Սողից գաւառի զԽորասանկիրակ . եւ ի Գառնոյ ձորի զԳոտող վանս : Տայ եւ Աշոտ՝ գահերէց իշխանն Սիւնեաց, զՅօղունի գիւղ ի Հարանդ գաւառի եւ զԲնունիք ի Աինիս, ի Ծղուկք գաւառի, շնորհէ եւ զՅուր բերդովն եւ ազաբակօքն եւ զգետն Յուրայ եւ զվանքն, զՏանձատափ եւ զԲեղձաձորն . տան եւ Բաղացիքն զՏաշու փոխեալ ընդ այլ գեղոյ յԱշոտոյ . տան եւ զԵղէգս գեօղ ի Բաղք գաւառի . տան եւ Սուխանեանք զԱրիտ գեօղ սահմանակից Հարժէից եւ Տամալեկուց . տան եւ յետոյ ի Գեղաքունի զԿտկոյս գիւղ ազատ յառնայն հարկաց . շնորհէ եւ մեծ բարեպաշտուհի տիկինն Սիւնեաց զԾածարդ եւ զՔարատնիս : Եւ գրեն այսմ ամենայնի կտակ առաջի մեծ ժողովոյն եւ կաթողիկոսին, եւ ահագին նշովիւք փակեն սոս-

կալի և սարսափելի դաշամբք . և կնքեն զթուղթն վարազագիր մատանեալ թագաւորին և կաթողիկոսին և իշխանացն . և աւանդեցին ի ձեռն Տեառն Յովհաննիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի :

Զոր և տեսեալ մեր զայս ամենայն նամակ վճռի ձեռագիր իւրեանց իսկ շնորհողացն հնացեալ եւ ծայրատեալ , զոր ի բազմացն զսակաւն կարացաք ընթեռնուլ . եւ վասն երկարութեանն տաղտկութիւն համարեցաք լսողացդ (եւ ոչ) եղաք (47) ի մատենիս : Բայց զմեծագոյն սիգէլն որ զըջակաց սահմանն ցուցանէ , գրեցից աստ : Դարձեալ և կին մի բարեպաշտօն Համասպրուհի անուն՝ դուստր Բարդենի իշխանի , տայ նախ զայգին մեծ որ ի Հալիսից գետաօին և յետոյ՝ զգիւղն իսկ զՀալիս իւր ամենայն սահմանօքն . և գրէ կտակ հաստատութեան մեծամեծ դաշամբք զի մի իշխեսցեն խախտել : Բայց թէպէտ զայս ամենայն տուրս արարին , զքնակիչս բերդին Յուրայ ոչ կարացին հանել ի տեղւոյն . զի հին հայրենի տէրք էին և բարբարոսք և պիղծ մարդիկ . այսպէս և ոչ զՏամալէկս որ մերձ վանիցն էր ի հանդէպն , կարացին սեպհականել . զի և նորա նոյնպիսիք էին : Էր և աւագականոց մի Բերդ անուն հանդէպ վանիցն , յայնկոյս մեծի գետոյն յափն քաւրոյն որ Առաւելադաշտն կոչեն ի ներքին Ուսակին . և զայն ևս ոչ հալածեցին . յորոց վտանգ ոչ սակաւ

ԽԲ. — Վասն ժառանգութեան եկեղեցոյն եւ հայրապետացն, զորս ետուն քաղաւորքն եւ իշխանքն . եւ տահման վանիցն զոր գտաք գրեալ ի վերայ մագաղարի եւ կնքեալ արքունական մատանեաւ :

Ընծայէ Թագաւորն ի սուրբ եկեղեցին զմեծ աւանն Կարճաւան յԱրեւիք գաւառի, ի Մեղրաձորի ընդ գնոյ ստացեալ, գնէ և զՀարժիս ի տէրանցն Արմեայ և զայն ևս ընծայէ ազատ յսոննայն հարկաց, տայ և ի Գեղաքունի, ի Սողից գաւառի զԽոթասանկիրակ . և ի Գառնոյ ձորի զԳոտող վանս : Տայ և Աշոտ՝ գահերէց իշխանն Սիւնեայ, զՅօղունի գիւղ ի Հարանդ գաւառի և զԲնունիք ի Արմինա, ի Մզուկք գաւառի, շնորհէ և զՅուր բերդովն և ազաբակօքն և զգետն Յուրայ և զվանքն, զՏանձատափ և զԳեղձաձորն . տան և Բաղացիքն զՏաշու փոխեալ ընդ այլ գեղոյ յԱշոտոյ . տան և զԵղեզս գեօղ ի Բաղք գաւառի . տան ևս Սուխանեանք զԱրիտ գեօղ սահմանակից Հարժէից և Տամալեկուց . տան և յետոյ ի Գեղաքունի զԿտկոյս գիւղ ազատ յսոննայն հարկաց . շնորհէ եւ մեծ բարեպաշտուհի տիկինն Սիւնեայ զԾածարդ և զՔարատնիս : Եւ գրեն այսմ ամենայնի կտակ առաջի մեծ ժողովոյն և կաթողիկոսին, և ահագին նզովիք փակեն սոս-

կալի և սարսափելի դաշամբք . և կնքեն զթուղթն վարաղագիր մատանեալ թագաւորին և կաթողիկոսին և իշխանացն . և աւանդեցին ի ձեռն Տեառն Յովհաննիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի :

Զոր և տեսեալ մեր զայս ամենայն նամակ վճռի՝ ձեռագիր իւրեանց իսկ շնորհողացն հնացեալ եւ ծայրատեալ, զոր ի բազմացն զաւկան կարացաք ընթեռնուլ . եւ վասն երկարութեանն տաղտկութիւն համարեցաք լսողացդ (եւ ոչ) եղաք (47) ի մատենիս : Բայց զմեծագոյն սիգէլն որ զըջակայ սահմանն ցուցանէ, գրեցից աստ : Դարձեալ և կին մի բարեպաշտօն Համասպրուհի անուն՝ դուստր Բաբգենի իշխանի, տայ նախ զայգին մեծ որ ի Հալիսից գետաօին և յետոյ՝ զգիւղն իսկ զՀալիս իւր ամենայն սահմանօքն . և գրէ կտակ հաստատութեան մեծամեծ դաշամբք զի մի իշխեսցեն խախտել : Բայց թէպէտ զայս ամենայն տուրս արարին, զքնակիչս բերդին Յուրայ ոչ կարացին հանել ի տեղւոյն . զի հին հայրենի տէրք էին և բարբարոսք և պիղծ մարդիկ . այսպէս և ոչ զՏամալէկս որ մերձ վանիցն էր ի հանդէպն, կարացին սեպհականել . զի և նորա նոյնպիսիք էին : Էր և աւազականոց մի Բերդ անուն հանդէպ վանիցն, յայնկոյս մեծի գետոյն յափն քաւրոյն որ Առաւելադաշտն կոչեն ի ներքին Ուսակին . և զայն ևս ոչ հալածեցին . յորոց վտանգ ոչ տակաւ

հասանէր եղբայրութեանն : Յետոյ թէպէտ յայլ և յայլ ժամանակս և զայնս ևս սեպհականեցին հայրապետքն . բայց յետոյ ի խանգարել հայրապետանոցին և յաւերիլ տանն քակեցան այս հոգեցատուր ժառանգութիւնք . և ի բառնալ հակառակութեանն դարձեալ մի մի վերստին անդրէն հաստատեցին :

ԽԳ. — Գիր վճռի շրջակայ տահմանին Տաթևոյ :

Ի ժամանակս աստուածազօր թագաւորին մերոյ Սմբատայ, և աստուածազգեաց կաթողիկոսին մերոյ Տեառն Յովհաննիսի, և աստուածապատիւ և հոգևոր Տէր Յովհաննիսի՝ եպիսկոպոսի Սիւնեաց, մեք նուաստ ծառայքս Աստուծոյ հայկազնի իշխանքս Սիւնեաց՝ տէր Աշոտ՝ որդի Փիլիպպէի, և որդիք իմ Սմբատ, Սահակ և Բարգէն, և տէր Գրիգոր Սուխան և եղբարք իւր Սահակ և Վասակ, և տէր Զազիկ և որդի իւր Զեանչէր, և այլ ազատք և համազգիք մեր, առաջի աստուածապահ թագաւորիս և սուրբ կաթողիկոսիս եւ Աղվանից հայրապետիս և իշխանացս, եւ տեառն Գազկայ և Գուրգենայ՝ Վասպուրականի իշխանացս, եւ այլ եպիսկոպոսաց եւ քահանայից եւ ազատաց եւ տանու-

տերաց արարաբ զայս գիր պայմանի հաստատուն և անխախտ վճռի վասն շրջակայ սահմանի մեծի, սուրբ եւ առաքելական աթոռոյն Սիւնեաց՝ մայրաքաղաքին Տաթեւոյ, յաւուր յորում ժողովեցաք ի նաւակատիս սուրբ եկեղեցւոյս . եւ առատաձեռն պարգեօք փարթամացուցաք զտունս, զոր մեք յայսմ աւուր եւ զոր ի հին ժամանակաց նախնիքն՝ մեր՝ առաջին իշխանքն Սիւնեաց :

Եւ ընթերցաք զհին նամակն զոր մեր հարցն եւ հաւուց գրեալ էին . եւ ծանեաք զժառանգութիւն սուրբ խաչիս եւ հոգեւոր տէրանցս որ ի մերում իշխանութեանս, եւ զսահման տեղւոյս զոր եւ մեք վերստին հաստատեցաք եւ ընդարձակեցաք աստուածընկալ սուրբ խաչիւս, եւ ամեն ժողովով գնացաք ոտիւք մերով, կտրեցաք զսահմանս շրջակայ որք են այսպէս : Յարեւմտից կողմանէդ սկսեալ ի մեծ դիպաւոր սարէդ Գազրոյլայ ջրաթափովն մինչ ի խոռին ճանապարհն որ լորաձորին սահմանն է : Եւ ի հիւսիսոյ դեհաց բնասեռովն ի վայր ի գետն հանդէպ Խոտայ, եւ գետովն ի Խոտանան եւ անցեալ ընդ գետն՝ փոքր ձորակովն որ ելանէ յԱւաղեաց խոռ ի խողաց բլուրկովն, նորին բարակ ճանապարհովն բացահորինն, նուրբ, անջուր ձորակովն ի վայր ի Դեղնաձորն և ի կարմունջն, եւ ի կարմնջն ի Քարաձորն . և Քարաձորին մեծ բնասեռովն ի սարն և

ի բուն ճանապարհն որ դայ սարունն ի Հարանավաղն, եւ Հարանավաղին ձորակոմն դառ ի կողմն յեկեղեցին որ ի պառակոջ ճանապարհին, և սպարաւունն հատեալ զմեծ ձորունն ի միաւոր քարն որ կայ հանդէպ ի յայն կողմն մեծ ձորոյն . եւ հատանելով զմեծ տաինն ի յերկայն խաչն եւ ջրաթափոմն ի մեծ խոռն եւ ի ճանապարհն որ դայ ի Բաղայ ձորոյ, եւ անտի ի նոյն լեռունն Գաղբոյլ :

Ահա այս իսկ են սահմանք զոր մեք ոտիւք մերովք կոխեալ եւ աչօք մերովք տեսեալ եւ ձեռօք մերովք նշանեալ, առանց զրկութեան և յափշտակելոյ գրեցաք եւ կնքեցաք մատանեալ մերոյ արքայիս եւ կաթողիկոսիս և մեր իսկ : Եւ յայսմէտէ մինչև յաւիտեան այս լիցի սահման Տաթևոյ սուրբ ուխտիս . և մի ոք իշխեսցէ այսմ հակառակել մի Բաղայիք եւ մի Որոտնեցիք և մի Աղանգացիք⁽⁴⁸⁾, մի Շնհէրացիք և մի Նորեցիք : Եթէ ոք ընդ հակառակս ելանէ ի մերոյ կամ յօտարայ, յաւազաց կամ ի ձեռնաւորաց եւ ի խոստակդարաց կամ ի տանուտէրաց, ի սուրբ Երրորդութենէն որոշեալ լիցի, եւ յերից սուրբ ժողովոցն նշովեալ եղիցի : Ընդ Յուդայի և խաչահանուացն և այլ չարագործացն պատժեալ դատեսցի : Եւ թէ ի Տաճկաց աւագութիւն փոխի, եւ կարեն լինել իշխեցող . և յափշտակել ջանան՝ յիւրեանց հաւատոյն ապի գար և դենակորոյս լիցին, և ի փեղամբարէն հերքեալ

եղիցին, զէն աշահն եւ մարայիք տրահոյն ուրացեալ
եղիցին, և զնատիփնապին անարգեալ լիցին . հարոյն
հարամ եղիցի . և մինչ ի 1000 ամն նաշարնտնայն ի վե-
րայ նորա մնասցէ . երկինք նորամի ցողեսցէ . և երկիրս
նորա մի դալարեսցէ » : Ես Յովհաննէս՝ շնորհին
Աստուծոյ կաթողիկոս Հայոց, վկայ եմ այսմ ան-
խախտ եւ անխափուն վճռոյս որ աւանդեցաւ ի մեծ
իշխանացս Սիւնեաց . եւ կնքեցի իմով սովորական
մատանեաւ : Ես Սմբատ Բագրատունի՝ Թագաւոր
Հայոց, հաստատեցի իմով ձեռամբս զայս վճիռս եւ
եղի ի վերայ զիմ Թագաւորական մատանին խտու-
րեւ : Ես Գագիկ՝ Վասպուրականի եւ Արծրունեաց
տէր, որդի Գրիգորոյ Դերենկի, վկայ եմ այս ըն-
ծայից և սահմանադրութեանց ակոռոյս Սիւնեաց :
Ես նուաստ ծառայ Աստուծոյ եւ Աղվանից արքե-
պիսկոպոս Տէր Սիմէոն, վկայ եմ այսմ վճռիս . եւ
իմով մատանեաւ կնքեցի զսա : Ես Գրիգոր Սու-
փան՝ Սիւնեաց իշխան, վկայ եմ և հաստատիչ այսմ
վճռի զոր մեր եղեւ սահմանեալ : Մեք Գրիգոր եւ
Եսայի և Ատրնեբսեհ՝ Աղվանից իշխանք, վկայ եմք
այսմ վճռի : Մեք Զագիկ եւ Հրահատ Սիւնի վկայ
եմք այսմ վճռի : Մեք Սահակ Գարդմանայ տէր,
եւ Աշոտ եւ Վասակ Գնթունի վկայ եմք այսմ : Ես
Յովհաննէս՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, հաստատեցի
զվճիռս իմով ձեռամբս և կնքեցի իմով մատանեաւ .

Աստուած շնորհաւոր արասցէ սուրբ խաչիս և սուրբ
եկեղեցւոյս եւ աստուածարեալ Հայրապետացս որ
աստ նստին : Եղեւ այս ի Թուականութեանս Հա-
յոց 355 :

Ի՞նչ. — Վասն խոտակերաց վանիցն որ կոչեցաւ Քար-
կոփ, կորժանմանն ի շարժէ. եւ վերստին շինելոյն ի
Շուշանայ տիկնոջէ և ի Տէր Յովնանեիսէ :

Յառաջ քան զայս՝ ի բազում ժամանակաց բնա-
կեալ էին խոտաճարակ և խարաղնաղղեստ մարդիկ
յստորոտն Վայոց ձորոյ, ի սահմանին Հրասեկայ
բերդոյ մերձ Սրաատամուխ գետը, որ իբր դիտանոց
բարձր Հայէր ի վերայ դաշտին Շարրոյ. եւ էին յոյժ
բազմութիւնք Հեռացեալք ի հանդերձից եւ ի մարմ-
նաւոր կերակրոց, և ցրուեալք ընդ քորածայռս և
ընդ խորածորս վայրիցն՝ մշտնջենաւոր ազօթից
սլարապէին. և ի կիւրակէիցն առ միմեանս ժողովէին
եւ երկնաւոր զենմանն (Հաղորդէին). եւ այն լինէր
նոցա վայելումն ի հաց եւ ի գլինի : Զայլ աւուրան
բնակէին ոմանք ի ծերպս, ոմանք՝ ի նեղսագոյն խղի,
ոմանք՝ բացօթեայք, լուռք և անմուռնչք, և սակաւ
ոգեպահոյն ի հնդոյ կամ ի բանջարոյ շատանային. և
ոմանք շինէին մատուռն ի նեղ ձորակի մի առ քաղց.

րահամ աղբերն եւ անդ բնակէին . որ այժմ Ուռոյ քար անուանի, յորում կան գերեղմանք նոցին . եւ մեծամեծ բժշկութիւնք լինին . ոմանք ի միւս արձակ ձորին շինեցին խորան, եւ անդ բնակէին, զոր հին վանքն կոչեն . եւ այլքն աստ եւ անդ ցան եւ ցիր, եւ բուն տունն իւրեանց եւ եկեղեցին էր մերձ ՍԱՐՈՒԱ . սամուխ գետը, ի պատշաճաւոր տեղի յորում բնակեցուցեալ էին զահարկու և զաստուածահրաշ սուրբ նշանն որ Խոտակերաց խաչ կոչեն : Եւ յաւերմանէ աշխարհիս ցրուեցան կրօնաւորքն այն . եւ տեղին աւերակ եւ անբնակ մնաց մինչև յաւուրս տեառն Աշոտոյ՝ Սիւնեաց իշխանի : Ապա զգացուցանէ նմա զիրն մեծ եպիսկոպոսն Սիւնեաց Տէր Յովհաննէս . և նա հրամայէ վերստին շինել զեկեղեցին և զվանքն և ժողովել զկրօնաւորսն, եւ տայ զգետոն Արտասա . մուխ ի ժառանգութիւն եկեղեցւոյն . որ եղևն իսկ :

Եւ ասլս վախճանի բարեպաշտ և արքայաշուք իշխանն այն Աշոտ . և ի սաստիկ շարժմանէ տապալին եկեղեցիքն եւ ամենայն շինուածք վանիցն . զոր եւ վերստին ծանուցանէ եպիսկոպոսն երանելի տիկնոջն Շուշանայ . եւ նա առաւել աստուածասէր գորով եւ բարեպաշտօն՝ հայցէ յեպիսկոպոսէն փութապէս ձեռն ի գործ ածել եւ շինել զեկեղեցին եւ զտեղին պայծառ քան զառաջինն, զի մի կորիցէ, ասէ, յիշատակ տեառն իմոյ Աշոտոյ . զոր և անյապաղ փութով
Հատ. Ա :

կատարեաց երջանիկ եպիսկոպոսն Տէր Յովհաննէս :
Եւ կոչեն ի նաւակատիս զմեծ կաթողիկոսն Հայոց
զՏէր Յովհաննէս . եւ պայծառապէս զարդարեցին
զվանքն առաւել քան զառաւել , եւ գրեն արձան յի-
շատակի ի վերայ եկեղեցւոյն Աշոտոյ և Շուշանայ .
որում էր օրինակ զայս . « Նախ և առաջին իսկ լեալ
էր վանքն Խոտակերաց . եւ վասն զի աւերեալ էր
կրօնաւորանոց ուխտս եւ քաւարանս որ ի սմա ի
վաղնջուց հետէ իսկ . ապա տէրն իմ երանելին
Աշոտ աշխատոթեամբ շինեալ էր զսուրբ եկեղե-
ցիքն՝ միանգամայն իսկ նորոգապէս զարդարեալ
զամենայն շինուածան կրօնաւորական դասիւր : Իսկ
եւ իսկ եղև Տեառն իմոյ Աշոտի եղանել ի մարմնոյ
աստի փոխելով առ հարսն իւր . սահմանեցին որ-
դեակքն մեր զգեօղս Արտասամուխ ի սուրբ ուխտս
սահմանօքն իւրեանց (զոր) հարքն կերեալ էին, վասն
երանելի իշխանին Աշոտի և ինձ Շուշանայ՝ Սիւնեաց
աիկնոջ , հոգեաց արձան եւ յիշատակ մեզ եւ յարեւ-
շատութիւն որդեկաց մերոց : Եւ եղև զի հիմնաշարժ
լինելով աւերեցան եկեղեցիքս . եւ իմ տեառն իմոյ
Աշոտի կենաց հաղորդ կամելով լինել , (առ ի) նորո-
գել զյիշատակ նորա փոխելոյն առ Քրիստոս , նոր
շինեցի զսուրբ եկեղեցիս կրօնաւորանոց շինուածովք
յանուն սրբուհոյ եւ միշտ կուսին Մարիամու Աստ-
ուածածնին . եւ վասն փրկութեան երանելի տեառն

Իմոյ Աշոտի՝ Սիւնեաց իշխանի, եւ իմոյ մեղուցեալ
ոգւոյ եւ որդւոյ մերոց Սմբատայ եւ այլոցն երկա-
րածիգ կենաց եւ յաջողման իրրեւ զնոյն գիւղն
Արտասամուխ ամենայն սահմանօքն նորա զոր կե-
րեալ էին մինչև ցայսօր ժամանակի, ի ձեռս վանացս
առաջնորդիս հաստատեցի անխախտաւ պայմանաւ ի
սուրբ Աստուածածինս, ի վանս Խոտակերաց մինչև
յաւիտեանս ժամանակաց՝ կամակցութեամբ որդե-
կաց իմոյ :

Եւ զայս պայման հաստատեցի ի սուրբ կրօնաւո-
րանոցի աստ, ի հինգ եկեղեցիսդ այդ զոր ես շինեցի.
մին եկեղեցիդ որ է Աստուածածինդ՝ տեառն իմոյ
Աշոտի և յիմ անուն լիցի, ի տարին երեք քառասունք
կատարեն մեղուցեալ հոգւոյ մերոց, թերևս գտցուք
ողորմութիւն յազեղ ատենին Քրիստոսի . այլ եւս
չորս եկեղեցիքդ լիցին որդեկաց մերոց յարեւատու-
թիւն եւ հոգեացն վրկութիւն եւ ի պէտս վանացս :
Արդ մի ոք իշխեսցէ այսմ անսուտ վճռիս եւ պայ-
մանիս ընդդիմակաց լինիլ եւ խափանող . ապա թէ
ոչ՝ այնպիսին Յուդայի մատնչին մասնակից լիցի . և
մեղաց մերոց համարս տացէ յառուր ահեղ ատենին
Քրիստոսի » : Եւ մեք Տէր Յովհաննէս՝ Հայոց կաթո-
ղիկոս, մերովք եպիսկոպոսօք և կղերիկոսօք, և Տէր
Յովհաննէս՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, վկայ եմք այսմ
գրոյ եւ վճռի : Գրեցաւ յիշատակ կտակիս այս յ359

Թուականիս Հայոց ի կամս ամենակապին Աստուծոյ,
որ է օրհնեալ յառիտեանս . ամէն :

**ԽԵ. — Շինութիւն Յովհաննու Վանիցն ի Վանանայ՝
որդւոյ Զագկայ :**

Որպէս ի վերագոյնն ասացաք, Վահան ոմն՝ որդի
Զագիկ իշխանի, եղբայր Զեանջէրի, վասն դիւարախ
մոլեգնելոյն եղև կրօնաւոր, և կամեցաւ շինել վանս
ևւ հաստատել կրօնաւորական դասս մշտապաշտօն
քահանայից : Եւ յետ բազում եւ մեծամեծ ճգնու
թեանց եկեալ ի ստորոտ բարձր լեւրինն յորում անա
սիկ ամրոցն կայ Բաղաբերդու՝ հանդէպ Աճանանու .
և գտեալ տեղի մի հարթ և յոյժ ի ճահ՝ նախ խնդրէ
աղօթիւք ի Տեառնէ յաջողել զգործս ձեռաց իւրոց .
և ապա հրաւիրէ զեղբարսն իւր ի նոյն գործ . և
սկիզբն ատնէ շինուածոյ եկեղեցւոյն և կանգնէ տուն
փառացն Աստուծոյ՝ յոյժ զեղեցիկ յօրինուածովք,
զմբէթայարկ և եռախորան, հաստահեղոյս և տաշա
ծոյ վիմօք . և կարգէ զնա տուն կրօնաւորաց :

Եւ մեծամեծ եւ թագաւորական սպասուք զար
դարէ զնա . եւ ժողովէ եղբարս սրբակրօնս աւելի
քան 400 . եւ հաստատեն մասն ժառանգութեան

եկեղեցւոյն, որ յանուն սուրբ լուսաւորչին Գրիգորի,
 զձորն գետովն յայս դէհս եւ յայն յանդաստանս եւ
 յայգեստանս վանիցն, և զլեռնակողմն մինչ ի վեր ի
 ծայր բարձրաւանդակին ուր հօրանք հօտիցն լինէին .
 եւ բնակետղ խաշանց . եւ ի քաղաքին կողմանէ
 մինչ ի պատուար պարսպի արտաքին որմոյն որ ի
 լեռնէն սկսանի . եւ ի Տանձափարախոյ կողմանէն
 մեծ բնաձորն որ ի լեռնէն սկսանի և իջանէ ի գետն,
 և զգեղանն որ ի հանդէպ վանացն՝ զԱշաղու և զԱ-
 չաղուայ, զԳետարավայր եւ զՇէկք եւ այլ բազում
 տուրս եւ ժառանգութիւնս եկեղեցւոյն հաստատեն
 անխախտ վճռաւ : Կոչէ Վահան զվանսն յիւր (անուն)
 Վահանու վանք . եւ այնուհետեւ եւ օր ըստ օրէ հան-
 զիսանայր նա իբրեւ քաղաք բազմաժողով : Եւ ինքն
 իսկ Վահան յետ բազում ճգանց և աշխատութեանց
 վախճանի, եւ դնի ի դրան սուրբ քաւարանին : Եղև
 շինութիւն սուրբ ու խտին 360 թուականին Հայոց,
 ի թագաւորութեանն Սմբատայ Բագրատունայ, յիւ-
 խանութեան Սիւնեաց զահերէց իշխանին Սմբատայ՝
 որդւոյ Աշոտոյ, ի Բաղայ Զեանշէրի, յեպիսկոպոսու-
 թեան Սիւնեաց՝ Տեառն Յովհաննիսի :

Բայց յետոյ միւս Վահան՝ եղբորորդի սորա, այս-
 ինքն Զեանշէրի որդի, սնեալ եւ ուսեալ ի մանկու-
 թենէ, վարժեալ աստուածային խմաստիւքն ի սոյն
 տան, քահանայացաւ եւ եղև առաջնորդ սուրբ
 Հատ. Ա. :

ուխտին : Սա յաւել բազում շինութիւնս եւ զարդարեաց զվանան հանդիսական կարգօք, շինէ զմեծ աղօթարանն ի դրան եկեղեցւոյն վիմարդեան մահարձանօք, յորում հանգուցեալ էին ի շիրմի բազում թագաւորք եւ թագուհիք Աղվանից եւ Բաղայ, եւ բազում իշխանք փառաւորք Սիսական աշխարհիս : Շինէ և գեղեցիկ յորինուածով զգաւիթ եկեղեցւոյն մեծամեծ քերածոյ վիմօք 30 կանգնոց չափ, կանգնէ կամար ի դրան վանիցն եւ ի վերայ՝ երկու խորան յանուն Պետրոսի եւ Պօղոսի առաքելոցն : Շինէ եւ ի ձուլեալ կրաշաղախ քարանց տրապէզ մի մեծ, և բերէ փողովք զջուրն ի դուռն նորա. այսպէս գեղեցկացուցեալ զնա զանաղան յորինուածօք : Եւ ինքն յետոյ կոչեցաւ յեպիսկոպոսութիւն Սիւնեաց որ զինի Տեառն Յակոբայ. եւ անոր յեւս ի ծայրագոյն փառս՝ ի կաթողիկոսութիւն Հայոց, որ զինի Տեառն Անանիայի Մոկացւոյն : Եւ կացեալ ի կաթողիկոսութեան ամս 5, վախճանի ի Վասպուրական աշխարհի ի Տոսպ գաւառի, ի Զորոյվանքն որ է մերձ Բերկրոյ. եւ դնի ի դրան քաւարանին : Բայց յետ բազում ժամանակաց յաւուրս Գրիգորի՝ Թագաւորի Բաղայ, ի Շահանդիստոյ թագուհոյն եւ ի Կայտայէ եւ ի Սենեքերիմայ թագաւորէ բազում եւ գեղեցիկ շինուածովք առաւել գեղեցկացուցին ըզվանան Վահանու՝ կանգնեալ կամարս մեծամեծս, և ի

վերայ՝ եկեղեցիս և սրահս բազմասիւնս բարձրաբերձ,
հովանի և խրախարան իշխանացն . յորոց աւուրս և
եկն երջանիկ կաթողիկոսն Աղվանից Տէր Ստեփան,
նոս եւ անդէն բնակեալ աւուրս ինչ՝ հանգեաւ ի
ի տեղւոջն, եւ եղաւ ի նմին սրբաբանի :

ԽԶ. — Վասն Տեառն Գէորգեայ քահանայի, որ էր
որդի իշխանին Սիւնեաց :

Յաւուրս իշխանին Սիւնեաց Վասակայ տեառն՝
որդւոյ Փիլիպպէի, մանուկ մի ի Սիսական տոհմէ
Գէորգ անուն՝ յոյժ դեզեցիկ տեսլեամբ եւ առոյգ
հասակաւ, առեալ էր իւր կին եւ հասեալ ի չափ
երիտասարդութեան : Ապա ըստ աստուածային եր-
կիւղին նեղէր զնա բան աւետարանին՝ ա՛յն որ ասէր .
եթէ ոչ թողցէ այր զհայր իւր եւ զմայր կամ զկին
կամ զորդի եւ առնու զխաջն եւ գայ զկնի իմ՝ չէ
ինձ արժանի : Եւ երբէք ոչ հանդէս եւ ոչ հեշտա-
նայր ի մարմնական փառս եւ ի ցանկութիւնս . եւ զի
կուտութեամբ եւ սրբութեամբ հասեալ էր նա յար-
դար ամուսնութիւն, ապա օր մի յեղակարծում
ժամու անյայտ լինէր յիւր ապարանիցն եւ յընտա-
նեացն . եւ զնայ ի ծածուկ ի վնաս ուրեք, եւ փոխէ

զհանդերձս իւր ի մաշկեղէնս եւ յայծեայս . եւ ան-
ժանօթ կայր անհանգիստ տընութեամբ : Ապա ճիշ-
բարձեալ մօր նորա Համամուհեայ՝ մեծահասակ
տիկնոջն, եւ կնոջ նորա եւ եղբարց եւ ծառայից՝ եւ
չրջէին խնդրել զՔէորդ եւ ոչ գտանէին :

Եւ յետ սակաւուց ծանեան զտեղին . զնայեալ
բռնութեամբ ածին յապարանսն իւր . եւ պատառեալ
զգծուծ հանդերձն այծեայ եւ զխոշոր ցփսին՝ զգե-
ցուցին զհայրենի հանդերձն յարգունական մետաք-
սէից : Եւ թէպէտ բռնութեամբ պահէին . այլ նա
ոչ խառնէր ընդ նոսա . այլ իբր արբեալ եւ թմբբեալ
ի սիրոյն Քրիստոսի՝ կայր անզբաղ եւ լուռ՝ միշտ
աղօթից եւ ընթերցմանց պարապեալ . որ և յաւուր
միտմ՝ դարձեալ աներեւոյթ լինէր . եւ զգեցեալ
մազեղէն խոշոր և գլգլէնս պատառոտունս՝ զնայր ի
մեծ առաքինարանն Երիցու վանից առ աստուածազ-
գեաց և սրբափայլ ճգնաւորն՝ մեծ էգոնոմոսն Թէո-
դորոս քահանայ . եւ նա յոյժ ուրախութեամբ ընկա-
լաւ զնա : Իսկ իմացեալ մօր նորա եւ կնոջն եւ առեալ
զհամազգի իշխանսն Սիւնի՝ դիմեցին ի վանսն Երի-
ցու . եւ բազում եւ զանազան մաղթանօք ջանացին
և ոչ ինչ կարացին զնա շարժել յայնմ կամաց . ապա
իմացեալ զանխախտելի սէրն որ առ Քրիստոս՝ թո-
ղին զնա ի կամս իւր եւ զնացին : Իսկ նա յետ բա-
զում ճգնութեանց եւ խստամբեր կրօնից փափագէր

քահանայական կրօնից շնորհին . եւ յայնմ ժամանակի
փայլէր ճգնութեամբ մեծ եպիսկոպոսն Սիւնեաց
Տէր Սաղօմօն եւ երանելին Մաշտոց ի Սեւան . եւ
զի ոմանք խոնդային ընդ Քէորզեայ եւ մախանօք
զկծեցուցանէին զնա խիօտ բանիւք ի վարդապետաց
եւ յաշխարհականաց . ապա առեալ զնա Թէոդորոսի
տարաւ առ Տէր Սաղօմօն, զոր յոյժ սիրով ընդունէր
եւ յորդորական խրատու հաստատէր զնա . եւ հրա-
մայէր հեռանալ անտի եւ զնալ առ Մաշտոց եւ ի
նմանէ ուսանիլ եւ կրթիլ յամենայն վարս առաքինու-
թեան, զոր եւ արարն իսկ :

Եւ յուզի անկեալ Թէոդորոսիւ հանդերձ զնայ ի
Սեւան . եւ բազում աւուրբք կեցեալ ընդ նմա .
վարժեալ եւ խրատեալ ի նմանէ ամենայն բարե-
ձեւութեամբ . եւ դառնայ անդրէն ի տեղի իւր . եւ
գտանէ վախճանեալ զեպիսկոպոսն . եւ յաջորդէ ի
տեղին Տէր Յովհաննէս : Չնայ յողջոյն նմա . եւ
բազում եւս գտանէ յորդորումն միւիթարական
խրատուց ի նմանէ . եւ բնակեալ յԵրիցու վանս՝ հան-
դիսանայր ի մեծամեծ ճգունս հանդերձ Թէոդորոսիւ :
Ապա յետ աւուրց ինչ դարձեալ զնայ առ Մաշտոց
ի Սեւան հրամանաւ Տեառն Յովհաննիսի . եւ թա-
խանձեցուցանէ զնա վասն իւր քահանայանալոյ . զոր
և յուղարկէ մաղթողական թղթով առ կաթողիկոսն
Հայոց Քէորզ եւ ծանուցանէ նմա զամենայն որպէ-

սութիւն նորա և հայրագիր եղեալ Քէորդեայ երաշ-
խաւոր լինի նմա : Տեսեալ ապա կաթողիկոսին
զՔէորդ եւ ընթերցեալ զթուղթն՝ ընդունի զնա
յոյժ պատուով եւ հրամայէ ձեռնադրել զնա քահա-
նայ . եւ յուզարկեն անդրէն ի տեղի իւր . եւ լինէր
խնդութիւն բազմաց . բայց Մաշտոց վասն երաշ-
խաւորութեանն անդադար յորդորական թղթով եւ
հոգւոր խրատու զգուշացուցանէր զնա : Իսկ ի կա-
թողիկոսութեանն Մաշտոցի հանապազ ընդ նմա
լինէր Քէորդ մինչ ի վախճան իւր : Եւ յետ վախ-
ճանին Մաշտոցի գայր եւ բերէր զշուրջառն եւ զկն-
կուղն խոյրակերպ եւ զպարեգօտ երանելոյն նշան
յանուն Սիւնեայ . և ինքն բնակէր յԵրիցու վանս ընդ
Թէոդորոսի հրեշտակակրօն վարուք . և անդէն վախ-
ճանեալ՝ եղաւ սրբասնեալ մարմին նորա ընդ երիցս
երանեալ սուրբ հօրն Երիցակայ, ի նմին սրբարանի .
որոց բարեխօսութեամբ խնայեսցէ՝ Քրիստոս ի
տունս յայս եւ յաթոռս եւ ի հաւատացեալ հօտ
սօրին :

ԽԷ. — Վասն շինութեան Նորավանից որ ի գաւառին
Բղենոյ :

Երանելի սուրբ հօրն Քէորդեայ էր հարազատ
մանկիկ մի ի նոյն Սիսական տոհմէ Ստեփաննոս

անուն, զոր հատեալ յստենէ ծնողացն նուիրեցին Աստուծոյ . և ետուն յուսումն մանկութեան առ ոտս աստուածարեալ ծերոց . որ եւ սնեալ զարգայաւ ամենայն կատարելութեամբ ներքին մարդոջն եւ արտաքին, գիտնականաւ և գործնականաւ . և կոչեցաւ յաստիճան քահանայութեան ի Տէր Յովհաննիսէ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ : Ապա ցանկացեալ այնուհետեւ աստուածային իմն գործոյ՝ կամեցաւ շինել եկեղեցի եւ հաստատել ի նմա տուն կրօնաւորաց և դասս պաշտօնէից . զի որ զառաջնորդութիւն ստասցի, զնասցէ նա ի զօրութենէ ի զօրութիւն եւ երեւացի Աստուծոյ և հրեշտակաց ի Սիոն : Գնացեալ ապա ի թիկանց կուսէ Աստարոյ վանից . եւ գտեալ տեղի մի յոյժ գեղեցիկ եւ վայելուչ՝ ի մէջ երկու ձորոց ի վերայ հարթ ոստոյ միոյ, սկսանի շինել եկեղեցի օժանդակութեամբ Հրահատայ իշխանի . և կատարէ զնա, և այլ ևս գաւիթս և սրահս եկեղեցւոյն և բնակութիւն կրօնաւորաց :

Եւ կոչեալ ի նաւակատիս զՏէր Յակոբ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, սահմանեն զնա եղբայրանոց, և զվայրն ամենայն չրջակայ՝ ի ժառանգութիւն եկեղեցւոյն, և դնեն գողեատունս հանդէս վանիցն . եւ ժողովեալ ուրուկս բազումս անդ դարմանէին . և այսովքս պայծառացուցեալ ամենայն սպասուր եւ կարգաւր զվանսն յ385 թուականին Հայոց . ինքն երանելին

եւ անհամեմատն ի մարդկանէ Ստեփաննոս կեցեալ
բազում ամա առաքինացն վարուք եւ հրեշտակա-
կէն առաքինութեամբ զանմարմնոցն ի մարմնի բե-
րելով զկեանս, մեռեալ մարմնով և կենդանի հոգով,
փոխի յիմանալի կայանս ի կարգս հրեշտակաց. այրն
երկնաքաղաքացի գնաց առ քաղաքապետն իւր
Քրիստոս ի 419 Թուականին Հայոց, ի նառասարդի
ամսոյ ի 17, յաւուր հինգշաբաթով, ի սուրբ պէն-
տեկոստէին. եւ դնի ի քնարանի առ սուրբ եկեղե-
ցոյն : Եւ յաջորդէ զառաջնորդութիւն ուխտին
Նորավանից հայր Հրահատ, և յետ նորա եղբորդի
նորին Ստեփաննոսի Քրիստափոր՝ աշակերտ սուրբ
հօրն, յամենայնի նմանեալ վարդապետին իւրոյ :

Բայց յետ սակաւուց եւ շինեցաւ եկեղեցի յոյժ
գեղեցիկ յօրինուածօք, և ի դրանն կամարք զարմա-
նալիք ի սքանչելի ճարտարաց յարմարեալք մեծա-
մեծ վիմօք և խարսխաւոր սեամբք ի հայր Գէորգեայ
և ի Յովհաննիսէ քահանայէ :

ԽԸ. — Վասն Յուրայ բերդին աւերելոյն . և նգովիցն
որ այլ ոչ շինի :

Ի Ժամանակս Սմբատայ՝ որդւոյ Աշոտոյ, Սիւ-
նեաց գահերէց իշխանի, եւ յեպիսկոպոսութեանն

Տեառն Յովհաննիսի շինողի սուրբ եկեղեցւոյն, բազում եւ մեծամեծ վիշտս հասուցանէին սուրբ ուխտին Տաթեւոյ բնակիչք Յուրայ բերդին, որք էին անաստուածք, ժպիրհք եւ ելուզակք : Եւ յաւուր միում եկեալ ի գիշերի յեղակարծ ժամու, սկսան կողոպտել ղեկեղեցին եւ զգործատներն և զյարկսն կրօնաւորաց . եւ խնդրէին զեպիսկոպոսն զի սպանցեն, եւ ոչ գտին . ապա զմանս ի ծերոցն սրով հարին եւ զայլսն փախստական արարին . զոր ինչ գտին ինքեանք՝ առեալ գնացին ի բերդն (Յուրայ) . տարան եւ արծաթի սափորով ղմեռոնն եւ վայթեցին ընդ քարն : Իսկ ընդ լուսնայն եկեալ եպիսկոպոսին և տեսեալ զայն ամենայն վնասն, ի վեր առին զսուրբ խաչն եւ զայլ սրբութիւնսն եւ նզովեցին ահագին նզովիւք զբերդն եւ զբնակիչս նորա . եւ առ ժամայն շարժեալ գետնոյն, քարն յերկուս ճեղքեալ եւ ամենայն շինուածքն փլեալ . եւ բազումք ի բնակչացն անյայտ կորեան : Իսկ եպիսկոպոսն ոչ իշխեաց բնակիլ ի տեղ ոջն . այլ առեալ զխաչն եւ ամենայն պաշտօնէիքն եւ և դնաց յօտար աշխարհ :

Ազդ լինի ապա այս փառաւորեալ իշխանին Սմբատայ, եւ յարուցեալ այլովք աղատօքն գնաց զկնի եպիսկոպոսին եւ սուրբ խաչին . եւ բազում թախանձանօք էած անգրէն ի տեղի իւր՝ ի մեծ հայրապետարանն Տաթեւ . եւ հալածական արարեալ
Հատ . Ա :

զանիծեալ բնակիչս Յուրայ քարին, զոմանա ի մե-
ծամեծ պատիժս եւ պատուհասս արկանէր, եւ առ-
հասարակ ջնջեալ հեռացոյց յաշխարհէս. և զտեղին
իւր սահմանողն ետ ի սեպհական ժառանգութիւն
եկեղեցւոյն. եւ աւանդեաց ի ձեռս Տէր Յովհան-
նիսի. եւ հրամայեաց գրել վճիռ ահագին նզովիւք
եւ կնքել եւ դնել ի սուրբ եկեղեցւոյն զի մի ոք
յանդգնեսցի շինել զնա. զոր եւ գրեալն իսկ. եւ է
այսպէս :

« Եւ Յովհաննէս՝ շնորհին Աստուծոյ եպիսկոպոս
Սիւնեայ, գրեցի զայս վճիռ իմով ձեռամբս հրամա-
նաւ աստուածազօր իշխանին Սիւնեայ Սմբատայ. զի
եհաս մեզ վտանգ տագնապի ի չար եւ յանաստ-
ուած երւզակացն որ բնակեալ էին ի Յուրայ բերդ-
անուն քարին, որք յանկարծակի յարուցեալ ի վե-
րայ յոգնաժողով եղբարցն ի գիշերի՝ կողոստեցին
դյարկս ամենայն, եւ զոմանս սպանին ի ծերոցն :
Իսկ մեք տեսեալ զայնպիսի աղէտս՝ առեալ զսուրբ
խաչն հալածական եղսք յայլ աշխարհ. եւ կրօնա-
ւորքս ամէն ցան եւ ցիր եղեն : Ապա ազդ եղեալ
աստուածապահ տեառն Սմբատայ, եւ եկեալ դար-
ձոյց զմեզ այսրէն. եւ ըստ բաջ սրտին եւ մեծայոյս
հաւատոյն, իբրեւ զսուրբ մրմռեալ ի վերայ չա-
րացն՝ ցան եւ ցիր կացոյց զամենեսեան, գիտելով
ըստ մեծի իմաստութեան իւրոյ զանօգուտ քարն

զի չէ ումեք շահ ինչ և ոչ նեղէ զոք՝ ո՛չ ի Բաղա-
ցեաց, եւ ո՛չ յայլ կողմանց ըայց միայն՝ զսուրբ
եկեղեցիս եւ զիւր իշխանութիւնս տագնապաւ
վչտացուցանէ, զորս իւր և իւր հարանցն բաղմառատ
և անչափելի ծախիւք և աշխատութեամբ սլայծա-
ռահրաչ վայելչացուցեալ էին և ցանկալի յօրինեալ.
և զերծուցեալ հանգոյց զսուրբ նշանս եւ զեկեղե-
ցիքս և զմեզ. և եհան յանդորր ի դառն նեղութենէ.
եւ աւանդեսոյ ի ձեռս մեր զտեղին, զոր հատուցէ
սմա նախ ի մարմնի Տէր Աստուած ձիգ ժամանակօք
եւ խաղաղական թագաւորութեամբ, զաւակօք եւ
զտրմիւք վայելել. եւ յաւիտենական կենացն եւ
արքայութեանն լինել արժանի ընդ սուրբ թագա-
ւորայն :

Այլ հրամանաւ նորին Սմբատայ՝ Սիւնեաց իշ-
խանի, գրեցի իմով ձեռամբս կտակ յաւիտենական.
եւ կնքեցի իմով սովորական մատուցեսուս, եւ եգի
յեկեղեցւոջս զի յետ ժամանակաց մի ոք յանդըգ-
նեսցի զնոյն ոճիրս գործել : Այդ՝ եթէ ոք հրամա-
նիս մերոյ հակառակի. և առնու զՅուր ի սուրբ եկե-
ղեցւոյս. և կամ կամի զսուտ քարդ բերդ անուանել
եւ շինութիւն խորհիլ, եւ կրկին հալածումն յարու-
ցանել սուրբ եկեղեցւոյս, այնպիսին նշովեալ եղիցի
յԱստուծոյ ամենակալէ եւ յամենայն սրբոյ եւ ի
մէնջ. եւ մի հասցէ ողորմութեան. այլ եկեսցեն ի

վերայ նորա անէծք ցաւադինք, եւ եղիցին որդիք
նորա ի սատակումն, և յազգէ ջնջեացի անուննորա.
եւ յետ այսր ինքն ջնջեալ լիցի ի դպրութենէն
կենաց. եւ մասն ընդ սատակացի առցէ յանշջ
հորն : Իսկ ժամանակին աւագն որ հաստատուն
կայ այս պայմանիս, որպէս Սմբատ առաքուածասէր
իշխանս, զնորին օրհնութիւն և զվարձս ժառանգ
դեսցէ, ապա թէ մոռացեալ անիոյթ արասցէ՝ զիւրն
մի վայելեացէ. եւ ամենայն նշովից որ ի գրիս է
պարտապան եղիցի » : Եղև այս ի թուականիս Հայոց
364. ահա այսպէս եղև :

Բայց յետ բազում ժամանակաց մինչ խանգաւ
րեալ էր հայրապետանոցն. եւ ցրուեալ ժառանգ
դութիւնք եկեղեցւոյն, զայս տեղիս առին ոմանք եւ
վերստին շինեցին. և յարուցին մեծամեծ հալածումն
եկեղեցւոյն յաւուրս Վասակայ թագաւորեցելոյն և
Սևադայի եւ Շահանդխտոյ՝ մօր նոցա. և կրկին
աւերեցին զվանսն. և եպիսկոպոսն Տէր Յակոբ եր
թեալ էր ի Բաղս. և դարձեալ զայր անտի, իսկ
շնաբարոյքն գաղտ պահեալ զճանապարհն որ անցանէ
ընդ խոուն Յուրայ, յարեան ի վերայ և սպանին զե
պիսկոպոսն, որ և թաղեցաւ ի յիշատակ չար գոր
ծոյն. եւ մինչև ցայսօր բժշկութիւնք լինին ի տե
ղովն ի բորոտս, ի պիսակս եւ յայլ ակտաթէտս :
Ապա յետ նորս յաջորդի ի տեղին Տէր Գրիգոր որ

եւ հայցեալ ի Թագաւորէն Վասակայ զտեղին, ցուցանէ և զառաջին Թուղթ անիծիցն որ գրեալ էր ձեռամբ Տէր Յովհաննիսի . և նորա հրամայեալ նմա զտեղին՝ տայ պատուէր քակել և յատակել և բնաւին ի բաց ջնջել զտեղի բերդոյն . զոր և արար իսկ անյայտ զտեղին . եւ գրէ կտակ կրկին այսպէս :

« Ծնորհին Աստուծոյ կամ եղև Վասակայ՝ աստուածասէր եւ բարեպաշտ Թագաւորի, և Սեադայի՝ իշխանաց իշխանի, եւ մօրն իւրեանց Շահանդիստոյ, ըստ քաջահաւատ յուսոյն եւ երկիւղած բարուցն հաստատել զվերոյգրեալ վճիռդ երանեալ Տեառն Յովհաննիսի՝ շինողի սուրբ եկեղեցւոյս, և չարաչար նզովիւք փակել յայժմոյս և ի հանգերձեալ կեանսն վասն Յուրաց քարիդ շինողի : Արդ անփոյթ եղեալ անյուսից եւ տներկիւղից՝ սկսան եւ շինեցին բերդ վասն առժամանակեան օգտի . եւ ոչ ինչ շահեալ որդնալից սատակեցան, պակասեցան, կորեան վասն անօրէնութեան : Իսկ ի ժամանակս մեր հրամայեցին աւերեալ յատակել : Որ այլ յանդգնի շինել նզովեալ լիցի ի Հօրէ եւ Ռորւոյ եւ ի սուրբ Հոգւոյն . որդիք նորա մուրճիք եղիցին եւ եցեն ի բնակութենէ իւրեանց, եւ մի հասարակեսցեն զաւուրս իւրեանց . և թէ ի տաճիկ աւագութիւն փոխի եւ յափշտակել ջանայ գՅուր եւ կամ շինել գգերդաքարդ՝ յԱստուծոյ անիծեալ լիցի, և յիւր Մահ-

մեռէն ապիգար եղիցի, հաշարն նմա հարամ, և յիւր
դուրանէն յամօթ և սկերե՛ս լիցի » : Գրեցաւ այս
կտակ իմով ձեռամբս Տեառն Գրիգորի . եւ կնքեցի
իմով սովորական մատանեաւս ի կրան Աստուծոյ :

ԻԹ. — Վախճան Տեառն Յովհաննիսի . և յարդեմ
Տեառն Յակոբայ. եւ որ յառաջս նորին եղեն յաւել-
ուա՛ք Ժառանգութեան եկեղեցւոյն :

Արամենի եւ աստուածազգեաց Հայրապետն մեծ
Տէր Յովհաննէս, յետ բազում բարեկարգութեանց
եւ մեծամեծ եւ երկելի գործոց, վախճանի. եւ ղնի
առ սուրբ եկեղեցւոյն ի Հանգստի յՅ67 թուականին
Հայոց : Բայց բազում ինչ ի բանից նորա եւ ի Ժա-
ռանգութեանց որ վարթամացոյց զսուրբ ուխտն, ոչ
գրեցաք զի մի՛ ի հնացեալ նամակացն ոչ կարացաք
ճշդիւ վերծանել. եւ մի՛ զի տաղտկութիւն համարե-
ցաք լսողացդ : Իսկ յետ սորա զահերէց իշխանն
Սիւնեաց Սմբատ խնդրէ ի մեծ եւ յաշխարհակալ
կաթողիկոսէն Հայոց ի Տէր Յովհաննիսէ եպիսկո-
պոս եւ առաջնորդ Սիւնեաց : Ապա էր ի տան կա-
թողիկոսարանին սենեկապետ եւ գործակալ կաթո-
ղիկոսին եւ առաջ ամենայն կղերիկոսացն Յակոբ

անուն, որ էր ի Դժնայ՝ որդի եղբոր նորին Տեառն Յովհաննիսի կաթողիկոսին, այր բարձրահասակ եւ գեղեցկատեսիլ, հանճարեղ և իմաստուն, բաղյրաւ թարոյ եւ հեղափոխ, լի ամենայն առաքինութեամբ . զնա պատշաճ համարեալ այնմ մեծի եւ առաքելական ակթառոյն . եւ վկայութեամբ եւ ընտրութեամբ բաղմնաց ձեռնադրէ եւ առաքէ զՅակոր եղիսկոսառ Սիւնեոյ . որ եկեալ բազում եւ երևելի կայիւր պայծառացոյց զսուրբ եկեղեցին, և փարթամացոյց առաւել բան զառաւել . և ամենայն բաղջր վարդապետութեամբ միշտ ուսուցանէր զվիճակեալսն և հոգայր վասն հօտին :

Սա յաներևոյթ իմն զօրացեալ ի բանէն Աստուծոյ՝ զանձազին սանէ զՂուրն Զագէձորոյ, որ Վարարակն էոչի, ի Տեառն Փիլիպպէ՝ որդւոյ Վասակայ Սիւնեայ իշխանի, ընդ երկուստասան 1,000 դրամի և մի լուսաւոր շաւահիրի, որում գինն և հանգամանքն բաղմնաց անգիտելի էին : Եւ բազում աշխատութեամբ և մեծամեծ ծախիւք ածեալ էր (Ղուր) ի լեռնէն Զագէձորոյ և բերեալ ի Յաքոստն որ հանդէպ վանիցն յայնկոյս գետոյն . և տրուր զամենայն վայրն առաալար եւ փշալից վարդաւտ եւ տնկալից . տնկեաց բազում այգիս եւ որթս սորեկս, էարկ տունկս ի զանազան ուտղաբերաց ձիթենիս և թզենիս և նոնենիս . և յամենայն մրգաբերաց արար դրախտս զարմանալիս .

և զարդարեալ գրուոր վայրն ընդարձակագոյն թանձրախիտ ծառովք եւ քաջուգէշ որթովք ի վայելումն եգրայրութեանն եւ ի պէտս ամենայն կարօտելոց և աղբատաց : Եւ ապա տեսեալ բլուր մի գեղեցիկ ի մէջ դարաստանաց, եւ հարթեալ զգլուխ նորա՝ աւար պարսպափակ եւ ելից զմէջն իբր քաղցր դիտանոց որ հայէր ի վերայ ամենայն այգեստանոյն . եւ չինէ ի վերայ նորա զմթթայարկ խորան մի յոյժ հրաշակերտ յօրինուածովք, եւ զորմ եւ զձեղուն նորա ետ զարդարել նկարչաց զանազան երանգօք, նկարել զամենայն տնօրինական եւ տէրունական պատկերս եւ զառաքելոց եւ զհայրապետաց, եւ բոլոր շուրջ զեկեղեցեան սրահակս գաւթաց, եւ գրէ ինքեան արձան յիշատակի այսպէս :

« Եւ Յակոբ՝ շնորհուն Աստուծոյ Սիւնեաց եպիսկոպոս, գնեցի զԱրարակ ջուրն յաստուածապահ տեառն Փիլիպպէէ՝ Սիւնեաց տեառնէ, ընդ 12,000 դրամի եւ մի պատուական գոհարի, եւ բազում ծախիւք և մեծամեծ աշխատութեամբ վերին օգնակա նութեամբն ածի զջուրն ի լեռնէն Զագէձորոյ և բերի ի վարդուտս, և տնկեցի որթս սորեկս եւ այգիս վայելուչս եւ դրախտս բազմածաղիկս եւ պտղալիցս ի վայելումն սուրբ հայրապետացն որ ի սուրբ աթոռս հաստատին եւ սուրբ ժողովոյս և ամենայն հաւատացելոց Քրիստոսի : Եւ արդ Աստուած ի վայել

լուծմն արասցէ հասարակաց ամենեցուն. եւ աղերս մատուցանեմ հասարակաց անմոռաց յիշման արժանի առնել ի սրբամատոյց յաղթս ձեր ղտառապեալ հոգիս իմ : Եւ չկայ յայս ջրոյս հաշիւ ոչ Նոբեցեաց, ոչ Խոտանանեցեաց, ոչ Շնհէրացեաց կամ Հալեցեաց, ոչ այլ մարդոյ, ոչ յարտ կտրել և ոչ ի մարդ եւ ոչ պարտիգի ջուր տալ զատ ի մատակէդ ըմպելոյ մարդոյ եւ անասնոյ : Եւ թէ ոք յանդգնի եւ զայս ջուրս կտրէ, այնպիսին նղովեալ լիցի յԱստուծոյ եւ ի սուրբ նշանէս և յ318 հայրապետացն որ ի Նիկիայն գումարեցան, եւ յամենայն սրբոյ եւ ի մէնջ. եւ բաժին նորա ընդ ուրացոզս եւ կախարդս լիցի յաւուր ահեղ ատենին Քրիստոսի. եւ ընդ սատանայի և հրեշտակաց նորա ճարսկ լիցի անշէջ հրոյն տանջանաց. ուր հուր նոցա ոչ չիջանի և որդն նոցա ոչ վախճանի » : 3381 Թուականիս գրեցաւ վճիռս այս իմով ձեռամբս եւ կնքեցաւ մեր սովորական մատանեաւս ի կամս Աստուծոյ :

Գտաք զայս իւրով ձեռամբն գծագրեալ ի մազաղաթի, ընդ սմին և զմիւս վճիռ գին ու ծախ վաճառին գրեալ ձեռամբ նոյն իշխանին Փիլիպպէի՝ որդւոյ Վասակայ, որ Իշխանիկ կոչիւր, որդւոյ մեծ Փիլիպպէին, որ էր այսպէս : « Կամանս Աստուծոյ եւ Փիլիպպէ՝ որդի տեառն Վասակայ, Սիւնեաց տեառն, իմ կամաւորութեամբ վստասեցի զՎարարակն Հատ. Ա. :

Ջուրն սուրբ Պրիգորին որ իմ պապուն տէր Փիլիպպէին շինեալ էր ի սուրբ եպիսկոպոսարանն Տաթևոյ . և զնեաց Յակոբ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, ընդ 12,000 դրամի եւ մին մեծագին գոհարի, եւ վճարեաց զամենայն գինն ողջամբ . եւ ես առեալ եմ զգանձս եւ զմին գոհարն ի Յակոբայ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ . եւ ապիգար եմ ես և իմ զաւակք և այլ ազգայինք յայդ ջրոյդ յայսմհետէ մինչև յաւիտեանս ժամանակաց . եւ չկայ Նորեցեաց կամ Խոտանանեցեաց կամ Շնկէրայ եւ Հալեցեաց յայդ ջրոյդ հաշիւ ոչ շատ եւ ոչ սակաւ, ոչ յարտ հառա, նեւ եւ ոչ ի մարդ զատեւ, որ մարդ եւ անասուն ջուր ըմպեն ի մատակէդ : Եւ թէ ես կամ իմ զաւակք յայս սլայմանէս ստեմբ . եւ կամ յայդ ջրէդ կտրեւ խորհիմբ յարտ կամ ի մարդ կամ յայլ ինչ՝ յԱստուծոյ եւ ի սուրբ նշանէդ նզովեալ եղիցիմբ, եւ զվերոյգրեալ անէծսդ Տեառն Յակոբայ անմահ կենօք ժառանգեսցու՛ք » : Աստուած շնորհաւոր աւրասցէ սուրբ ուխտիդ եւ սուրբ և աստուածազգեաց հայրապետայդ : Այս Յակոբ ետ ածեւ նկարիչս եւ գտառախս որ է պատկերագործ ի հեռաւոր աշխարհէ Ֆրանգ աղգաւ . և զլուսաճեմ յարկս սաստուածարշնակ տաճարիս բազում և անհուն ծախիւք ետ նկարեւ զըրվանդակն ի վերուստ մինչեւ ի վայր . եւ զիրկչական պատկերն յոյժ ահաւոր տեսեամբ ետ

Նկարել հանդիպակշիռ աստուածադործ սեղանոյն
ի վերոյ՝ զբոլոր երկինն աւագ կամարին . և ի ներ-
քոյ նորա շուրջ զսեղանովն՝ զմարդարէական եւ
զառաքելական եւ զհայրապետական կենդանա-
գրութիւնոյ յոյժ խորհրդաբար, նմանապէս և զբո-
լորն համակ դարդարեաց անքան, զի տեսողաց տե-
սարանքն շնային ի նայելն, եւ երբէք ոչ թուէր ի
գեղոց եւ յերտնգոց յօրինեալ . այլ համայն կենդա-
նիք, յորոց զարհուրեալք խաւսափէին տեսողքն :

Եւ արար զայս ի թուականին Հայոց 379 : Եւ
ապա մեծաժողով հանդիսիւ կոչեաց զկաթողիկոսն
Հայոց բազում եպիսկոպոսք և զիշխանոն ի նաւա-
կատիս օրհնութեան եւ սրբադործութեան պատ-
կերացն ոչ ինչ ընդհատ բան զառաջին հանդէսն որ
վասն օրհնութեան տաճարին : Ղարձեալ յայնժ
ժամանակի աւագականոցն, որ հանդէպ վանիցն
կայր ի վերայ ուտոյն որ Աւերաղաչոն կոչեն, զոր
վերագոյն առացաք, լի էր ելուզակ մալոգովք որք բա-
զում ոճիրս գործէին եւ յողով նեղութիւնս հասու-
ցանէին եղբարցն և այլ շրջակայ սահմանացն . յայն-
ժամ խնդրէ եպիսկոպոսն յիշխանացն Սիւնեաց . և
հրաման առեալ՝ հալածական արար զարսն . եւ քան-
դեալ աւերեաց զապստամբանոց նոցին և հիմնախիւ
արար . եւ զտեղին սահմանովն սեպհականեաց եկե-
ղեցւոյն, եւ մեծամեծ եւ ահագին նղովիւք փակեաց

զի մի՛ դք այլ իշխեացէ՛ անդ բնակիլ կամ շինութիւն
առնել :

Ծ. — Շինութիւն եկեղեցեաց եւ վանորէից ի ձեռն
Տեսուն Յակոբայ եւ Սմբատայ իշխանին որ ի վայրց
ձոր քաւատի . եւ վասն սրբոյն Մանասայ :

Ի ժամանակս թագաւորութեանն Հայոց Աբ-
Աբասայ՝ որդւոյ Սմբատայ թագաւորի, եւ ի տէրու-
թեանն Սիւնեայ Սմբատայ եւ եղբարց իւրոց եւ որ-
դւոց, ի թուականութեանն Հայոց 378, երանեղի
եպիսկոպոսն Սիւնեայ պատահեալ ի տեղի մի յԵ-
ղեգեաց ձորի ի վերայ ոստին գեղջն . եւ յոյժ հիւ-
ցեալ ընդ նա վասն առաւել գեղեցկութեան վայ-
րացն եւ յոյժ զառանց եւ ապահով գոլոցն . եւ
չարժեալ ի տեսչութենէն սկիզբն առնէ շինուածոյ
հրամանաւ Սմբատայ իշխանի եւ Սովիայ կնոջ
նորա, եւ Սահակայ՝ եղբոր նորին : Եւ կանգնէ ի
նմա տուն Աստուծոյ ի բերածոյ վիմաց, եւ զանա-
զան երանգօք զարդարէ զնա ի նկարս գեղեցիկս, եւ
կոչէ զՍմբատ եւ զՍահակ ի նաւակատիւ տաճարին :
Եւ սահմանեն ժառանգութիւն նմա զամենայն լեռ-
նակողմն եւ զառ ի ներքոյն նորա ի գետ անդք բու-
րաստանս բազումս եւ արտորայս . եւ հաստատեն
զնա տուն կրօնաւորայ ի յառա Աստուծոյ :

Դարձեալ և յ 385 Թուականին աստուածազօր իշխանն Սմբատ ելեալ յաւուր միում յարքունեաց իւր, որ էր յԵղեգիս գիւղաքաղաքի. և երթայր ի գթօանս որսոց, եւ պատահեալ խոտակերաց եւ աստուածազգեաց ճգնաւորաց ղօղեալ ի ծերպս արձանս, կանգ վիմացն որ ի վերոյ Եղեգեաց ի ձորն, բարձրահայեցիկ ի վերայ գետոցն, որոց տեղիքն Քարէ վանս կոչիւր։ Եւ զարմացեալ ջնգ ներքեւեալ և ընդ անշքացեալ տեսիլս. նոցա՝ հարցանէր ի նոցաքէ զկեանս նոցա. եւ նոքա հեզիկ պատասխանեալ ասէն. « Հալածեալ փախստական եղաք յաշխարհէ Թերեւս կարացաւք ապրել ի դառն ալեկոծութենէ սորա »։ Ապա այնուհետեւ խնդիր առնէ իշխանն եպիսկոպոսին իւր Տէր Յակոբայ. եւ հրամայէ ձեռն ի գործ ածել եւ փութապէս շինել եկեղեցի ի պատշաճաւոր տեղի զի անդ բնակեցուցէ զսուրբ ճգնաւորսն։

Եւ նորա եկեալ առ սուրբ հարսն հարցանէ զկամն նոցա. եւ նոքա ցուցանեն տեղի մի տափարակ ի ներքոյ քարոյն ուղղորդ ի վայր. յորում տեղւոջ սկիզբն առնէ կոփածոյ քարամբք եւ շինէ եկեղեցի գմբէթայարկ յանուն սրբոյն Գրիգորի. եւ բերէ զաւագագոյն ծերն որում անունն Ահերմոն, եւ զաշակերտն իւր զԱզարիս աչլովք եղբարբքն եւ բնակեցուցանէ անդէն։ Եւ եկեալ իշխանին օրհնէ (գուցէ

թոնել տայ) զեկեղեցին . եւ բարեպաշտ տիկինն Սոփիա զնէ զգիւղն Հաւու որ հանդէս վանիցն կայ իւր սահմանովն . եւ տայ ի ժառանգութիւն եկեղեցւոյն, եւ այլ եւ այգիս եւ ծաղկոցս յԵղեգիս : Եւ զարդարէ զնա բազում սպասուք, եւ փաթթաման, ցուցանէ ամենայն պիտոյիւք . եւ մեծամեծ նզովիւք հաստատէ զՀաւու գիւղն որ ոչ հանեն ի նմանէ : Եւ կատարեն ինքեանց յիշատակ զտոն սրբոյն Գրիգորի, և քառասուն մի պատարագ զՎարդափառին . եւ կոչեն զտեղին յանուն ծերոյն Ահեբմանի վանք :

Դարձեալ եւ յետ ամաց ինչ երօնելի եւ բարեպաշտ տիկինն Սոփիա զնայ ի խորածոր վայրն որ Գնդէվանս կոչի ուխտի պատճառաւ առ միայնաւորսն որ կային անդ բնակեալ . յորում տեղւոջ էին բազմութիւնք նշխարաց սրբոց վկայից ի վաղ ժամանակաց, զորս ոչ ծանեաք եթէ ո՞րք էին եւ կամ ուստի . և բազում և մեծամեծ թշկութիւնք լինէին : Տեսեալ տիկնոջն եւ յոյժ հաճեալ ընդ տեղին եւ մտախոհ լինէր շինել եկեղեցի և բնակեցուցանել ի նմա դասս կրօնաւորաց . վասն որոյ եւ ի գիշերին երեւեալ վկայիցն՝ խնդրէին կատարել զնոյն խորհուրդ . ապա յարուցեալ տիկնոջն ետ ածել վաղ վաղակի արուեստաւորս ի ճարտար քարատաշաց . եւ սկիւլն առնէ շինուածոյն՝ կացուցեալ ի վերայ վանաց երէցն զՀայր Սարգիս, և զործակալ Վեղիշա

երէց եւ նկարիչ . եւ յանձնէ զնա Տեառն Յակոբայ
մեծաւ հոգաբարձութեամբ ի կատարումն ամեւ :
Փայլէր եւ անդ մեծամեծ ճգնութեամբ հայրն Սու-
փան Քնդունի կոչեցեալ : Կանգնէ զտունն Աստու-
ծոյ եւ նկարակերտ յօրինուածօք զարդարեն զա-
ռաստաղս եւ զորմունս նորա . եւ արարեալ նաւա-
կատիս՝ մեծահանդէս ժողովով օրհնեն զնա եւ
անուանեն անուանակոչութեամբ սուրբ վկայիցն . և
կացուցանեն ի նմա զաստ պաշտօնէից եւ բազմու-
թիւն կրօնաւորաց :

Նա եւ զճորն զամենայն ի պատշաճաւոր տեղիս
լնուն անապատօք . եւ կացուցանեն ի նոսա արս
ճգնաւորս և խոտակրօնս, յորոց առաւել փառաւո-
րեալ լինէր Աստուած քան ի Սինէական հարանցն :
Եւ երանելի տիկինն անուանէ զվանսն Քնդեվանք .
եւ շինէ զգիւղն ի վերոյ վանիցն ի գլուխ քարին . եւ
տայ ի ժառանգութիւն եկեղեցւոյն ազատ յամե-
նայն հարկաց . նմանապէս և ի միւս կողմանէն զԱտ-
շար գիւղ . եւ մեծամեծ նզովիւք փակէ յետ ժամա-
նակաց ոչ հանել ի տեղւոյն : Եւ այս լինէր ի թուա-
կանին Հայոց 385 : Իսկ զճորն ամենայն ի վեր եւ ի
վայր մինչ ի Գողշտին քարն, հրամայէ առնել տնկա-
խիտս ի մրգաբերաց ծառոց և յանուշաճաշակ պլտ-
ղոց . և տնկեալ այգիս վայելուչս յոյժ բարութեամբ
ի վայելումն առաստապէս սուրբ եղբայրութեանն եւ

ամենայն կարօտելոյ : Գրէ արձան յիշատակի սա-
կաւարան այսպէս . « եւ Սոփիա տիկին՝ կին Սմբա-
տայ աստուածապաշտեառն Սիւնեաց, եւ դուստր
Գրիգոր Դերենկի, շինեցի ղեկեղեցիս ի յիշատակ
հոգւոյ իմոյ եւ յարեւատութիւն իշխանաց իշխանին
Սմբատայ եւ որդեկաց մերոց, եւ զարդարեցի զսա-
մեծածախ սպասիւք . եւ ետու զերկու գիւղս ի Ժա-
ռանդութիւն ամա, զոր մի ոք իշխեացէ խախտել
կամ հանել ի սուրբ եկեղեցւոյս, ապա թէ ոչ՝ ան-
լուծանելի նզովիւք անիծեալ լիցին յԱստուծոյ եւ
յաստուածածգումար սրբոցս . մատանի էր անակն
Վայոյ ձոր, շինեցի զսա և եդի ակն ի վերայ » :

Դարձեալ յետ ամաց ինչ, ի 448 թուականին
Հայոց սուրբ հայրն Քրիստափոր շինէ զգաւիթսն
եկեղեցւոյն . ունի և բազում յիշատակ ի տանն յայն
երանելի եւ սուրբ հայրն Գուրգէն : Բայց յետ բա-
զում ամաց, ի կաթողիկոսութեան Հայոց Տեառն
Սարգսի, եւ ի Թագաւորութեանն Գագկայ՝ որդւոյ
Աշոտոյ, իսկ ի Սիւնեաց եւ Բաղաց նորոգ թագա-
ւորութեանն Վասակայ, կացեալ յառաջնորդու-
թեան տանն այն հայր Սարգիս միւսն, եւ աբարեալ
բազում արդիւնս, եւ ածեալ զջուրն ի լեռնէն ի
մեծ դիտաւոր սարէն, ուր ակունքն են քաղցրահամ
գետոյն որ Զինարած կոչեն, աներևոյթ հրեշտակի
առաջնորդութեամբ, բազում ջանիւ եւ մեծամեծ

ծախիւք բերեալ յանդաստան վանիցն, եւ զանհոռն
առապարն անջրդի արար ջրարբի և զամենայն լեռ-
նակողմն. յորում ոչ գոյ ումեք հաշիւ՝ ո՛չ Պարսկեցեաց
և Կեչուտեցեաց և ո՛չ այլ սահմանակից գիւգօրէիցն
և ո՛չ այլ ումեք . և այս ի Թուականին 457 . ցեպիս-
կոպոսութեան Սիւնեաց Տէր Յովհաննիսի :

Եւ գրէ ինքեան արձան ի վերայ եկեղեցւոյն
սեաղեղով . եւ ահագին եւ մեծամեծ նղովիւք փակէ
վասն ջրոյն զի փոք որ իշխեսցէ կտրել զնա եւ կամ
հարակաշ (50) գոլ եւ բաժինս առնուլ, բայց միայն
թէ ըմպեն ի մատակէն մարդ եւ անասուն . եւ կար-
գեալ յիշատակ զօր յիշատակի մեծ զօրավարին
Սարգսի ամ յամէ, եւ կատարել ութն քառասունս
միանգամ . եւ թէ ծուլասցին դատաստանս մեծա-
մեծս ընկալցին :

Դարձեալ պատմեցից տասանօր եւ սակաւուք
վասն մեծ եւ յոգնեբանեան նահատակին սրբոյն
Մամասայ, զոր հին և հարուստ ժամանակօք բերեալ
էին յաշխարհս յայս եւ հանգուցեալ ի գաւառիս
Վայոց ձորոյ, ի սահմանս անառիկ դղեկին Սուլե-
մայ : Ի ժամանակս Թուգաւորութեանն Հայոց ցե-
ղին Արշակունեաց, մինչ չէն էր աշխարհս այս եւ
խորիստ իշխանութեամբ ճոխ, եւ եռային ի սէրն
Աստուծոյ վասն նորահաւատ գոլոյն, և ջերմ բոցով
վառեալ լինէին ի զանազան բարեգործութիւնս՝ ևս

առաւել ի սէր վկայիցն Աստուծոյ . եւ ամենայն ոք ի խնդիր լինէին անչափ աշխատութեամբ եւ անհուն ծախիւք թերեւ կարասցեն գտանել ի նշխարաց սրբոց եւ բերցեն յիւրաքանչիւր գաւառս եւ յիշուանութիւնս . զի նովաւ պարապեալ ամրասցին յամենայն հինից թշնամեաց եւ պատահմանց չարաց . եւ ընդին մշտնջենաւոր բարեխօս առ Քրիստոս :

Որպէս եւ իշխանքն Ախական որք զնացեալ էին յարածամ (թերեւ՝ յորժում) ի Կեսարացոց քաղաքն ընդ սրբոյն Գրիգորի եւ ընդ սրբոյն Ներսիսի եւ յայլ ժամանակս, որք ի խնդիր լեալ մեծածախ գանձիւք եւ անհուն աշխատութեամբ եւս առաւել բազմաժամանակեայ տքնութեամբ աղօթից եւ պահոց պնդութեամբ սուրբ եւ աստուածազգեաց նշխարաց երանելի եւ մեծ ճգնաւորին Մամասայ որ բնակեալ էր ի լերինն մերձ Կեսարիոյ . զորոյ զմեծամեծ հանդէս ճգնութեանցն եւ վկայական ժաւրտն ուսուցանէ մեզ գրեալ ճառն ի մարտիրոջդի անդ, եւ զգովութիւնն հրապարակագոյժ դրուատէ Գրիգոր Աստուածաբանն որ ի նոր կիւրակէի ներբողմանն : Եւ ըստ մեծահաւատ յուսոյն իւրեանց արժանի գտան աստուածային սարգիւացն, եւ վերին տեսչութեամբ առեալ զանկշուքի գանձն զկէս նշխարաց սրբոյն Մամասայ ի միջոյն ի վեր գլխովն եւ բազկօքն հանդերձ, եւ զայն թողին յիւրում սուրբ եկեղեցւոյն ի

նմին տապանի . եւ կազմեցին կառս ի սպիտակ ջուրուց . եւ կողոսքս արծաթիս արարեալ՝ եղին ի նմա զնշխարս սրբոցն եւ բարձին սաղմոսիւք եւ օրհնութեամբ . եւ տաճիկ նժուգօք՝ սրավար երիւարօք իլլօ օղասլարիկ թւօք թռուցեալ անցին ընդ լայնածիր ասպարէզ երկայն ուսհին, եւ հասին ի բնիկ սահմանս իւրեանց տէրութեանն ի Մազազ գաւառ . եւ անցեալ ընդ Գեղամ մօտին ի Վայոց ձոր . զի դէմ եղեալ էր տանեւ ի Սիւնիս յարքունական զահոյս իւրեանց :

Այլ կամքն վերին ոչ թողացուցին ի կամս նոցա . այլ ակնարկմամբ Հօգւոյն՝ ուր ինքն կամեցաւ կապեաց գառս ջորւոցն . և գտեղի առին կառքն ի հարթ տեղւոջ մի ի ձորին Սուլեմայ, որ Դեզպանարտ կոչի : Իսկ նոցա լցեալ տրտմութեամբ ժողովեցին զգաւառն եւ մեծաջան աղօթիւք ցայգապաշտօն կատարեալ՝ խնդրեցին երթալ ի տեղւոյն . և հազիւ ուրեմն յարուցեալ զկառն վարեցին իրր ձայնընկէցս երկու . եւ անդէն դարձեալ գտեղի առին ջորիքն ի պատշաճաւոր տեղի մի, ի սահմանս գիւղին որ Խարաչկօնք կոչի . եւ այլ ոչ ելին անտի : Ապա կոչեալ զեպիսկոպոսն Սիւնեաց, և ժողովեալ բազմութիւն հարց վանականաց՝ փոխեցին ի հանգիստ եղեալ ի քարեայ տապանի . եւ շինեցին մերձ նմին վկայարան կրաշաղախ քարամբք, եւ ետուն զվայլն

չըջակայ ի սահման անդամատանի վանիցն . և բնակեցուցին ի նմա արս կրօնաւորս սպասաւորել սրբոյն :

Իսկ ի ժամանակս յետինս յաւուրս անիշխանութեան աշխարհիս, ի բռնակալութեան Աթաբակ Իւանէի, երկու եղբարք ճգնաւորք եւ քաջակրօնք, առաջնորդք սուրբ ուխտին Սէթ եւ Պօղոս կոչեցեալք, բազում աղօթիւք եւ խնդրուածօք հանեն զտապան սրբոյն եւ շինեն խորան մի փոքր . եւ հանգուցանեն յայտ երևակի տեսողաց զկափարիչն ի Թուականին Հայոց (պակասի) : Բայց ի շարժելն ի տեղւոյն բանան զտապանն եւ առնուն ի նշխարացն զաջն . և մեծամեծ բժշկութիւնք լինին յայնմ աւուր . եւ մի ոմն յեղբարցն ի ծածուկ առնու ատամն մի, և առ ժամայն հարեալ ի դիւէ՝ փրփրէր և գոչէր զծածակ գողօնսն, եւ հազիւ ուրեմն բժշկեցաւ : Իսկ զաջն ետուն ի սուրբ ուխտն Այրիվանից : Բայց զառաջին բերողացն ոչ գիտացաք զանուանս եւ ոչ զթիւ ժամանակին . եւ արդ կայ եւ մնայ սա ի պարծանս եւ ի բարեխօսութիւն այսմ աշխարհի մեծ հրաշս գործելով օր ըստ օրէ յամենայն նեղեալս եւ յախտաժէտս եւ ի վիւահարս : Որոյ բարեխօսութեամբ Քրիստոս Աստուած խնայեացէ՛ յաշխարհս յայս եւ յեկեղեցիս եւ յիս յոգնամեղ պարտաւորս . եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս . Ամէն :

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ :

1. Եթէ չիցէ յայս բան վրիպակ գրչի՝ զլսովին այլապիսական թուի վարդապետութիւնս : Հրեշտակք եւ մարգիկ հաւասարապէս արարած են Անեղին, և երկոքին ևս նախակարգեալ ի սլաշտօն նորին փառաց . այլ ոչ ոք ուսոյց ցարդ ի սրբոց վարդապետաց եկեղեցւոյ թէ հրեշտակք և մարդիկ գոյակից իցեն միմեանց . առաջնոցն գոլով հրեղէն, անմարմին եւ էակ հոգւոր, երկրորդացն՝ նիւթական, հոգեղէն եւ ոգւորեալ աստուածային փշմամբ :

2. Բնագիրքն մեր երկոքին ունէին պարութ այիկս : Բառարանն հայկական երկհատոր հրատարակեալ ի Վենետիկ գրէ պարութայ . եւ մեկնէ լինել իբր գաւաղանագրութիւն կամ հաւաքումն պատմութեանց . եթէ մերն չիցէ նուազականն Հարց Միութարեանց՝ սրբագրելի է ապաքէն մին կամ միւսն : Թուի թէ իցէ այս պարոյկիս յոյն բառն, որ նշանակէ վիճակ, թէմ, շրջակայ գաւառ : Տէս պատմութիւն Քրիստոնէութեան Հ. Յլէօրի . Բ. եր. 6 :

3. Եթէ ստոյգ իցէ, որպէս աւանդեն պատմիչք մեր, թէ Գեղաբունի յառաջ ելին յանուանէ Գեղամայ նահապետի . սպաքէն հարկ լինէր քերթողաց լեզուի մերոյ կազմել զայն ըստ հայկական ոճոյ . եւ կոչել Գեղամունի անկրճատ պահելով զանուն նահապետին զԳեղամ : Ապաքէն հսւանսկան է կարծեւ

Թէ նահապետն այն կոչէր Գեղ (յանունն որոյ և կոչեցաւ մին ի լերանց Գեղաց լեառն ի վեր քան զԱյրի-վանան), յորոյ յանունն եւ գաւառսն այս անուանեցաւ Գեղարքունի: Իսկ Գեղարքունին, ըստ կազմութեան իւրոյ ոչ երևի ծագեալ յանուանէ Գեղոյ կամ Գեղամայ: Նա զի եւ բառս արքունի բարձեալ բերելով յինքեան զհնչումն և նշանակութիւն արք և արքունոյն բառից, կասկածաւոր երևի ինձ:

4. Թուի թէ Ստեփաննոս Օրբէլեան զեթներորդ գաւառն չիոթէ ընդ տասներորդին. ի միոջէ գաւառէ կազմէ վերիուս, եւ յերկուցն ձուլէ զմի: Բացատրեցու՛ք զայս բանիւ նոյն հեղինակին « Եթն երորդ, ասէ, Բաղր որ այժմ՝ կոչի Աճէն » . « տասն երորդ՝ Զորք գաւառ որ ունի զանմատոյց ամուրն Բաղարերդ. և այժմ՝ կոչի Ասարան » ... և սակաւ մի զինի յաւելու « Բաղարերդ, որ եւ մի ոմն իզարմիցն Սիսակայ Բաղակ անուն առեալ զայս գաւառ (զո՞ր գաւառ) մասն ժառանգութեան՝ չինէ՛ դբարն Բաղակու ամրոց որ կոչի Բաղակի քար. եւ ամրացուցանէ զբերդն. եւ կոչէ Բաղարերդ. եւ գաւառն յիւր անուն կոչեցաւ Բաղաց (որ է սեռակամն Բաղք բառի) գաւառ » . Ուրեմն եթէ Բաղք, եթէ Բաղարերդ, ըստ նոյն լմբն Օրբէլեանի, յառաջ եկեալ են յանուանէ միոյ եւ նոյնոյ Բաղակայ. ուրեմն ոչ են երկու. այլ մի:

Յընթացս չորեքամեայ տեսչութեան մերոյ ի Սիւնիս, եւ զինի մանրագննին խուզարկութեանց չգտաք երբէք գաւառ ինչ Բաղք կոչեցեալ. նոյն իսկ դիրք նահանգին ոչ թողացուցանէին մեղ անկա-

նիլ ի տարակուսանա ինչ : Բաղարերդ գաւառն կայ, մնայ ցայսօր ժամանակի լւրով անուամբ հանդերձ աւերակօք ահել բերդին Բաղակայ քարին . որ է մի միայն կիրճ անյուզարձի ի Կապանայ ի Մեղրի :

5. Ի խորադրի երրորդ գլխոյն խոստանայ հեղի նախն խօսիլ զպարարտութեանց Սիտականի, զորով լռութեամբ զանց արարեալ աւտրտարանէ թուարկութեամբ բերդից և ամրոցաց այնորիկ : Զայսմանէ խօսեցեալ եմբ ինեռածութեան պատմութեանս համառօտիւ՝ եւ խօսելոյ եմբ երկարօրէն յընդարձակ տեղագրութեան Հայոց մեծաց եթէ յաջողութեամբ Տեառն մուծցի ի տիպ :

6. Ստեփաննոս Օրբէլեան վերապատուել կամելով զնոստարարս Սիւնեայ ասէ . առ Հայկազուն թագաւորօք մերովք, գահոյս ունիլ նոցա արծաթի : Վարսակալ ածել ի մարգարտոյ, կօշիկ կրել կարմիր, մական ոսկի եւ այլն . որոց եւ ո՛չ նշանախեց ինչ անգամ գտանի ի պատմագիրս ազգի մերոյ :

7. Նախարարութիւնն Սիսական ո՛չ ի Վաղարշակայ եւ ո՛չ յայլմէ ումեքէ ի թագաւորաց Հայոց կացուցաւ երբէք երկրորդ թագաւորութեան կամ սպարապետ ամենայն զօրուն Հայոց : Գահն երկրորդական, ըստ Մովսիսի Խորենացւոյ. Բ. 8. և ըստ Ստեփաննոսի Ասողկայ . երես 38, հաւատացաւ ի Վաղարշակայ արքայական ցեղին Աժդահակայ . իսկ Սիսական և Կաղմեան նահապետութիւնքն կարգեցան ի նոյն արքայէ ի կողմնակալութիւն արեւելեայ սահմանայ Հայոց :

8. Ազգ Հոնայ ի Զինայ Հիոնք-Նու կոչեցեալ չի էր երևեալ առ Ալաղարչակաւ առ արեւմտեանն և հիւսիսային եզերքը Կասպիականին, եւ ոչ դուռն ձորայ անուանէր յայնժամ դուռն Հոնայ, զոր Աւլանք ունէին տակաւին : Մովսէս Խորենացի. զիրք Բ. գլ. 85. յառաջնում նուագի յիշատակէ զՀոնա առ թագաւորութեամբ սրբոյն Տրդատայ պսիւնքն է 450 ամօք յետոյ քան զԱլաղարչակ : Զառաջինն ազգ Հոնայ եւ յանտպատէն Կօրայ 210-54 ամօք յառաջ քան զԲրիտտոս, եւ յարձակեցաւ ի Մանժուրիա եւ ի Զին անցեալ ընդ մեծ սլարիսպն : Ժահագոյն էր տիպը կերպարանայ նոցա. աչք նոցա մանունք եւ բոլորակը եւ քիթք նոցա տափակ. վրանարմակ էին ամենեքին, եւ զմեծադոյն մասն կենայ իւրեանց անցուցանէին ի ձիավարութեան : Ի սկզբան չորրորդ դարուն Կիդարիտ Հոնք բնակութիւն կաւան առ Տերեք գետով եւ զրուամբ ածին զանցս Աւլանայ. յորմէ հետէ անցքն այն կոչեցաւ դուռն Հոնայ : Ընդ որս զառաջինն մարտեաւ ի մերոց սուրբն Տրդատ : Իսկ ճերմակ Հոնք կամ որ նոյն է Հեփթաղ Հոնք բնակեցան զարեւելեայ ափամբ Կասպից առ Օքսուս գետով մզելով սաստիկ պատերազմունս ընդդէմ Պարսից : Ընդ առաջնորդութեամբ արքային իւրեանց Ատտիլլոսի արշաւեցին ի Գերմանիա, ի Գաղլիա եւ յԻտալիա. եւ սարսափեցուցին զԿոստանդնուպոլիս : Իսկ որք միայնինն առ Տերեք գետով եւ կոչեցան Սարիր Հոնք՝ երբեմն բալեկամութիւն կալան ընդ Հայս եւ Յոյնս ընդդէմ Պարսից. երբեմն ի հակառակութիւն շարժեալ՝ ար-

չաւեցին յաշխարհ մեր կամ ի սահմանս կայսերութեան Յունաց . տե՛ս Մովս. Խոր. Բ. 85. Եղիշէ . եր. 21, 133. 137. Սերէոս. եր. 53, 82 :

9. ՉԱղվանից ի մօտ ունեւորէլ գրեւ ճոխագոյնս ի նախադրուեա Մովսիսի Աաղանկայտուցոյ, ոչ աւելորդ համարիմ՝ յիշեւ հարեանցի առ տեղեաւս թէ՛ ժողովուրդն այն հնագոյն էր քան զԱռան գոնէ 300 ամօր . եւ ծանօթ յոյն մատենագրաց . զորմէ Ստրաբոն, Պլինիոս եւ այլք խօսին յայտնապէս . ամին իրիւն հիմն է ամենեւին կարծելն զանուն նոցա ելեալ յաղու բառէ ըստ յառաջ բերելոյ ոմանց ի մերոց սրատմագրաց :

10. Թուի թէ « երկու տշխարհաւ » ակնարկել կամի հեղինակն ի դարձ Աւնեացն ի հաւատոս Քրիստոնէութեան, և ի վնեւն քաղաքացի վերնոյն Երուսաղէմի, որպիսի են տիրապէս ամենայն հաւատացեալք :

11. Երկոքին օրինակք մեր ունէին « հրա՛իրէր » որ անտեղի թուեցաւ մեզ :

12. Ստեփաննոս Օրբէլեան զԱւնիս, Մովսէս Աաղանկայտուցին՝ զԱղվանս համարին նախահաւատը քան զՀայս : Երկոքին ևս սխալին . իրրդի նախ՝ ամենայն մատենագիրք ազգիս, եւս եւ բաղումք յօտարաց աւանդեն վաւերական իմն հղանակաւ թէ Աբդար եղև առաջին ի հաւատացեալ թագաւորս յաշխարհի . ուրեմն և ժողովուրդ իւր կամ գէթ՝ քաղաքն Եդեսիա . 2՝ զի որք վիճակեցանն յԱռաքելոց անտի Հայոց՝ եղեն Թագղէոս, Բարդուղիմէոս, Թովհատ. Ա :

մաս հանդերձ աշակերտօք ունամբք ի: րեանց, նախ ի փոքր Հոյս քարոզեցին զՔրիստոնէութիւն, ապա ի մեծն . եւ եթէ Բարդսղիմէոս եւ Աղիէ սնցին՝ մին ի Սիւնիա, միւսն յԱղվանա, յայտ է թէ՝ ընդ Հայաստան ճանապարհ կալեալ սնցին եւ ոչ թէ ընդ Կովկաս կամ ընդ Մարա : Գուցէ ի Սիւնիա կամ յԱղվանա Քրիստոսական հաւատն ընդերկար յարատեւցաւ քան ի Հոյս, այսմ չունիմ ինչ տաւել, թէ եւ չիցեմ բոլորովին հոճ մինչեւ ոչ տեսից զայլ վաւերական վիպոյթ թիւնա մերոց մատենադրաց : Իսկ Ստեփաննոս Օրբէլեան եւ Մովսէս Աղաւանկայտուցի մկեալ ի կուսակցութեան կրից՝ իւրաքանչիւր ոք զիւր բնազատ ընծայեցոյցանէ նախահաւատ եւ որ համարէ, զսթուս սրբոյն Գրիգորի՝ զսուրբ Էջմիածին, մի միայն ծնող եւ զառաքարակ հաւատոյ քրիստոնէականի նախ՝ ու Հոյս եւ տալտ ու Սիւնիա, աւ Աղվանա եւ այլ ազգս :

13. Ի գլխին հինգերորդ տէ Ստեփաննոս Օրբէլեան թէ՝ տարն Գրիգոր, յետմկրտութեան իշխանին Սիւնեաց, ետ նմա զեպիսկոպոս ոմն (որ թոյ լինել Տիրիկէս ասորի) . եւ տակաւ մի ասորեւ՝ զԳրիգորիս՝ զաշակերտն իւր : Մտաւցեալ զինի զոր ինչ գրեացն ի վերայ, յաւելաւ ատեն թէ տարր Լուսաւորիչն կայոյց զՄովսէս Տարծնայի յառաջնորդութիւն Սիւնեաց եւ այլն : Ի սկզբան 72 գլխոյն դարձեալ կրիմէ զԳրիգորիս՝ առաջին եպիսկոպոս Սիւնեաց, կարդեալ ի սուրբ Լուսաւորչէն :

14. Ըստ Մովսիսի Խորենացւոյ, Բ. 85. չորեքին մեծամեծ զօրավարքն որ կարդեցան ի սրբոյն Տոր-

դատոյ, էին Միհրան՝ առաջնորդ Վրաց, Բագա-
րատ սասկեո Բագրատունի, Մանածիհր՝ նահապետ
Ուշտունեայ, եւ Վահան՝ նահապետ Ամատունեայ.
Իսկ Աղաթանդեղոս . եր. 646-647. յիշէ զչորեալին
րդեաշխան առանձինն . եւ ապա՝ զիշխանն Սիւնեայ,
որ չէր ի նոցա կարգէ :

15. Նամակն Ղևոնդեայ, եթէ իցէ այլ քան որ
դտանի յԱղաթանդեղեայ զիրա, անծանօթ է ինձ .
սոյնպէս եւ նամակն Ներսիսի . եւ որ Աղաթանդե-
ղեայն է պատմութիւն չէ ի շահ ինչ Ստեփաննոսի
Օրբէլեան :

16. Զպատրիարքական կա՛մ, որ նոյն է, զհայրա-
պետական իշխանութենէ առ Հայս ամանք զիտու-
թեամբ, այլք անգիտութեամբ, կէսք եւս ողւով
հակառութեան բաղամ ինչ գրեցին : Յետ ի հան-
դէս ամերջ զինչ ինչ բանս երեւելի մատենագրաց
եկեղեցւոյ զրոշմեսցուք նաեւ զմերն : Երեք էին աստի-
ճանք յեկեղեցւոջ հնոյ ուխտի, երեքին եւս մուտ կա-
լան յեկեղեցին Քրիստոսի : Տերտուղիանոս ի գիրան
որ յաղաղս մկրտութեան . զլուի 8 . կոչէ զեպիսկո-
սոսն մեծ քահանայ, որոյ աստիճանն ըստ չափու-
նուաղելայ գերսդայն եւ ընդարձակ իշխանութեան
Առաքելոյն, օր ըստ օրէ վսեմանայր : Այլ աղատ
գալով նոցա յախտէ վառամոլութեան՝ հաղորդս
առնէին յամենայնի զերկրունս : Պատրիարքական
կոչումն չէր մոծեալ տակաւին առ Քրիստոնեայս
երկրորդ դարուն . երկուրին Քահանայապետք Հրէից
Տիրերիաղայ եւ Բարեւոնի կրէին զայն (Եպիփան
յաղաղս հերետիկոսութեանց . Լ . հոմոր 4 . erat

tum patriarchæ nomen Ellel.... Is e stirpe gamaliele originem traxerat, qui patriarchatum apud illos tenuit....) Ի Հրէից նախ առին Մօնտանեանք. որ և յերս երկրորդ դարուն մեծ տալաւ առ սակաւ առ քրիստոնեայս : Ըստ Յուստինոսի եւ Տերտուղիանոսի եպիսկոպոսք առ հասարակ կոչէին Պապ առանց յանձին բերելոյ այսու զայլ իմն աստիճան կամ իշխանութիւն. (Տերտ. de Pudie. գլուխ ԺԳ.) Գիտնիսիոս - Թուղթ առ Եւսիբեայ . գիրք Է. զլուխ Է : Որիզինէս կոչէ զեպիսկոպոսն պապ և իշխան եկեղեցւոյ (in fine libr. VIII. c. Cels. Πάπας, ἄρχων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.) Տերտուղիանոս՝ Ժայրագոյն քահանայ կամ summus sacerdos. Գիտնիսիոս Աղեքսանդրացի՝ երջանիկ պապ առանց յատկացուցանելոյ զայս անուն եպիսկոպոսի ուրուք այս կամ՝ այն եկեղեցւոյ . ըստ որում եպիսկոպոս խորաքանջիւր կրէր յանձին իւրում զլիւսի իրաւունա եպիսկոպոսութեան գորով տէր ավիտոյ իւրոյ, և իշխանութիւն ունէր կոչել զիղեր խոր ի Ժողով, ձեռնադրել, հաստատել զեկեղեցի և այլն :

Վասն բաղմանալոյ հաւատացելոյն բաղմացաւ եւ թիւ քահանայից . եւ վասն բաղմանալոյ սոցա բաղմացաւ եւ թիւ եպիսկոպոսոց կամ այցելուաց : Զեպիսկոպոսունս բացակայս ի միմեանց տեղեալ, երբեմն եւս հոգւով, ուստի եւ կարօտս խրատու եւ քաջալերութեան իրերոց, Հոգին Եկեղեցւոյ, որ Ժողովէր զամենեաին ի մի, ամփոփէր ըստ գաւառաց գաւառաց ընդ տեսչութեամբ միոյ եպիսկոպոսոսպետի . սոքա եւս վասն պահելոյ զմիութիւն ընդհո-

նուր եկեղեցւոյ ի մի եւ յաներեւոյթ Գլուխն (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 27. Եփեսայ. Գ. 15-19) համախմբէին բազում անգամ ընդ եպիսկոպոսաց, երկրայնոց եւ սարկաւաղաց ի դաւառական կամ ի տիեզերական ժողովս. ամին իրի եւ ի չորրորդ դարուն Վահանայապետութիւն եկեղեցւոյ ընդարձակեցաւ միայն դասակարգութեան եւ պաշտամանք. այլ ո՛չ նորանոր նոգեարատիճանօք : Ապաքէն մեծն Կոստանդնուս, ի ձեռն բաժանման կայսերութեան իւրոյ ի չորս մեծամեծ կուսակազութիւնս (præfecture), եւ օրինակ եւ ղիւրութիւն եկեղեցւոյ առ ի բաժանել զժանկութիւն տնտեսութեան սյնորիկ : Զայսմանէ ընդարձակագոյնս խօսի Զոսիմոս. Բ. 33 : Զորեքին կուսակազութիւնքս պարունակէին չմշանա կամ թէմս. սոքա՝ եպարքոսութիւնս. եւ եպարքոսութիւնք՝ բազում քաղաքս եւ տաւնս. եկեղեցին եւս, ըստ օրինակի քաղաքական բաժանման, կայոյց ի չմշանա կամ ի թէմս զէքզարքս կամ ղեպիսկոպոսապետս. յեպարքոսութիւնս՝ զմետրապօլիտս կամ զարքեպիսկոպոսս. ի քաղաքս՝ ղեպիսկոպոսս. եւ ի դաւառս՝ զբրեպիսկոպոսս :

Առաջին Տիեզերական ժողովն Նիկիոյ (կանոն 7) եւ զիրաւունս էքզարքի կամ եպիսկոպոսապետի չորից արքեպիսկոպոսացն՝ Հռոմայ, Անտիոքայ, Ազեքսանդրիոյ եւ Երուսաղէմի. (վերջինս անուանէր տաիալին էքզարք : Կոստանդնուպօլսոյ տաւջին Տիեզերական ժողովն (կանոն 3 եւ 4) յաւել ի չորեանս զարքեպիսկոպոսն Կոստանդնուպօլսոյ, զորոյ ղաթ ուն կայոյց վկնի Հռոմայն՝ տալով ղԹԻՐԱԿԻԱՐ

Հատ . Ա. :

.19.

աթոռոյն այնմիկ . զԱսիա՝ Անտիոքայն . զԵգիպտոս՝ Աղեքսանդրիայն :

Սուկրատ. Ե. 8. յայսմ դարու համարի ի կիր արկեալ զՊատրիարք կամ Հայրապետ տիտղոսն . Բարոնիոս ի վեր հանէ զայն ցժամանակս սուրբ Առաքելոյն Պետրոսի . սակայն այս ինչ անտարակուսելի է թէ Հայրապետ կոչումն զսուրջինն ի կիր արկ ժողովն Քաղկեդոնի (կանոն 3) : Եւ եթէ Նիւսային եւ Նազիանզացին վաղ ժամանակօք պատուեցին այսու տիտղոսիւ զոմանս յարհի եպիսկոպոսաց . վասն զի իրաւունք Հայրապետացն համահասար էին ըստ ամենայնի իրաւանց եպիսկոպոսապետի կամ էքզարքի : Այսպէս ահա եկեղեցական Քահանայապետութիւնն անփոփոխ մնալով ի հիման եւ ի յարաբերութիւնս իւր՝ էառ, ընկալաւ ի հինգերորդ դարու զնորանոր տիտղոսս . այլ ո՛չ զնորանոր աստիճանս . եւ լրութիւն եկեղեցական իշխանութեանն մնաց միշտ ի սարկաւազութեան, ի քահանայութեան եւ յեպիսկոպոսութեան . իսկ այլ ամենայնն յառաջ եկին յերեցունյ աստի աստիճանաց իրրեւ նորանոր դասք :

Ժողովն Քաղկեդոնի (կանոն 28) հաւասար կայոյց զիրաւունս Հայրապետին Կոստանդնուպօլսոյ ընդ Հռոմայն . ընդարձակաց Հայրապետաց Արևելից ձեռնադրել զմետրապօլիտս . եւ սոցա՝ զեպիսկոպոսունս . և զարհի եպիսկոպոսս (կանոն 12) մայրաքաղաքսոյ կոչեաց մետրապօլիտս : Եկեղեցի իւրաքանչիւր կախեալ էր ըստ ամենայնի յիւրմէ եպիսկոպոսէ . եպիսկոպոսն՝ յիւրմէ մետրապօլոսէ . մետրապոլոսն՝

պօղիտն՝ յիւրմէ եպիսկոպոսապետէ կամ ի հայրապետէ . որ վայելէին յանկախութեան ըստ կանոնաց ժողովոց եւ քրիստոնէական միաբանութեան : Ահայրապետս Հռոմայ բողոքէին զհերետիկոսաց . այլ ըստ օրինի համաշխարհական միաբանութեան . նոքա էին որք ընտրէին, դատէին, հաստատէին զեպիսկոպոսս . այլ ի սահմանս եւ եթ կուսակալութեան Հռոմայ . իսկ վախճանական եւ ընդհանրական վճիռ եկեղեցւոյ, որպէս եւ յանցեալ դարս, վերապահեալ էր Տիեղերական ժողովոյ :

Իբրեւ օր ըստ օրէ ծաւալեցաւ Քրիստոնէութիւնն յազգս հեռաւորս . եւ եպիսկոպոսք ոմանք յըրտացեալ ի սիրոյ միմեանց, եւ իմոռացօնս արկեալ զհոգին խոնարհութեան երկնաւոր Գլխոյն իւրեանց՝ թեկնածել սկսան ինքնիշխանութեան եւ կանգնեցին աթոռս հակառակ աթոռոյ եւ սեղանս հակառակ սեղանոյ . յայնժամ ոչ միայն պարզ եպիսկոպոսք Տրեվի, Լիզբոնի, Վենետկոյ, Աիեվի, Մառոնեաց եւ այլն ստանձնեցին զկոչումն հայրապետական . այլ նաեւ ազանդապետք Արիոսեանց, Նեստորականաց եւ կոչեցին զանձինս սլատրիարք : Այս ամենայն յայլազգի քրիստոնեայս . դարձցու՛ք արգ ի տեսութիւն մերս բուն եկեղեցւոյ :

Որք նախքան զսուրբն Գրիգորիոս՝ մերս սլանծալի լուսաւորիչ, եկին ի Հայս առաքեալքն Թադդէոս, Բարդղղիմէոս, Թովմաս, Յուդայ Թադդէոս, Եղիշէ զպաշտօն Առաքելոյ կատարեցին առ մեզ : Իսկ նոցուն աշակերտք Ադդէ, Զաքարիա, Թէոփիլոս, Կռանի, Բաբելաս, Բարսուամ, Զոթիկոս, Աղեք.

ժանդր, Փերժիլիանոս, Աթանազինէ, Վլասիոս եւ այլք, պարզապէս եպիսկոպոս կոչեցան : Ագաթան, գեղոս՝ դիւանադպիր արքային մերոյ Տրդատայ, ակա նատես վկայ հրաշալի անցից սրբոյն Գրիգորի Պարթևի, եւ փրկարար այցելութեանն Յաւիտենականին առ Հայաստանեայս, ամենայն ուրեք, ի պատմութեան իւրում, զԱռաւորի չնմբ քահանայապետ կոչէ. և յաւելու ո՛չ մարդկան ընտրութեամբ կոչեցեալ նորա յայս պաշտօն. այլ յայտնութեամբն ի վերուստ. ո՛չ ի Հռոմայ կամ ի Յունաց (որպէս ճառատեցին և ճառատեն ցարդ ոմանք). այլ ի Քրիստոսէ Բիւռաէ՝ ի մերս յաւիտենական Քահանայապետէ : Լուիցո՛ւք մերս պատմաբանի. « իսկ Գրիգորն ոչ ունէր յանձն ղայս՝ առնուլ զմեծ պատիւ Քահանայապետութեան.... իսկ անդէն տեսիլ սքանչելի Աստուծոյ երևեալ Թագաւորին. տեսանէր զհրեշտակ Աստուծոյ՝ զի խօսէր ընդ նմա, թէ պարտ է ձեզ գրիգոր վիճակեցո՞ցանեղ առանց յապաղելոյ ի Բանտնայութիւն.... նոյնպէս եւ երևեալ Գրիգորի հրեշտակի Աստուծոյ, զի մի իշխեսցէ ինչ պնդել, յամուել վասն այնր. զի ի Բիւռատոսէ է այդ քեզ հրամայեալ. իսկ նա հաւանեալ վաղվաղակի բարբառեալ ասէր թէ՝ կամք Աստուծոյ կատարեսցին » . եր. 592 :

Սակաւ մի զկնի յաւելու Ագաթանգեղոս ի խօսիլն զսրբոյն Գրիգորէ . « քանզի եւ դա առաւել վկայ գտուս՝ առաւել քան զառաւել . վասն այսորիկ յԱստուծոյ մեզ տուեալ առաջնորդ.... որպէս եւ մեզ յԱստուծոյ հրամայեցաւ » . եր. 596-598 : Ապաքէն Քահանայապետո՞ւ թիւն եւ կաթողիկոսութիւն սրբ.

քոյն Գրիգորի, եւ հետեաբար ամենայն օրինաւոր
աթոռակալաց նորա ո՛չ մարդկային ինչ տուչո՞ւ
թեամբ եղև . այլ ի Քրիստոսէ Աստուծոյ . եւ ո՛չ
խելգրան չորրորդ դարուն եւ ի ձեռն Ղևոնդեսոյ՝ յա՞
ջորդին Թաղղէսոսի առաքելոյ, նախկին լուսաւորչին
մերոյ, եմուտ առ մեզ քրիստոնէութիւն եւ քահա՞
նայապետութիւն . այլ վերանորոգեցաւ յազգ. եւ
յեկեղեցի մեր որ ինչ տուեալն էր մեզ ի խնամոցն
Աստուծոյ ի ձեռն սրբոյ առաքելոցն Թաղղէսոսի եւ
Բարդողիմէոսի . ըստ որում ինքնին սուրբն Ղևոնդ
զձեռնադրութիւն սրբոյն Գրիգորի կոչէ ի կոնդակին
իւրում զոր գրեաց առ Հայոց . « երոգեալ քահանայա՞
պետութիւն Զերոյք Խահանգի » անդ . եր. 613-614 :

Եւ այսպէս սուրբն Գրիգոր եւ յաջորդք իւր, թէեւ
անկախ հայրապետք եկեղեցեաց Հայոց, Վրաց եւ
Աղվանից . բայց եւ այնպէս մինչև ցտարն Ներսէս
Պարթև ի Կեսարիոյ առնուին ձեռնադրութիւն
ըստ պայմանին հաստատելոյ ընդ մէջ սրբոցն Գրի-
գորի եւ Ղևոնդեայ (Մովս. Խոր. Գիրք Գ. գլուխ 39).
եւ ձեռնադրէին ինքեանք զՎաթոդիկոսս եւ զմետրա՞
պօլիտոս Վրաց եւ Աղվանից : Դահակ առաջին եղև
որ յեպիսկոպոսաց իւրոց ա՛ռ ձեռնադրութիւն ,
որոյ պատճառն ըստ իս համարելի է երկրորդ կանոնն
առաջին տիեզերական ժողովոյն Արստանդնուպօլսի,
որ ետ իրաւունս իւրաքանչիւր վիճակի ընտրել եւ
ձեռնադրել զիւր հայրապետ, թէեւ այլք այլ եւ այլ
պատճառս յօղեցին : Եւ զի հայրապետք Հռոմայ
առին զմասնաւոր տիտղոսն Պոպի . եւ հայրապետք
Արստանդնուպօլսի, Երուսաղէմի, Աղեքսանդրիոյ եւ

Անտիոքայ՝ զՊատրիարքի . սապէս եւ մերքն առին զԿաթողիկոսի : Նիկիոյ, Կոստանդնուպօլսի և Եփեսոսի տիեզերական ժողովքն ոչ ինչ սահմանեցին նոր յեկեղեցւոյ . այլ վերահաստատեցին որ ինչ էրն յառաջագոյն . և զամենայն զոր ինչ սահմանեցին, մի միայն ի սահմանս կայսերութեան Հռոմայեցւոց արարին եւ ոչ արտաքոյ . սմին իրի եւ չէ ինչ զարմանք, թէ Կաթողիկոսութիւն Հայոց, որ էր յառանձին տէրութեան, ոչ յիշատակեցաւ ի ժողովսն յայնոսիկ : Տես պատմ . Քրիստ . Հ . Զէօրի . Բ . եր . 6 :

17. Պռոտոֆրօնտէս է բառ յունական, որ նշանակէ առաջին վարդապետ կամ իմաստասէր, զոր սեպհականեաց անձին Ստեփաննոս Օրբէլեան յեր ժԳ դարուն : Մովսէս Խորենացին, Կորիւն, Ղազար Փարբեցի, Ստեփաննոս Ասողիկ, Յովհաննէս Կաթողիկոս և այլ երևելի պատմաբանք մերոյ ազգի, աւագագոյնք ժամանակաւ քան զՍտեփաննոս Օրբէլեան, ոչ ինչ յիշեն ամենևին զայսպիսի երևելի կարգաւորութենէ յաշխարհի մերում : Յովհաննէս Կաթողիկոս պատմաբան . եր . 33, յիշատակէ միայն զմետրապօլիտս Սերաստիոյ, Մելիտինեայ եւ Մաֆտիորոսաց քաղաքի : Յամենայն ի ձեռագրութիւնս ժողովական սահմանաց Հայոց տեսանեմք զնախնի ղեպիսկոպոսունս Սիւնեաց, ևս եւ յարձանագրութիւնս, ի կտակս, ի պարզեւագիրս վանիցն Տաթևոյ եւ Նորավանից, եսլիսկոպոսական պարկեշտ կոչմամբ պատուեալ : Իբրեւ բացառութիւն ինչ ասացելոյս ամենայնի համարի չըջաբերական կոնդակն Սարգսի՝ Կաթողիկոսի Հայոց, յորում մի միայն եպիսկոպոսն

Տաթևոյ յիշատակի մետրապօլիտ տիտղոսիւ : Եղիշէ եր. 46. զեպիսկոպոսն Սիւնեայ դնէ ի մետասանե, րորդում կարգի եպիսկոպոսացն Հայոց, որք զրեցին զպատասխանական թուղթն առ Պարսից հազարապետն Միհր-Ներսէհ :

18. Մովսէստէն մովսլետ կամ մոպետան մոպետ էր մոգպետն կամ քրմապետն Զրադաշտական կեչտին Պարսից . առ որս տիրացուք կոչէին էրպետ, նոր ընծայքն՝ մոպետ . իսկ վարդապետք՝ դեստուր մոպետ . որոց գործ էր քարուզել զԶենդ-Ավեստայն (բան կենայ) :

19. Զողայ նոյն է ընդ դուռն Սլանայ կամ Դարբանդի . որ ընդ մէջ արևմտեայ եզեր Կասպիական ծովուն և արևելեան սարառուածի Կովկասու : Զայսմանէ ճոխադոյնս խօսելոյ եմք ի նախադրունս Մովսիսի Կաղանկայտուցոյ :

20. Տխարն է կրճատութիւն Կտեգիֆոնի, որ էր քաղաք Հնոյն Բաբելոնիոյ կառուցեալ զձախ ափամբ Տիգրիսի : Զառաջինն ձմերայնոյ եղեալ արքայիցն Պարթևայ, ապա՝ մայրաքաղաք : Բաղում անգամ առեսլ ի թշնամեայ եւ կործանեալ, քար ու քանդ եղև վերջապէս, որոյ աւերակք տեսանին ցայսօր էլ մադային կոչմամբ . սմին իրի սխալի Ստեփաննոս Օրբէլեան ղենելով զայն յիստահր՝ գաւառի Պարսից :

21. Շապուհ Բ. Որմզդեան կամ ու նոյն է, Շահպուրի, որպէս է տեսանել յիւր դրամն, թագաւորեայ յ310 ամէ ց380, ամն իբր 70. սմին իրի և ժամանակ թագաւորելոյ նորա ոչ համեմատի 124 թուականին Հռոմոյ . եւ ոչ ևս սմանուն թուականին 138 որ,

ըստ նորա ասելոյ, անկանի նախ քան զթուականն
Հայոց :

22. Չիք այժմ ի մերձակայս Շաղատոյ այսպիսի
ծովակ ինչ : Գուցէ լեալ իցէ անդ առ նախնեօք լին
ինչ, եւ յետոյ ցամաքեալ :

23. Մին յօրինակաց մերոյ ունէր « բառ ընունին » :

24. Մին յօրինակաց մերոյ ունէր « խլացուցէք » :

25. Շապուհ Բ. Արմզդեան թագաւորեաց ամս 70,
ոչ աւելի, ոչ պակաս : ՉԱրտաշիր՝ որդի նորա,
մատենագիրք Յունաց եւ Հռոմայեցոց կոչեն Ար-
տաքսերքսէս Բ. իսկ ի բուն դրամն նորա ընթեռնումք
« մագդիկն թն՝ Ռամ Արտաշեսի իեգդանի մալիան
մալկայ » այս ինքն է երկրպագու Արմզդի, գերադանց
Ռամ Արտաքսերքսէս աստուածազուակի, արքայար-
քայից : Յետ Արտաշրի թագաւորեաց Շապուհ Գ-
ապա՝ Կրման կամ Վռամ : Բուն անուն իւր էր Վա-
րահրան (ըստ դրամոց իւրոց), զոր մերայինքն աղա-
ւաղեալ՝ կոչեցին ոմանք Կրման, այլք՝ Վռամ : Յետ
Վարահրանայ թագաւորեաց Յաղկերա Ա. ոչ ըստ
Ստեփաննոսի Օրբէլեան, ամս 11. այլ 29 կամ 30 .
յամէ 399 թ 428. բուն անուն նորա էր Իեզդկերտ :

26. Աւերդդ իմն է կրկնել զանուանա Պահլավաց
(այլ ոչ Պահլավաց) և Արշակունեաց իբրեւ այլևայլս-
ըստ որում երկրքին սոքա զմի եւ զնոյն ցեղ նշանա-
կեն . առաջինն ելեալ յանուանէ Բաշ կամ Պահլ-
րադաքի ուր ծնառ Արշակ՝ հեղինակ այսր ճոխու-
թեան . երկրորդն՝ յանուանէ նոյն Արշակայ՝ նահա-
պետի այնր ցեղի : Տէս Մովս. Խոր. Բ. 2 և 28 :

27. Յազկերտ Բ. կամ Իեզդկերտ Թագաւորեաց յամէն 440-ց445 ամ Տեմոն. եւ էր որդի Վարաշ-րանայ Գ. զոր Վռամ-Շապուհ Ստեփաննոս Օրբէլեան կոչէ :

28. Յետ Յազկերտի Բ. Որմիզդ կամ ըստ Պարսից Առհրիմազդ Գ. Թագաւորեաց. ապա Պերոզ կամ (ըստ դրամոց իւրոց) Ֆիրուզի, որ Թագաւորեաց յամէ 458-ց488. եւ անցոյց գրեթէ զամենայն աւուրս իւր ի պատերազմունս ընդդէմ Հոնաց (Հեփթաղաց) :

29. Հեփթաղ կոչէին սպիտակ Հոնք բնակեալ զարեւելեայ ափամբ Կասպիականին առ որոշումն ի սեաւ Հոնաց բնակելոյ զարեւմտեայ ափամբ այնր ծովու :

Ի մէնջ Վաղարշ կոչեցեալն՝ ի Յունաց եւ ի Հռոմայեցւոյ կոչի Վոլոգէս. իսկ ըստ դրամոց իւրոց Վօլագէշ : Որ եւ Թագաւորեաց ի488 էն ց492 ամ Տեառն : Թուի թէ Պարսիկք կոչէին զնա Բալաշ :

30. Ստեփաննոս Օրբէլեան սիրէ զկիրառութիւն յոյն բառից թերեւս զի երեւիցի մեզ յետնոցս յունադէտ. երբեմն անձին իւրում սեպհականէ զպոստֆոնետէս երկկանգուն բառն զոր և տեսի փորագրեալ ի ճակատու մատրան ինչ ի վանս Տաթևոյ. աստ ևս գէկօնօմն որ է տնտես այլայլեալ գրէ էգոմոնոս. այլոր՝ կօն որ կարծի լինել իկօն, այսինքն է պատկեր, եւ ուրեք ուրեք փսաղտ, պարութայիկ. յի՞նչ միտս այսպիսի հտպտանք տղայական. մի՞ թէ պակասէին ի մեր լեզու նախապատիւ վարդապետ, տնտես, պատկեր, սազմոսերգու, զաւազանադիրք :

Հսոտ. Ա. :

20

31. Յերասխայ ոչ եւ երբէք կէտ ձուկն . եւ ոչ ես, որ զամս չորս բազում խուզարկութեամբ քննեցի զՍիւնիս, լուայ երբէք այսպիսի ինչ լեալ : Մեծագոյն ձուկն որ ելանէ յերասխայ կոչի լօք, դուն ուրեք հասեալ ի չափ երկուց կանգնոց :

32. Ի վեր անդր ի 16 ծանօթութեանն բանիւք սղադոյն ցուցաք զսկզբնաւորութիւն կոչման հայրապետի կամ պատրիարքի, արքեպիսկոպոսի եւ մետրապօլի ի մեր եւ յայլ եկեղեցիս . եւ յաւելաք թէ այնոքիկ չէին նորանոր աստիճանք յեկեղեցւոյ, այլ դասք . և ամենեքին ելեալ յերից նախնական աստիճանացն հաստատելոց յԱռաքելոց, այսինքն է սարկաւադութեան, քահանայութեան և եպիսկոպոսութեան : Աստանօր ևս յաւելումք թէ եպիսկոպոսունք Սիւնեաց ոչ յաւուրս մեծին Ներսիսի Պարթևի եւ ոչ յաւուրս Տէր Աբրահամու առին ի հայրապետացն Հայոց զպատիւ մետրապօլտութեան . վասն զի ոչ գոյր յայնժամ ի Սիսական աշխարհի և ոչ քաղաք ինչ թո՛ղ թէ մայրաքաղաք իսկ : Յապացոյց ասացելոցս յառաջ բերեմք զոր ինչ գրէ յայսմ մասին Յովհաննէս Կաթողիկոս պատմաբան (տպեալ յերուսաղէմ) եր. 32-33 . « զայսպիսի բարեկարգութեան ձեւ եւ շուք տեսեալ ապա թագաւորին (Արշակայ) եւ նախարարացն Հայոց . այլ եւ զխստամբեր վարս նորա ճգնողականս . ընդ մտի եղին ըստ այլոց ևս ոմանց, եւ զնա ևս նախարարսքել ի պատիւ պատրիարքութեան . քանզի փոքր ինչ յառաջ քան զայս Կոստանդինոս՝ որդի մեծին Կոստանդիանոսի, յԵփեսոսէ ի Կոստանդնուպօլիս զնշխարս ոսկերաց Յօհաննու

աւետարանչի փոխեալ . եւ յայնմանէ համարձակութիւն առեալ պատրիարդ ի Առաքանդնուսդիւս կայուցանէ : Ապա ըստ նմին այսմ պատճառի համարձակութիւն եւ Երուսաղէմացւոյն առեալ՝ զիւրեանցն եւ ամթոռ հաստատելին ի պատիւ պատրիարդութեան իրաւունս համարեալ . ըստ որում եւ (ի) նմա գոլ տեսեալ եղև Բանին Հօր ծնունդ . եւ ընդ մարդկան չրջիլ.... եւ վասն զի ցայն վայր չորք միայն էին ըստ երկրաւ (կարգա՛ ընդ երկնաւ) պատրիարդք, ըստ չորից աւետարանչացն . Մատթէոսին յԵրուսաղէմ, Մարկոսին յԱղեքսանդր, Ղուկայն յԱնտիոք եւ Յօհաննուն յԵփեսոս : Ապա յայսմանէ իրակութեանց վեց բովանդակեալ կային : Ըստ ամին սակի ապա եւ մերն թաղաւոր Արշակ եւ նախարարութիւնք Հայոց համարձակութիւն առեալ կայուցին ի պատրիարդութիւն տանս Թորգոմայ զմեծն Ներսէս փառոս իրաւախոհս ըստ արժանին ի մէջ (բերելով) զսուրբ առաքեալն մեր զԲարդողիմէոս եւ զԹադդէոս . որք Ասքանաղեանս ազին վիճակեցան ի Տեառնէ քարոզք եւ աւետարանաչիք . եւ նշխարեալ ոսկերք նոցա կան ի միջի մերում . զորոց եւ զամթոռն իսկ ընկալաւ կենդանի մարտիրոսն Պրիգորիոս . եւ ապա խորհուրդն զգործն կատարեալ՝ եօթն միանգամայն բովանդակեալ գտանէր թիւ պատրիարդութեան.... եւ այսպէս ապա նահապետութիւն խորհրդոց եկեղեցւոց ի մերումն աշխարհի լցաւ բովանդակարար ինն միանգամայն դասակարգութեամբ՝ պատուեալ զգլխաւորս արքեպիսկոպոսացն Վրաց եւ Աղվանից արքեպիսկոպոս ընդ ձեռամբ նորա (իմա՛ կաթողիկոսին

Հայոց) կարգեալ . իսկ ի Սերապտիա և ի Մելիտինէ եւ ի Մարտիրոսաց քաղաքին մետրապօլիտս կացուցանէին » :

33. Թէոդորետոս և Իբաս՝ եպիսկոպոս Եդեսիոյ, չեղեն երբէք մասնակիցք ժողովոյն Քաղկեդոնի . այլ արդարացան և թողութեան հասին ի նմանէ . որպէս ցուցանեն արձանագրութիւնք ութ երորդ, իններորդ եւ տասներորդ նստից :

34. Զիք առ Հռոմայեցիս Պիղատոս անուամբ եպիսկոպոս կամ պապ . գուցէ Պեղադիոս իցէ :

35. Վարդապետութիւն կամ վճիռ ժողովոյն Քաղկեդոնի, ըստ եկեղեցական պատմութեանն Ա. երես 279. Իննովկենտեայ Ռուս վարդապետի է թէ « Յիսուս Քրիստոս՝ միածինն Հօր Աստուծոյ, ծնեալն ի կուէն Մարիամայ Աստուածածնէ, ունի զերկուս բնութիւնս անշփոթ, անբաժան եւ անայլայլելի : Իսկ ըստ Յովհաննու քահանայի ուրումն, զորոյ զգիրսսն ի դպրոցին Սկիւտարի գտեալ օրինակեցաք է թէ « զմին եւ զնոյն Քրիստոսն Յիսուսն՝ զՈրդին եւ զՏէրն, զմիածինն յերկուս բնութիւնս անխառնաբար, անյեղապէս , անբաժանօրէն , անջատակի ծունուցեալ » :

36. Սիրէի հաւատալ ստուգաբանութեան Վայոց ձորոյ հնարելոյ ի Ստեփաննոսէ Օրբէլեան եթէ ոչ . ունէի ի ձեռին զՄովսէս Խորենացի կացեալ ութն հարիւր ամօք նախ քան զՕրբէլեան . եւ 300 ամօք յստաջ քան զպատմեալն ի Ստեփաննոսէ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ, որկիւմ ընդ այսր գաւառի, որ յիշատակէ

ՂԱյոց ձորոյ Գ. 67. ուստի էր Յովսէփ քահանայ
յաւուրս սրբոց Վարդանանց : Վայու (vâyou) ի
 լեզու Սանսկրիտ կոչի չաստուածն հոգնոյ :

37. Պետութիւն Պարսկի բարձեալ էր եւ ջնջեալ
 ի միջոյ յեօթներորդ դարու, յառաջ քան զմահն Սիւ-
 նեայ եպիսկոպոսին Ստեփաննոսի :

38. Եթեր, ուղիղ եւ Եւթերե՝ կոչի առ մեօք
 Մեղինէտ-էլ-Նարի, այսինքն քաղաք մարգարէի, է
 մին յերեւելի քաղաքաց Արարիոյ (Հէջալ), ուր փա-
 խուցեալ ապաստան եղև Մահմետ յամի տեառն
 622. եւ մեռաւ անդ տասն ամօք զկնի : Յայսմ քա-
 ղաքի կախեալ կայ տապան Մահմետի :

39. Հ. Ղ. Ինճ ի Ստորագրութեան հին Հայաս-
 տանի եր. 274 ընթեւնու « զատենայքահանայ » որ
 նշանակէ եւ ոչ ինչ : Միտ դներով միւսոյ արձա-
 նագրութեան նորին Սուփանայ որ յեկեղեցւոջ
 Մաքենոյայ, յորում վերակրկնէ զոր ինչ գրեալն
 էր յարձանին Կոթայ, եղաք մեք Աստուածածնին
 քահանայքն, յոր անուն կանգնեալ էր եւ եկեղեցին :

40. Հ. Ղ. Ինճ. ի Ստորագ. հ. Հայաստ. եր. 277,
 գնէ նախ Կոթայքար եւ Աղարովան, ապա Կոթա-
 քար եւ Աղիբովան, որք գոլով մի եւ նոյն տեղիք՝ ոչ
 կարէին ունիլ տարբեր անուանս : Ապա փոխանալ
 « ի նաւերէն » բառի դնէ փնաւերէն, որ նշանակէ եւ
 ոչ ինչ :

41. Թէեւ ըստ երկուց օրինակաց մերոց հարկեցաք
 սլահել « ըլ ի նաւերէն » բառն. սակայն քաջ
 գիտեմ թէ չիք ի Կարբի կամ ի Կարբինս ոչ ծովակ
 եւ ոչ նաւազնացութիւն : Ուստի ուղղագոյն եւս

համարէի ի կիր առնուլ զքաղաքին գետերէն բառս . եթէ ոչ էի եղեալ ի մտի հաւատարիմ մնալ ըստ ամենայնի մերոյ հեղինակայն : Յովհաննէս եղիսիտադոս Շահխաթունեան ի Ստորագրութեան կաթողիկէ Էջմիածնի եւ հինգ դաւաժայ Արարատոյ . Բ. եր. 251. ի մասին արձանագրոյս զոր ամէ տեսեալ եւ օրինակեալ իւրովի, յուեղու զհետեւեալս « զայս յիշատակարան ես ինքնին ներկայ լինելով անդէն՝ վերադի ի զիր ամենայն զգուշութեամբ՝ զոր համեմատեալ ընդ գրուածոյն յՕրբէլեան Ստեփաննոսէ՝ որ առ հին Հայաստանի, դատու զանազանութիւն ի միջի՝ մանաւանդ ի կալուածսն նուիրանայ . ուստի եւ մեր եղաք ըստ վերահասութեան մերում » . ուր եւ առաքեմք զբննասէրսն :

42. Հաղարի է մեծագոյնն ի գետս Սիսականի, որ ընթացեալ յարեւմտից հիւսիսոյ ընդ արեւելս հարաւոյ՝ թափի յԵրասխ ի գաւառին Բարկուշատայ : Գոյ եւ Անդարոյ կամ՝ Ագարոյ անուամբ գետ բոլսեալ ի Բայկալ ծովակէ Սիբերիոյ, որ յառաջն էր երկիր Թաթարայ :

43. Չէ ինչ ամենեւին անտեղի կարծել թէ Ղափան, յոր անուն կոչի արդ մին ի գաւառայն Սիւնեայ, յառաջ եկեալ իցէ ի Վասպնէ . որ իտասներորդ դարու եղև աթոռ փոքրիկ եւ վաղամեռիկ տէրութեան . եւ որոյ աւերակք շհարճոկ անուամբ տեսանին ցարդ առ ճանապարհաւն որ ածէ ի Տաթևոյ ի Բաղաբերդ . որում բազում անգամ յայց ելաք ցօղեղով զաղի արտասուս զգամբարանօք անխոհեմ նախնեաց մերոյ :

44. Հ. Ղ. Ինճ. ի Ստ. հ. Հայաստ. եր. 289. գիտունն ընթեռնու խոռոչ. որպէս եւ սառնաբարին փոխան՝ առ ես՝ քարին փոխան : Մեր ընթերցուածն անտարակուելի է յաչս ամենեցուն, որոց գէթ անգամ մի ճանապարհորդեալ իցէ ի Սիւնիս կամ ի Սասուն ուր բարձունք ողնաչարից լերանց ցայսօր ժամանակի կոչին խուղ. իսկ Սառնաբարն, որպէս յայտ է, էր անուն մասնաւոր տեղոյ :

45. Կոռավար կոչի ի Հայաստան անդաստանն զոր գիւղացիք ձրի վարեն ի պէտս տեառն գեղջ. Հ. Ղ. Ինճ. ի Ստոր. հ. Հայաստ. եր. 290 վկոռավարն դնէ ի կոռովարն : Դարձեալ գրէ անդ նախ Տարսապի. սակաւ մի զինի՝ Դարսապի, որ ուղղագոյն եւս երեւի :

46. Արդեան կաթողիկէ եկեղեցին Տաթևոյ անսիւն է ամենեւին. և ունի զմի միայն խորան պատարագի. կանգուն կայ ցարդ եւս սիւն ինչ կանգնեալ յանուն Ամենասուրբ Երրորդութեան ի Հարաւոյ կուէ տաճարին, որ չարժի եթէ յենու ոք ի նա, զորոյ զփորձն մեզ եւս բազում անգամ դէպ եղև առնուլ :

47. Հ. Ղ. Ինճ. ի Ստ. հ. Հայաստ. եր. 292. « զՀայաստանս աշխարհիս » ընթեռնու յօստանս աշխարհիս. այլ գիտեմք թէ Տաթև չեղև երբէք ոստան աշխարհին Սիւնեաց ի մասնաւորի, կամ Հայոց ընդհանրապէս :

48. Երկոքին օրինակք մեր ունէին « վասն յերկարութեանն տաղտկութիւն յարմարեցաք լսողացդ

եղաք ի մատենիս » . որոյ իմաստն գորով մթին՝
եղաք ըստ մերումն :

49. Թէպէտ եւ օրինակք մեր ունէին Վանանդա-
ցիք . այլ հայեցեալ ի դիրս Տաթևոյ վանաց՝ վրիպակ
թուեցաւ ինձ այն . վասն զի Վանանդ ոչ է ի սահմա-
նակցութեան յիշեալ վանիցն . ոստի եւ չկարէր յա-
րուցանել երբէք վէճ ինչ վասն բանի սահմանի, որպէս
Որոտնեցիք, Բաղայիք, Շնչէրացիք և Նորեցիք :

50. Բառ երկրագործական յոյժ ի կիր ածեալ առ
Հայս, նշանակէ ի միասին, ընկերութեամբ :

**Խնդրեմ յընթերցողաց բարիոք միտ դնել ակամայ
վրիպակաց մատենիս :**

Երես. տող. վրիպակ.	ուղիղ :
11. 7. Գեղոյ .	Գեղայ :
14. 12. ամաց .	ամէ :
15. 5. Հանք .	Հանքս :
30. 10. Տիղիս .	Տիղիս :
46. 24. այսմ .	այսր :
48. 11. նաւահանդիստն .	նաւահանգիստն :
49. 4. Տաթևու .	Տաթևոյ :
51. 3. Երկրորդ .	Երկրորդ :
52. 13. Հանրադայ .	Համրադայ :
53. 3. բերոյ .	զբերոյ :
60. 12. Բարդուղիմէոսի .	Բարդուղիմէի :
» 15. »	»
62. 13. լուսաւորելոյ .	ի լուսաւորելն :
71. 13. նախնուոյ .	նախնուոյ :
82. 17. գրէթէ .	գրէթէ :
88. 3. կողոփս .	կողորս :
99. 1. Միհր-Ներսէհ .	Միհր-Ներսէհ :
100. 16. պինտ .	պինդ :
110. 1. Վաղարշ (30) .	Վաղարշ :
129. 23. զուրբ .	ղսուրբ :
Հատ. Ա :	20.

Երես.	տող.	Վրիպակ.	ուղիղ.
134.	4.	սիրեցելոյ .	սիրեցելայ :
»	14.	վտանկսն .	վտանգսն :
138.	1.	Հակառակորդոսն .	Հակառակորդան :
162.	13.	աշխարհէս .	աշխարհէս :
164.	16.	Թէողորէտոս .	Թէողորետոս :
174.	1.	աթոռայս .	աթոռոյս :
175.	1.	Հաւատայ .	Հաւատոյ :
184.	5.	գարծարանին .	գործարանին :
200.	1.	ամբարտաւան .	ամբարտաւան :
213.	9.	Բագրատունոյ .	Բագրատունոյ :
220.	11.	Բազդատ .	Բազդադ :
226.	25.	Կոթաքարն .	Կոթաքարն (40) :
227.	4.	նաւերէն (42).	նաւերէն (41) :
233.	13.	ճիճ .	ճիչ :
244.	25.	Կապան քաղաք .	Կապան (43) քաղաք :
260.	10.	կոռավարն (44).	կոռավարն (45) :
266.	7.	Շնչէրէցեայ .	Շնչէրեցեայ :
267.	4.	եկեղեցապանայն .	եկեղեցականայն :
270.	3.	խորանէն (45).	խորանէն (46) :
271.	7.	Հայաստանս (46).	Հայաստանս (47) :
275.	9.	եղաք (47).	եղաք (48) :
278.	18.	Վաղանդայիք (48).	Վաղատնեցիք (49) :

ՅԱՆԿ ԳԼԽՈՑ ԳՐՈՅՄ

Ստեփաննոսի Օրբէլեան :

	<i>երես</i>
Avis.	2
Սիւնիք.	5
Յանկ պատմութեանս.	35
 Ա. Նախադրութիւն գրոյս. եւ պատճառ առանձինն առանձին.	43
Բ. Սակս ազգաբանութեան և նախնական նախակարգութեան եթէ ուստի սերեցան նահապետութիւնք Սիսական ազգին յԱղա- մայ հետէ.	50
Գ. Յուցմունք սահմանաց աշխարհիս Սիւ- նեաց. եւ թէ զինչ ունի պարարտութիւն ի պէտս մարդկան. եւ որքանութիւն գաւա- ռաց եւ անառիկ բերդից.	50
Դ. Սակս Սիսական տոհմին նախակար- գութեան թէ որպէս կարգեցաւ ի Վաղար- շակայ՝ թագաւորէ Հայոց.	53

երես :

Ե. Սակս լուսաւորութեան աշխարհիս Սիւնեաց Աստուածգիտութեամբ եւ հաւատալոյ իշխանացն ընդ Տրդատայ ի ձեռն սրբոյն Գրիգորի՝ լուսաւորչին մերոյ, ի Քրիստոս Աստուած. եւ աւերելոյ զմեհեանս եւ շինելոյ զեկեղեցիս. և ձեռնադրելոյ եպիսկոպոսին Սիւնեաց. եւ այլ զրոյցք պիտանիք. . 55

Զ. Զրոյցք հին ժամանակաց որ վասն զաւելոյ սուրբ առաքելոյն Բարդուղիմէի յաշխարհս Սիւնեաց, և վասն շինելոյ եկեղեցի ի դաւառին Ղողթն. եւ դարձուցանելոյ ի հաւատս զմանս, եւ հաստատելոյ սեղան եւ ձեռնադրելոյ եպիսկոպոսս. 60

Է. Յաղագս եպիսկոպոսաց եւ իշխանաց Հայոց. եւ եթէ ո՛յք են գահերէցք եւ գահագլուխք կարգեալ ի մեծէն Տրդատայ եւ ի սրբոյն Գրիգորէ եւ յորդուց եւ ի թոռանց իւրոց. և վասն առանձին պատուոյ և աստիճանի եպիսկոպոսին Սիւնեաց. 63

Ը. Վասն վախճանին Գրիգորիսի՝ մետրապօլտի Սիւնեաց, եւ փոխանորդելոյ զաթոռն սրբոյն Մաշտոցի. 67

Թ. Վասն Անդոկայ՝ Սիւնեաց իշխանի, թէ զինչ գործ գործեաց. եւ թէ ո՛րպիսի անցք անցին ընդ աշխարհս Սիսական ի Շապհոյ՝ Պարսից արքայէ. և երթն նորա առ կայսրն Յունաց՝ առ մեծն Թէոդոս. եւ անդ

երես :

վախճանելն՝ յասացուածոց սրբոյն Պետրոսի՝
Սիւնեաց եպիսկոպոսի. 68

Ժ. Վասն գալոյ Բարկայ ի Հոռոմոց առ
Շապուհ. եւ քաջութեանն զոր եցոյց. եւ
վերստին տիրելոյն սեպհական հայրենեաց
իւրոց Սիւնեաց աշխարհիս եւ շինութեան
սորա. եւ նախագահ պատուելոյն ընդ Բագ-
րատունիս՝ ի նոյն ճառիցն Տեառն Պետրոսի.
եւ այս ի վաթսներորդ ութերորդ ամի
թագաւորութեանն Պարսից Շապհոյ Ու-
մրզդեան. 77

ԺԱ. Յայտնութիւն եկեղեցւոյն Շաղա-
տայ եւ գիւտ այնչափ սրբոցն որ ի նմա. եւ
հաւատալն Գորայ և Գաղանայ և այլ Պար-
սից. և սքանչելիք Տիրոտ երիցուն. 81

ԺԲ. Դարձեալ ի նոյն ճառից Տեառն
Պետրոսի. յետ բազում ժամանակաց զրոյցք
վասն գիւտի նշխարաց որ ի Շաղատայ եկե-
ղեցին. եւ որ յաւուրս Յովակիմայ եպիսկո-
պոսի վիճմունք. եւ սակս նախադասութեան
տանուտերաց և գիւղից Սիւնեաց, և թէ՛ ո՞ր
նախապատիւ և գահադլուխ սահմանեցաւ. 87

ԺԳ. Դարձեալ վասն իշխանացն որ զկնի
Բարկայ. 90

ԺԴ. Կարգ իշխանացն Սիւնեաց որ ի
Բարկայ մինչև ցՔուրդոյ. 91

ԺԵ. Վասն գալոյ սուրբ վարդապետին

երես :

Մեարոբայ ի Աւնիք և ի Գողթն . և շրջելոյ
ընդ դաւառան . եւ զղօղեալ կուսալաշու-
թիւնան ի տեղիս տեղիս սրբելոյ օգնութեամբ
Վաղինակայ իշխանին եւ Շարիթայի . . . 94

ԺԶ. Վասն նորոգ եպիսկոպոսութեան
Սիւնեաց Տեառն Անանիայի . և երթն յԱղ-
վանս, եւ պատուիլն յԵսվաղէն՝ Թազաւորէ
նոցունայ 95

ԺԷ. Գործ անարի և վատ իշխանին Սիւ-
նեաց Վասակայ . եւ պատճառ նորին կորըս-
տեան 98

ԺԸ. Վկայութիւն սուրբ և փառաւորեալ
սեպուհին Սիւնի՝ երանելոյն Ազդայ, որ ի
ձեռաց Միհրանայ ի մէջ Պարոից Հանդիսին . 104

ԺԹ. Վասն վկայիցն որ կան ի Հանդատի
ի Վայոց ձոր գաւառի աստ և անդ . և վասն
վկայարանին որ շինեցաւ ի գետամիջին Եղե-
գեաց և Մոզանի մերձ բլրին ուր ամրոցն էր . 109

Ի. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց որ
յաջորդեցին զկնի Անանիայի . և վասն Տեա-
ռն Երիցակայ սբանջելի օծմանն 114

ԻԱ. Պատմութիւն Համառօտ Հօրն Գիւ-
տոյ եւ Քրիստոսասիրին . եւ շինութիւն
վանիցն որ յեզերն Երասխայ 121

ԻԲ. Յաղագս Մակարայ եւ Պետրոսի,
Գիգանայ եւ Վրդանիսի՝ Սիւնեաց եպիս-
կոպոսաց 131

երես :

ԻԳ. Թուղթ զոր Հայոց կաթողիկոսն Տէր
Յովնաննէս եւ այլ եպիսկոպոսք արարին առ
Տէր Վրդաննէս՝ եպիսկոպոս Սիւնեայ. . . . 134

ԻԴ. Եթէ յորում աւուր եղաւ թուականն
Հայոց . եւ սուրբ Աստուած՝ որ խաչեցար,
սահմանեցաւ. 138.

ԻԵ. Վախճան Վրդանիսի . և յաջորդէն
Գրիգորի և Քրիստափորի . և որ ինչ զրոյսք
եղեն յաւուրս նոցա. 140.

ԻԶ. Յազազս միաբանելոյն Հայոց եւ
միապետելոյ Տեառն Աբրահամոս . եւ վասն
մեծ ժողովոյն որ ի Ղվին . եւ վասն ինն կար-
դաց եկեղեցւոյ . և վասն Վրաց բաժանմանն
զրոյսք յովմբ եւ պիտանիք, զոր հաւաքեցար
ի հին նամակաց եւ յՈւխտանէսի գրոց . եւ
սակս Աղվանից արքեպիսկոպոսութեան եւ
Սիւնեայ մետրապօլիտութեանն . եւ վասն
Սիւնեայ խաչին թէ էր աղաղաւ տուաւ. . . 142.

ԻԷ. Վասն ինն դասուց եկեղեցւոյ թէ
որք են և որպէս վարին. 149.

ԻԸ. Վասն Մաթուաղայի՝ Սիւնեայ
եպիսկոպոսի . եւ վասն ժողովոյն Կարնոյ որ
ի Հերակլեայ . եւ վասն Եզրի խմորելոյն յա-
ղանդն Քաղկեդոնի. 155.

ԻԹ. Թուղթ Մաթուաղայի՝ Սիւնեայ
եպիսկոպոսի, զոր գրեաց հրամանաւ Տեառն
Եզրի՝ Հայոց կաթողիկոսի, եւ այլ եպիսկո-

	երես :
պոսաց Հայոց, առ Թագաւորն Հերակլ վասն Հաւատոյ.	162
Լ. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց, որք յաջորդեցին զկնի Տեառն Մաթուսաղայի քերթողի.	173
ԼԱ. Վասն Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնե- ցոյ վարք եւ վախճան. եւ որ ինչ պատմի զնմանէ.	174
ԼԲ. Տեսիլ սրբոյն Մեթողի՝ եպիսկոպոսին Պատարայ եւ վկայի, յաղագս անցելոյն, ներ- կայիս եւ ապառնեացն, ասացուածք յԱստ- ուածաշունչ գրոց, զոր Թարգմանեալ է Տեառն Ստեփաննոսի՝ Սիւնեաց եպիսկո- պոսի.	188
ԼԳ. Վասն գալոյն Մովսէսայ՝ տաճիկ զօրա- վարին, ի Սիւնիս. եւ փեսայանալոյն Բաբա- նայ պարսկի Սիւնեաց տեառն Վասակայ. և այրեւոյն զՄաքենոցն. եւ կոտորելոյն զԳե- ղաքունի և զԲաղասական.	201
ԼԴ. Վասն Թանահատի վանից, եւ հօրն Մխիթարայ.	203
ԼԵ. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց, որ զկնի սրբոյն Ստեփաննոսի յաջորդեցան ի տեղին.	205
ԼԶ. Վասն Շահանդխտոյ՝ արքայազն աղջկանն. և վասն մեծ և ահաւոր հրաշիցն որ եղեն յաշխարհիս Սիւնեաց.	207

երես :

ԼԷ. Յաղագս իշխանացն Սիւնեաց Սահա-
կայ և այլոցն . գործք եւ վախճանք նոցին որ
յերկերիւր և յեօթանասուն թուականէն ընդ
այս . զրոյցք եւ համառօտ տեղեկութիւնք
րանից եւ գործոց նոցա. 210

ԼԸ. Գալն Յուսիսայ ի Սիսական աշխար-
հրս . և գերիումն և կոտորումն գաւառացս .
փախուստ իշխանացն . տիեզերահոծ տագ-
նապ եւ հրակէզ հրդեհումն երկնատեղաց
բարկութեանն . վկայական մահն Սմբատայ
թագաւորին . եւ կրկին դարձ գերեւոյն եւ
փախստէիցն . զրոյցք որ յՅԾԸ թուականէն
Հայոց ընդ այս ածեալ ձգի. 228

ԼԹ. Վասն եպիսկոպոսարանին Տաթևոյ .
և վասն սուրբ խաչին և այլ սրբոց . և վասն
ժառանգութեան հայրապետացն. 245

Խ. Վասն Տեառն Սաղօմօնի . եւ որ ինչ
նովաւ ետուն ի սուրբ եկեղեցին ժառան-
գութիւն. 259

ԽԱ. Վասն Տեառն Յովհաննիսի՝ Սիւ-
նեաց եպիսկոպոսի . և վասն շինութեան մեծ
կաթողիկէ եկեղեցւոյն որ յեպիսկոպոսարա-
նին անդ ի Տաթև եւ վասն այլ շինուածոցն. 266

ԽԲ. Վասն ժառանգութեան եկեղեցւոյն
եւ հայրապետացն, զորս ետուն թագաւորքն
և իշխանքն . և սահման վանիցն, զոր գտաք
գրեալ ի մագաղաթի և կնքեալ արքունական
մատանեալ. 274

երես :

ԽԳ. Գիր վճռի շրջակայ սահմանին Տաթևոյ	276
ԽԴ. Վասն Խոտակերաց վանիցն որ կոչեցաւ Քարկոտի, կործանմանն ի շարժէ. եւ վերստին շինելոյն ի Շուշանայ տիկնոջէ եւ ի Տէր Յովհաննիսէ.	280
ԽԵ. Շինութիւն Յովհաննու վանիցն ի Վահանայ՝ որդւոյ Զազկայ.	284
ԽԶ. Վասն Տեառն Գէորգեայ քահանայի, որ էր որդի իշխանին Սիւնեաց.	287
ԽԷ. Վասն շինութեան Նորավանից որ ի գաւառին Բղենոյ.	290
ԽԸ. Վասն Յուրայ բերդին աւերելոյն. և նզովիցն որ այլ ոչ շինի.	292
ԽԹ. Վախճան Տեառն Յովհաննիսի. եւ յաջորդելն Տեառն Յակոբայ. եւ որ յաւուրս նորին եղեն յաւելուածք ժառանգութեան եկեղեցւոյն.	298
Պ. Շինութիւն եկեղեցեայ եւ վանորէից ի ձեռն Տեառն Յակոբայ և Սմբատայ իշխանին որ ի Վայոց ձոր գաւառի. և վասն սրբոյն Մամասոյ.	304
Պանօթութիւնք.	313

Ervandad p 62

Sam fontani 90, 91

Piran 92

երես :

Ե. Սակա լուսաւորութեան աշխարհիս
Սիւնեաց Աստուածգիտութեամբ եւ հաւա-
տալոյ իշխանացն ընդ Տրդատայ ի ձեռն սըր-
բոյն Գրիգորի՝ լուսաւորչին մերոյ, ի Քրիս-
տոս Աստուած . եւ աւերելոյ զմեհեանս եւ
չինելոյ զեկեղեցիս . և ձեռնադրելոյ եպիսկո-
պոսին Սիւնեաց . եւ այլ զրոյցք պիտանիք. 55

Զ. Զրոյցք հին ժամանակաց որ վասն դա-
ւոյ սուրբ առաքելոյն Բարդուղիմէի յաշխարհս
Սիւնեաց, և վասն չինելոյ եկեղեցի ի դաւա-
ռին Գողթն . եւ դարձուցանելոյ ի հաւատս
ղմմանս, եւ հաստատելոյ սեղան եւ ձեռնա-
դրելոյ եպիսկոպոսս. 60

Է. Յաղագս եպիսկոպոսաց եւ իշխանաց
Հայոց . եւ եթէ ո՛յք են գահերէցք եւ գահա-
գլուխք կարգեալ ի մեծէն Տրդատայ եւ ի
սրբոյն Գրիգորէ եւ յորդուց եւ ի թոռանց
իւրոց . և վասն առանձին պատուոյ և աստի-
ճանի եպիսկոպոսին Սիւնեաց. 63

Ը. Վասն վախճանին Գրիգորիսի՝ մետ-
րապօլտի Սիւնեաց, եւ փոխանորդելոյ դա-
թուն սրբոյն Մաշտոցի. 67

Թ. Վասն Անդոկայ՝ Սիւնեաց իշխանի,
թէ զինչ գործ գործեաց . եւ թէ ո՛րպիսի
անցք անցին ընդ աշխարհս Սիսական ի
Շապհոյ՝ Պարսից արքայէ . և երթն նորա առ
կայսրն Յունաց՝ առ մեծն Թէոդոս . եւ անդ

երես :

վախճանեն՝ յասացուածոց սրբոյն Պետրոսի՝
Սիւնեաց եպիսկոպոսի. 68

Ժ. Վասն գալոյ Բաբկայ ի Հոռոմոց առ
Շապուհ. եւ քաջութեանն զոր եցոյց. եւ
վերստին տիրելոյն սեպհական հայրենեաց
իւրոց Սիւնեաց աշխարհիս եւ շինութեան
սորա. եւ նախագահ պատուելոյն ընդ Բազ-
րատունիս՝ ի նոյն ճառիցն Տեառն Պետրոսի.
եւ այս ի վաթսներորդ ութերորդ ամի
թագաւորութեանն Պարսից Շապհոյ Ու-
մըզդեան. 77

ԺԱ. Յայտնութիւն եկեղեցւոյն Շաղա-
տայ եւ գիւտ այնչափ սրբոցն որ ի նմա. եւ
հաւատալն Գորայ և Գաղանայ և այլ Պար-
սից. և սքանչելիք Տիրոտ երիցուն. 81

ԺԲ. Դարձեալ ի նոյն ճառից Տեառն
Պետրոսի. յետ բազում ժամանակաց զրոյցք
վստն գիւտի նշխարաց որ ի Շաղատայ եկե-
ղեցին. եւ որ յաւուրս Յովակիմայ եպիսկո-
պոսի վիճմունք. եւ սակս նախադասութեան
տոնուտերաց և գիւղից Սիւնեաց, և թէ ո՞րք
նախապատիւ և զահագլուխ սահմանեցաւ. 87

ԺԳ. Դարձեալ վստն իշխանացն որ զկնի
Բաբկայ. 90

ԺԴ. Կարգ իշխանացն Սիւնեաց որ ի
Բաբկայ մինչև ցՔուրդոյ. 91

ԺԵ. Վասն գալոյ սուրբ վարդապետին

երես :

Մեարորայ ի Աւնիք և ի Գողթն . և շրջելոյ
ընդ գաւառսն . եւ զղօղեալ կուսպաշտու-
թիւնսն ի տեղիս տեղիս սրբելոյ օգնութեամբ
Վաղինակայ իշխանին եւ Շարիթայի . . . 94

ԺԶ. Վասն նորոգ եպիսկոպոսութեան
Սիւնեաց Տեառն Անանիայի . և երթն յԱղ-
վանս, եւ պատուիլն յԵսվաղէն՝ Թագաւորէ
նոցունայ 95

ԺԷ. Գործ անարի և վատ իշխանին Սիւ-
նեաց Վասակայ . եւ պատճառ նորին կորլս-
տեան 98

ԺԸ. Վկայութիւն սուրբ և փառաւորեալ
սեպուհին Սիւնի՝ երանելոյն Ազդայ, որ ի
ձեռաց Միհրանայ ի մէջ Պարոթից Հանդիսին . 104

ԺԹ. Վասն վկայիցն որ կան ի Հանդստի
ի Վայոց ձոր գաւառի աստ և անդ . և վասն
վկայարանին որ շինեցաւ ի գետամիջին Եղե-
գեաց և Մողանի մերձ բլրին ուր ամրոցն էր . 109

Ի. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց որ
յաջորդեցին զկնի Անանիայի . և վասն Տեա-
ռն Երիցակայ սբանչելի օծմանն 114

ԻԱ. Պատմութիւն Համառօտ Հօրն Գիւ-
տոյ եւ Քրիստոսասիրին . եւ շինութիւն
վանիցն որ յեզերն Երասխայ 121

ԻԲ. Յաղագս Մակարայ եւ Պետրոսի,
Գիգանայ եւ Վրդանիսի՝ Սիւնեաց եպիս-
կոպոսաց 131

երես :

ԻԳ. Թուղթ զոր Հայոց կաթողիկոսն Տէր
Յովհաննէս եւ այլ եպիսկոպոսք արարին առ
Տէր Վրդանէս՝ եպիսկոպոս Սիւնեաց. . . 134

ԻԴ. Եթէ յորում աւուր եղաւ թուականն
Հայոց . եւ սուրբ Աստուած՝ որ խաչեցար,
սահմանեցաւ. 138.

ԻԵ. Վախճան Վրդանիսի . և յաջորդելն
Գրիգորի և Քրիստափորի . և որ ինչ զրոյցք
եղեն յաւուրս նոցա. 140.

ԻԶ. Յաղագս միաբանելոյն Հայոց եւ
միապետելոյ Տեառն Արրահամոս . եւ վասն
մեծ ժողովոյն որ ի Դվին . եւ վասն ինն կար-
գաց եկեղեցւոյ . և վասն Վրաց բաժանմանն
զրոյցք յոլովք եւ պիտանիք, զոր հաւաքեցաք
ի հին նամակաց եւ յՈւխտանէսի գրոց . եւ
սակս Աղվանից արքեպիսկոպոսութեան եւ
Սիւնեաց մետրապօլիտութեանն . եւ վասն
Սիւնեաց խաչին թէ Է՛ր աղագաւ տուաւ . . 142

ԻԺ. Վասն ինն դասուց եկեղեցւոյ թէ
որք են և որպէս վարին. 149

ԻԸ. Վասն Մաթուսաղայի՝ Սիւնեաց
եպիսկոպոսի . եւ վասն ժողովոյն Կարնոյ որ
ի Հերակլեայ . եւ վասն Եզրի խմորելոյն յա-
ղանդն Քաղկեդոնի. 155

ԻԹ. Թուղթ Մաթուսաղայի՝ Սիւնեաց
եպիսկոպոսի, զոր գրեաց հրամանաւ Տեառն
Եզրի՝ Հայոց կաթողիկոսի, եւ այլ եպիսկո-

	<i>երես :</i>
պոսայ Հայոց, առ Թադաւորն Հերակլ վասն Հաւառոյ.	162
Լ. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց, որք յաջորդեցին զկնի Տեառն Մաթուսաղայի քերթողի.	173
ԼԱ. Վասն Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնե- ցոյ վարք եւ վախճան. եւ որ ինչ պատմի զնմանէ.	174
ԼԲ. Տեսիլ սրբոյն Մեթողի՝ եպիսկոպոսին Պատարայ եւ վկայի, յազազս անցելոյն, ներ- կայիս եւ ապառնեացն, ասացուածք յԱստ- ուածաշունչ գրոց, զոր Թարգմանեալ է Տեառն Ստեփաննոսի՝ Սիւնեաց եպիսկո- պոսի.	188
ԼԳ. Վասն գալոյն Մովանայ՝ տաճիկ զօրա- վարին, ի Սիւնիս. եւ փեսայանալոյն Բաբա- նայ պարսկի Սիւնեաց տեառն Վասակայ. և այրելոյն զՄաքենոցն. եւ կոտորելոյն զԳե- ղաբունի և զԲաղասական.	201
ԼԴ. Վասն Թանահատի վանից, եւ Հօրն Մխիթարայ.	203
ԼԵ. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց, որ զկնի սրբոյն Ստեփաննոսի յաջորդեցան ի տեղին.	205
ԼԶ. Վասն Շահանդիստոյ՝ արքայազն աղջկանն. և վասն մեծ և ահաւոր Հրաշիցն որ եղեն յաշխարհիս Սիւնեաց.	207

երևա :

ԼԼ. Յաղագս իշխանացն Սիւնեաց Սահա-
կայ և այլոցն . գործք եւ վախճանք նոցին որ
յերկերիւր և յեթանասուն թուականէն ընդ
այս . զրոյցք եւ համառօտ տեղեկութիւնք
բանից եւ գործոց նոցա. 210

ԼԼ. Գալն Յուսիայ ի Սիսական աշխար-
հքս . և գերիումն և կոտորումն գաւառացս .
փախուստ իշխանացն . տիեզերաՀոծ տագ-
նապ եւ հրակէզ հրդեհումն երկնատեղաց
բարկութեանն . վկայական մահն Սմբատայ
թագաւորին . եւ կրկին դարձ գերեւոյն եւ
փախստէիցն . զրոյցք որ յՅԾԸ թուականէն
Հայոց ընդ այս ածեալ ձգի. 228

ԼԹ. Վասն եպիսկոպոսարանին Տաթևոյ .
և վասն սուրբ խաչին և այլ սրբոց . և վասն
ժառանգութեան հայրապետացն. 245

Խ. Վասն Տեառն Սաղմօնի . եւ որ ինչ
նովաւ ետուն ի սուրբ եկեղեցին ժառան-
գութիւն. 259

ԽԱ. Վասն Տեառն Յովհաննիսի՝ Սիւ-
նեաց եպիսկոպոսի . և վասն շինութեան մեծ
կաթողիկէ եկեղեցւոյն որ յեպիսկոպոսարա-
նին անդ ի Տաթև եւ վասն այլ շինուածոցն. 266

ԽԲ. Վասն ժառանգութեան եկեղեցւոյն
եւ հայրապետացն, զորս ետուն թագաւորն
և իշխանքն . և սահման վանիցն, զոր գտաք
գրեալ ի մագաղաթի և կնքեալ արքունական
մատունեաւ. 274

երես :

ԽԳ. Գիր վճռի շրջակայ սահմանին Տաթևոյ.	276
ԽԴ. Վասն Խոտակերաց վանիցն որ կոչեցաւ Քարկոի, կործանմանն ի շարժէ. եւ վերստին շինելոյն ի Շուշանայ տիկնոջէ եւ ի Տէր Յովհաննիսէ.	280
ԽԵ. Շինութիւն Յովհաննու վանիցն ի Վահանայ՝ որդւոյ Զազկայ.	284
ԽԶ. Վասն Տեառն Գէորգեայ քահանայի, որ էր որդի իշխանին Սիւնեաց.	287
ԽԷ. Վասն շինութեան Նորավանից որ ի գաւառին Բղենոյ.	290
ԽԸ. Վասն Յուրայ բերդին աւերելոյն. եւ նզովիցն որ այլ ոչ շինի.	292
ԽԹ. Վախճան Տեառն Յովհաննիսի. եւ յաջորդելն Տեառն Յակոբայ. եւ որ յաւուրս նորին եղեն յաւելուածք ժառանգութեան եկեղեցւոյն.	298
Ր. Շինութիւն եկեղեցեաց եւ վանորէից ի ձեռն Տեառն Յակոբայ եւ Սմբատայ իշխանին որ ի Վայոց ձոր գաւառի. եւ վասն սրբոյն Մամասայ.	304
Պանօթութիւնք.	313

7
Zvandal p 62
Sam Gndun 90, 91
Piran 92

134.705

